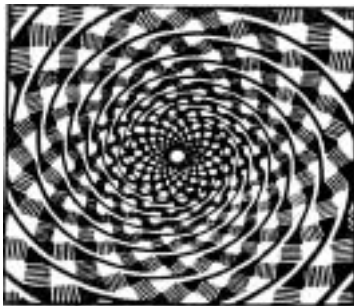

GENEROLO JONO ŽEMAIČIO
LIETUVOS KARO AKADEMIJA

BENDROSIOS IR KARO PSICHOLOGIJOS PAGRINDAI

Pirmoji dalis
Mokomoji knyga

Vilnius 1999

UDK 355.5 (075.8)

Pu 66

Mokomoji knyga “Bendrosios ir karo psichologijos pagrindai” skiriama Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos kariūnams ir klausytojams, Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos kariams.

Sudarytojas – Lietuvos karo akademijos Humanitarinių mokslų katedros dėstytojas hum.m.dr. Bronius Puzinavičius.

Atsakingoji redaktorė doc. soc.m.dr. Nijolė Janulaitienė

© Generolo Jono Žemaičio
Lietuvos karo akademija,
1999

ISBN 9986 - 565 - 87 - 1 (1 dalis)

ISBN 9986 - 565 - 88 - X (2 dalys)

Turinys

I.	BENDROSIO IR KARO PSICHOLOGIJOS ĮVADAS	8
1.	Psichologijos apibrėžimas ir objektas	8
2.	Psichikos apibrėžimas ir struktūra	9
3.	Smegenys ir psichika.....	11
4.	Žmonių ir žemesniųjų gyvūnų psichika	15
5.	Psichologijos tyrimo metodai.....	22
6.	Psichologijos šakos, tikslai, reikšmė. Karo psichologijos svarba.....	26
7.	Parapsichologija	28
II.	PSICHOLOGIJOS ISTORIJA IR DABARTIS	31
1.	Psichologija filosofijos sistemoje	31
2.	Psichologijos, kaip savarankiško mokslo, atsiradimas	33
3.	Pagrindinės šiuolaikinės psichologijos kryptys	34
4.	Psichologijos raida Lietuvoje.....	39
5.	Karo psichologijos susiformavimas ir dabartinės jos problemos	41
6.	Karo psichologija Lietuvoje	48
III.	PAŽINIMO PROCESAI. JUTIMINIS IR LOGINIS PAŽINIMAS.	
	DĖMESYS. ATMINTIS.....	59
1.	Pažinimo procesai, jų struktūra	59
2.	Pojūčiai. Jutimo sistemų jautrumo palaikymas ir lavinimas.....	60
3.	Suvokimai. Suvokimai ir karinė veikla.....	71
4.	Dėmesys. Karių dėmesingumo svarba	86
5.	Atmintis. Karių atminties lavinimas	94
6.	Mąstymas. Karių mąstymo ypatybės	108
7.	Vaizduotė. Vaizduotė karinėje veikloje	130
IV.	JAUSMAI IR VALIA.....	144
1.	Jausmai. Karių jausmai ir jų ugdymas	144
2.	Valia. Karių valios grūdinimas	165
V.	PSICHINĖS BŪSENOS IR KARINĖ VEIKLA	175
1.	Bendrasis psichinių būsenų apibūdinimas ir jų ypatybės.....	175
2.	Psichinių būsenų klasifikacija	177
3.	Karių psichinių būsenų priežastys	179
4.	Karių psichinių būsenų kaita ir valdymas.....	182
5.	Psichologinis karių rengimas	188
6.	Taikos įvedimo ir palaikymo operacijose dalyvaujančių karių psichologinio rengimo ypatumai	193
7.	Specifiniai skrydžio faktoriai ir pilotų profesinė psichofiziologinė atranka	197
8.	Apie tarnybą jūroje ir jūrininkų profesinę atranką	204
9.	Kai kurie moterų tarnybos kariuomenėje aspektai	211
10.	Psichologinio karo mechanizmai	216
VI.	PRIEDAI	220

1.	Knygos “Karinio auklėjimo paskaitos”* fragmentai.....	221
1.1.	Dvasinis jaunųjų kareivių parengimas	221
1.2.	Didvyriškumas moderniajame kare	227
1.3.	Baimė ir kova su ja	237
1.4.	Vadų darbas kautynėse.....	257
1.5.	Karys nelaisvėje	266
1.6.	Priešo propaganda karių tarpe	277
2.	Testai savižinai ir saviugdai	289
	Testas valios jėgai nustatyti	289
	Testas atsparumui stresams nustatyti	290
	Testas “Stresas ir jūs”	293
	Testas pedagoginiam bei psichologiniam išprusimui įvertinti	294
	Testas dėmesio apimčiai nustatyti	295
	Vaizduotės įvertinimo testas	296
	Testai atidumui įvertinti	297
	Testas “Ar suprantate mimikos kalbą?”	298
	LITERATŪRA	299

PRATARMĖ

Kariuomenė – Lietuvos valstybingumo ir Nepriklausomybės, tautos idealų ir siekių gynėja bei sergėtoja. Šias garbingas ir atsakingas pareigas gali atlikti tik turintys tvirtus įsitikinimus, dorovingi ir kultūringi, išsilavinę, tinkamai fiziškai ir psichologiškai parengti, gebantys valdyti šiuolaikinius ginklus žmonės.

Vykę karai patvirtino seniai žinomą tiesą, kad šiais sudėtingiausios technikos ir naujausių technologijų laikais reikšmingiausius laimėjimus dažnai lemia moralinės bei dvasinės savybės – tvirtas tikėjimas, nepalaužiama valia, dvasios stiprybė, atkaklumas ir drausmė.

Kariuomenės branduolį sudaro, jos pajėgumą formuoja ir jai atstovauja karininkija. Ji kartu yra ir krašto apsaugos sistemos pagrindas. Karo tarnyba kelia griežtus reikalavimus karininkų moralei, psichologiniam, intelektualiniam, fiziniam ir techniniam pasirengimui. Be to, karininkai yra jaunimo auklėtojai, mokytojai ir vadai, privalantys karius skiepyti meilę Tėvynei, ugdyti pareigos jausmą, drąsą, pasišventimą, vyriškumą. Karininkų pareiga grąžinti tėvams ir tautai jų sūnus geresnius, negu jie buvo iki kariuomenės.

Efektyvų karių mokymą ir auklėjimą, gerą jų moralinę bei psichologinę parengtį lemia aukšta vadų moralė, tvirtas charakteris, komunikabilumas, puikus dalykinis bei pedagoginis pasirengimas, profesinės etikos suvokimas. Labai svarbi ir subtili vado veiklos sritis yra bendravimas su tarnybos draugais ir ypač pavaldiniais. Vado ir jo pavaldinių santykiai, prisidėję paprasčiausiais kontaktais, karinės tarnybos metais pamažu transformuojasi į sudėtingus bei pastovius tarpusavio ryšius. Nuo tų ryšių kokybės bei glaudumo priklauso ir ugdymo veiksmingumas.

Šiuolaikinis pedagogas turi būti išsilavinęs ir universalus. Tai taikytina ir karininkui, vadui, nes jo įtaka karius labai didelė. Todėl jaunuolių atranka karybos studijoms bei būsimųjų karininkų ugdymas yra vienas svarbiausių karinio rengimo uždavinių.

Karya pagrįstai priskiriama prie pačių sudėtingiausių veiklos rūšių. Karius dažnai tenka veikti labai sunkiomis, gyvybei ir sveikatai pavojingomis sąlygomis, pakelti didelius fizinius krūvius, patirti įvairius psichologinius bei dvasinius sukrėtimus ir išbandymus. Jie turi būti pasirengę ramiai sutikti ir ištverti kautynių baisumus, nesutrikti esant sudėtingoms ir pavojingoms aplinkybėms, turėti žinių apie psichologinius reiškinius, vykstančius kautynių ir kitų ekstremalių situacijų metu.

Greičiau įveikti ekstremalių situacijų sukeltus sunkumus, efektyviau spręsti nelengvus karių mokymo ir auklėjimo uždavinius, vadovavimo problemas padeda psichologijos mokslas. Juo remiantis galima geriau pažinti, tobulinti save ir kitus, psichologijos žinios reikalingos saviuoklai ir saviugdai, jos padeda vadui suprasti karių elgsenos motyvus, bendravimo ypatumus, įgyti ir išlaikyti autoritetą, pavaldinių ir kolegų pagarbą. Todėl psichologijos, ypač tokių jos šakų, kaip asmenybės, bendravimo, vadovavimo, pedagogikos, ekstremalių situacijų psichologijos, studijos yra būtinos būsimiesiems vadams.

Šiam tikslui reikalingos literatūros lietuvių kalba kol kas nėra daug, ypač specialiosios psichologijos klausimais. Mažoka psichologijai skirtų leidinių yra ir Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos bibliotekoje. Siekiant bent iš dalies užpildyti šią spragą ir buvo parengta Karo akademijos kariūnams bei klausytojams skirta mokomoji knyga „Bendrosios ir karo psichologijos pagrindai”.

Mokomoji knyga sudaryta vadovaujantis Lietuvos karo akademijoje dėstomo psichologijos kurso mokymo programa. Čia koncentruotai pateiktos ne tik bendrosios, bet ir karo psichologijos žinios. Kadangi bet kokia veiklos, taigi ir karo, psichologija remiasi bendrosios psichologijos teorija, pastarajai knygoje skiriama gana daug vietos. Bendrosios psichologijos žinios yra humanitarinio išsilavinimo dalis, todėl būtinos visiems aukštąjį išsilavinimą įgyjantiems, taip pat ir Karo akademijos auklėtiniais. Pastariesiems jos ypač reikalingos, nes būsimiesiems karininkams teks dirbti pedagoginę darbą – mokyti, auklėti, vadovauti.

Knygos recenzantai pastebėjo, kad joje pateiktos karo psichologijos žinios dėl specialiosios literatūros bei tyrimų stokos nėra pakankamai išsamios ir visaapimančios. Knyga taptų daug įdomesnė ir naudingesnė, jeigu joje būtų duotas mažų tautų, valstybių kovos su pranašesnėmis jėgomis patirties, 1918 – 1920 m. Lietuvos Nepriklausomybės bei pokario rezistencijos kovų psichologinis įvertinimas, teoriniai teiginiai ir išvados būtų dažniau iliustruojami konkrečiais karinių kampanijų, karių kovinio rengimo bei jų kasdienio gyvenimo pavyzdžiais.

Iš esmės šis darbas – tai pirmasis bandymas lietuvių kalba leidžiamame psichologijos vadovėlyje (mokomojoje knygoje) sistemingai pateikti ne tik bendrosios, bet ir karo psichologijos žinias. Ir knygos sudarytojas, ir recenzantai tikisi, kad “Bendrosios ir karo psichologijos pagrindų” pasirodymas paskatins Lietuvos psichologus, pedagogus, karybos specialistus, istorikus aktyviau domėtis karo psichologijos problemomis, jas tirti, ben-

dromis pastangomis rengti išsamų, šiuolaikinį Lietuvos kariuomenei skirtą psichologijos vadovėlį ir kitus panašaus pobūdžio leidinius.

Mokomąją knygą „Bendrosios ir karo psichologijos pagrindai” sudaro dvi dalys.

Pirmojoje dalyje aptariama psichologijos esmė, jos pagrindinės kryptys, tyrimo metodai, trumpai apžvelgiama šio mokslo istorija ir dabartis, rašoma apie karo psichologijos susiformavimą ir svarbiausias problemas, bendrosios ir karo psichologijos raidą Lietuvoje. Be to, čia analizuojama žmogaus pažintinė veikla, apibūdinama kiti psichiniai procesai ir būsenos bei jų reiškimosi karinėje veikloje specifika. Kaip priedai pateikiamos mjr. V.Bulvičiaus knygos „Karinio auklėjimo paskaitos” ištraukos, kuriose gvildenamos įvairios karo psichologijos problemos, nepraradusios aktualumo ir šiandien. Žinoma, prieduose pateikta medžiaga turi būti vertinama kritiškai, atsižvelgiama į tai, kad darbas parašytas maždaug prieš 60 metų. Prieduose siūloma ir keletas savižinos ir saviugdos testų, atitinkančių knygoje nagrinėjamas temas (testai valios jėgai, atsparumui stresams, dėmesio apimčiai nustatyti ir kt.).

Antroji dalis skiriama asmenybės, socialinės (žmonių grupių), bendravimo bei karinio vadovavimo psichologijos problemoms aptarti. Joje taip pat bus pateikti testai asmenybės savybėms, komunikabilumui, bendravimo bei vadovavimo ypatybėms, intelekto koeficientui nustatyti.

Svarbiausi mokomosios knygos teiginiai ir išvados išspausdinti ryškesniu (tamsesniu) šriftu. Juos psichologiją studijuojantieji pirmiausia ir turėtų įsiminti. Karybos bakalaurų siekiantiems kariūnams ypatingą dėmesį reikėtų atkreipti ir į tuos knygos skyrius, kuriuose nagrinėjami specifiniai, karinei veiklai būdingi psichiniai procesai, būsenos ir ypatybės (taip pat svarbiausios karo psichologijos problemos, karių jutimai fronte, suvokimai ir karinė veikla, karių jausmai ir jų ugdymas, psichologinio karo mechanizmai, psichologinis karių parengimas, karių psichinių būsenų kaita bei valdymas ir kita).

Rengiant „Bendrosios ir karo psichologijos pagrindus” daugiausia remtasi prof. habil. dr. Aleksandro Jacikevičiaus darbais.

Mokomosios knygos sudarytojas dėkoja leidinio atsakingajai redaktorei doc.soc.m.dr. N.Janulaitienei, recenzentams prof. habil. dr. A.Jacikevičiui, plk. J.Norgėlai, komandorui J. Alšauskui, dr. A.Kanaukai, Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos dėstytojams dr. vyr. lt. A.Petrauskaitei ir ats. plk. lt. St. Purveliui, padėjusiems parengti šią knygą.

I. BENDROSIOS IR KARO PSICHOLOGIJOS ĮVADAS

1. Psichologijos apibrėžimas ir objektas

Žodis *psichologija* kilęs iš dviejų graikų kalbos žodžių: *psyche* – siela ir *logos* – mokslas. Plačiau vartoti šį terminą pradėta nuo XVIII a. pirmosios pusės. Ankstesniais amžiais vietoj žodžio “psichologija” buvo vartojamas žodis *animastika*, kildinamas iš senovės graikų filosofo Aristotelio knygos lotyniško pavadinimo “*De anima*” (“Apie sielą”).

Pažodžiui verčiant iš graikų kalbos – psichologija - “sielos mokslas”, arba “*mokslas apie sielą*”. Tačiau pavadinimo vertimas nėra pakankamas psichologijos mokslui apibūdinti. Išsamesnis psichologijos apibrėžimas būtų toks: *psichologija yra mokslas apie psichikos reiškinius, jų dėsnius ir mechanizmus*.

Taigi bet koks mokslas visuomet reiškia žinių apie tam tikrą tikrovės sritį sistemą. Istorija – žinių sistema apie gamtos ir visuomenės raidą, kosmologija – apie Visatos ypatybes, pedagogika – apie žmogaus ugdymo dėsningumus ir pan.

Psichologija – tai žinių apie psichikos reiškinius sistema. Lietuviškai galėtume šiuos reiškinius vadinti ir *sielos, dvasios, vidinio gyvenimo reiškinais*. *Psichikos reiškinais* mes juos vadiname dėl to, kad šis tarptautinis terminas yra plačiai paplitęs psichologijos moksle. Tuo tarpu *sielos* terminu dažniau apibrėžiami religinio gyvenimo reiškiniai.

Žodis “psichologija” lietuvių kalboje dažnai vartojamas dvejopa prasme: 1) pavadinant žinių apie žmonių ir kitų gyvūnų gyvenimo reiškinius sistemą (mokslą) ir 2) pažymint tų vidinio gyvenimo reiškinių visumą (pvz., dabartinio jaunimo psichologija, visuomenės psichologija ir pan.).

Šioje knygoje žodį “psichologija” daugiausia vartosime tik pirmąją – mokslo – prasme. Vidinio gyvenimo reiškinių visumą vadinsime psichika.

Dalis psichikos reiškinių mums žinomi iš praktinės patirties. Bendraudami su žmonėmis, dar vaikystėje mes pastebėjome, kad jie, be fizinių savybių (veido bruožų, kūno konstitucijos, išorinių judesių ir kt.), dar turi atminties, emocijų, mąstymo ir daug kitų vidinio gyvenimo reiškinių, kurių mes negalime nei pamatyti, nei išgirsti, nei pajusti kitais jūtimais, bet iš įvairių pasireiškimų žinome, kad jie būdingi ne tik kitiems žmonėms, bet ir mums patiems. Psichologija ne tik aprašo šiuos reiškinius, bet ir ieško priežastinių ryšių, stengiasi išaiškinti, kas juose pastovu, kas kinta, kas atsitikti-

na, kas dėsninga. Be to, pasitelkdama žmogaus anatomijos ir nervų sistemos fiziologijos duomenis, ji stengiasi ištirti ir psichikos reiškinių (dėmesio, temperamento ir kt.) nervinius mechanizmus. Pvz., nesuprasdami atminties nervinio mechanizmo, mes negalėtume suvokti, kaip gali žmogus sukaupti, išlaikyti ir panaudoti tokią daugybę atmintyje saugomos informacijos.

2. Psichikos apibrėžimas ir struktūra

Psichika, siela, dvasia – kaip mes ją bepavadintume – yra pati sudėtingiausia mums žinomos tikrovės sritis. Mus stebina erdvėlaiviai, nuskradinantys žmones į mėnulį ir atgal; kompiuteriai, valdantys šiuos skridimus; povandeniniai laivai, ilgus mėnesius plaukiojantys po vandenynų gelmes; mikroskopai, kuriais žmogus gali stebėti molekulių judesius, ir daug kitų šiuolaikinių atradimų. Taip pat negalima pamiršti, kad tuos stebuklingus atradimus padarė mąstantis ir kuriantis žmogus, kad kūrėjas yra dar sudėtingesnis ir pranašesnis už savo kūrinį. Dėl to per visą žmonijos vystymąsi tyrinėjusių mokslų istoriją reikėjo daug intelektualinių pastangų, ieškant atsakymų į klausimą, kas yra protas ir kiti žmogaus dvasios reiškiniai.

Tai, ką mes vadiname bendru žodžiu “psichika”, sudaro grupę giminingų vidinio gyvenimo reiškinių. Atsižvelgiant į jų ypatumus, šie reiškiniai skirstomi į tris rūšis: 1) *procesus*, 2) *būsenas* ir 3) *savybes*.

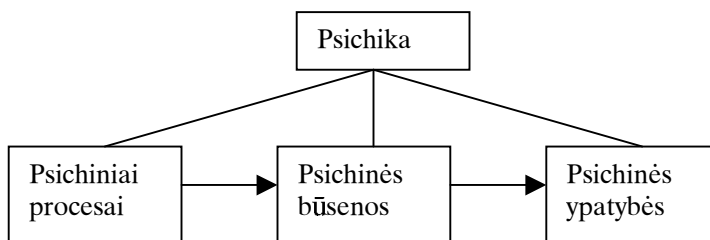
Procesais laikomi dinamiškiausi psichikos reiškiniai, kurie atsiranda veikiant išoriniams ar vidiniams poveikiams, keičiasi, šiems keičiantis, ir išnyksta, jiems nutrūkus. Procesams priskirsime besileidžiančios saulės suvokimą, liūdesį ko nors netekus, vaikystės prisiminimą, ryžtingą apsisprendimą veikti ir daugybę kitų. Jau senovės Graikijoje procesai buvo skirstomi į *pažinimo*, *emocijų* ir *valios* rūšis.

Būsenos jau yra pastovesni psichikos reiškiniai, susidarantys kelių procesų pagrindu. Būsenoms priklausys, pavyzdžiui, darbinga nuotaika, įtampa, kilusi nujaučiant pavojų, ypatingas dvasinis susitelkimas – kūrybinis įkvėpimas ir pan.

Pastoviausi psichikos reiškiniai yra vadinami *psichinėmis savybėmis*. Tai psichikos veiksmų tempų, darbštumo ar tingumo, gabumų ir sugebėjimų, įvairių siekimų ir idealų savybės. Kai kurios šių savybių mažai tesikeičia (pvz., temperamento tipai) per visą žmogaus gyvenimą. Kitos - charakterio, sugebėjimų, įvairių nuostatų ypatybės keičiasi dėl

pamėgdžiojimo, ugdymo ir saviugdos įtakos, tačiau tie pasikeitimai yra lėti, susiję su visa atskiros asmenybės tapsmo istorija, sveikata ir socializacija.

Aprašytos trys skirtingų psichikos reiškinių rūšys turi bendrų savybių. Visų šių reiškinių neįmanoma tiesiogiai pažinti, tačiau jie reiškiasi išoriniais judesiais, kalbėjimu, jie organizuoja ir reguliuoja žmogaus elgseną, jais pažįstama aplinka, numatomos ateities perspektyvos, jų dėka žmogus adaptuojasi prie gamtos sąlygų ir kitų žmonių. Tos bendros psichikos reiškinių ypatybės leidžia susieti juos į visumą ir vadinti psichika, siela, dvasiniu gyvenimu, vidiniu pasauliu ir pan. (1 pav.)

1 pav. Psichinių reiškinių sąveikos schema

Psichikos prigimtis

Siekiant paaiškinti *psichikos reiškinių prigimtį*, buvo iškelta keletas hipotezių. Senovės Graikijos filosofas Platonas aiškino, kad žmogus yra sudarytas iš dviejų skirtingų būtybių - kūno ir sielos. Kūnas esąs materialus, laikinas, mirtingas. Siela - tai nemateriali, nemiršanti, po kūno mirties atsiskirianti ir amžinai gyvenanti būtybė. Panašus sielos aiškinimas įsitvirtino krikščionių religijoje, kuri dar teigia, kad siela esanti Dievo sukurta, gyvybei užsimezgant įkvepiama žmogui, kurio kūne ir gyvenanti iki mirties. Po mirties ji patenkanti arba į amžinos laimės vietą (dangų), arba į pragarą (atsižvelgus į tai, kaip žmogus vykdė Dievo ir Bažnyčios įsakymus). Jei nusižengimai tiems įsakymams ne per dideli, tai siela tik kurį laiką apsisivalanti skaistykloje ir pereinanti į dangų. Panašiai sielos esmę aiškina dauguma populiariausių religijų (islam, budizmas ir kt.). Budizmo, induizmo religijose tikima sielų migracijos hipoteze - manoma, kad amžina siela įsikūnija vis naujuose žmonėse ar

kituose gyvūnuose (priklauso nuo to, kokią kraitį (karmą) žmogus sukūrė gyvendamas).

Dar V a. prieš mūsų erą senovės Graikijoje filosofas Demokritas pradėjo materialistiškai aiškinti sielos esmę. Jis teigė, kad žmogaus siela yra sudaryta iš smulkių materijos dalelių - atomų. Atomai, iš kurių sudaryta siela, esantys smulkesni ir švelnesni už atomus, iš kurių sudaryti kieti daiktai. Sielos atomai esą rutulio formos ir panašūs į atomus, iš kurių sudaryta ugnis.

Plėtojantis gamtos ir tiksliesiems mokslams, ypač XVIII – XIX-tajame a., materialistinis sielos aiškinimas ėmė vis labiau įsigalėti. Dėl prancūzų materialistų (K.A. Helvecijaus, P.A. Holbacko ir kt.) įtakos imta manyti, kad psichikos (sielos) reiškiniai yra veikiančios nervų sistemos, kurios turinį sudaro tikrovės atsispindėjimas, savybė.

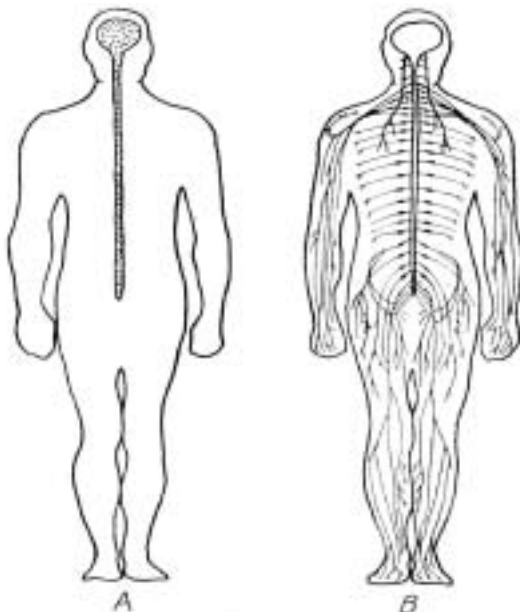
Tačiau tokiam supaprastintam materialistų požiūriui į sielos prigimtį nepritarė idealistinių filosofijos krypčių atstovai, išpažįstantys sielos, dvasios, proto primatą materijos ir kūno atžvilgiu. Tiek idealistinės, tiek materialistinės pažiūros į sielos esmę egzistuoja ir dabar. Psichologijos mokslas, tyrinėdamas atskirų psichikos reiškinių dėsningumus, neturi patikimų ir neginčytinų mokslinių argumentų vienos ar kitos hipotezės apie sielos esmę pripažinimui pagrįsti. Todėl daugelis žmonių, neišskiriant psichologų, sielos prigimtį ir esmę supranta ir aiškina skirtingai, remdamiesi savo filosofiniais bei religiniais įsitikinimais.

3. Smegenys ir psichika

Kad ir kaip aiškintume psichikos esmę, mokslas neabejoja jos ryšiais su smegenimis ir visa nervų sistema. Juos pastebėjo ir pripažino dar IV - V a. prieš mūsų erą Hipokratas, Alkmeonas, Aristotelis ir kiti senosios Graikijos mokslininkai. Intensyvūs psichikos reiškinių ryšių su nerviniais reiškiniais tyrimai buvo pradėti XIX a. Juos tęsia ir šių dienų psichofiziologijos mokslas.

Žmogaus nervų sistemą sudaro *periferinės ir centrinės nervų sistemos skyriai*. Periferinė nervų sistema sudaryta iš nervinių skaidulų, kurios jungia organizmo paviršiuje ir jo viduje esančius jutimo organų receptorių su tam tikrais centrinės nervų sistemos skyriais. Pagrindinė įcentrinė skaidulų funkcija - perduoti padirginimų sukeltus jaudinimus į centrus, o išcentrinę - siųsti iš centrų komandas raumenims, limfų liaukoms, recepto-

riams ir kitoms organizmo sistemoms, kad šios prisitaikytų prie veikiančių padirginimų ir funkcionuotų tenkinant organizmo poreikius (2 pav.).

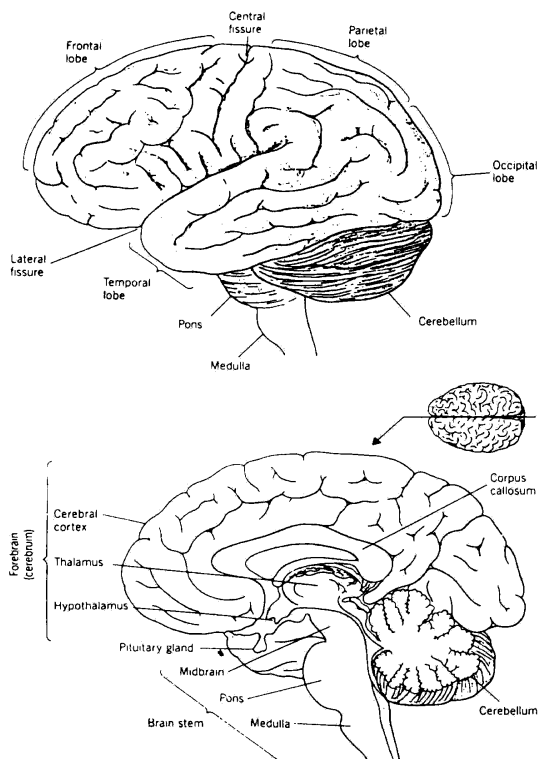
2 pav. Žmogaus centrinės (A) ir periferinės (B) nervų sistemos schemas (pagal Dž. Hesetą, 1981). Centrinė nervų sistema sudaryta iš stuburo ir galvos smegenų, periferinė – iš gausiai besišakojančių nervų ir jų mazgelių

Centrinė nervų sistema skirstoma į nugaros ir galvos smegenis. Nugaros smegenys, išsidėsčiusios stuburo vidinėje dalyje, atlieka dvi pagrindines funkcijas: 1) praleidžia nervinius impulsus, einančius iš periferinės nervų sistemos į galvos smegenis ir atgal, 2) užtikrina paprasčiausias įgimtas reakcijas, nereikalaujančias papildomų skyrimo, pasirinkimo ir kitų išmuktų operacijų.

Pagrindinis psichinės veiklos organas yra galvos smegenys. Žmogaus galvos smegenys sveria apie 1450 gramų ir sudaro vidutiniškai 1/46 dalį bendrojo kūno svorio. Žemesniųjų gyvūnų smegenų ir kūno svorio santykis mažesnis: banginio -1/20000, dramblio -1/400, beždžionės -1/100 dalis. XVIII a. atsiradęs *frenologijos mokslas mėgino sieti žmogaus psichikos*

kokybę su smegenų svoriu, tačiau tai buvo klaidinga. Pomirtiniai žymių žmonių smegenų tyrimai (I.Turgenevo smegenys svėrė 2120g, I.Pavlovo - 1653 g, tačiau ne mažiau talentingo A. Franso - tik 1170 g) paneigė A. Galiano ir kitų frenologų teiginius apie smegenų dydžio ir svorio tiesioginius ryšius su žmogaus intelekto lygiu.

Didžiausią galvos smegenų dalį sudaro didieji pusrutuliai. Nustatyta, kad jų funkcijos nėra vienodos. Dešiniarankių žmonių psichinės veiklos reguliavime kairysis pusrutulis atlieka pagrindinį vaidmenį. Jis koordinuoja sudėtingesnę mąstymo ir kalbėjimo veiklą. Dešiniajame pusrutulyje yra vaizdinės ir emocinės veiklos reguliavimo centrai. Kadangi iš dešinėsios kūno dalies ateinantys nerviniai takai patenka į kairįjį pusrutulį, o iš kairiosios - į dešinįjį, tai kairiarankių žmonių psichinės veiklos valdymo procesuose daugiausia dalyvauja dešinysis pusrutulis (3 pav.).

3 pav. Žmogaus galvos smegenų išorinio ir vidinio paviršiaus vaizdas

Galvos smegenų didieji pusrutuliai sudaryti iš pilkosios ir baltosios medžiagos. Pilkoji medžiaga dengia pusrutulių paviršių 5 mm storio sluoksniu, atskirų tos medžiagos sankaupų esama ir vidinėje smegenų žievės ir požievio pusrutulių dalyje. Tai centrai, sudaryti iš nervinių ląstelių branduolių, kurių priskaičiuojama iki 15 milijardų. Baltąją pusrutulių medžiagą sudaro nervinių ląstelių atšakos ir skaidulos.

Šiuolaikinių tyrimų duomenimis, smegenų žievė ir požievio centrai atlieka pačias sudėtingiausias žmogaus elgsenos reguliavimo funkcijas. ***XIX a. buvo mėginta smegenų žievę suskirstyti į 52 laukelius ir tiksliai nustatyti jų funkcijas. Šiuo metu yra išskiriamos bendresnės smegenų žievės zonos, apytikriai apibrėžiant jų veikimą.*** Antai žinoma, kad pakaušio zonoje yra regėjimo centrai, viršugalvio zonoje - jutimų ir judėjimų (sensoriniai ir motoriniai), smilkinių zonoje - girdėjimo ir uodimo centrai, kaktos zonoje - kalbėjimo, mąstymo, valios procesų koordinavimo centrai. Požievio retikulinė formacija (į tinklėlį panašus nervinių ląstelių telkinys smegenų kamienne) padidina arba sumažina smegenų žievės aktyvumą; kai kurie fiziologai spėja, kad čia sutelktos aukščiausio lygio koordinavimo (asmenybės, sąmonės) funkcijos. Be to, požievyje yra teigiamų ir neigiamų emocijų ir vegetatyvinės nervų sistemos centrai.

Be didžiųjų pusrutulių, galvos smegenyse dar skiriamos pailgosios smegenys, smegenėlės, tarpinės ir vidurinėsios smegenys. Pailgosios smegenys valdo autonomiškai veikiančias kvėpavimo, širdies darbo, kraujo apytakos sistemas. Smegenėlėse yra raumenų įtempimo reguliavimo ir pusiausvyros palaikymo centrai, vidurinėsiose ir tarpinėse smegenyse keičiasi nerviniai takai (iš dešinės kūno pusės į kairiąją pusrutulį ir priešingai), yra centrai, reguliuojantys vidaus sekrecijos liaukų darbą ir instinktinę organizmo veiklą (3 pav.).

Šiuolaikiniai smegenų tyrimai rodo, ***kad bet kokią sudėtingesnę elgseną koordinuoja ne kokie nors izoliuoti smegenų centrai, bet integralios įvairių smegenų sričių veiklos sistemos.***

Smegenų veiklos tyrimai pradėti atsiradus prancūzų filosofo R.Dekarto mokymui apie refleksą (lot. ***reflexus*** – sulenkimas – atšvaitas, atspindys). Refleksą sukelia aplinkos fizinis ar cheminis poveikis jutimo organams, iš kurių impulsas patenka į nugaros ar galvos smegenis ir iš ten duodamas atsakymas į tą poveikį. (***Taigi refleksas – nevalingas organizmo atsakas (reakcija) į dirginimą, tarpininkaujant nervų sistemai.***) Iš pradžių refleksais buvo aiškinamos tik elementariausios organizmo reakcijos į išorės poveikius. XIX a. rusų fiziologas I. Sečenovas mėgino įrodyti, kad

net sudėtingiausia žmonių elgsena yra ne kas kita, kaip refleksų sistema. Mokymą apie refleksus XX a. pirmojoje pusėje ypač išplėtojo rusų fiziologai V. Bechterevas ir I. Pavlovas. I. Pavlovas skyrė *igimtus - besąlyginius refleksus* (pvz., kosėjimas, čiaudėjimas ir pan.) *nuo įgytų – sąlyginių refleksų*, kurie įgyjami tam tikromis sąlygomis, pasikartojant stimulams ir reakcijoms (pvz., kūdikis įpranta užmigti pavertus jį ant šono ir pan.). Amerikietis Pribramas bei daug kitų psichologų įrodė, *kad žmonių elgseną reguliuoja sudėtingi planai ir išankstiniai vaizdai*, susidarę dėl smegenų darbo, *tačiau jiems paaiškinti refleksinės teorijos nepakanka*.

Smegenys ir toliau tiriamos įvairiais metodais: stebimi smegenų pažeidimai, smegenų biosrovės, gyvūnų elgsena dirginant per implantuotus laidininkus atskiras jų smegenų sritis, žmogaus elgsenos pokyčiai paveikus nervų sistemą psichofarmakologinėmis medžiagomis ir kitaip. Kol kas smegenų veikla ir jos ryšiai su sudėtingiausiais psichikos reiškiais dar mažai ištirti.

4. Žmonių ir žemesniųjų gyvūnų psichika

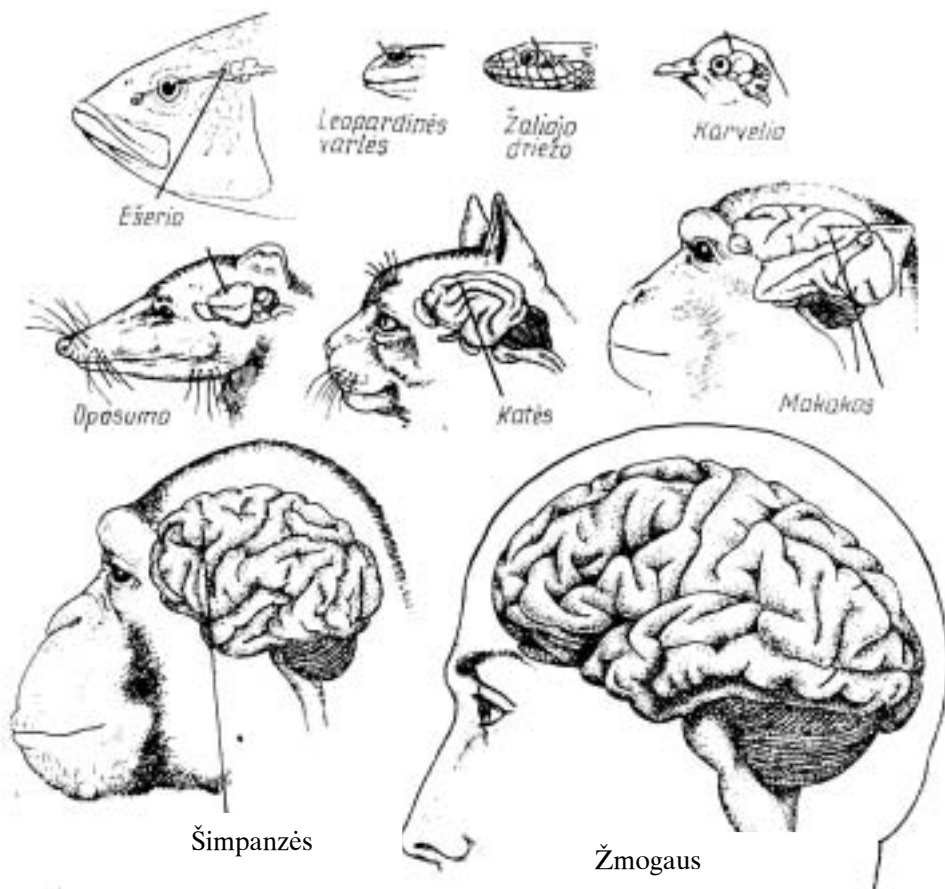
Gyvūnų psichika

Psichikos reiškiniai būdingi ne tik žmonėms. Be specialių tyrimų pastebime, kad mūsų naminiai gyvūnai skiria spalvas, girdi garsus, prisimena žmones, vietas, patiria emocijas, skiriasi temperamentu, kitaip tariant, turi sudėtingą psichinį gyvenimą. Neretai gyvūnų elgsena stebina savo protingumu. Bitės lipdo korius tokios formos, kad jų talpa būtų didžiausia sunaudojus mažiausiai medžiagos. Paukščiai neklaidžiodami susiranda kelius į tolimus kraštus ir be vargo grįžta į savo lizdus. Bebrai iš pagrauztų medžių stato sudėtingas užtvankas, dėl kurių pakilęs vanduo užlieja įėjimus į požeminius urvus, bei daugybė kitų pavyzdžių.

Negyvojoje gamtoje panašių reiškinių nerasime. Paprasčiausioje gyvojoje gamtoje mes jau pastebime reiškinių, panašių į psichikos reiškinių. *Augalai jau reaguoja į šviesą (kambarinė gėlė palinksta į lango pusę) bei kitus išorinius padirginimus. Tokių savybių turi ir vienaląsčiai gyvūnai (amebos, kurpelės ir kiti). Tačiau toks sugebėjimas reaguoti į padirginimus dar nėra psichikos pradžia.*

Psichikos reiškiniais vadinsime tokius reiškinius, kuriais atspindimos - pažįstamos atskiros daiktų savybės (spalvos, kvapai, garsai ir kt.). Gebėjimą atspindėti - justi savybes-jau turi moliuskai, nariuotakojai, kirmėlės. Tai ir laikysime primityviausių psichinių reiškinių pasireiškimais. Paprasčiausi

stuburiniai gyvūnai (žuvis, paukščiai ir kiti) *pažįsta ne tik atskiras daiktų savybes, bet ir pačius daiktus, kaip visumas*. Sudėtingiausi stuburiniai gyvūnai (iki žmogaus), vadinamosios žmoginės beždžionės (gorilos, šimpanzės, orangutangai), *ne tik pažįsta aplinkos daiktų savybes ir pačius daiktus, bet sugeba išspręsti ir paprasčiausius uždavinius*, reikalaujančius mąstymo operacijų. Taigi pastebime, kad tobulesni gyvūnai turi sudėtingesnę nervų sistemą ir psichiką (4 pav.).

4 pav. Stuburinių gyvūnų galvos smegenų pavyzdžiai (pagal D. Hjubelą, 1979)

Pagrindinė priežastis, nulėmusi gyvūnų psichikos tobulėjimą, buvo būtinybė prisitaikyti prie aplinkos ir taip išlikti. *Prisitaikyti prie aplinkos gyvūnas gali dviem būdais: arba keisdamas savo organizmo struktūrą* (išsiaugindamas sparnus, aštrius nagus, gamindamas nuodus ir pan.), *arba keisdamas elgseną* (pastebėdamas ir pagaudamas tai, ko reikia, pasišalindamas, kilus pavojui, ir pan.). Organizmo struktūra gali pasikeisti tik per milijonus metų. Keisti elgseną galima greitai, tačiau tik pažįstant aplinką ir tiksliau valdant savo organizmą. Būtent aplinkos pažinimas, modeliavimas, kurį užtikrina psichikos reiškiniai, ir sudarė galimybes gyvūnams tobuliau prisitaikyti prie aplinkos. Dėl to psichikos reiškiniai tapo gyvūnų evoliucijos sudėtinė dalimi.

Gyvūnų psichika ir elgsena nėra tokia protinga, kokia gali pasirodyti iš pradžių. Nustatyta, kad bitės ir toliau neša medų į korius, iš kurių jis išbėga (subadyti), bebrai stato uztvankas ir tuose tvenkiniuose, kuriuose vandens lygis yra pastovus. Tikslingi gyvūnų veiksmai įsitvirtina per kartų kartas natūraliosios atrankos būdu (naudingi veiksmai įsitvirtina ir tampa paveldimi, žalingi nekartojami išnyksta). *Tokia tikslinga, iš kartos į kartą paveldima gyvūnų elgsena yra vadinama instinktais. Instinktinė elgsena yra pagrindinė bestuburių, žuvų, paukščių ir kitų gyvūnų psichinės veiklos forma. Instinktų turi ir žmogus (gyvybės išlaikymo, dauginimosi), tačiau jie labai skiriasi nuo kitų gyvūnų instinktų tuo, kad yra įsisąmoninti ir daugiau ar mažiau reguliuojami.*

Gyvūnų elgsenoje yra ne tik paveldėtų, bet ir kiekvieno individo individualiai įgytų veiklos formų (gyvūnai išmoksta tam tikroje aplinkoje susirasti maisto, vandens, išvengti priešų ir pan.). Dresiruotų gyvūnų pasirodymai cirkuose, jūrų muziejuose ir kitur patvirtina tai. Išmoktos gyvūnų elgsenos formos vadinamos *įgūdžiais* ir *įpročiais*.

Labiausiai ištobulėję gyvūnijos atstovai - žmogbeždžionės turi psichinės veiklos, kurios instinktais ir susiformavusiais įgūdžiais paaiškinti negalima, požymių.

Vokiečių psichologai V. Kioleris, K. Kofka ir kiti XX a. pradžioje pirmieji pradėjo sudėtingos žmogbeždžionių elgsenos tyrimus.

Šalia narvo padedamas bananas, kurį beždžionės mėgsta, tačiau atstumas neleidžia jo pasiekti. Po nesėkmingų bandymų beždžionė griebia šalia jos esančią lazda ir prisitraukia bananą. Kai kurios beždžionės sugebėdavo iš dviejų trumpesnių lazdų, sukišusios jų galus, pasidaryti ilgesnę ir pasiekti vaisių. Po to vaisius būdavo pakabinamas gana aukštai. Po ke-

liolikos nesėkmingų bandymų pasiekti beždžionės susidėdavo vieną ant kitos net tris dėžes ir, ant jų užlipusios, nusikabindavo vaisių (5 pav.).

5 pav. V. Kelerio bandymai su beždžionėmis

Abiem aprašytais atvejais beždžionių elgsenoje išsiskiria dvi fazės: 1) parengiamoji (pasidaroma ilgesnė lazda, sukraunamos dėžės), kuri būtų beprasmiška be tolimesnių tikslų, ir 2) vykdomoji (vaisiaus pasiekimas). Tokią elgseną galima pavadinti *paprastiausią mąstymo uždavinių sprendimu*, nes čia neužtenka įgimtų ar išminktų veiksmų, bet reikia atrasti naujų.

Vis dėlto panašius uždavinius gyvūnai sprendžia ne loginių protavimų, o mėginimų ir klaidų metodu, pusiau atsitiktinai rasdami reikiamus veiksmus. Taigi, nors ir pastebėdami gyvūnų elgsenoje intelektualios elgsenos pradmenų, mes turime konstatuoti, kad jų mąstymo galimybės yra gana ribotos (6 pav.).

6 pav. Beždžionių intelektualio pajėgumo tyrimai, pritaikius turimų priemonių panaudojimo (a, b, c) ir mėgdžiojimo (d) metodikas. Apie beždžionės išvalgumo ribotumą byloja jos nesugebėjimas suvokti, kad puodukui su sultimis prisitraukti reikia tempti virvutę už abiejų galų. Beždžionė ugniai gesinti atsineša vandens iš kubilio, nors galėjo pasisemti tiesiog iš upelio (pagal Z. Vacūrą, 1948 m.)

Žmonių psichika Nors žmogaus jautimų, atminties, išmokimo, emocijų, temperamento ir kai kurie kiti reiškiniai turi panašumų su atitinkamais žemesniųjų gyvūnų psichikos reiškinais, tačiau jie yra ir pakankamai skirtingi. ***Labiausiai žmogaus psichiką nuo kitų gyvūnų psichikos skiria sąmonės ir savimonės reiškiniai.***

Sąmonę galima apibrėžti kaip aukščiausią psichikos išsivystymo formą, būdingą tik žmogui. ***Sąmonė – tai gebėjimas mąstyti, išskiriant save iš aplinkos kaip su ja santykiaujantį ir ją pažįstantį subjektą.*** Sąmonės prigimties problema iš esmės – tai mąstymo prigimties, to, kas daro žmogų protinga būtybe, problema.

Žmogus ne tik pažįsta tikrovę, bet ir žino apie savo pažinimą, suprantą jo reikšmę individams ir grupėms. Sąmonė žmogus permano, kas tikrovėje pastovu, kas kinta, apibendrina kitimus bei jų priežastis ir nustato tikrovės dėsnius bei dėsningumus. Dėsnių bei dėsningumų pažinimas leidžia žmogui atskirti dabartį nuo praeities, prognozuoti ateities perspektyvas.

Su žmogaus sugebėjimu abstrakčiai mąstyti yra susijusi jo kūrybinė vaizduotė. Sugebėjimas kurti vaizdinius, neturinčius tiesioginio ekvivalento jutiminiame daiktų suvokime, technikos konstravimas, išradimai, meninė vaizduotė ir fantazija yra iš esmės to paties tipo psichinės veiklos reiškiniai.

Vienas svarbiausių žmogaus sąmonės bruožų yra tai, kad ji žmonių veiksmams suteikia valingų veiksmų pobūdį. Veiksmų sąmoningumas reiškiasi jų tikslingu pasirinkimu. Valia skiria žmogų nuo gyvulių, kurių elgesys yra tiesiogiai reguliuojamas biologinių impulsų. Veiklos tikslingumas, veiksmų derinimas su pasirenkamais tikslais sudaro žmonių visuomenės egzistavimo esmę. Vadinamoji žmogaus valios laisvė – tai jo išsivadavimo iš gamtos valdžios mastas, jo galimybė rinktis.

Žmogaus sąmonės struktūra yra glaudžiai susijusi su jo pažintine veikla, t.y. tikrovės pažinimu. Visus sąmoningai išgyvenamus pažinimo procesus (pojūtį, suvokimą, dėmesį, atmintį, mąstymą, vaizduotę) galima laikyti sąmonės struktūros dalimis. Tačiau ypatingą vietą sąmonės struktūroje užima mąstymas, kaip vienas svarbiausių sąmonės atributų. Žmogaus mąstymas reiškiasi tam tikrais fiziologiniais procesais. Šiuo atžvilgiu smegenys yra mąstymo įrankis. Tačiau vien tik fiziologija neįmanoma paaiškinti mąstymo turinio, nustatyti, apie ką konkrečiai mąstoma, kokia problema yra sprendžiama, kodėl ji žmogų domina, ir pan. ***Kaip veikia smegenys ir apie ką yra mąstoma – tai du, vienas su kitu susiję, bet visiškai skirtingi dalykai.***

Mąstymas daro žmogų individualybe. Jis skiriasi nuo kitų žmonių žymiai daugiau aspektų negu tos pačios biologinės rūšies gyvūnai tarpusavyje. Žmogaus individualybė yra savitai koncentruotas visuomeniškumas, skiriantis jį nuo kitų tos pačios visuomenės individų. Taigi žmogaus sąmonės sudėtingumas daro ją savarankišku mokslinio tyrimo objektu.

Sąmonės dalis, susijusi su paties žmogaus pažinimu, yra vadinama savimone. Savimonė - tai savojo Aš, savo asmenybės fizinių ir dvasinių savybių supratimas. Savimonė padeda žmogui įvairiais aspektais įvertinti save, atskirti nuo visko, kas ne Aš, suprasti savo, kaip atskiro individo, situaciją gamtoje bei visuomenėje ir reguliuoti patį save. Sąmone ir savimone kur kas tiksliau pažindamas tikrovę, žmogus tuo išsiskiria iš visų gyvūnų. Sąmonė ir savimonė, išaukštinanti žmogų, kartu suteikia ir tam tikro *tragizmo žmogaus būčiai*. Gyvūnai su sava psichika taikosi prie aplinkos, gyvena ir miršta nesuprasdami savo būties laikinumo. Žmogus trokšta išsiaiškinti būties prasmę, bet neranda joje apibrėžtumo, tikrumo, siekia amžino gyvenimo, bet kartu supranta gresiant mirtį. Siekdami sumažinti savo būties tragizmą, žmonės kuria filosofinius ar religinius tikrovės modelius.

XX a. pradžioje austrų psichologas Z. Froidas atkreipė dėmesį į tai, kad *žmogus nėra tik sąmoninga būtybė*. Sapnai, hipnozės reiškiniai, vegetacinė organizmo veikla, įvairūs instinktiniai potraukiai rodė, kad psichikoje yra daug reiškinių, kurių žmogus nevaldo ir net nežino apie juos. Daug sąmonės reiškinių vyksta už jos ribų. Pvz., kalbėdamas žmogus dažniausiai žino tikslą, kalbėjimo turinį, supranta pasekmes ir kita. Tačiau pats kalbėjimo procesas (kaip randami atmintyje reikiami žodžiai, kaip jie įgarsinami, kaip duodamos komandos artikuliacijos aparatui ar rašančiai rankai) vyksta už sąmonės ribų. Spėjama, kad sąmoningi reiškiniai žmogaus psichikoje užima apie 14 % visų psichikos reiškinių, tačiau jie keičia jautimus bei kitus reiškinius taip, kad šie labai skiriasi nuo žemesniųjų gyvūnų sąmonės reiškinių (erelis mato toliau negu žmogus, bet žmogus išvelgia kur kas daugiau negu erelis).

Nuo žemesniųjų gyvūnų labai skiriasi įvairiausiais simboliais paremtas žmonių bendravimas, kurio dėka žmonės ne tik gali pasikeisti informacija, bet ir sukaupiti bei perduoti ateinančioms kartoms įgytą patyrimą, spartesniais tempais tobulinti save bei visuomenės gyvenimą.

5. Psichologijos tyrimo metodai

Kiekvienas mokslas, kaip žinių sistema, turi tam tikrų būdų - metodų, kuriais renka žinias apie savo tiriamuosius objektus. Fizikos ir chemijos mokslų tyrimo pagrindinis metodas yra eksperimentas, kuris istorijos mokslui menkai gali padėti (čia reikia rinkti įvairią medžiagą, ją klasifikuoti). Psichologijos mokslui tyrimo metodų pasirinkimo problema yra dar reikšmingesnė negu kitiems mokslams. Psichikos reiškinių neįmanoma stebėti tiesiogiai (jų negalima nei pamatyti, nei išgirsti, nei pajusti kitais jutimo organais). Tad kokių būdų gauti žinių apie tuos reiškinius?

Jei kito žmogaus psichikos stebėti neįmanoma, lieka vienas būdas - pažinti savo paties vidinį gyvenimą. Taip įsitvirtino *savistabos, arba introspekcijos, metodas*, kuris psichologijos moksle vyravo iki XIX a. antrosios pusės.

Išanalizavus kitų mokslų (fizikos, chemijos, biologijos ir pan.), besiremiančių eksperimentinio tyrimo metodais, metodologinę patirtį, paaiškėjo, kad savistabos metodo duomenų negali pakakti mokslinėms išvadoms padaryti. Išgyvenimas ir vienalaikis stebėjimas deformuoja reiškinius, o grįžtamoji savistaba dėl atmintyje vykstančių rekonstrukcijos ir užmiršimo reiškinių gali pateikti ne visai patikimų duomenų. Kai žmogus pats išgyvena, pats tuos išgyvenimus stebi ir apibendrindamas daro išvadas, šios gali netikti kitų individų išgyvenimams. Dėl šių trūkumų, šalia savistabos, psichikos reiškiniams tirti imti naudoti ir kiti metodai. Pagrindiniais šiuo metu yra laikomi *stebėjimo ir eksperimentų metodai*.

Naudodamas *stebėjimo metodus* tiriantysis laukia, kol pageidaujami reiškiniai kils natūraliai. Stebimi ir registruojami ne patys reiškiniai, o jų išoriniai pasireiškimai veido mimika ir pantomimika, įvairiais judesiais, kalbėjimu ir kt. Pastebėti pasireiškimai protokoluojami, fotografuojami, filmuojami ir iš tų duomenų daromos išvados apie atminties, valios, temperamento ir kitų reiškinių ypatybes.

Taikydamas *eksperimentų metodus* tiriantysis nelaukia, kol pageidaujami reiškiniai natūraliai atsiras, o specialiai juos sukelia ir stebi. Eksperimentuojant sutaupoma laiko, galima procedūras kartoti, kol išryškėja dėsningumai; reiškiniams sukelti ir registruoti pasitelkiama technika. Tikslai belieka rūpintis eksperimentinius tyrimus labiau priartinti prie natūralių sąlygų (7 pav.).

7 pav. Dėmesio ir judesių koordinacijos bei tempo tyrimo aparatas

Be šių pagrindinių metodų, psichikos reiškiniams tirti dar naudojami: **1) apklausos (pokalbio, anketų, sociometrijos arba grupių tyrimo), 2) veiklos rezultatai, 3) biografinio tyrimo bei 4) testų metodai.**

Apklausos metodai (pokalbis, apklausa, interviu, sociometrinis tyrimas) turi bendrų bruožų, būtent: 1) visuose pateikiami klausimai, į kuriuos turi atsakyti tiriamieji asmenys, 2) parengiama speciali taktika, kad būtų gaunami kuo patikimesni atsakymai, 3) visi šie metodai remiasi atsakančiųjų savistabos duomenimis, 4) yra parengta speciali gautos medžiagos sutvarkymo technika. Bendri reikalavimai šiems metodams yra tokie: 1) neturi būti dviprasmiškų klausimų, neaiškios reikšmės žodžių, 2) klausimai turi atitikti tiriamųjų interesus, žinias ir patyrimą, 3) klausinėjimas neturi būti per ilgas, 4) pageidautinas palankus klausiančiojo ir atsakančiųjų kontaktas, 5) reikia paaiškinti klausinėjimo tikslus ir atsakymų tvarką, 6) atsakymų patikimumui didelę įtaką daro anoniminis tyrimų pobūdis. Tiriamieji asmenys turi būti tikri, kad jų asmeninės nuomonės liks nežinomos (išskyrus tuos atvejus, kai patys tiriamieji pageidauja atsakymų viešumo ar dėl to neprieštarauja).

Dabar aptarsime pagrindinius apklausos metodus kiekvieną atskirai.

1. Anketų metodas. Jis taikomas tais atvejais, kai reikia gauti informaciją apie teiginius, nuomones, vertinimus iš didelio skaičiaus žmonių. Tačiau masinės anketos būdingesnės sociologiniams tyrimams. Psichologijos tyrimuose dažniau ribojamas apklausiamų asmenų skaičius. Tačiau čia

išplečiamas anketų turinys, kad būtų galima gauti išsamesnių žinių apie atsakančiųjų psichinius reiškinius, jų elgsenos motyvus, vertybines orientacijas, asmenybės savybes, tarpasmeninių santykių pobūdį ir pan.

Gautos informacijos patikimumo problema labiau išryškėja naudojant anketas, negu tiriant kitais metodais. Atsakymų nuoširdumas ir teisingumas gali priklausyti nuo tiriamųjų požiūrio į anketos tikslus, nuo klausimų suprantamumo, nuo tyrimo procedūros, atsakymų anonimiškumo ir kitų priežasčių.

Labai svarbu tinkamai anketas parengti. Jose būtina taip pateikti klausimus, kad jie sudomintų apklausiamuosius. Palaipsniui pateikiami vis sudėtingesni klausimai. Patys sudėtingiausi turi atsidurti anketos viduryje. Klausimai turi būti aiškiai suformuluoti, kad nereikėtų papildomai jų aiškinti.

Klausimai, iš kurių sudaroma anketa, skirstomi į dichotominius, uždaruosius ir atviroseius. Dichotominiais vadinami klausimai, kurie reikalauja atsakymų „taip“ arba „ne“, „už“ arba „prieš“ ir pan. Uždaraisiais vadinami tokie klausimai, į kuriuos atsakymai būna išdėstyti anketoje. Atsakančiajam lieka tik pažymėti tą, kuris labiausiai atitinka jo nuomonę. Atviraisiais vadinami tie klausimai, į kuriuos atsakymus formuluoja patys atsakantieji. Gana dažnai anketose derinami vienos ir kitos rūšies klausimai.

Parengus anketą, kyla klausimas, kiek ji bus tinkama tyrimo tikslams. Dėl to pirmasis anketos variantas paprastai išbandomas su nedaugeliu apklausiamųjų, kad galima būtų nustatyti, kaip suprantami anketos klausimai, ar nuteikia jie tiriamuosius nuoširdžiai į tuos klausimus atsakyti, kiek laiko reikės atsakymams ir kt. Po patikrinimo anketa gali būti taisoma ir parengiamas galutinis jos variantas.

Dažniausiai pasitaikančios klaidos padaromos formuluojant anketų klausimus: 1) pateikiami per daug tiesmuki klausimai arba klausimai, sukeliantys atsakančiojo nepasitikėjimą, 2) parenkant atsakymų variantus, neišvardinami visi galimi atsakymai, 3) klausimai įteigia atsakymus ir mažina atsakančiojo savarankiškumą.

Atsakymų patikimumui turi reikšmės ir anketavimo procedūra. Anketa, dalyvaujant tiriančiajam, gali būti užpildoma pagal jo nurodymus, gali būti išplatinama per kitus asmenis, per radiją, televiziją, spaudą ir t.t. Visais atvejais svarbu, kokie anketos tikslai ir užpildymo tvarka. Jei užpildant anketą dalyvauja pateikėjas, tai santykiečiai tarp jo ir atsakančiųjų yra itin svarbūs. Jei anketos naudojamos pažeidžiant pagrindines jų suda-

rimo ir anketavimo procedūros taisyklės, tai anketomis gauta medžiaga mokslinės vertės neturi.

Rusų psichologas A. Kovaliovas siūlo ypatingą kolektyvinio anketavimo būdą. Anketa pateikiama darbininkų brigadai, mokinių klasei, chorui ar kitokiai žmonių grupei. Atsakymai į kiekvieną klausimą viešai apsvarstomi, priimama daugumos nuomonė ir tik tada ji užrašoma anketoje. Grupės nariai, kurie nesutinka su bendra grupės nuomone, gali pažymėti savo atskiras nuomones. A. Kovaliovo požiūriu, taip gaunama informacija apie kolektyvinę nuomonę, galima svarstymo metu stebėti, kaip ta kolektyvinė nuomonė formuojasi. Mūsų nuomone, informacija, gauta tokiu būdu, nėra patikima, nes čia pažeidžiamas anketos anonimiškumo principas, įtaką atsakymams gali daryti ir grupės lyderiai. Diskusijų vadovas taip pat gali vienaip ar kitaip paveikti atmosferą svarstančiųjų grupėje. Dėl to toks anketavimo būdas ne visada gali būti taikomas.

2. Interviu (pokalbio) metodas. Juo surenkama medžiaga iš tiriamųjų (respondentų), su kuriais palaikomas tiesioginis kontaktas. Taikant interviu metodą, informaciją teikia ne tik respondentų atsakymų turinys, bet ir įvairios jų nežodinės reakcijos, rodančios požiūrį į tiriantįjį ir į jo klausimus.

Mokslinis interviu skiriasi nuo kitų pokalbio rūšių tuo, kad čia iš anksto parengiami tikslingi klausimai, parenkama pokalbio forma ir vieta, numatomi respondentai, atsakymų fiksavimo būdai. Šis metodas reikalauja, kad tiriantysis mokėtų nustatyti tinkamus kontaktus su respondентаis, mokėtų vesti pokalbį.

Interviu metodas sudaro galimybes įsigilinti į pokalbio temą, patikslinti įvairias detales, stebėti respondentą, jo reakcijas, o to dažniausia neįmanoma padaryti anketavimo metodu. Tačiau klausiantysis, ne tik kaip asmenybė, bet ir kaip lyderis, diadoje “klausinėtojas ir respondentas” daro stiprią įtaką atsakančiajam. Pastarasis daugiau ar mažiau prisiderina prie klausiančiojo stiliaus, nuotaikos ar net požiūrio. Dėl to informacija gali būti netiksli.

Skiriami standartinis ir kūrybinis interviu. Standartinis interviu atliekamas pagal griežtai reglamentuotą programą, kurioje vienodai suformuluoti klausimai pateikiami nustatyta tvarka. Visa tai sudaro galimybę tiksliai fiksuoti atsakymus ir įvertinti jų duomenis.

Kūrybinis (nestandartinis) interviu numato įvairesnes klausinėjančiojo variacijas apklausos numatyta tema (atsižvelgiant į respondento atsakymus, reakcijas ir kitas aplinkybes). Šiam metodui reikia geriau

pasirengti, jis gali būti atliekamas su mažesniu respondentų skaičiumi. Kebliau medžiagą fiksuoti ir apdoroti.

3. Sociometrija. Prie apklausos metodų priskiriamas ir amerikiečio Dž. Moreno pasiūlytas ir išstobulintas sociometrinis metodas. Jis skirtas neformaliems santykiams grupėse tirti. Sociometrijos esmę sudaro pasirinkimas. Tiriantieji grupės nariai turi atsakyti į klausimus, apibūdinančius kitus grupės narius, pasirinkti juos bendrai veiklai (darbui, poilsiui) ar tarpasmeniniam bendravimui. Pagal gautus atsakymus grupės nariai pasiskirsto į pogrupius, rodančius jų statusą grupėse, nustatomas grupės integralumas ir glaudumas. Plačiau apie sociometriją bus kalbama skyriuje, skirtame socialinei (žmonių grupių) psichologijai.

Psichinių reiškinių lygiams nustatyti yra naudojami *testų metodai*. Testai yra matematiškai sutvarkytos ir patikrintos uždavinių sistemos, kurias sprendžia tiriamasis ir gauna tų sprendimų įvertinimus. Testų turinys priklauso nuo tiriamo objekto. Vienokių testų reikės dėmesiui, atminčiai, intelektui, kitokių - valios jėgai, atsparumui stresams bei jausmingumui, temperamentui ar įvairių rūšių sugebėjimams išmatuoti. Keletas skirtingų testų pateikiama šios knygos pabaigoje (žr. priedus).

Be to, apie sugebėjimų matavimą, intelekto koeficiento nustatymą kalbėsime knygos skyriuje, skirtame asmenybės psichologinėms savybėms.

6. Psichologijos šakos, tikslai, reikšmė. Karo psichologijos svarba

Šiuolaikinė psichologija yra žinių sistema, apimanti įvairias psichinės tikrovės sritis. Pagrindinės psichologijos šakos yra šios:

1. Bendroji psichologija nagrinėja pagrindines psichologijos problemas, jos tikslus, metodus, sąvokas ir kt.

2. Asmenybės psichologija aprašo ir aiškina atskiro individo psichinius procesus, būsenas, savybes.

3. Socialinė psichologija tiria žmonių grupių ir asmenybės elgsenos grupėse psichinius reiškinius.

4. Amžiaus tarpsnių, arba vystymosi, psichologija leidžia pažinti vaiko, paauglio, jaunuolio, subrendusio ir senstančio žmogaus psichiką.

5. Zoopsichologija tyrinėja žemesniųjų gyvūnų psichikos reiškinių ypatybes.

6. Psichopatologija tiria ir aiškina liguistos psichikos reiškinius.

7. Specialioji psichologija analizuoja įvairių organizmo anomalijų – aklumo, kurtumo – įtaką psichikos vystymuisi ir funkcionavimui.

8. *Psichologijos istorija* domisi psichologijos mokslo raida ir svarbiausių jos problemų sprendimu.

9. *Veiklos psichologija analizuoja* žmogaus darbinę, kūrybinę ar žaidybinę veiklą apskritai. Be to, yra daug psichologijos šakų, kurios tiria ir aiškina žmogaus psichines ypatybes įvairiose veiklos srityse. Tai: *a) pedagoginė psichologija, b) darbo (kartu su inžinerine, kosmine ir kitomis psichologijomis), c) sporto psichologija, d) kūrybinės veiklos psichologija, e) juridinė psichologija* ir kitos.

Atsirado ir *hibridinių* mokslų – psichofizika, psichobiologija, psicholingvistika ir kitų – kurie tiria žmogaus organizmo funkcionavimą, fiziologinius ir psichinius procesus bei elgseną dviejų ir daugiau mokslų metodais.

Psichologijos tikslai yra aprašyti, paaiškinti ir prognozuoti psichikos ir su ja susijusios žmonių elgsenos ypatybes. Psichologijos žinios reikalingos, norint patobulinti bet kokią žmogaus veiklos sritį, kurioje jis veikia su visomis savo dvasinėmis ir fizinėmis savybėmis. *Ypač reikšmingas psichologijos vaidmuo analizuojant ir tobulinant tėvų bei pedagogų auklėjamąją veiklą.* Norint ugdyti jaunąją kartą, koreguoti suaugusių žmonių elgseną ar tobulinti patį save, pirmiausia reikia gerai pažinti ugdymo objektą. Šiam pažinimui neužtenka pavienių psichologijos žinių, gautų bendraujant ar rastų grožinėje literatūroje, bet reikia ir šiuolaikinio psichologijos mokslo pagalbos.

Karo psichologija yra viena iš *veiklos psichologijos* šakų. Ji tiria karių rengimo ir kariavimo psichologines problemas: žmogaus jutimo organų veiklą specifinėmis sąlygomis (pvz., pervargus, išsigandus, naktį, lėktuve ar povandeniniame laive) ir būdus, kuriais efektyvinamas karių suvokimas ir kovinė jų veikla.

Karo psichologija domisi karių kovinio parengimo, mokymo ir auklėjimo psichologiniais pagrindais, kovinės technikos valdymo problemomis. Svarbus karo psichologijos objektas – karių atrinkimo į kariuomenės rūšis ir specialiosioms užduotims atlikti psichologinių kriterijų nustatymas. Tiriami visų rangų vadų mąstymo ypatumai, vadų ir pavaldinių tarpusavio santykiai, taip pat tarpasmeniniai santykiai mažose grupėse (tankų, lėktuvų ekipažuose, povandeninių laivų įgulose), karių elgesys mūšyje. Ypač svarbi karo psichologijos problema – įtampos (stresų), ekstremalių situacijų poveikis psichiniams procesams bei žmogaus elgsenai ir veiklai.

Taigi psichologijos ryšys su karine veikla neabejotinas. Plačiau apie karo psichologijos atsiradimą, pagrindines problemas bei karinės veiklos įtaką psichiniams procesams bus kalbama kituose knygos skyriuose.

7. Parapsichologija

Parapsichologija, arba psichotronika, - tyrimų sritis, kurios objektas yra mokslo neišaiškinti žmogaus psichikos reiškiniai – ekstrasensorinis suvokimas, t.y. sugebėjimas priimti arba perduoti informaciją be mokslui žinomų jutimo organų (telepatija, aiškiaregystė ir kt.), ir parapsichinis poveikis, t.y. sugebėjimas per atstumą vien valios, minties jėga veikti fizinius objektus ir procesus (telekinezė).

Parapsichologinius reiškinius pradėta tirti XIX a. pabaigoje. Tyrimai padėjo geriau suvokti hipnozės, ideomotorinių veiksmų, subsensorinio (nesąmoningo) suvokimo, fenomenalios atminties ir skaičiavimo sugebėjimų psichologinius dėsningumus. *Iki šiol neįrodyta, kad parapsichologiniai reiškiniai iš tikrųjų egzistuoja, neišaiškinta, kokia jų kilmė ir mechanizmai.* Dauguma mokslininkų parapsichologiją vertina skeptiškai, neigia mokslo nepatvirtintas parapsichologų išvadas ir mano, kad parapsichologinius reiškinius reikia tirti eksperimentais.

Taigi parapsichologija domisi ir tiria **parapsichologinius, arba psi, reiškinius** – keistus, mokslo neįrodytus arba paneigtus, kaip visai nerealius, psichikos reiškimosi faktus. *Skiriamos keturios parapsichologinių reiškinių grupės. Pirmajai grupei* priklauso įvairių rūšių spiritizmas (tariamai bandymai bendrauti su mirusių žmonių sielomis), mediumizmas (tariamasis tarpininkavimas tarp gyvųjų ir mirusiųjų). Gali būti fizinis mediumizmas (mediumas, t.y. tarpininkas tarp “sielų” ir kliento, su “sielomis” bendrauja per fizinius daiktus, pvz., pirštų prisilietimu kilnoja stalą), psichinis mediumizmas (mediumas su “sielomis” bendrauja tiesiogiai, be fizinių daiktų tarpininkavimo, pats dažniausiai būdamas hipnozės valdžioje), kolektyvinis fizinis mediumizmas (pvz., grupė asmenų vos liečia besisukančią lėkštę, kuri judėdama “surenka” atsakymus į “sielai” užduotus klausimus).

Antrajai grupei priklauso ekstrasensorinio (nejutiminio) suvokimo reiškiniai. Tai auros regėjimas, spausdinto teksto regėjimas ir skaitymas pirštais; telepatija (minčių perdavimas per atstumą); proskopija (būsimų įvykių bei kito žmogaus gyvenime būsimų įvykių numatymas); aiškiaregystė (žinių apie kokį nors daiktą ar reiškinį bei jų savybes gavimas be žinomų

jutimo organų); paranormali diagnostika (ligos nustatymas nesiremiant jokiais objektyviais ir jutimu suvokiamais ligos požymiais).

Trečiajai grupei priklauso psichoenergetiniai reiškiniai: gydymas psichine energija (biolauku); telepatinė indukcija (tele - arba psichokinezė, t.y. daiktų judinimas ar deformavimas mintimis) bei psichinės energijos perdavimas percipientui (priėmėjui) per telepatijos seansą; psichochirurgija (chirurginių operacijų atlikimas veikiant biolaukais); poltergeistas (fizinės energijos savybių, pvz., elektrinio lauko, keitimas mintimis).

Ketvirtajai grupei priskiriami labai reti parapsichologiniai reiškiniai, teoriškai neįtikėtini sutapimai, keisti atsitikimai ir regėjimai (pvz., sielos pasirodymas, pranašingi sapnai ir kita).

Psichologija netiria parapsichologinių reiškinių, nes jų buvimas neįrodytas. Parapsichologiniai reiškiniai paprastai yra nepakartojami, daugelis atliktų jų tyrimų yra, mokslo požiūriu, nekorektiški, dažnai paprasčiausia apgaulė ar apsigavimas.

Kartojimo testas

1. Psichologija tiria:
  - 1) smegenis;
  - 2) žmones;
  - 3) psichikos reiškinius;
  - 4) nervinę veiklą.
2. Psichika yra:
  - 1) nemateriali atskira būtybė;
  - 2) nervų veiklos savybė;
  - 3) smegenų materijos dalis;
  - 4) amžinoji siela, laikinai išsikūnijanti žmogui.
3. Pagrindinis psichinių reiškinių organas yra:
  - 1) smegenėlės;
  - 2) didžiųjų pusrutulių kaktos sritis;
  - 3) smegenų žievė ir požievis;
  - 4) nugaros smegenys.
4. Kuo skiriasi žmonių psichika nuo žemesniųjų gyvūnų psichikos?
  - 1) instinktų tikslingumu;
  - 2) sąmonės ir savimonės reiškiniais;
  - 3) jutimų ir mąstymo tobulumu;

- 4) kokybiškai tobulesniais pažinimo, kūrybos ir bendravimo sugebėjimais.
5. Pagrindinis psichinių reiškinių tyrimo metodas yra:
  - 1) autobiografijų studijavimas;
  - 2) pokalbiai su pažįstamais žmonėmis;
  - 3) teoriniai samprotavimai;
  - 4) savęs pažinimas;
  - 5) stebėjimų ir eksperimentų duomenų aiškinimas.
6. Pagrindinis psichologijos tikslas yra:
  - 1) paaiškinti ir prognozuoti psichikos ir žmonių elgsenos ypatybes;
  - 2) išugdyti protingus ir dorus žmones;
  - 3) atskirti psichiškai sveikus žmones nuo ligonių;
  - 4) išsiaiškinti žmogaus būties tikslus.

II. PSICHOLOGIJOS ISTORIJA IR DABARTIS

1. Psichologija filosofijos sistemoje

Ilga ir sudėtinga psichologijos istorija yra tapusi atskira psichologijos mokslo šaka. Čia mes susipažinsime tik su pagrindiniais tos istorijos bruožais.

Pirmieji bandymai suvokti ir apibūdinti nematomąją žmogaus pusę – sielą siekia neatmenamus laikus, kai žmonės, stebėdami gyvybės ir mirties, sapnų, haliucinacijų ir kitus paslaptinius reiškinius, mėgino aiškinti jų esmę ir priežastis. *Apie aiškinimų turinį mes sužinome iš senųjų religinių raštų ir iš iki šių dienų išlikusių mažai civilizuotų tautų kultūros tyrimų.* Beveik visų rasių ir tautų religijose teigiama, kad žmogaus siela yra atskira būtybė, gyvenanti kūne, o kūnui mirus persikelianti į kitą pasaulį (graikų, romėnų religijose, krikščionybėje, islame, senovės lietuvių tikėjime - mirusiųjų vėlių garbinimas ir kt.) arba į kitas gyvas būtybes (senovės indų, budistų ir kitose religijose). *Praėjo daug šimtmečių, kol greta religinių aiškinimų išsiskyrė filosofijos mokslas,* davęs postūmį įvairių specialiųjų mokslų raidai ir galėjęs kitaip aiškinti šiuos klausimus.

Kaip ir dauguma šiuolaikinių mokslų (fizika, biologija, logika, estetika ir kt.), *psichologija pradėjo formuotis V a. prieš Kristaus gimimą senovės Graikijoje ir atsispindėjo to laikmečio filosofų darbuose.*

Platonas (apie 427 - 347 m. prieš Kristaus gimimą) - idealistinės filosofijos pradininkas, sielą laikė nematerialia būtybe - gryna idėja. Sielos esančios amžinos, giminingos tam, kas dieviška, nemirtinga. Susijungimas su kūnu esąs laikinas: po kūno mirties siela persikelianti į kitas būtybes arba įsiliejanti į pasaulinę sielą,-teigė Platonas.

Demokritas (apie 460 - 370 m. prieš Kristų) manė, kad siela, kaip ir visi gamtos daiktai bei reiškiniai, sudaryta iš smulkių dalelių - atomų. Tik atomai, iš kurių sudaryta siela, esantys smulkesni ir švelnesni. Jie panašūs į ugnies atomus. Demokrito aiškinimą filosofija laiko materialistiniu.

Aristotelis (384 - 322 m.), bene pats žinomiausias iš senovės Graikijos filosofų, parašė pirmąją knygą, skirtą sielos reiškiniams aiškinti. Toje knygoje, pavadintoje „Apie sielą“ (lietuvių kalba ši knyga pirmą kartą buvo išleista 1959 m.), Aristotelis labiau negu jo mokytojas Platonas siejo sielos aiškinimą su materialiu žmogaus organizmu ir skyrė *augalinės, gyvulinės kilmės ir protingosios sielos rūšis.* Žmogaus „protingosios sielos“ svarbiausia ypatybė esanti penkios jutimų rūšys. Aprašęs jutiminį pažinimą, Aristotelis

jį laikė būtina protinio pažinimo sąlyga. Aristotelio pažiūros paplito vėlesnių laikų moksle. Jų veikiamas romėnų gydytojas **K. Galenas** (apie 130 - 200 mūsų eros metus) visapusiškiau atskleidė ryšius tarp psichinių ir fizinį reiškinių, psichikos buveine laikė smegenis.

Aristotelio psichologinės pažiūros buvo populiarios ir Lietuvoje. Jo veikalas "**Apie sielą**" XVI - XVII a. buvo nagrinėjamas Vilniaus universitete.

Krikščionių filosofo ir teologo šv. **A. Augustino** (354 - 430 m.) raštuose buvo pradėti analizuoti sąmonės reiškiniai. Pasak šv. A. Augustino, jautimais esą tik patiriamas kūnų egzistavimas, o tikrasis pažinimas vyksta tada, kai siela atsigręžianti pati į save.

Filosofijoje XVII a. atsiradus **racionalistinei** kryptčiai, buvo atkreiptas ypatingas dėmesys į mąstymo vaidmenį pažinimo procese. Prancūzų filosofas, racionalizmo pradininkas **R. Dekartas (1596 - 1650 m.)**, suformulavęs žinomą teiginį "**cogito ergo sum**" (mąstau, vadinasi, esu), mąstymą laikė svarbiausia dvasios savybe, o kūną, veikiantį pagal mechanikos dėsnius, laikė materialiu. Jis teigė, kad psichologija turinti tyrinėti ne sielą apskritai, o mąstymą ir sąmonę. Žmogaus nervų ir raumenų veiklą esą galima pažinti objektyviai tyrinėjant refleksus.

R. Dekarto sąmonės ir kūno refleksinių reiškinių atskyrimas buvo pavadintas **dualizmu**. Jis filosofų buvo kritikuojamas kaip tik mechanistinių (**T. Hobsas** ir kt.) arba tik sąmonės ir nesąmoningų reiškinių judėjimą psichikoje (**G. Leibnisas** ir kt.) pripažįstantis filosofas.

Vėliau filosofijoje susiformavusi **empirizmo** srovė pagrindiniu pažinimo šaltiniu ėmė laikyti ne mąstymą, o patyrimą (**gr. empeiria - patyrimas**). Anglų filosofas ir pedagogas **Dž. Lokas** (1632 - 1704 m.), prieštaraudamas racionalistams, teigė, kad nėra įgimtų idėjų, kad mąstymas pažinimo procese nėra pirminis. Žmogus gimsta kaip **tabula rasa** (lot. - švari lenta), kurioje viską pojūčiais įrašo patyrimas. Jį sudaro ne tik pojūčiais, bet ir vidiniu suvokimu gaunamos idėjos, kurios gali tarpusavyje jungtis - **asocijuotis**.

Plėtojant Dž. Loko mokymą apie patyrimo savitarpius ryšius, atsirado **asociacinė psichologija** (D. Hartlis, D. Hiūmas ir kt.). Ypač ji suklestėjo XIX a. Anglijoje (Dž. Milis, A. Benas) ir Vokietijoje (J.F. Herbartas, V. Vuntas ir kt.). **Gretimumo, panašumo ir kontrasto asociacijų dėsniais** imta aiškinti vaizdinių kaitą atmintyje, mąstymą, net jausmus ir kt. Asociacinei psichologijai buvo priekaištaujama, kad ji neatsako į klausimą, kokios jėgos verčia psichikos elementus jungtis, kas lemia asociacijų at-

ranką ir kryptis. *V. Vuntas* (1832 -1920) papildė asociacinę psichologiją aktyvųjį vaidmenį priskirdamas *apercepcijai*, susijusiai su dėmesiu ir valia. Psichinių reiškinių asociacijas pripažįsta šiuolaikinė psichologija, aiškindama atminties, mąstymo ir kitus pažinimo procesus.

XIX a. pabaigoje paplitęs *evoliucionizmas* (*Č. Darvinas, H. Spenseris ir kt.*) siejo psichinius procesus su nervų sistemos raida.

2. Psichologijos, kaip savarankiško mokslo, atsiradimas

Filosofijos mokslas kėlė psichologijos problemas ir savistaba įgytas žinias apie vidinį dvasios gyvenimą aiškino loginiu protavimu. Psichologijai, kaip savarankiškam mokslui, reikėjo konkretizuoti patį objektą-sielą, išskirti jį sudarančius reiškinius, rasti savitus empirinio tyrimo metodus ir sudaryti tais metodais gautų žinių sistemas.

Žodis *psichologija*, kaip mokslo pavadinimas, įsitvirtino XVIII a. pradžioje, kai vokiečių mokslininkas enciklopedistas *K. Volfas* išleido knygas *"Empirinė psichologija"* ir *"Racionalioji psichologija"*, kuriose psichika buvo aprašinėjama filosofijos metodais ir sąvokomis.

Psichologijai, kaip savarankiškam mokslui, susiformuoti sąlygas parengė XIX a. medicinos, biologijos ir fiziologijos mokslų pasiekimai.

XVIII a. pabaigoje ir XIX a. pradžioje didelio populiarumo susilaukė *F. Galio frenologijos mokslas*, kuris kėlė idėją, kad psichikos reiškiniai yra susiję su tam tikromis smegenų sritimis. Iš kaukolės formos esą galima spręsti apie atitinkamų smegenų dalių, nuo kurių priklauso individualių sugebėjimų skirtumai, išsivystymą. Vėliau F. Galio frenologija, atlikus daug mirusių žmonių smegenų matavimų, buvo atmesta kaip klaidinga, tačiau ji paskatino anatomus ir fiziologus ieškoti ryšių tarp smegenų funkcijų ir psichinių reiškinių. Smegenyse buvo atrastos jutimo ir judėjimo zonos, kalbėjimo, sensoriniai ir motoriniai centrai, pažintos kitos jų funkcijos. Šie duomenys rodė, kad galvos smegenų veikla siejasi su psichinių reiškinių reguliavimu.

Vokiečių fiziologai *E. Vėberis* ir *G. Fechneris* aprašė pojūčių priklausomumą nuo fizinių dirgiklių jėgos, išaiškino pojūčių absoliutinių ir skyrimo slenksčių dėsningumus. *H. Helmholtzas* ištyrė regėjimo ir girdėjimo mechanizmus, išmatavo nervinių impulsų sklidimo nervų skaidulose greitį.

Taip tyrinėjant psichofiziologinius jutiminio pažinimo mechanizmus buvo sukaupta daug faktinės medžiagos, kuri rodė anatominių-fiziologinių ir psichinių reiškinių ryšius. Susidarė prielaidos eksperimentų

metodais tyrinėti ne tik psichofizinius ir psichofiziologinius, bet ir psichinius reiškinius.

Šį darbą pradėjo V. Vuntas, 1879 metais Leipcege įkūręs pirmąją eksperimentinės psichologijos laboratoriją. Šios laboratorijos įkūrimo metai yra laikomi eksperimentinės psichologijos ir kartu psichologijos, kaip atskiro mokslo, pradžia. Laboratorijoje sukurta aparatūra buvo tyrinėjami pojūčiai ir suvokimai, reakcijų greitis, dėmesys, asociacijos bei emocijos ir kiti psichikos reiškiniai. V. Vunto atliekami tyrimai patraukė JAV, Japonijos, Rusijos ir kai kurių kitų valstybių mokslininkų dėmesį. Jie stažavosi Leipcigo laboratorijose, o grįžę į savo šalis kūrė panašias laboratorijas. Eksperimentų metodai tapo pagrindiniu žinių apie psichikos reiškinius kaupimo būdu, o V. Vuntas nuo tada imtas vadinti psichologijos tėvu (8 pav.).

8 pav. V. Vuntas

3. Pagrindinės šiuolaikinės psichologijos kryptys

Įvairių šalių psichologijos laboratorijose gauti empiriniai psichinių reiškinių tyrimo duomenys buvo nevienodai aiškinami. Dėl to XX a. pradžioje atsirado kelios skirtingos psichologijos kryptys. Nuolat papildomos naujais faktais, jos išsilaikė iki šių dienų.

Bihevioristinė psichologija atsirado JAV (angl. *behaviour* - elgsena). Jos pradininkas *D. Vatsonas* (1878 - 1958) siekė psichologiją paversti tiksliu mokslu. Jis pasiūlė psichologijos objektu laikyti *ne sąmonę, kuri yra neprieinama moksliniam stebėjimui, o elgseną ir stimulus, kurie tą elgseną, kaip reakcijas į stimulus, sukelia*. Bihevioristinei psichologijai atsirasti di-

delės įtakos turėjo *E. Torndaiko išmokymo tyrimas*. Atlikęs eksperimentus su žemesniaisiais gyvūnais, E. Torndaikas nustatė *pakartojimo ir efekto* dėsnius. Mat, pasikartojant reakcijoms į stimulus, įsitvirtina tos reakcijos, kurios teikia organizmui ką nors naudinga. Toliau tęsdami tyrimus, bihevioristai turėjo pripažinti, kad, esant vienodiems stimulams, gyvūnų elgsena įvairuoja. Buvusi schema $S - R$ (S – stimulus, R – reakcija) buvo pakeista schema $S - X - R$, kur X reiškia tarpinį, tarp stimulo ir reakcijos, neapibrėžtą kintamąjį. *E. Tolmenas* tuo kintamuoju laikė gyvūnų tikslus, *K. Halas* – įgūdžius ir kt.

Biheviorizmas išstobulino psichologinius eksperimentus, pritaikė matematikos metodus eksperimentų duomenims įvertinti, ištyrė išmokymo dėsningumus. Priekaištų susilaukė dėl nepakankamo dėmesio žmonių psichikos skirtumams (lyginant juos su žemesniųjų gyvūnų psichika).

Geštalistinė psichologija formavosi Vokietijoje (vok. *Gestalt* - visu-minis vaizdas, pavidalas, struktūra). Šios krypties pradininkai *V. Keleris, K. Kofka, M. Vertheimeris* iškėlė mintį, kad mokslininkas psichinius reiškinius turi pradėti tyrinėti nuo bendresnių struktūrų (pavidalų), nuo jų eiti prie detalių, o ne priešingai. Visuma nėra paprasta elementų suma, o kokybiškai naujas reiškiny. Geštalistai *tyrimus pradėjo nuo suvokimų, tyrinėdami mąstymą, atrado insaito (žr. skyrių apie mąstymą) reiškinius*, pasižymėjo reikšmingais asmenybės ir kūrybos psichologijos tyrimais. Jų atrasti metodai ir dabar plačiai naudojami. Tačiau jie buvo kritikuojami dėl nepakankamo visumos dėsno kilmės atskleidimo ir dėl kai kurių psichinių reiškinių analogijų su fizinių sistemų dėsningumais.

Froidistinė psichologija gimė Austrijos sostinėje Vienoje. Pavadinimą gavo nuo mokslininko *Z. Froido* (1856 -1939), *suskirsčiusio žmonių psichiką į sąmonės ir pasąmonės postruktūras, pavardės*. Psichiką Z. Froidas palygino su aisbergu: sąmonė esanti lyg aisbergo antvandeninė dalis, o pasąmonė - povandeninė (povandeninė aisbergo dalis yra penkis kartus didesnė už antvandeninę). *Sąmonę Z. Froidas laikė civilizacijos sukurtu lukštu, kuris saugo tamsiąsias pasąmonės jėgas ir neleidžia joms pasireikšti. Pasąmonėje glūdi per visą gyvūnijos evoliuciją susiformavę nesąmoningi dauginimosi, gyvybės išlaikymo ir griovimo instinktai, kurie sudaro visos psichikos energetinę bazę*. Tarp instinktinių potraukių pirmenybę Z. Froidas teikė lytiniams instinktams - *libido seksualis*.

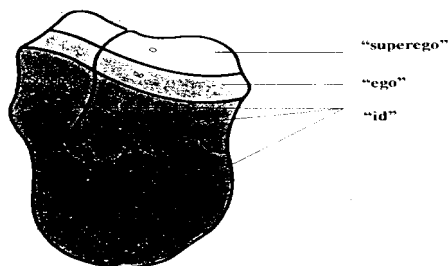
Jis teigė, kad pasąmonės instinktiniai potraukiai nuolat kovoja su sąmone: pirmieji siekia realizuotis, o sąmonė juos nustumia atgal į pasąmonės gelmes. Tie potraukiai, kai sąmonė jų neįstengia kontroliuoti,

pasireiškia sapnais, psichikos susirgimais, narkotinio apsvaigimo atvejais. Yra dar ir **sublimacijos** reiškinių. Tai nesąmoningų potraukių tenkinimas, apeinant sąmonės draudimus kūryba, anekdotais ir kitomis leidžiamomis formomis. Visą kūrybą (kurioje tiek nuogų žmonių ir erotinių siužetų) Z. Froidas kildina iš negalimų patenkinti pasąmonės potraukių sublimacijos (9 pav.).

9 pav. Pirmoje eilėje iš kairės sėdi: Z. Froidas, biheviostas K. Halas ir neofroidistas K. Jungas

Vaikų psichikos raidai aiškinti Z. Froidas vartojo *Edipo kompleksą* sąvoką. Žinomos Sofoklio tragedijos „Edipas karalius“ herojus užmuša savo tėvą ir veda motiną (nežinodamas, kad jie yra jo tėvai). Z. Froidas rašė, kad šioje tragedijoje atsispindi dėsningi tėvų ir vaikų santykiai: sūnus pavydi tėvui jam artimiausio žmogaus - motinos, duktė – motinai tėvo, ir tos konfliktinės būsenos skatina vaikų psichikos brendimą (10 pav.).

10 pav. Z. Froido psichikos schema, kur išskirtos “id”, “ego” ir “superego” postruktūrės

Kai kurie Z. Froido mokiniai (*K. Jungas, A. Adleris, K. Horni ir kt.*) atsisakė seksualinius potraukius laikyti psichinės veiklos varikliais. Jie, neatmesdami nesąmoningų reiškinių vaidmens psichikoje, iškėlė ir socialinės bei kultūrinės aplinkos, kurioje gyvena žmogus, reikšmę. Šiuo metu neofroidistai nelaiko seksualinių potraukių svarbiausiais veiklos motyvais, nepripažįsta sąmonės ir pasąmonės antagonizmo. Tačiau dėmesys nesąmoningiems reiškiniams, giluminių asmenybės klodų psichoanalizė praturtino žinias apie psichiką. Be to, froidizmas atrado *psichoanalitinių metodų*, padedančių gydyti sergančiuosius psichikos ligomis (11 pav.).

11 pav. Karen Horni – “baimės” psichologijos teoretikė

Šiuo metu labiausiai paplitusi *humanistinė psichologija* (svarbiausi kūrėjai: *G. Olportas, K. Rodžersas, A. Maslau*) *pabrėžė asmenybės reikšmę, jos sugebėjimus siekti didelių vertybių, norą pažinti save, realizuoti žmoguje glūdinčias potencijas*. Šios krypties šalininkai kritikavo biheviorizmą, kuris į

žmogų žvelgias tik kaip į didelę žiurkę, kritikavo ir froidizmą, sudraskiusį žmogaus asmenybę į tarpusavyje kovojančias sąmonės ir pasąmonės puses. Humanistinė psichologija daug dėmesio skiria pedagoginei ir psichoterapinei praktikai. Dėl jos įtakos atsisakoma komandinių metodų mokykloje, siekiama, kad pedagogai būtų moksleivių asmenybės tapsmo bendradarbiai ir pagalbininkai. Psichoterapeutai, gerbdami kiekvieno paciento asmenybę, pirmiausia turi rūpintis jo asmenybės potencialų stiprinimu, kad jis pats galėtų susikurti reikiamus santykius su aplinka ir savimi. *Humanistinė psichologija, akcentavusi asmenybės unikalumą, padarė didelę įtaką psichologijos teorijai ir praktikai.* Atsisakiusi eksperimentinių metodų ir pasiklivusi tik fenomenologiniais aprašymais, ji tarp mokslininkų tapo mažiau populiari.

Kognityvinė psichologija (lot.*cognitio* – žinojimas, pažinimas) atsirado apie 1960-uosius. Jos pradininkai amerikiečių psichologai *D.Brodventas* ir *S.Stenbergas* pradėjo tyrinėti informacijos pertvarkymo procesus, kuriuos atlieka ne tik žmogus, bet ir kibernetinės skaičiavimo mašinos. *Vėliau kognityvinės psichologijos šalininkai, kritikuodami biheioristus, įrodė, kad subjekto elgsenoje svarbiausią rolę turi žinios ir pažinimo procesai.*

Kognityvinė psichologija daugiausia dėmesio skiria atminties ir mąstymo procesų tyrimams. Tačiau yra kognityvinės emocijų teorijos darbu, kurie nagrinėja asmenybės individualių skirtumų bei kitas psichologines problemas.

Tarybinė psichologija, atsiradusi po Spalio bolševikinio perversmo, dėl oficialiosios marksistinės filosofijos įtakos mėgino paneigti visas kitas psichologijos kryptis kaip idealistines ir užimti psichologijos moksle vienintelės “teisingos” ir dominuojančios teorijos padėtį. Ji ypač propagavo rusų fiziologų *I. Sečenovo* ir *I. Pavlovo* darbus (1951 metais visa psichologijos istorija buvo suskirstyta į ikipavlovinį ir pavlovinį laikotarpius) ir materialistinės orientacijos rusų psichologus (*V. Bechterevas*, *A. Lazurskį*, *L. Vygotskį* ir kt. bei jų teorijas). Nors buvusios Tarybų Sąjungos psichologai (*S. Rubinšteinas*, *L. Vygotskis*, *A. Lurija*, *D. Uznadzė*, *B. Teplovas* ir kt.) atliko reikšmingų darbų įvairiose psichofiziologijos ir psichologijos srityse, tačiau paskelbta atskira kryptis, besiremianti V.Lenino ir kitų marksistų darbais, buvo teoriškai neapibrėžta, daugiausiai dėmesio skyrė užsienio šalių psichologinių teorijų kritikai, mažai tesirūpindama pozityviais teorijos ir ypač taikomosios psichologijos praktikos darbais. Šios psichologijos vadovų (*A. Leontjevo*, *A. Smirnovas* ir kt.) nepakantumas kitokioms nuomonėms, atsiribojimas nuo kitų šalių psichologų teorijų atvedė prie to, kad vadinamoji “tarybinė psichologija” iškrito iš bendrojo psichologijos konteksto ir

maždaug 20 – 30 metų atsiliko nuo pasaulinės psichologijos raidos (12 pav.).

12 pav. I. Pavlovas – žymus rusų fiziologas

4. Psichologijos raida Lietuvoje

Lietuvoje psichologinė mintis nuo XVI iki XX a. buvo plėtojama gamtos, teisės, istorijos, literatūros ir ypač filosofijos darbuose. Psichologija, kaip filosofijos disciplina, pradėta dėstyti 1574 metais Vilniaus jėzuitų kolegijoje (nuo 1579 metų Vilniaus akademija (universitetas). Tuometinis psichologijos pavadinimas buvo *animastika* - pagal lotynišką Aristotelio knygos “De anima”(“Apie sielą”) pavadinimą. Psichologijos studijų turinį daugiausia sudarė šio Aristotelio veikalo komentavimas.

Nuo XVIII a. vidurio, nunykus scholastinei filosofijai, psichologijos kurso turinys pakito. Didžiausiu autoritetu tapo vokiečių mokslininko enciklopedisto *K. Volfo* veikalai “*Empirinė psichologija*” ir “*Racionali psichologija*”. Populiari buvo ir prancūzų filosofo racionalisto *R. Dekarto gnoseologija (pažinimo teorija)*.

1832 metais uždarius Vilniaus universitetą, psichologijos plėtra Lietuvoje nutrūko. Liaudies švietėjai, rašytojai: *S. Daukantas*, *K. Nezabitauskas* - *Zabitis*, *L. Juocevičius*, *M. Valančius*, remdamiesi gyvenimo stebėjimais, asmenine patirtimi, kėlė kai kuriuos žmogaus psichiką liečiančius klausimus. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje psichologijos klausimais rašė publicistai: *J. Adomaitis* – *Šernas*, *J. Šliūpas*, *S. Matulaitis*, *J. Biliūnas*, *J. Želvienė*, rašytojas ir filosofas *Vydūnas*.

XX a. pradžioje Lietuvoje atsirado psichologų profesionalų, pasirodė jų pirmieji savarankiški, specialiai psichologijai skirti darbai. Pirmiau-

sia minėtinas Maskvoje studijavęs **R. Bytautas** (1886 – 1915). 1912 metais išspausdini jo moksliniai darbai “*V. Vunto mokslo apie sielos substancijos sąvoką kritika*” bei “*Tauta ir tautiška sąmonė*”. R. Bytauto filosofinės ir psichologinės pažiūros beveik nenagrinėtos ir mažai žinomos.

R. Bytautas kritikavo eksperimentinės psichologijos pradininką V. Vuntą už tai, kad šis atmetė sielos substancialumą. Nurodęs minėtą aplinkybę, R. Bytautas teigė, kad V. Vuntui nebeliko kitos išeities, kaip tiksliai pasirinkti arba materializmą, arba substancialųjį psichinį priežastingumą. R. Bytautas teikė pirmenybę antrajam pasirinkimui. Jis teigė, kad sąmonė, siela, yra savarankiška substancija, arba esybė, lygi materijai ar net svarbesnė už ją (yra pirminė jos atžvilgiu). Jei nebūs dvasinės substancijos, tai, pasak R. Bytauto, psichinių procesų turėtoju ir veikėju neišvengimai liks vienintelė egzistuojanti materialinė substancija. Kitaip sakant, žmogaus psichikai teks tik paprasta smegenų funkcija. Su šiuo požiūriu R. Bytautas kategoriškai nesutiko.

R. Bytautas, kaip ir Vydūnas, gilinosi į nacionalinę sąmonę. Jos analizei paskyrė didelį straipsnį “Tauta ir tautiška sąmonė”, 1911 metais spausdintą keliuose “Aušrinės” žurnalo numeriuose. Juose autorius pripažįsta, kad nacijoms susiformuoti turėjo reikšmės ir ekonominės sąlygos, bet, būdamas ištikimas savajai filosofijos koncepcijai, kalba ir apie naciją formuojančią ir ją išreiškiančią dvasinę tautos substanciją, analizuoja jos apraiškas.

Eksperimentinės psichologijos pradininku Lietuvoje laikytinas **J. Vabalas – Gudaitis** (1981-1955). Į eksperimentinės psichologijos tyrimus įsijungė Peterburge veikusioje eksperimentinės psichologijos laboratorijoje. Šios laboratorijos vedėjas **A. Nečijajevs** buvo eksperimentinės psichologijos šalininkas ir priešinosi spekuliatyvinės psichologijos koncepcijoms. 1918 metais J. Vabalas – Gudaitis grįžo į Lietuvą ir čia tęsė eksperimentinės psichologijos tyrimus. Jų rezultatai buvo aprašyti 1927 metais išleistoje monografijoje “Patobulintas psichinių reakcijų metodas žmogaus darbingumui tirti”. J. Vabalas – Gudaitis dėstė 1920 metais Kaune įsteigtuose Aukštuosiuose kursuose, 1922 metais reorganizuotuose į Kauno universitetą (nuo 1930 metų – Vytauto Didžiojo universitetas). Kauno universitete **J. Vabalas – Gudaitis įsteigė pirmąją Lietuvoje eksperimentinės psichologijos laboratoriją**.

Jo darbus tęsė Austrijoje ir Vokietijoje psichologiją studijavęs **A. Gučas** (g. 1907 m.). Sunkiais pokario sovietinės okupacijos metais jis vadovavo suvokimų ir pedagoginės psichologijos tyrimams, organizavo psi-

chologijos specialistų rengimą, parašė knygą *“Psichologijos raida Lietuvoje”, įkūrė Psichologų draugiją*, kuri bendram darbui vienijo ne tik Lietuvos, bet ir Latvijos bei Estijos psichologus. A. Gučo dėka Lietuvoje išaugo gausus būrys mokslininkų ir psichologų praktikų (*A. Jacikevičius, L. Jovaiša, R. Kočiūnas, J. Lapė, S. Kregždė, J. Palaima, E. Rimkutė, A. Suslavičius, G. Valickas ir kt.*), išlaikiusių reliatyvią Lietuvos psichologijos autonomiją ir gerokai atsiribojusių nuo atsilikusios sovietinės psichologijos (13 pav.).

13 pav. A. Gučas – žymiausias Lietuvos psichologijos kūrėjas

Šiuo metu mokslinis darbas dirbamas aukštųjų mokyklų psichologijos katedrose, Pedagogikos mokslinio tyrimo institute, specialioje psichologijos laboratorijoje prie Vilniaus universiteto. Psichologus jungia Lietuvos psichologų sąjunga.

5. Karo psichologijos susiformavimas ir dabartinės jos problemos

Susiformavimas *Karo psichologija, kaip jau buvo minėta, yra viena iš veiklos psichologijos šakų.* Tai mokslinė praktinė disciplina, tirianti atskiro žmogaus ir žmonių grupių psichikos bei elgsenos pokyčius karinės veiklos sąlygomis. *Taikomuoju požiūriu, svarbiausias karo psichologijos tikslas - kariuomenės kovinės parengties remiantis psichologijos mokslo pasiekimais, stiprinimas.*

Karo stichija, sunkumai, didžiulė fizinė ir dvasinė įtampa reikalauja, kad kariai būtų ypač gerai pasirengę valdyti psichines būsenas, ginklus ir karo techniką. *Karų patirtis rodo, kad pergalės mūsųuose lemia ne tik*

ginklų kiekybė ir galia, bet ir žmogiškasis faktorius, kurį ir nagrinėja karo psichologija.

Karvedybos teorijoje ir praktikoje nuo *seno psichologinis aspektas* buvo pripažįstamas labai svarbiu veiksnium. Tai gerai suprato daugelis žymiausių karvedžių. Antai XI-me a. prieš Kristų gyvenęs ir į kariavimo taktiką įvedęs nemažai naujovių Kartaginos karvedys *Hanibalas* suprato, kad taktinės gudrybės dezorganizuoja ne tik priešo kariuomenės struktūrą, bet ir galvoseną. Tokių tikslų siekdamas, jis sugebėdavo išnaudoti priešo politinius sunkumus, puolimo staigumą, kariuomenės rūšių sąveikos nesklandumus.

IV - me a. prieš Kristų gyvenęs visų laikų žymiausias karvedys *Aleksandras Makedonietis* buvo ne tik puikus taktikos, bet ir žmonių psichologijos žinovas, sugebėjęs uždegti karius kovai. A.Makedonietis mėgdavo pasigirti, kad nė vienas jo karys nežuvo bėgdamas nuo priešo, nes senovėje mūšio baigtį neretai lemdavo ne tiesioginės kautynės durtuvais, bet pasirengimas joms. Priešininkų kariuomenei artėjant, viena pusė neatlaikydavo psichologinio spaudimo ir dar iki kautynių pradžios imdavo trauktis. O atsilaukusiųjų pusė nukaudavo daug bėgančiųjų ir gana lengvai įtvirtindavo savo pergalę.

Žymiausias prancūzų karvedys *Napoleonas Bonapartas* (1769 – 1812) taip pat buvo išvalgus psichologas. Jis sugebėdavo pelnyti karių pasitikėjimą, pagarbą ir meilę. *Karių psichologinį pasirengimą kovai Napoleonas laikė tris kartus vertingesniu, svarbesniu dalyku už jų fizinį pasirengimą.* Pasaikojama, kad jis sugebėdavęs sužadinti karių, ypač karininkų, savigarbą, drąsą, tinkama proga vadindavęs juos narsuoliais, liūtais, arais ir kitais panašiais vardais.

Iki XIX a. pabaigos karo psichologija plėtojosi bendrame karybos mokslų kontekste. Kitaip ir būti negalėjo, nes ir pati psichologija dar nebuvo atsiskyrusi nuo kitų mokslų. *Ir tik XX a. pradžioje, suintensyvėjus karių atrankos, paskirstymo, kovinio parengimo, psichinių būsenų mūšyje tyrimams, Prancūzijoje, Vokietijoje, JAV ir kitose šalyse karo psichologija ėmė formuotis į atskirą mokslinio pažinimo šaką.*

Prancūzijos tyrinėtojai daugiausia dėmesio skyrė moralinio veiksnio, arba dvasinio karių parengimo, problemoms. Vokietijoje karo psichologija ypač susidomėta Pirmojo pasaulinio karo metais, prie kariuomenės generalinio štabo įkūrus psichologų grupę, kuri tyrinėjo karių atrankos, vadovavimo psichologijos bei psichologinio karo problemas, domėjosi karių savižudybių, dezertyravimo, moralinio nuosmukio priežastimis.

Ir JAV domėjimasi karo psichologijos problemomis paskatino būtinybė dalyvauti Pirmajame pasauliniame kare. Tyrimus karo psichologijos srityje pradėjo pramonės psichologai, iki tol rūpinęsi kuo efektyvesniu darbo jėgos Amerikos pramonėje panaudojimu. Pirmojo pasaulinio karo metu buvo įsteigta Valstybinė karo psichologų taryba, kurios vadovybė buvo atsakinga už psichologinius tyrimus visuose kariuomenės padaliniuose. *Psichologai darbavosi atrenkant ir skirstant naujokus, parenkant kandidatus karininkų ir puskarininkų pareigybėms, tiriant karių klausos, regėjimo, suvokimo sutrikimus, stiprinant karinę drausmę. Ypač daug dėmesio buvo skiriama karo aviacijos psichologijai.*

1917 – 1918 metais šioje šalyje psichologai ištyrė maždaug 2-jų milijonų žmonių sugebėjimus, tinkamumą ir pasirengimą tokioms tuo metu naujoms ir sudėtingoms profesijoms, kaip karo lakūnas, tankistas, radijo ryšių specialistas ir kitos, išgyti.

1917 metais amerikiečių karo psichologai ėmė domėtis vadovavimo psichologijos problemomis bei kareivinių ir karo stovyklų gyvenimo sąlygomis. Jie pirmieji atkreipė kariuomenės vadovybės ir visos visuomenės dėmesį į tai, kad kariai savanoriai ir privalomosios karo tarnybos šauktiniai gana sunkiai išgyvena jų asmeninės laisvės apribojimus, įtemptą dienotvarkę, reikalavimą griežtai vykdyti įsakymus. Siekdami pagyvinti, praturtinti, humanizuoti kareivinių gyvenimą, jie sukūrė *naują karinio parengimo programą ir ėmėsi ją įgyvendinti Grinlifo karinėje stovykloje.*

Kiekvienas į šią stovyklą atvykstantis karys būdavo šiltai sutinkamas, asmeniškai pasveikinamas. Pirmiausia jam būdavo pasiūloma išsimaudyti, švariai apsirengti, skaniai pavalgyti. Su naujokais buvo bendraujama draugišku tonu, kad jie čia pasijustų tarsi laukiami svečiai.

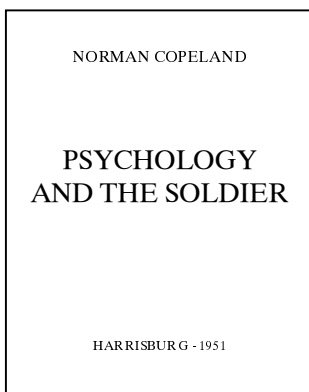
Kitą dieną naujokams būdavo įteikiamos kario kortelės (bilietai) su įrašu: “Dabar tu esi Jungtinių Valstijų karys, kurį tavo šalis išrinko kovai už taiką visame pasaulyje. Žygiuok kaip karys, galvok kaip karys, veik kaip karys! Iš pradžių tau bus nelengva, ne viskas žinoma. Bet nenusimink. Ir kitiems nebuvo lengviau, bet dabar jie šaunūs kariai... Tad pakelk galvą, plačiau atverk akis ir šypsokis!” *Ši kortelė buvo ir kario asmens liudijimas, ir moralinis padrąšinimas, žadinantis kario savigarbą, pasitikėjimą savimi, optimizmą, patriotinius jausmus.*

Visi naujokai buvo raginami nedelsiant parašyti savo tėvams, giminėms ir artimiesiems. Jiems parūpindavo popieriaus, vokų, rašymo priemonių. Kartu su laišku naujokų tėvams buvo siunčiamas dalinio vado pasirašytas padėkos laiškas už gražiai išaugintą ir išauklėtą sūnų – JAV

kari. *Karo psichologų parengti ir bataliono vado pasirašyti padėkos laišakai tapo gera psichologinio poveikio priemone, padėjusia stiprinti kariuomenės ir visuomenės ryšius, didinti ginkluotųjų pajėgų autoritetą visuose visuomenės sluoksniuose.*

Šią plačiai pagarsėjusią Grinlifo kovinio parengimo programą rengę ir įgyvendinę specialistai *daug dėmesio skyrė vadovavimo problemoms, vadovaujančio personalo atrankai.* Joje buvo ryžtingai atsisakyta grubaus seržanto – rėksnio įvaizdžio ir į vadovaujančius postus parenkami ir skiriami geranoriški, bendrauti mėgstantys puskarininkiai. Nepamirštas buvo ir karių fizinio parengimo, laisvalaikio organizavimas.

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, ir laimėjusios, ir pralaimėjusios pusės atstovai pripažino, *kad amerikiečių kariuomenėje vyravo pakili karinio parengimo nuotaika, padėjusi laimėti daugelį mūšių.* Pirmą kartą viešai buvo pripažintas ir įvertintas karo psichologų, taip pat ir Grinlifo programos rengėjų, įnašas organizuojant karių atranką, parengimą ir vadovavimą kariams. Pasak žymaus psichologo Dž. Holo, Grinlifo karinės stovyklos patirtis parodė, jog aukšta kariuomenės moralė, didelis jos kovingumas – realiai pasiekiami dalykai. (Apie Grinlifo stovyklos patirtį rašoma N. Kouplendo knygoje “Psichologija ir kareivis”, p. 19 - 20.) (14 pav.)

14 pav. Žinomo britų karo psichologo N. Couplendo (Norman Copeland) veikalo “Psichologija ir kareivis” antraštinis puslapis

Antrojo pasaulinio karo metais karo psichologijos tyrimai labai suintensyvėjo, ypač JAV. 1994 metais Amerikos ginkluotosiose pajėgose jau dir-

bo keli tūkstančiai profesionalių psichologų. Visų karo psichologijos tarnybų veiklą koordinavo Nacionalinė gynybos tyrimų tarnyba, pavaldi šalies prezidentui ir palaikanti glaudžius ryšius su vyriausiąja kariuomenės vadovybe. JAV ginkluotųjų pajėgų specialistai testavimo būdu patikrino apie 7 milijonų žmonių psichines savybes, gabumus ir sugebėjimus. Plačiausiai testavimas buvo naudojamas atrenkant kandidatus į karines oro pajėgas bei įvairius specialiosios paskirties dalinius (duomenys iš dr. L.Astros rankraščio “Karinė psichologija”).

1940 – 1945-aisiais imtos plačiau *tyrinėti ir psichologinio karo problemas*. Buvo analizuojamos priešininko ypatybės (pusės), susijusios su socialiniais, nacionaliniais ir kitais prieštaravimais, ieškoma būdų, kaip juos pagilinti, sukelti krizes, konfliktus ir destruktiją. Šių tyrimų rezultatai padėjo rengti efektyvias priemones ir būdus, galinčius paveikti priešininko valią gintis, jį dvasiškai palaužti.

Dabartinės karo psichologijos problemos

Žymiausi didžiųjų pasaulio valstybių ginkluotųjų pajėgų specialistai ir ekspertai gana vieningai sutaria, kad šiuolaikinio karo doktrinos esmė – sumažinti taikių gyventojų nuostolius (aukas), padidinti karo objektų naikinimo tikslumą ir paralyžiuoti arba sunaikinti priešo vadovavimo sistemą. Prognozuojama, kad ateityje galinčių kilti karų baigtį lems profesionalų tarpusavio mūšiai ir technologijų pažanga, o taip pat strateginis mąstymas, sugebėjimas greitai orientuotis ir spręsti milžiniškos psichinės įtampos sąlygomis. *XXI a. menamųjų karų laukuose kausis jau ne daugiatūkstantinės kariuomenės, bet technika, valdoma išsilavinusių žmonių.*

Kaip tik dėl to naujausiose karinėse doktrinos daug dėmesio skiriama *karo psichologijai, kuri padeda atskleisti efektyvesnes žmogiškojo faktoriaus panaudojimo ekstremaliomis sąlygomis galimybes*. Nedidelių, mobilių karinių grupių, manevruojančių plačiame fronte, veiklos sėkmę lems individualūs karių įgūdžiai, jų sugebėjimas naudotis sudėtinga ginkluote ir karine įranga, greitai ir tiksliai vykdyti karines užduotis.

Karo psichologijoje įdėmiai nagrinėjami kario asmenybės ir kovinių sugebėjimų vertinimo būdai, kuriami ir tobulinami įvairūs metodai, padedantys atrinkti gabiausius jaunuolius. *Psichologinė atranka yra viena svarbiausių ir intensyviausiai plėtojamų karo psichologijos krypčių*. Individuali psichologinė atranka padeda jau iš pat pradžių atskirti netinkamus karinei tarnybai asmenis, o po to kryptingai formuoti karių grupes pagal jų sugebėjimus, įgytą išsilavinimą ir žinias.

Daugelio šalių karinėse pajėgose labiausiai paplitusi karių psichologinės atrankos priemonė yra *testas*. Dažniausiai naudojami ne pavieniai testai, bet vadinamosios *testų baterijos*, arba viena kitą papildančios ir kontroliuojančios užduotys, kuriomis matuojamos ir vertinamos žmogaus ypatybės: *intelektas, sugebėjimai ir profesinės žinios, kitos asmenybės savybės*. Su testavimu glaudžiai susijusi ir psichologinių kriterijų, reikalingų karių atrankai į kariuomenės rūšis bei specialios paskirties dalinius, nustatymo problema.

Ilgalaikė karų patirtis parodė, kad formuojant, koviniu požiūriu, optimalų įvairių kariuomenės rūšių, ir ypač specialiųjų padalinių, kontingentą, *psichologinės atrankos nepakanka. Būtina ieškoti kitų psichologinės ir profesinės parengties įvaldymo galimybių. Tokias galimybes teikia realios kovinės aplinkos imitavimas. Karių parengimo ekstremalioms sąlygoms psichologiniai pagrindai – dar neišspręsta šiuolaikinės karo psichologijos problema. Nuolat tiriamas ekstremalių situacijų poveikis žmogaus psichikai, elgsenai, jutimo organų veikla specifinėmis sąlygomis* (lėktuve, povandeniniame laive, naktį, esant dideliame karių nuovargiui, įtampai), *ieškoma efektyvesnio karių suvokimo, mąstymo ir veikimo panaudojimo sunkiomis, didelės įtampos sąlygomis*.

Nuo seno žinome, kad intensyvūs emociniai išgyvenimai gali smarkiai pakeisti žmogaus judesių ir veiksmų koordinaciją, greitį ir tikslumą, netgi iškreipti gerus karinės technikos valdymo įgūdžius. Todėl karo psichologijos tyrimuose svarbią vietą užima *psichomotoriniai (psichinių procesų ryšio su judesiu ir veikla) bei karinės technikos, ginklų valdymo ir orientavimosi erdvėje tyrimai, karinės technikos konstravimo problemų, kurias daugiausia tyrinėja karo inžinerinė psichologija, studijavimas*. Technika kuriama atsižvelgiant į žmogiškąjį faktorių (t.y. į operatoriaus galimybes; kad būtų patogų ją valdyti).

Intensyvūs neigiamų emocijų išgyvenimai, ilgalaikės psichinės įtampos ne tik sutrikdo karių jutimus, suvokimą, mąstymą ir elgseną, bet gali sukelti ir ilgalaikius fizinės bei psichinės sveikatos sutrikimus. Karo psichologai teigia, kad ypač pavojingos ilgalaikio streso (didelės įtampos) būsenos, susijusios su grėsme žmogaus gyvybei. Ilgalaikės įtampos gali suardyti įprastus žmogaus savireguliacijos procesus, susilpninti imunitetą, tuo pačiu sukelti įvairias neurozes, širdies ir kraujagyslių bei lytinės funkcijos sutrikimus, sutrikdyti hormonų pusiausvyrą. Svarbu ne tik nustatyti neigiamas psichinių įtampų pasekmes, bet ir užbėgti joms už akių, bandyti jų išvengti, *todėl*

karo psichologijoje didelis dėmesys skiriamas karių nervinės bei psichinės įtampos ir pervargimo problemų tyrimams.

Vadovavimo psichologija – taip pat labai svarbi karo psichologijos kryptis, apimanti sudėtingą karininkų ir kitų karių statutinių ir tarpasmeninių santykių sritį. Vadovavimas – tai mokėjimas elgtis su kariais, dažnai vadinamas ne tik mokslu, bet ir menu. Jis reikalauja ne tik įgytų, bet ir įgimtų sugebėjimų. Asmeniniai vado bruožai, jo autoritetas, pavyzdys, sugebėjimai smarkiai veikia eilinių karių moralę, jų dvasinę būklę bei karinės parengties lygį. Ypač svarbus jaunesniųjų karininkų, puskarininkių bei seržantų vaidmuo, nes daugiausia būtent jie bendrauja su eiliniais kariais. *Todėl įvairaus rango karininkų bei puskarininkių vadovavimo įgūdžiai ir jų lavinimas yra viena svarbiausių praktinės karo psichologijos problemų.*

Su vadovavimo problemomis glaudžiai susiję *karių kolektyvų formavimo ir ugdymo, tarpasmeninių santykių karių grupėse, jų elgesio ir sąveikos mūšyje bei kovinių mašinų (lėktuvų, sraigtasparnių, tankų, laivų) ekipažuose klausimai.* Juos taip pat gvildena karo psichologija.

Dar viena tyrimų kryptis, įsiterpianti į karo psichologijos problematiką, yra psichologinio karo teorija ir praktika.

Psichologinis karas yra ypatinga konfrontacijos, priešpriešos, kovos forma, siekianti prasiskverbti į dvasinę žmogiškosios būties sferą, žmonių galvoseną ir elgseną. Istoriniai dviejų agresyviausių XX a. vidurio politinių sistemų – nacizmo ir komunizmo – pavyzdžiai rodo, koks galingas ir visa apimantis yra psichologinio karo poveikis, iškreipiantis žmonių sąmonę ir elgesį. Psichologinis karas gali būti plėtojamas ir taikos, ir karo sąlygomis, o jo “adresatai” gali būti tiek tos šalies, tiek užsienio gyventojai.

Taikiu metu psichologinio karo diapazonas gali būti netgi platesnis, negu kilus karui. Jis apima ekonominę, politinę, tarptautinių santykių, saugumo, karo ir taikos, taip pat ideologijos sferas. *Kariaujant psichologinio karo smailgalys nukreipiamas į svarbiausią tikslą – siekiama paralyžiuoti priešininko karių ir visų gyventojų valią priešintis, gintis.*

Psichologinio karo priemonių arsenalas, nukreiptas priešiškos valstybės adresu, gana įvairus. Tai bandymai sukelti ar užaštrinti ekonominius sunkumus, vidinius politinius, socialinius, religinius, rasinius ar tautinius konfliktus, vidinę destruktiją, skleisti dezinformaciją, gandus, šmeižtą, sukelti nepasitikėjimą politine bei karine šalies vadovybe, baimę ir netikrumą dėl ateities.

Skleidžiant dezinformaciją, gandus ir melą, plačiai naudojamos masinės informacijos priemonės – spauda, radijas, televizija, taip pat

įvairūs lapeliai, provokatoriai, gandonešiai, šnipai. Ieškoma efektyviausių propagandos priemonių, darančių stiprų poveikį žmonių sąmonei.

Svarbu suvokti ne tik priešiškų jėgų inspiruoto psichologinio karo tikslus, formas, metodus, priemones, bet ir išsiugdyti sugebėjimą gintis, atremti psichologinį spaudimą, išmokti naudotis kontrpropagandos priemonėmis. Tai ypač svarbu kariams, nes karo metu jie tampa bene pagrindiniu priešiškų valstybių psichologinio karo taikiniu. Todėl psichologinio karo temos ir su ja susijusių klausimų nagrinėjimas karo psichologijoje užima svarbią vietą.

6. Karo psichologija Lietuvoje

Atkūrus valstybės nepriklausomybę ir kuriantis Lietuvos ginkluotoms pajėgoms, pradėjo formuotis lietuviškoji karo psichologija. 1923 metais buvo išleista Linkuvos gimnazijos mokytojo *Juozo Gobio knygelė „Karo psichologijos bruožai“*, parašyta remiantis užsienio šalių, daugiausia vokiečių, autorių darbais, kuriuose gvildinama Pirmojo pasaulinio karo patirtis. J.Gobį domina psichologiniai šios patirties aspektai. Jis pažymi, kad karas įtraukia žmogų į neįprastas gyvenimo sąlygas, kurios sukelia nemažai permainų jo psichikoje (15 pav.).

15 pav. Mjr. Juozas Lukša (Daumantas)

Didžiausius karo sunkumus ir baisybes tenka išgyventi eiliniams kariams. Knygelėje plačiai rašoma apie ekstremalių sąlygų įtaką karių juti-

mams ir suvokimams bei kitiems psichiniams procesams, minimi sunkumai ir pavojai, kurie dažnai užklumpa karius fronte. Apie daugelį jų bus kalbama III, IV bei V-ame šios knygos skyriuose, todėl dabar jų plačiau nenagrinėsime.

J. Gobis konstatuoja, kad karo metais dažniau negu paprastai laužomi teisingumo principai, netgi legalizuojamas smurtas, todėl karai daro labai neigiamą įtaką daugelio žmonių moralei, o silpnuosius tiesiog demoralizuoja.

Kriminalinė statistika byloja, jog karo ir pokario metais daug dažnesni įvairūs smurtiniai nusikaltimai – žmogžudystės, plėšimai, vagystės. Nusikalstamumo didėjimo, pasak J. Gobio, priežastys yra ir destruktivus karo poveikis žmogaus sielai, kasdieniniai kario išgyvenimai, atbukinantys sąžinę, skatinantys brutalumą, net sadizmą. Jei prieš karą kas nors turėjo sadistinių polinkių, fronte paprastai jie sustiprėja.

J. Gobis pažymi, kad kariaujant atbunka žmonių jausmai, atšala karių santykiai su artimaisiais, esti didesnis seksualinis palaidumas. Kariai dažniau, negu civiliai gyventojai, naudojami prostitučių paslaugomis, todėl sparčiai plinta venerinės ligos. Pastebimas padidėjęs fronto karių potraukis narkotikams, alkoholiui, nikotinui. Tokių “malonumų” ieškojimą, taip pat seksualinį palaidumą, anot J. Gobio, skatina niūrus, pavojų kupinas karių gyvenimas, jų atotrūkis nuo namų, artimųjų. Todėl kariai bent dirbtinėmis priemonėmis siekia praskaidrinti savo dienas.

Autorius nagrinėja karių solidarumo ir antagonizmo pasireiškimus. Jis tvirtina, kad kariai paprastai yra labai draugiški ir solidarūs, kai susiduria su civiliais gyventojais, bet jų tarpusavio santykiuose esti daug egoizmo, savanaudiškumo, ksenofobijos. Kariai dažnai rūpinasi tik savimi, neužjaučia ir nepadedą net labiausiai išvargusiam draugui. Tokias nuostatas, anot J. Gobio, diktuoja brutali fronto realybė, sunkios karių gyvenimo sąlygos, kiekvieno pastangos išlikti ir išgyventi.

Knygelėje “Karo psichologijos bruožai” svarstoma, ar teisūs tie autoriai, kurie teigia, kad karas atgaivina karių ir visos visuomenės religinį gyvenimą, nes vargas, mirties pavojus neva išmokąs melstis. Tačiau giliau ir nuodugniau pažinus karių gyvenimą, vargu ar galima su tuo sutikti, nes demoralizuojantis karo poveikis negali teigiamai įtakoti žmonių religingumo. Religingumas be atitinkamos moralės nėra tikrasis religingumas, - teigia J. Gobis. Padidėjusio karių religingumo požymiai yra paviršutiniški ir dažniausiai pasireiškia tik sustiprėjus pavojui, jis (religingumas) yra gru-

pinės sugestijos (įtaigos) išraiška, nes didžiausias fronto karių troškimas – išlikti gyviems.

Nors ir esama individų, kurie sakosi mirti nebija, bet jie yra didelė retenybė. Todėl fronto kariai bijo to, kas kelia grėsmę jų gyvybei. Knygoje išsamiau aprašomos įvairios baimę sukeliančios ar didinančios aplinkybės, jos intensyvumo lygiai, kova su baime, teigiama, kad kiekvienas karys turi savo individualų metodą kovai su baimės jausmu, taip pat aptariama vadų bei grupinės sugestijos įtaka karių jausmams, jų kovingumui.

J. Gobis pabrėžia, kad karių ištvermę, jų atsparumą karo meto sunkumams, kovinę nuotaiką palaiko kilnūs meilės Tėvynei, ištikimybės jos idealams, siekiams ir tikslams jausmai. Daugumai žmonių Tėvynė – šventas žodis, įprasminantis tai, kas žmogui brangiausia – gimtinė, tėvų namai, šeima, giminės, artimieji, darbai, vargai ir džiaugsmas, gimtoji kalba, tikėjimas, tradicijos ir papročiai. Jis pastebi, kad kilniais patriotiniais karių jausmais neretai piktnaudžiauja valdovai, politikai, vadai, Tėvynės gerovės lozungais dangstydami savo egoistinius, savanaudiškus interesus. Vis dėlto Tėvynė yra ta brangenybė, dėl kurios jauni vyrai aukoja savo sveikatą ir gyvybę. Ji yra tarsi vilties žiburys, nušviečiantis jiems kelią.

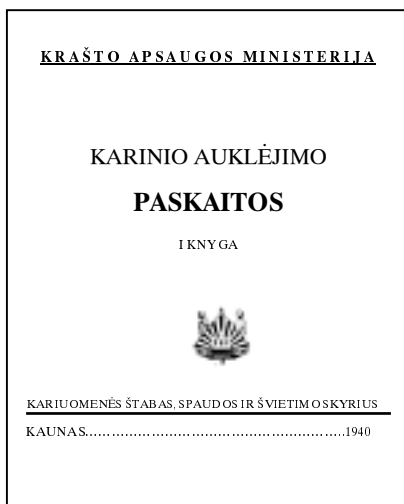
Apie tai liudija ir legendinio pokario partizano mjr. *Juozo Lukšos* laiško, rašyto žmonai 1850 m. rugpjūčio mėn., žodžiai: “O vis dėlto mudu pamiršom savųjų “aš” egzistavimą ir nusilenkėm įgeidžiams mano “pirmosios žmonos” – Lietuvos. Aš žinau, kad toliau jau grumsiuos ne dėl savo vieno, bet dėl mudviejų garbės, ir Tu, Brangioji, lydėsi mane savais išgyvenimais ir savo malda” (Karys, 1999, Nr. 5).

Tėvynės meilė, jos gerovė ir laisvė tapo kelrode žvaigžde ir pirmajam dėl šalies nepriklausomybės žuvusiam Lietuvos karininkui, I pėstininkų pulko vadui *Antanui Juozapavičiui*. Apie jo asmenybę, gyvenimo kelią, patriotizmą, apsisprendimą tapti profesionaliu karininku ir stoti ginti Lietuvos nepriklausomybės rašoma 1926 metais išleistoje *Karolio Dineikos knygelėje “Lietuvos karžygys Antanas Juozapavičius. Psichologiški bruožai”* (16 pav.).

16 pav. Karininkas Antanas Juozapavičius (1894 – 1919)

Psichologiniai karinės tarnybos bei karo veiksmų aspektai nagrinėjami ir 1940 metais pasirodžiusioje 2-ją dalių *knygoje* **“Karinio auklėjimo paskaitos”**. Knygą išleido Krašto apsaugos ministerijos Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyrius. Joje yra ir mus dominančių straipsnių: *“Dvasinis jaunųjų kareivių parengimas”*, *“Baimė ir kova su ja”*, *“Didvyriškumas moderniajame kare”*, *“Vadų darbas kautynėse”*, *“Karys nelaisvėje”* ir *“Priešo propaganda karių tarpe”* (17 pav.).

17 pav. Knygos, kurioje nagrinėjami kai kurie karo psichologijos klausimai, antraštinis puslapis

Plačiau jų nekomentuosime, nors ir manome, kad daugelis šiuose rašiniuose išsakytų teiginių neprarado aktualumo ir šiandien gali būti įdomūs mūsų skaitytojams. Todėl minėtus straipsnius spausdiname šios mokomosios knygos pirmos dalies prieduose. Taip padaryti mus paskatino tai, kad knyga „Karinio auklėjimo paskaitos“ beveik neprieinama studijuojantiems Lietuvos karo akademijoje.

Nemažai iki šiol aktualumo nepraradusių straipsnių karo psichologijos ir pedagogikos temomis buvo spausdinama 1921 – 1940 m. Kaune leistame karo mokslo, karinio rengimo ir auklėjimo žurnale **“Mūsų žinynas”**. Straipsnyje **“Mažų valstybių karinis saugumas”** (Mūsų žinynas. 1938. Nr.11-12) Gen. štabo mjr. V.Bulvičius pažymi, kad, kaip rodo istorinė patirtis, ir mažų, netgi ką tik susikūrusių, valstybių ginkluotas pasipriešinimas daug didesnėms karinėms galybėms nėra beprasmis. Atvirkščiai, neretai jis duoda stebėtinai gerų rezultatų. Tinkamu mažos tautos sėkmingo pasipriešinimo daug didesniems ir galingesniems kaimynams pavyzdžiu, anot V.Bulvičiaus, galėtų būti 1918-1920 m. Lietuvos Nepriklausomybės karas.

1918-1919 m. jaunutės, ką tik susikūrusios nepriklausomos Lietuvos valstybės keli menkai apmokyti, blogai ginkluoti pėstininkų pulkai beveik be jokios kitų ginklų rūšių paramos sugebėjo pasipriešinti bolševikinei Rusijai ir apsiginti, nors tuo metu netrūko skeptikų, tvirtinusių, kad maža Lietuva niekada negalės atsispirti didžiajai Rusijai. Todėl esą nereikia pykinti galingojo kaimyno beprasmišku pasipriešinimu. Ir tik vėliau paaiškėjo, kokie pavojingi buvo tokie samprotavimai mūsų jaunai valstybei. Panaši istorija pasikartojo 1920 m., kai Lietuvai teko gintis nuo Lenkijos. Ir šį kartą Lietuvos ginkluotas pasipriešinimas tikslą pasiekė: buvo atsispirta galingajai Antantės favoritei Lenkijai.

Jau vien šie faktai, kaip teigia V.Bulvičius, yra svarbūs argumentai polemizuojant su skeptikais, kurie nesiliauja tvirtinę, jog esą mažoms valstybėms nereikalingos ginkluotosios pajėgos, nes jos vis vien nepajėgs sumušti nė vieno už jas galingesnio priešo.

V.Bulvičius neneigia skirtumų tarp mažos ir didelės valstybės karinio saugumo organizavimo ir užtikrinimo. Didelės valstybės turi svarbių ir toli siekiančių interesų. Jos turi turėti ir dideles kariuomenes tiems interesams ginti. Mažos valstybės gina kuklesnius interesus. Todėl ir kariuomenės gali būti mažesnės. Valstybės saugumas labai priklauso nuo to, ar jos ginkluotosios pajėgos bei diplomatinės pastangos suderintos su jos interesų

dydžiu, ar ji gerai kariškai organizuota ir ar jos vyrai yra pasiryžę mirti dėl Tėvynės, - rašo V.Bulvičius.

Didžiųjų valstybių vadovai, planuodami mažų valstybių užpuolimą ir grasindami joms, siekia sukelti mažose valstybėse vidinę destruktiją. Tikimasi, kad mažos valstybės piliečiai išsigąs, patikės pasipriešinimo beprasmiškumu, pakriks ir tai dar labiau sumažins jų galimybes gintis. Bet jei mažosios valstybės piliečiai gerai morališkai ir kariškai parengti, jiems įskiepytas tvirtas ryžtas bet koku atveju ir visais įmanomais būdais gintis, didžiosios valstybės siekis palaužti mažos valstybės piliečių pasipriešinimą žlunga. Matydama tvirtą mažos tautos ryžtą gintis, didžioji valstybė neretai apskritai atsisako pulti ir bevelija kitais būdais spręsti ginčytinus klausimus, jeigu iš viso jų esama.

V.Bulvičius pažymi, kad valstybės karinis saugumas nėra pastovus, nekintamas dydis. Gera organizacija, kruopštus ginkluotųjų pajėgų ir visos valstybės pasirengimas gali valstybės karinį pajėgumą keleriopai padidinti. Ir priešingai – nepasitikėjimas savo jėgomis, nepakankamas rūpinimasis valstybės saugumu gali tą pajėgumą keleriopai sumažinti.

Straipsnio **“Šalintini trūkumai tautos kariniame paruošime”** autorius **V.Stanevičius** (Mūsų žinynas, 1938. Nr.10) pabrėžia, kad Tėvynės gynimas – ne vien tik krašto ginkluotųjų pajėgų, bet ir visos tautos, visos valstybės reikalas. Straipsnio autoriaus nuomone, per dvidešimt Nepriklausomybės metų nemažai padaryta gerinant karinės valstybės pasirengimą, tačiau ir problemų dar esama. V.Stanevičiaus nuomone, būtina ir toliau visokeriopai stiprinti patriotinį jaunimo auklėjimą, gerinti jo karinį parengimą. Karinis ir patriotinis jaunimo auklėjimas ir rengimas – ne vien kariuomenės, bet ir šeimos, mokyklos, jaunimo organizacijų uždavinys. Jaunųjų karių mokymo ir auklėjimo sėkmę didžia dalimi lemia geras karininkų psichologinis, pedagoginis bei metodinis pasirengimas. Tačiau, kaip pažymi V.Stanevičius, jauni, karo mokyklą baigusieji karininkai dar labai stokoja psichologinių, pedagoginių bei metodinių žinių ir įgūdžių. Todėl būtina gerinti jaunų karininkų pedagoginį pasirengimą. Tik kilnus, tarnybai atsidavęs, gerai įvairiapusiai pasirengęs karininkas gali deramai atlikti savo pašaukimo auklėti, mokyti ir kariškai rengti jaunuosius karius pareigas.

Baigdamas savo straipsnį V.Stanevičius siūlo parengti išsamią jaunimo karinio ir patriotinio ugdymo programą, gerinti karininkų psichologinį, pedagoginį ir metodinį parengimą karo mokykloje, parengti ir išleisti daugiau karinio mokymo ir auklėjimo vadovėlių. Šie, dar 1938 m. kelti, uždaviniai, aktualūs ir šiandien.

Nemažai ir šiandien aktualių karo psichologijos problemų gvildena Gen. štabo plk. **J.Šepetys** 2-jų dalių straipsnyje **“Vado ir kovotojo psichologija šių dienų kare”** (Mūsų žinynas, 1939 Nr.3, Nr.5). Jis aiškina drąsos, narsumo sąvokas, pataria, kaip įveikti baime, tapti drąsiu kariu, narsiu Tėvynės gynėju. Anot straipsnio autoriaus, psichologinius veiksmus, kuriems veikiant pasireiškia kovotojo narsumas, galima nustatyti taip: karinė moralė reikalauja vykdyti pareigą, protas nurodo, kaip tai geriau padaryti, o valia priverčia veikti. Tikrojo narsumo sąvokoje telpa visos tauriosios kovotojo savybės: didelis patriotizmas, aukšta dvasinė kultūra, moralumas, inteligencija. Šios asmenybės savybės, kaip pažymi J.Šepetys, jaunuoliui negali būti įdiegtos per trumpą karinės tarnybos laikotarpį. Jos turi būti ugdomos ir tinkamai auklėjant jau nuo mažų dienų. Tad narsumo šaknys turi glūdėti pačioje tautoje, narsumas turi tapti tautos bruožu. Tauta turi būti auklėjama ir rengiama savo laisvei bei sukurtosioms vertybėms išlaikyti ir apginti. Kuo giliau tautoje įsišaknijusios nacionalinės idėjos, tuo ji tvirtesnė ir nenugalimesnė, - konstatuoja J.Šepetys.

Gen. štabo plk. **A.Rėklaitis** gvildena vado asmenybės problemą (**Vado asmenybės reikšmė**.-Mūsų žinynas, 1938, Nr.11-12). Jis pažymi, kad išgarsėję savo gabumais ir asmeniniais privalumais garsūs vadai sukuria savo vardo epochas, jų vardai toje tautoje ir pasaulyje tampa nepamiršdami. Užtenka prisiminti, kokią reikšmę Lietuvai turėjo Vytautas Didysis, Rusijai – Petras Pirmasis (Didysis), Prancūzijai – Napoleonas Bonapartas, Vokietijai – Otas Bismarkas. Lietuvių tauta praeityje irgi turėjo nemažai vadų, kurių pastangomis, darbais ir aukomis Lietuva buvo viena galingiausių Europos valstybių. Šiuo metu ji vėl atgimsta, kuria savo ateitį. Šiam tautos prisikėlimui taip pat labai svarbios kilnios, taurios, veiklios ir atkaklios asmenybės (kaip sektingas pavyzdys, idealas).

Įdomu pasamprotauti, ar didieji vadai, daug nusipelnę savo tautoms ir valstybėms, buvo nepaprastų gabumų, genijai, ar jie išgarsėjo dėl atkaklaus ir planingo darbo, nuolatinio tobulinimosi, visokeriopo savo asmenybės privalumų ugdymo. Vienareikšmiai atsakyti gal ir sunku. Tačiau viena aišku, kad tik didžiulės ir nuolatinės stiprios asmenybės pastangos įgalina didžius darbus nuveikti, - pažymi A.Rėklaitis.

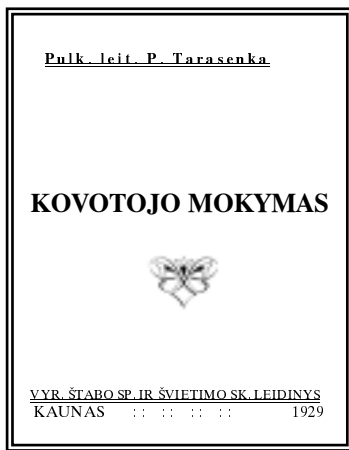
Toliau jis išskiria kelis, jo manymu, svarbiausius vado asmenybės bruožus. Pirmiausia tai atsakomybės jausmas, vadą moraliai įpareigojantis priimti atsakomybę už savo pavaldinius, savo Tėvynės labai nebijoti vargo, nesigailėti darbo ir net savo gyvybės. Vadas visur ir visada, net ir sunkiausiu momentu, turi būti ramus, pasitikėti savimi, sugebėti suvaldyti bai-

mės jausmą, kad jis išoriškai būtų nepastebimas. Nedrąsų, neryžtingą ir nesugebantį vadovauti vadą valdiniai greit pastebi, juo nepasitiki.

Labai svarbi sėkmingo vadovavimo ir didelio vado autoriteto sąlyga – jo (vado) suartėjimas su valdiniais, domėjimasis jų problemomis, rūpinimasis jų reikalais. Geras vadas visada turi būti taktiškas, mandagus ir korektiškas, neužgaunantis kito jausmų ir įsitikinimų, neįžeidžiantis, bet sugebantis kitus gerai nuteikti.

Tikras vadas yra stipri ir kilni asmenybė. Jis nuolat tobulinasi, yra sąmoningai drausmingas, teisingas, pareigingas, turi didelį atsakomybės jausmą, blaivų protą, taktiškas, rūpestingas, draugiškas ir nuoširdus, - pažymi A.Rėklaitis.

Kai kurie pedagoginės psichologijos klausimai (karių mokymo ir auklėjimo vienovė, auklėjamasis mokymo pobūdis, karinio mokymo metodikos psichologiniai pagrindai) trumpai apžvelgti ir 1929 metais pasirodžiusioje *plk.ltn. P.Taraskenos knygoje „Kovotojo mokymas“*. Tačiau apskritai ši knyga yra daugiau karo pedagogikos, karių parengimo metodikos nei karo psichologijos vadovėlis (18 pav.).

18 pav. Plk. ltn. P.Taraskenos knygos, skirtos karo pedagogikai, antraštinis puslapis

Atskirai reikėtų nagrinėti ryškiausią prieškarinio nepriklausomos Lietuvos karinėms problemoms skirtą, 1940 metais išleistą monografiją

“Karinis valstybės rengimas”. Monografijos autorius – Generalinio štabo majoras **Vytautas Bulvičius** (19 pav.).

19 pav. Generalinio štabo mjr. Vytautas Bulvičius (1908 – 1941)

Knyga buvo parengta pagal V.Bulvičiaus paskaitų, skaitytų Vytauto Didžiojo universitete, medžiagą. Pakartotinai išleista 1994 metais, iki šiol išliko aktuali, stebinanti tiksliais įžvalgomis apie tai, kokia turėtų būti nedidelės valstybės gynybos strategija ir taktika. **Autorius pabrėžia, kad amžinoje lietuvių tautos išlikimo kovoje yra nepaprastai svarbus jos politinis, karinis, ekonominis ir psichologinis pasirengimas.** “Mažai valstybei karinio saugumo atžvilgiu pavojingas ne tiek jos mažumas, kiek nepasitikėjimas savimi”, - pažymi V.Bulvičius ir tęsia: “Nepasitikėjimas savo valstybės jėgomis – tai tikras Achilo kulnas mažosiose valstybėse. Tik geru piliečių sąmoningumu galima šią didžiąją mažųjų valstybių silpnybę panaikinti ar bent ją labai sušvelninti. Drąsa ir pasiaukojimas yra tie dalykai, kurie gali mažų tautų pajėgumą padidinti iki milžiniškų ribų” (p. 35).

V. Bulvičiaus monografijos tematika gana įvairi. Joje apžvelgiamos karinės doktrinos, kai kurių karų patirtis, būsimojo (t.y. Antrojo pasaulinio) karo vaizdas, analizuojamas valstybių karinis pasirengimas politiniu, ekonominiu ir techniniu aspektais. Daug vietos skiriama kareivių, karininkų, šaulių parengimo, kariuomenės apginklavimo klausimams. Aptariamas visuomenės vaidmuo stiprinant valstybės gynybinį pajėgumą, nušviečiami diplomatinio ir psichologinio karo metodai ir priemonės, gildenami taktikos ir karinio vadovavimo technikos klausimai.

Kalbėdamas apie kareivių kovinį parengimą, V. Bulvičius skiria tris pagrindinius jo komponentus – techninį, psichologinį ir moralinį. Techninį karių mokymą jis laiko labai svarbia karinio parengimo dalimi, nuo kurios

tiesiogiai priklauso kariuomenės jėga apskritai. Bet čia pat priduria, kad, “techniškai parengus kareivį ar puskarininkį, yra padaryta tik pusė darbo”. Ne mažiau svarbus yra ir *psichologinis kareivių rengimas*. Kareiviai turi būti pratinami ramiai sutikti ir išverti visus karo sunkumus ir baisybes. Šito, anot V. Bulvičiaus, galima pasiekti, supažindinus kareivį su karo aplinkybėmis ir tais psichologiniais veiksniais, kurie pasireiškia kautynių metu. Kovotoją reikia auklėti taip, kad jis mokėtų įveikti baimę, galėtų parodyti drąsą ir pasiaukojimą.

Kovotojas gali sėkmingai nugalėti visas fizines ir psichines kautynių sunkenybes tada, kai jis suvokia savo pareigą ir yra pasirengęs ją įvykdyti. *Kario pareigingumas, atsakomybės jausmas - moralinės savybės*. Todėl ne mažiau už techninį bei psichologinį parengimą yra svarbus *moralinis karių pasirengimas*. Moralinis kario tvirtumas priklauso nuo jam įskiepyto pareigos jausmo, patriotinio bei pilietinio sąmoningumo, Tėvynės gynimo tikslų suvokimo ir pritarimo jiems. Karys su pasišventimu stos į kovą tik tada, kai bus suinteresuotas ją laimėti. “Kareivį reikia įtikinti, kad Lietuvos nepriklausomybė yra tas objektas, dėl kurio verta kovoti, nes tik nepriklausomoje Lietuvoje gali būti kuriama jo ir jo vaikų gerovė”, - pažymi V. Bulvičius (p. 121).

Tačiau ir geriausias kareivių parengimas negarantuos laukiamų rezultatų, jei nebus tinkamai parengtų vadų. Kad ir koks geras būtų kareivių mokymas, aukšta jų moralė, ginkluotė, be gerai parengtų vadų bus kuriama ne reguliari kariuomenė, bet tik ginkluoti partizanų būriai. Todėl *jaunuolių atranka karybos studijoms bei karininkų mokymas ir ugdymas – vienas svarbiausių valstybės karinio parengimo uždavinių*. Anot V. Bulvičiaus, karininko profesiją besirenkantis jaunuolis turi būti gana įvairiapusis – pasižymėti greita orientacija, fiziniu, psichologiniu bei moraliniu patvarumu, blaivia mąstysena ir nuovoka, sveiku atkaklumu, draugiškumu, nebijoti atsakomybės, sugebėti organizuoti ir administruoti. Nors karininkas, be abejonės, turi gerai išmanyti karybos bei konkrečios specialybės karinius dalykus, bet jo charakterio ypatumai dažnai esti net svarbesni už techninį išsimokslinimą, - pastebi V. Bulvičius.

Kadangi joje išdėstyti teiginiai ir nuostatos neprarado aktualumo V. Bulvičiaus monografija buvo pakartotinai išleista 1994 metais..

Karo psichologijos, kaip ir kitų karybos disciplinų, raidą Lietuvoje nutraukė 1940 metų okupacija, sunaikinusi Lietuvos kariuomenę, karininkų korpusą, kariuomenės archyvus, bibliotekas, tuo pačiu ir karybos problemoms skirtą literatūrą. Tragiškas buvo ir lietuviškosios karo psi-

chologijos kūrėjo mjr. V.Bulvičiaus ir jo bendražygių likimas. Rengusį 1941 metų birželio sukilimą ir jam vadovavusį mjr. V.Bulvičių areštavo 1941 metų birželio 8 - osios naktį, o tų pačių metų gruodžio 18 dieną po žiaurių kankinimų sušaudė.

Visas neilgas mjr. V.Bulvičiaus gyvenimas (jis žuvo 33-jų metų) buvo pašvęstas Tėvynės nepriklausomybės stiprinimui. Knygos “Karinis valstybės rengimas” pakartotinis leidimas po daugiau kaip 50-ties metų nepriklausomybę vėl atgavusioje Lietuvoje tapo iškilu atgimusios valstybės karinių tradicijų tęstinumo ženklu. Daugiau apie V. Bulvičiaus gyvenimą ir veiklą galima sužinoti šios knygos prieduose (žr. V. Bulvičiaus biografiją).

Kartojimo testas

1. Psichologijos istorija prasideda:
  - 1) nuo senovės Graikijos filosofų rašytų darbų;
  - 2) nuo eksperimentinės psichologijos atsiradimo;
  - 3) nuo pirmųjų bandymų suvokti ir paaiškinti sielos esmę bei prigimtį.
2. Karo psichologijos istorija prasideda:
  - 1) nuo A. Makedoniečio žygių;
  - 2) nuo N. Bonaparto pergalių ir pralaimėjimų įvertinimo;
  - 3) nuo Grinlifo (JAV) karinės stovyklos patirties apibendrinimo;
  - 4) nuo XX amžiaus pradžios.
3. Karo psichologijos pradininkas Lietuvoje buvo:
  - 1) plk.ltn. P. Tarasenska;
  - 2) gimnazijos mokytojas J. Gobis;
  - 3) Gen. štabo mjr. V. Bulvičius;
  - 4) karininkas A. Juozapavičius.

III. PAŽINIMO PROCESAI. JUTIMINIS IR LOGINIS PAŽINIMAS. DĖMESYS. ATMINTIS

1. Pažinimo procesai, jų struktūra

Pažinimo procesais vadinami tie psichikos reiškiniai, kuriais žmogus gauna informaciją apie išorinę tikrovę bei patį save. Jau nuo seno psichologijoje skiriamos *jutiminio (sensorinio) ir loginio pažinimo rūšys. Jutiminiu pažinimu* laikomas tiesioginis daiktų bei reiškinių *savybių* (spalvų, garsų, kvapų ir t.t.) ir tų daiktų bei reiškinių, *kaip visumos* (medžio, žmogaus, vėjo ir t.t.), *pažinimas, kai tie daiktai, reiškiniai veikia jutimo organus (akis, ausis, skonio jutimo organus ir kt.)*. Daiktų bei reiškinių savybių pažinimas vadinamas *pojūčiais*, o daiktų bei reiškinių visumos – *suvokimais. Taigi jutiminį pažinimą sudaro pojūčiai ir suvokimai*.

Žmogaus pažintinė veikla nenutrūksta net tada, kai nėra išorinio dirgiklio, nes dalis informacijos išlieka *atmintyje*, toliau transformuojama, pertvarkoma. Be jutimo bei suvokimo, *pažintinė veikla pasireiškia įsiminimu, atsiminimu, taip pat mąstymu ir vaizduote*.

Atmintis – tai individo sugebėjimas įsiminti, sisteminti, išlaikyti tai, kas patirta, išgyventa, ir prireikus vėl grąžinti šią informaciją į sąmonę, ją remtis mąstant ir veikiant. Atmintis sieja individo praeitį su jo dabartimi ir ateitimi, labai padeda savęs pažinimui ir vystymuisi.

Loginis pažinimas vyksta pertvarkant (skaidant, jungiant, lyginant, apibendrinant ir t.t.) jutimais gaunamą ir atmintyje turimą informaciją. Tai aukštesnė pažinimo pakopa, kuria nustatomi jutimams neprieinami tikrovės objektai (kūnų savitarpio trauka, atomo sandara, dangaus kūnų judėjimo tvarka, žmogaus psichikos reiškinių dėsningumai ir t.t.).

Jutimais nepasiekiamas tikrovės sritis žmonės pažįsta *mąstymu*, kuris apibrėžiamas kaip apibendrinantis ir netiesioginis tikrovės pažinimas. Pažintinėje, darbinėje ar kūrybinėje veikloje kartu su mąstymu dalyvauja ir *vaizduotė*.

Vaizduotė – tai psichinis procesas, kurio metu pertvarkant atmintyje turimą vaizdinę patirtį sudaromi nauji vaizdiniai. *Vaizduotė*, kaip pažinimo procesas, ypatinga tuo, kad *nekopijuoja tikrovės, kaip jutimas ir suvokimas, bet kūrybiškai ją pertvarko*. Vaizduotė leidžia padaryti išvadą net tada, kai neturime tiek žinių, kiek jų reikia uždaviniui atlikti. Dėl žmogaus sugebėjimo kūrybiškai mąstyti, veikti, prognozuoti ateitį jo veikla iš esmės skiriasi nuo instinktyvaus gyvūnų elgesio.

Tradiiciškai psichologinėje literatūroje prie pažinimo procesų priskiriamas ir dėmesys, nors aiškinantis dėmesio esmę iškyla nemažai klausimų. *Dėmesys* yra individo psichinės veiklos sutelkimas tam tikru momentu į kokį nors realų ar įsivaizduojamą daiktą ar reiškinį. *Manoma, kad dėmesio negalima laikyti atskiru procesu, nes jis neturi savito turinio* (žinau, kad kažką suvokių, patiriu, bet nėra taip, kad šiame procese dalyvautų tik dėmesys). Jis pasireiškia kaip pažinimą, valią, jausmus organizuojantis mechanizmas. Dėl to dėmesį sunku atskirti nuo valios ir kitų psichinių procesų. Tačiau laikydamiesi tradicijų ir mes dėmesio sąvoką aiškinsimės šios knygos skyriuje, skirtame pažinimo procesams. Bet pirmiausia pakalbėsime apie dvitutinio pažinimo rūšis – pojūčius ir suvokimus.

2. Pojūčiai. Jutimo sistemų jautrumo palaikymas ir lavinimas

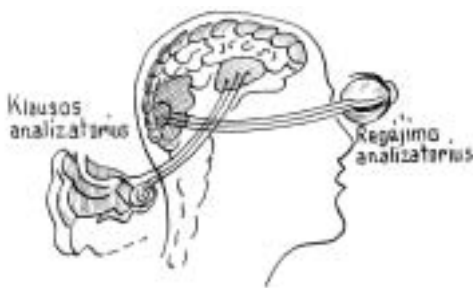
Bendrasis apibūdinimas *Pojūčiais vadiname jutiminio pažinimo procesus, kuriais pažįstamos tikrovės daiktų ir reiškinių savybės, kai jos veikia jutimo organus.* Regėjimo organais pažįstame šviesą, spalvas, girdėjimo – garsus, lietimo – šiurkštumą, švelnumą ir t.t. Juntame taip pat ir savo organizmo savybes (vidinius skausmus, alkį, troškulį, lytinius pojūčius ir kt.), kai jos paveikia kūno viduje esančius jutimo organus.

Pojūčių susidarymo anatomicinis-fiziologinis mechanizmas yra labai sudėtingas. Išskirsime pagrindinius jo skyrius.

1. **Receptorius** (lot. *receptio* - priimti), arba priėmėjas, yra periferinis nervo galas, skirtas priimti padirginimus. Receptorius galima palyginti su nervų sistemos langais į tikrovę. Tačiau tai ne pasyvūs langai, o sudėtingi aparatai (akys, ausys, liežuvis, oda ir kiti receptoriai), pertvarkantys išorinę energiją į nervinius jaudinimo procesus.

2. **Perdavimo skyrius**, kurį sudaro receptorių su smegenų centru jungiantys įcentriniai (afferentiniai) ir išcentriniai (eferentiniai) nervai. Šie nervai perduoda jaudinimo energiją į centrinę nervų sistemos dalį ir iš jos į periferiją.

3. **Centras smegenyse**, atliekantis jaudinimo impulsų įvertinimo operacijas, kurio dėka ir atsiranda regėjimo, girdėjimo, skonio ir kiti pojūčiai, o receptoriai prisitaiko prie veikiančių dirgiklių (20 pav.).

20 pav. Pojūčių fiziologinis mechanizmas

Šis pojūčio susidarymo aparatas veikia taip. Koks nors daiktas ar reiškinys paveikia receptorių (šis procesas vadinamas dirginimu). *Fizinis ar cheminis dirginimo procesas receptoriuje virsta fiziologiniu jaudinimo procesu. Jaudinimo procesas aferentiniais nervais perduodamas į smegenų centrinę dalį, kur jis virsta psichiniu procesu - pojūčiu.* Eferentiniais nervais jaudinimai iš centro bėga į receptorių, kuris prisitaiko prie dirginimų (tuomet sumažėja arba padidėja receptoriaus jautrumas ir kt.).

Kai XIX a. buvo pradėti išsamesni fiziologiniai pojūčių tyrimai, kilo problemų dėl pojūčių ir tikrovės daiktų bei reiškinų savybių panašumo. Materialistinis praktinio patyrimo teiginys, kad pojūčiai yra tikrovės savybių atspindžiai, pasirodė ne toks jau akivaizdus. Vokiečių fiziologas J. Miuleris pastebėjo, kad akimis, kokiais dirgikliais jas bedirgintume (ne tik elektromagnetinėmis šviesos bangomis, bet ir mechaniniu tinklainės sukrėtimu ar elektros srove), gauname tik regėjimo pojūčius. Panašiai veikia ir kiti jutimo organai. *Iš tų faktų buvo padaryta išvada, kad pojūčiai yra specifinės energijos, būdingos tam tikriems jutimo organams, o ne daiktų savybių atspindžiai.* Vadinasi, pojūčių turinį sudaro paties žmogaus organizmo ypatybės. H. Helmholtzas, remdamasis J. Miulero specifinės energijos teorija, aiškino, kad pojūčiai jokio panašumo su juos sukėlusiais daiktais bei reiškiniais neturi, *o yra tik tam tikri sutartiniai jų ženklai* (hieroglifai, simboliai). Pasak šios teorijos, šviesa yra tik tada šviesa, kada ji veikia matančią akį (tą patį galima teigti apie garsą ir kitus pojūčius).

Kiek kitaip pojūčių turinį aiškino vadinamosios *visumos (geštaltinės) psichologijos* šalininkai (M. Vertheimeris ir kiti). Jų nuomone, pojūčiai yra spontaninės smegenų ir psichinės veiklos produktai, pri-

klausantys nuo nukreiptų į tam tikrą tikslą bendrų visuminių struktūrų, o ne nuo konkrečių daiktų savybių.

Pojūčių santykių su daiktų ar reiškinių savybėmis problemos nėra išspręstos. Kai šviesą tiriamo ne akimis, o kitais fizikos prietaisais, tai fiksuojame ne šviesą, spalvas ir t.t., o tik tam tikro dažnumo elektromagnetinius virpesius. Pojūčiai padeda pažinti aplinką ir geriau prie jos prisitaikyti. ***Spręsti apie pojūčių ir daiktų bei reiškinių savybių panašumą gali tik žmogus.***

Pojūčių rūšys Žmogus turi apie dvidešimt skirtingų jutimo aparatų, kuriais priimami išorinės ir vidinės aplinkos poveikiai, sukeliantys pojūčius. Visa pojūčių įvairovė skirstoma į rūšis, atsižvelgiant į šiuos jų požymius: 1) ar yra (nėra) tiesioginis kontaktas tarp dirgiklio ir receptoriaus, 2) pagal receptorių išsidėstymą organizme, 3) pagal pažįstamų tikrovės savybių turinį.

Atsižvelgiant į dirgiklio ir receptoriaus kontaktyvumą, yra skiriami kontaktiniai ir distanciniai pojūčiai. Kontaktiniais laikomi skonio, lietimo, skausmo ir kt. pojūčiai. ***Distanciniais*** - regėjimo, girdėjimo, vibracijos ir kt. pojūčiai.

Pagal receptorių išsidėstymą skiriami išoriniai ir vidiniai pojūčiai. Išoriniais laikomi tie, kurių receptoriai yra organizmo paviršiuje arba netoli jo (eksteroreceptoriai). Jiems priskiriami regėjimo, girdėjimo, lietimo ir kt. pojūčiai. ***Vidiniais pojūčiais*** laikomi tie, kurių receptoriai yra organizmo viduje (interoreceptoriai). Tais receptoriais gaunami alkio, troškulio, pusiausvyros, judėjimo ir kt. pojūčiai.

Pagal pažįstamų tikrovės savybių turinį yra skiriami regėjimo, girdėjimo, uodimo, skonio, lietimo, temperatūros, skausmo, vibracijos, niežulio, organiniai, pusiausvyros ir judėjimo pojūčiai. Trumpai apibūdinsime šių rūšių pojūčius atskirai.

Regėjimo pojūčiai dominuoja žmogaus jutimų sistemoje. Nustatyta, kad regėjimo pojūčiais žmogus gauna apie 80% visos apie tikrovę informacijos. Atitinkamai apie 20% tokios informacijos perduoda visos likusios pojūčių rūšys.

Regėjimo pojūčių dirgiklis yra 390 – 760 milimikronų ilgumo elektromagnetinės bangos. Būna trumpesnių ir ilgesnių bangavimų (infra-raudonieji ir ultravioletiniai spinduliai), tačiau regėjimo pojūčių be specialių aparatų jie nesukelia. Regėjimo receptorių yra akys, turinčios be galo sudėtingą anatominę struktūrą (ji turėtų būti žinoma iš anatomijos ir fiziologijos kurso). Regėjimo pojūčiams susidaryti svarbiausia receptoriaus dalis yra akies tinklainė. Joje išsidėsčiusios dviejų rūšių šviesai jautrios ner-

vinės ląstelės, kurios dėl savo formų vadinamos lazdelėmis ir kolbelėmis. Akies tinklainėje priskaičiuojama apie 7 mln. kolbelių. Jos išsidėsčiusios tinklainės centrinėje dalyje ir sudaro dieninio regėjimo aparatą, padedantį skirti daiktų spalvas ir formas. Lazdelės, kurių priskaičiuojama apie 130 mln., išsidėsčiusios tinklainės pakraščiuose, yra jautresnės šviesai, jos padeda regėti esant menkesniems elektromagnetiniams dirginimams, tačiau lazdelių aparatas perduoda tik achromatinių (pilkų, juodų) spalvų pojūčius. Dėl to jis vadinamas naktinio regėjimo aparatu.

Elektromagnetinių bangavimų padirginimus lazdelių ir kolbelių aparatas paverčia nervinio jaudinimo procesais. Jaudinimai perduodami į galvos smegenų žievės pakaušio sritį, kur yra regėjimo centrai. Ten susidaro regėjimo pojūčiai. Skirtingų achromatinių spalvų pojūčiai priklauso nuo elektromagnetinių bangavimų skirtumų. Raudonos spalvos pojūčius sukelia 700 milimikronų, geltonos - 580, žalios - 530, mėlynos - 450, violetinės - 400 milimikronų ilgumo bangavimai. Žinoma, kad žmogus skiria daugybę kiekvienos spektro spalvos atspalvių. Aiškindamas šį reiškinį, H. Helmholtzas dar XIX a. pabaigoje paskelbė trijų komponentų spalvinio regėjimo teoriją, pasak kurios, akyje esama aparatų, skirtų trimis pagrindinėms spalvoms (raudonai, mėlynai, geltonai). Daugybė atspalvių atsiranda toms trimis spalvoms besimaišant įvairiomis proporcijomis.

Šviesos pojūčius sukelia arba šviesos generatoriai (saulė, ugnis, elektros lemputė ir t. t.), arba tų generatorių skleidžiamų bangavimų atspindžiai. Baltą popieriaus lapą matome todėl, kad jis vienodai atspindi visų dažnių elektromagnetinius virpesius, o juodą medžiagą dėl to, kad ji vienodai visus virpesius sugeria. Chromatinių spalvų regėjimas atsiranda tada, kai šviesos šaltinis generuoja tam tikro dažnio virpesius arba daiktas atspindi tik tam tikro dažnio virpesius.

Žinomi spalvų neskyrimo, arba *daltonizmo*, reiškiniai. Jie atsiranda dėl nervinio kolbelių aparato defektų (dažniausiai neskiriamos raudona ir žalia). Daltonikais pripažįstama 0,5% moterų ir 4% vyrų.

Lazdelių aparato trūkumai pasireiškia prastesniu regėjimu sutemus ir naktį. Šis trūkumas dar vadinamas *vištakumu* (vištos ir balandžiai neturi lazdelių aparato ir dėl to sutemus nemato).

Girdėjimo pojūčių dirgiklis yra nuo 16 iki 20000 virpesių per sekundę dažniu sklindantys oro bangavimai. Mažesni negu 16 virpesių per sekundę (infragarsai) ir didesni negu 2000 virpesių per sekundę (ultragarsai) dažnio bangavimai žmogui daro įtaką, bet girdėjimo pojūčio nesukelia.

Girdėjimo pojūčių receptorių sudaro išorinė ir vidinė ausis. Išorinės ausies paskirtis yra oro virpesių priėmimas ir jų nukreipimas į vidinę ausį. Vidinėje ausyje svarbiausias yra Kortijaus organas. Tai į sraigę panašus darinys, kurio vidinėse sienelėse išsidėstę apie 20000 laipsniškai ilgėjančių skaidulėlių. Jau minėtas fiziologas H. Helmholtzas iškėlė **klausos rezonansinę teoriją**, kuri teigia, kad atitinkančios virpesių dažnį skaidulėlės rezonuoja (pačios pradeda virpėti). Būdamos sujungtos su klausos nervinėmis ląstelėmis, jos perduoda jaudinimus į smegenų žievės smilkinių sritį, kur ir susidaro garsų pojūčiai.

Girdėjimo pojūčiai teikia informaciją apie garsų aukštumą, intensyvumą, tembrą ir vietą, iš kurios garsai (oro virpesiai) sklinda. Garsų aukštumo jautimas priklauso nuo virpesių dažnio - kuo dažnesni virpesiai, tuo aukštesni garsai. Intensyvumas priklauso nuo virpėjimų amplitudės, o tembras - nuo papildomų virpesių, kurie supa pagrindinį, garso aukštumą nulemiantį oro bangavimą. Vietą, iš kurios sklinda garsus sukeliantys virpesiai, padeda nustatyti tai, kad žmogus girdi dviem ausimis. Ne tuo pačiu metu pasiekdami vieną ar kitą ausį, virpesiai signalizuoja apie virpėjimų šaltinio erdvinę padėtį.

Vibracijos pojūčiai yra šiek tiek panašūs į girdėjimo pojūčius, nes jais juntami oro ar kitų medžiagų (pvz., automobilio) virpėjimai. Kai kas vibracijos pojūčius vadina **kontaktine klausa**. Specialių vibracijos receptorių nesurasta: manoma, kad vibracijos poveikius gali atspindėti visi organizmo audiniai. Vibracijos pojūčiai gali padėti pastebėti mašinų gedimus, išvengti kenksmingų vibruojančios aplinkos poveikių sveikatai. Kurtiesiems ir kurčėnbyliams vibracijos jautimai iš dalies kompensuoja klausos trūkumą (pastebėta, kad kurti žmonės mėgsta „klausytis“ muzikos liesdami fortepijono dangtį ar priimdami nugara nuo orkestro sklindančius virpesius).

Uodimo pojūčių dirgiklis yra smulkios medžiagų dalelės, patenkančios į nosies ertmę. Uodimo receptorių sudaro nosies gleivinės plėvelėje išsidėsčiusios uodimo ląstelės, sujungtos į centriniais nervais su smegenų žievės smilkinių srityje esančiais uodimo centrais. Uodimo pojūčiai mažai tyrinėti, jie vadinami vardais tų objektų, kurie sukelia vienokius ar kitokius kvapus (alyvų, benzino ir t.t.). Nors žmonių uoslė yra pakankamai jautri (užtenka kelių molekulių kvapios medžiagos oro litre, kad pajustume kvapą), tačiau kai kurie kiti gyvūnai, pvz., šunys, turi daug kartų jautresnę uoslę. Pastebėtas didesnis nereginių žmonių uoslės jautrumas (pagal kvapą jie skiria vietas, pastatus, žmones ir kt.).

Skonio pojūčio dirgiklis yra įvairios medžiagos, ištirpusios vandenyje, seilėse ar kituose skysčiuose. Skonio receptorių sudaro vadinamieji skonio svogūnėliai, išsidėstę liežuvio, ryklės, gomurio paviršiuje. Šių receptorių pertvarkyti padirginimai - jaudinimai patenka į smilkinių sritį, kur yra skonio jutimų centrai, ir ten sukelia skonio pojūčius. Skonio aparatas skiria saldumo, kartumo, rūgštumo ir sūrumo pojūčius. Prie jų dar prisijungia uodimo, temperatūros, lietimo pojūčiai, ir taip susidaro daugybės skonių jutimai. Jų ypatybės keičiasi nuo poreikių maistui kitimo: didesniems poreikiams esant, jautrumas skoniui padidėja ir skonio kokybė pagerėja, ir priešingai. Nemažos įtakos skonio jutimams turi nuotaika, stalo serviruotė bei kitos aplinkos ypatybės.

Lietimo, temperatūros, skausmo ir niežulio pojūčių receptoriai yra išsidėstę odos paviršiuje. Dėl to psichologinėje literatūroje jie dažnai vadinami **odos pojūčiais**.

Lietimo receptoriai - lietimo taškai odos paviršiuje pasiskirstę nevienodai. Daugiausiai jų yra rankų, pirštų ir delnų, o ypač liežuvio ir lūpų paviršiuje. Mažiausiai - nugaros srityje. Lietimo pojūčiai suteikia žinių apie liečiamų daiktų paviršiaus savybes: lygumą, šiurkštumą, lipnumą, švelnumą, kietumą, skystumą ir kt. Lietimo pojūčiai, jungdamiesi su judėjimo pojūčiais, specifiniais apčiuopimo judesiais, leidžia pažinti daiktų formas ir atstumus tarp jų.

Skausmo pojūčius sukelia arba specifinių skausmo taškų dirginimas, arba labai intensyvus lietimo ir temperatūros receptorių dirginimas. Skausmo pojūčiai praneša apie kenksmingus dirgiklius, kurių reikia vengti. Eksperimentiniai tyrimai parodė, kad skausmo pojūčiai atspindi skausmingų dirginimų kokybę (dūrimo, deginimo, pjovimo jutimai) ir tų dirginimų intensyvumą.

Temperatūros pojūčius sukelia aukštesnės ar žemesnės temperatūros už kūno temperatūrą daiktų prisilietimas prie odoje išsidėsčiusių šilumos ir šalčio taškų. Šalčiui jautresnė žmogaus nugarą, o mažiausiai jautri - krūtinės sritis.

Niežulio pojūčiai yra labai menkai tyrinėti, dėl to platesnės mokslinės informacijos apie juos nepateiksime.

Čia buvo trumpai apžvelgtos atskiros išorinių pojūčių rūšys. Toliau apžvelgsime vidinius pojūčius, kurių receptoriai išsidėstę organizmo viduje.

Organinių pojūčių receptoriai išsidėstę įvairių vidaus organų (skrandžio, žarnų sienelėse, širdies, lytinių organų ir kitose) srityse.

Jais gauname informaciją apie vidaus organų veiklos ypatybes. Kai organizmas funkcionuoja normaliai, organinių pojūčių beveik nebūna.

Bendra savijauta gera, juntamas energingumo ir darbingumo pakilimas. Esant kokiems nors atskirų organų sutrikimams, atsiranda neigiamų emocinių būsenų. Yra skiriami sotumo, troškulio, alkio, lytinio malonumo, įvairių vidinių skausmų ir kiti organiniai pojūčiai.

Pusiausvyros pojūčių receptoriai yra išsidėstę vidinėse ausų srityse. Jie signalizuoja apie žmogaus kūno padėtį žemės svorio centro atžvilgiu. Kitaip pusiausvyros pojūčiai dar vadinami **vestibiuliariniais pojūčiais**, kadangi vestibuliarinis aparatas yra jų receptoriai. Vestibiuliarinis aparatas gana jautrus. Jei jis daugiau dirginamas, kaitaliojant žmogaus padėtį erdvėje, tuomet atsiranda nemalonių jutimų ir vegetatyvinių reakcijų (jūros liga, oro liga ir pan.). Lakūnų, kosmonautų vestibuliarinis aparatas specialiai treniruojamas, kad, esant nesvarumui, neatsirastų neigiamų jutimų, aplinkos suvokimo sutrikimų.

Judėjimo pojūčių receptoriai išsidėstę raumenyse, sausgyslėse, kaulų sąnarių paviršiuje ir kitur. Jais mes gauname informaciją apie žmogaus kūno dalių judesių vietą, jėgą, greitį, trajektoriją. Judėjimo pojūčiais žmogus kontroliuoja savo judesius. Judėjimo pojūčiai lavinami formuojant darbo, žaidimų, sportinius mokėjimus ir įgūdžius. Tų pojūčių lavinimas labai svarbus kalbėjimo ir rašymo įgūdžiams formuotis.

Baigiant jau žinomų pojūčių rūšių apžvalgą, būtina pažymėti, jog **gali būti dar ir kitokių, psichologijoje tiksliai neaprašytų, pojūčių rūšių**. Jei žmonės turi telepatinio susižinojimo galimybių, tai telepatinei informacijai priimti turėtų būti kažkokie specialūs receptoriai. Prieš 10-tį, 20-tį metų buvo daug rašoma apie odos optinius pojūčius, kuriais kai kurie žmonės skiria spalvas ir formas ne regėdami, o liesdami tas spalvas ar formas delnais. Tyrimai dar nebaigti. Manoma, kad dar ne visi žmogaus pojūčiai yra aprašyti.

Bendrieji pojūčių dėsningumai Apžvelgdami atskiras pojūčių rūšis, mes iškėlėme kiekvienos rūšies specifinius ypatumus. Tačiau yra dėsningumų, bendrų visiems pojūčiams. Čia juos ir aptarsime.

Jautrumas ir slenksčiai. Ne kiekvienas padirginimas sukelia pojūtį. Nejuntame į mūsų odą krintančių dalelių prisilietimo, negirdime iš toliau kišeninio laikrodžio tiksėjimo ir t.t. **Sugebėjimas pajusti dirginimus vadinamas jautrumu.** Yra skiriamas absoliutinis ir skyrimo jautrumas. Absoliutiniu jautrumu laikomas sugebėjimas pajusti silpnus dirgiklius, o sky-

rimo jautrumu - sugebėjimas pajusti net nežymius padirginimų stiprumo pasikeitimus.

Absoliutiniam jautrumui apibūdinti naudojamos absoliutinio jautrumo slenksčio sąvoka. *Absoliutinio jautrumo slenkstis yra minimalus dirginimo dydis, sukeliantis vos pastebimą pojūtį.* Kuo didesnis jutimo organų absoliutinis jautrumas, tuo mažesnės dirginimo jėgos reikia tam pojūčiui atsirasti. Šį dėsnį XIX a. vokiečių psichofiziologai E. Vėberis ir G. Fechneris formulavo taip: absoliutinis jautrumas yra absoliutinio jautrumo slenksčiui atvirkščiai proporcingas dydis. Žmogaus jutimo organų absoliutinis jautrumas yra labai didelis. Jeigu atmosfera būtų visiškai skaidri, tai žmogaus akis galėtų 1 km atstumu matyti šviesos šaltinį, lygų tūkstantosioms žvakės dalims. Didelis ir žmonių uoslės jautrumas, nes, pvz., dirbtinio muskuso kvapą žmogus pajunta net tada, kai viename litre oro yra bent viena šimtamilijoninė dalis miligramo šios medžiagos. (Žemesniųjų gyvūnų kai kurių jutimo organų jautrumas dar didesnis: šunų uoslė, paukščių regėjimas ir kt.)

Jautrumo skyrimui aprašyti naudojamos skyrimo slenksčiu. *Skyrimo slenkstis yra minimalus dirginimų pasikeitimas, sukeliantis vos pastebimą pojūčių pasikeitimą.* Pojūčių skyrimo slenksčius tyrė prancūzų fizikas P. Bugeris ir vokiečių psichofiziologas E. Vėberis. Jie nustatė, kad pojūčių skyrimo slenkstis yra santykinis dydis, išreiškiamas trupmena, kuri rodo, kokio dydžio pirminio dirginimo dalį reikia pridėti, kad žmogus pajustų pokytį. Pvz., jei uždėsime ant rankos 100 g svorį ir paskui pridėsime prie jo dar 3 - 4g, tai žmogus pajus skirtumą. Tačiau jei pirminis svoris bus 1 kg, tai, pridėjus 3 - 4 g, niekas svorio padidėjimo nepastebės. Nustatyta, kad svorio skyrimo slenkstis yra 1/30 dalis pirminio svorio, šviesos – 1/100 pirminio ryškumo, o garso -1/10 pirminio stiprumo.

Tiek absoliutinis jautrumas, tiek skyrimo jautrumas nėra pastovūs. Jie priklauso nuo jutimo organus veikiančių dirgiklių, nuo kitų tuo pačiu metu patiriamų pojūčių ir nuolatinių gyvenimo sąlygų.

Adaptacija yra jautrumo pakitimas, atsirandantis prisitaikant prie dirginimo stiprumo. Dažnai adaptacija pasireiškia jautrumo padidėjimu. Tyrimai parodė, kad, pabuvus apie valandą tamsoje, akies jautrumas šviesai padidėja apie 200 tūkst. kartų. Pabuvus šviesoje, jautrumas jai sumažėja. Praktiškai visi pastebime, kaip, išėję iš tamsaus kambario į ryškią saulės šviesą mes keletą minučių, kol regėjimo jautrumas sumažėja, blogai matome. Adaptaciją tamsai pastebime patekę iš šviesių patalpų į nakties tamsą.

Greitai adaptuojasi ne tik regėjimo, bet ir uodimo, lietimo ir temperatūros pojūčiai. Įėję iš gatvės į blogai išvėdintą kambarį nemalonių kvapų juntame tik vieną kitą minutę. Atstatyti uoslės jautrumui reikia 1-3 minučių.

Bandymai rodo, kad slėgimo pojūtis į odos paviršių jau po keleto sekundžių sumažėja iki 1/5 dalies tos jėgos, kuri buvo juntama tik prisilietus. Dėl to žmogus nejunta drabužių slėgimo, ieško ant kaktos atsmauktų akinių ir pan.

Adaptaciją prie temperatūros svyravimų iliustruoja toks eksperimentas. Jeigu vieną ranką žmogus palaikys keletą minučių 40° C karštame, o kitą 20° C vėsiam vandenyje ir po to abi rankas suki į vidutinės temperatūros (apie 30° C) vandenį, tai šis vanduo vienai rankai atrodys šaltas, o kitai karštas.

Lėtai adaptuojamasi kintant klausos ir skausmo pojūčiams. Garsai, kurie skamba (ypač be pertraukos) ilgesnį laiką, neišnyksta taip greitai kaip kvapai, bet dar kurį laiką būna girdimi. Jei negirdime kokių nors nuolatinių užesių ar kambaryje tiksinčio laikrodžio, tai tik dėl to, kad mūsų dėmesys tuo momentu būna sukoncentruotas ne į juos. Užtenka atkreipti dėmesį - ir garsus vėl girdėsime pirminiu stiprumu. Panašiai esti ir su skausmo pojūčiais, prie kurių adaptuotis būtų pavojinga.

Įvairių pojūčių jautrumas gali padidėti ar sumažėti ir dėl vidinių organinių priežasčių. Tokie pakitimai yra vadinami *sensibilizacija (įjautrinimu)*. Jie vyksta dėl įvairių fiziologinių organizmo pakitimų. Pvz., moterims nėštumo metu keičiasi kai kurių endokrininių liaukų veikla ir kartu padidėja uoslės ir skonio jautrumas, tačiau kiek susilpnėja klausa ir kt.

Pojūčių sąveika vadinamas vieno pojūčių jautrumo padidėjimas ar sumažėjimas dėl kitų tuo pačiu metu gaunamų pojūčių įtakos. Pvz., kvapas sumažina regėjimo jautrumą, nes jis signalizuoja organizmui apie arti esančius objektus, kuriems aptikti regėjimas nėra labai reikalingas, o nedidelis garsas padidina regėjimo jautrumą, nes garso jutimas mobilizuoja ir kitus jutimo organus, teikiančius informaciją apie tolimus objektus.

Nustatyta, kad pojūčių sąveika priklauso ir nuo asmenybės tipologinių skirtumų. Intravertų klausos jautrumas padidėja, kai akį veikia silpna šviesa, lieka pastovus, esant vidutinei, ir sumažėja, kai veikia stipri šviesa. Ekstravertų klausos jautrumas padidėja dirginant bet kokio stiprumo šviesa. Tai rodo, kad pojūčių sąveika yra asmenybės, kaip visumos, veikimo rezultatas.

Tokia visuminė veikla būdinga ir *sinestezijoms*, kurios pasireiškia tuo, kad vienos rūšies pojūčiai gali sukelti kitos rūšies pojūčius. Garsai gali sukelti spalvos (šviesus sopranas), temperatūros (šiltas altas) skonio (aštrus baritonas) ir kt. pojūčius. Sinestezijos pasireiškia ne visiems vienodai ryškiai (iš muzikos istorijos žinome apie kompozitorių N.Rimskio-Korsakovo ir A. Skriabino spalvinės klausos faktus ir kt.).

Individualūs pojūčių skirtumai *Kiekvieno žmogaus pojūčiai, be bendrųjų ypatybių, turi ir asmenybinių skirtumų. Tie skirtumai pirmiausia atsiranda dėl įgimtų anatominių-fiziologinių jutimo organų ypatybių.* Apie žmogų, neturintį muzikinės klausos, mūsų liaudies sakoma: "Jam meška ant ausies užmynė". Kitaip pasakytume, kad šio žmogaus klausia yra prasta. Nevienodai tobula akies sąranga pasireiškia tuo, kad vieni žmonės geriau skiria spalvas ir formas, tačiau gali prasčiausiu užuosti kvapus ir pan.

Kita pojūčių skirtumų priežastis yra jų pakitimai dėl gyvenimo sąlygų įtakos. Lyginant pianistų ir smuikininkų garsų aukštumo skyrimo jautrumą nustatytas smuikininkų klausos pranašumas, nes jiems garsų vietų reikia ieškoti dažniau. Patyrę lakūnai iš klausos nustato variklio apsisukimų dažnį (V.Kaufmano tyrimai, 1947). Jie skiria dažnius nuo 1300 iki 1340 apsisukimų per minutę, o netreniruoti žmonės junta skirtumą tarp 1300 ir 1400 apsisukimų. Patyręs vairuotojas iš klausos nustato variklio gedimus, karys išminuotojas giliai po vandeniu pirštais atskiria ten esančius sprogstamus užtaisus nuo kitų metalinių daiktų. Štampuotojams išlavėja judesių jautrumas (J.Lapės tyrimai, 1960). Medžiagų dažymo specialistai skiria apie 40-60 juodos spalvos atspalvių. Uodimo ir skonio pojūčiai išlavėja arbatos, sūrio, vyno ir kitų produktų degustuotojams ir kt.

Aptariant pojūčių skirtumus, atsiradusius dėl individualių gyvenimo sąlygų įtakos, reikia pažymėti, kad pojūčių tobulėjimas čia gali vykti dviem kryptimis: 1) padidėja vieno ir kitų jutimo organų absoliutinis jautrumas ir 2) sumažėja skyrimo slenksčiai ir atitinkamai padidėja sudėtingų dirgiklių skyrimo jautrumas.

Atskirų pojūčių rūšių pakitimai vyksta ir dėl kurių nors sutrikusių pojūčių kompensacijos. Antai uodimo pojūčiai daugeliui žmonių aplinkos pažinimui neturi didesnės reikšmės, tačiau neregiamas – kurtiesiems jie tampa priemone per atstumą atskirti žmones ir daiktus. Uodimu jie atpažįsta į kambarį įėjusius žmones, iš kvapo sprendžia, pro kuriuos namus eina ir pan. Yra žinoma, kad kai kurie kurtieji mėgsta muziką, nors jos ir negirdi. Gaudami vibracijos pojūčių (padėję ranką ant fortepijono dangčio,

atsisukę nugara į orkestrą, kad taip geriau priimtų virpėjimus), jie tarsi jos “klauso”.

Jutimo sistemų jautrumo palaikymas ir lavinimas

Faktai apie pojūčių pakitimus, atsiradusius dėl gyvenimo sąlygų įtakos, dirbant profesinius darbus bei dėl sutrikusių pojūčių kompensacijos, rodo, kad įgimtos pojūčių savybės gali būti tobulinamos ir specialiomis kalbos, muzikos, piešimo ir kitokiomis pratybomis, susijusiomis su žmogaus darbu, profesine veikla.

Jutimo organų jautrumas palaikomas, didinamas ir tobulinamas fiziologinėmis, psichologinėmis, farmakologinėmis bei specialiosiomis priemonėmis.

Prie fiziologinių priemonių galima priskirti rytinę mankštą, sportą, kvėpavimo pratimus, organizmo grūdinimą vandens ir oro procedūromis.

Psichologinės priemonės – didelis atsakomybės jausmas, nuolatinis budrumas, pakili nuotaika, susidomėjimas darbu ar kitokia veikla, aktyvus dėmesingumas.

Jautrumą šiek tiek didina ir *farmakologinės priemonės* (įvairūs vaistai), kava, arbata, kiti tonizuojantys gėrimai. Jį trumpam (maždaug 12 – kai minučių) gali padidinti ir nedidelis alkoholio kiekis, bet po to jautrumas staiga sumažėja (gali siekti tik 40% pradinio jautrumo). Jau vien dėl šios priežasties alkoholio, kaip jautrumą didinančios priemonės, vartoti nerekomenduojama.

Kaip rodo anksčiau pateikti pavyzdžiai, didelis kai kurių jutimo organų bei pojūčių jautrumas reikalingas atskirų profesijų žmonėms. Todėl jutimo organų ir pojūčių treniravimas įeina į kai kurių profesijų parengimo programas. Pvz., specialiomis priemonėmis treniruojamas lakūnų ir kosmonautų vestibuliarinis (pusiausvyros jutimo) aparatas tam, kad būtų atsparus didelėms organizmo perkrovoms bei geriau prisitaikytų prie nesvarumo sąlygų, nesukeltų jutimo ir aplinkos suvokimo sutrikimų (kūno ir atskirų jo dalių jutimo, orientacijos erdvėje praradimo ir pan.).

Su būsimaisiais kosmonautais daromi ir psichologiniai bandymai: jie veikiami įtaiga, sukuriamą įtarumo atmosfera, eksperimento dalyviai pratinami nugalėti baimę, laukimą, netikrumą, nerimą dėl galimos nelaimingos baigties ir kita. Tai daroma ne tik dėl būtinumo užgrūdinti būsimųjų kosmonautų charakterį ir valią, bet ir siekiant treniruoti jų jutimo sistemas, paruošti jas ekstremalioms skrydžio sąlygoms, nes ir nuo psichologinės įtampos gali sutrikti jutimai ir suvokimai.

Ekstremaliomis sąlygomis neretai tenka veikti ir kariams. Todėl karių jutimo sistemų būklė bei jų gebėjimas prisitaikyti prie tokių sąlygų yra svarbus kariuomenės kovinio pasirengimo veiksnys. Šauktinių jutimo organai bei pojūčiai tikrinami dar prieš tarnybą kariuomenėje. Nuo patikros rezultatų priklauso, ar jaunuolis bus pašauktas ir kokiame kariniame dalinyje (kokios rūšies kariuomenėje) jam teks tarnauti. Karinės tarnybos metu nuolatos palaikomas pojūčių jautrumas. Jie lavinami ir treniruojami sudėtingomis, primenančiomis mūsų sąlygomis bei pagal karinės specialybės programą. Bloga kario jutimo organų būklė bei pojūčių kokybė gali sutrukdyti jo koviniam pasirengimui, karinės specialybės įgijimui, sugebėjimui efektyviai veikti ekstremaliomis sąlygomis.

Patikrinimo testai

1. Ką atspindi mūsų pojūčiai?
  - 1) mūsų pačių atskirų jutimo organų specifinę energiją;
  - 2) aplinkos daiktų ar reiškinių savybes;
  - 3) sielos pakitimus, atsiradusius dėl aplinkos įspūdžių įtakos.
2. Kiek žinote žmogui būdingų pojūčių rūšių?
  - 1) penkias aiškias ir šeštąjį slaptąjį pojūtį;
  - 2) apie 12 išorinių ir vidinių pojūčių rūšių;
  - 3) yra tvirtai nustatyta apie 13 skirtingų pojūčių rūšių. Keliamos hipotezės, kad jų yra daugiau.

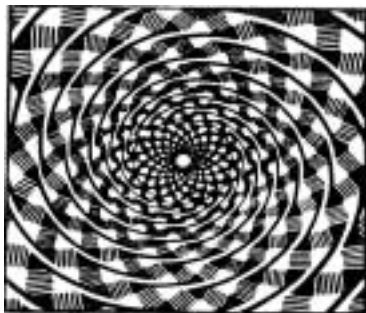
3. Suvokimai. Suvokimai ir karinė veikla

Bendrasis apibūdinimas Žmogus pažįsta aplinką ne kaip pojūčių chaosą, o kaip apibrėžtais visuminius daiktus ir reiškiniais užpildytą tikrovę. Mes matome geltoną pieštuką ant žalios knygos, o ne kažkokią pailgą dėmę žaliame fone. Tai mūsų draugo veidas, o ne rausvų, baltų ir rusvų pojūčių grupė. Dažniausiai girdime ne kažkokius garsus, o miško ošimą, jūros šniokštimą, dainų melodijas ir t.t. Šie pavyzdžiai iliustruoja, kaip jutimais mes pažįstame ne tik atskiras daiktų ir reiškinių savybes, bet ir tuos daiktus bei reiškinius kaip visumas.

Suvokimai yra daiktų ir reiškinių, veikiančių jutimo organus, pažinimo procesas. Suvokimai, kaip ir pojūčiai, yra priskiriami jutiminiam pažinimui, nes visuminiai daiktų bei reiškinių vaizdai gaunami tiesiogiai

jutimo organais ir jiems priklausančiomis įcentrinėms nervų ir atitinkamų smegenų centrų sistemoms.

Aplinka veikia žmogų ne kaip izoliuoti pavieniai, o kaip kompleksiniai dirgikliai. Suvokimai yra tokių kompleksinių dirgiklių atspindžiai. Juntant atskirus muzikinius tonus su jų aukštumo ir slinkties santykiais, gaunamas melodijos suvokimas. Stebėdami danguje spindinčias žvaigždes, žmonės ėmė jas grupuoti ir suvokti kaip gyvus ir negyvus daiktus primenančius žvaigždynus ir pan. Sudarant visuminius daiktų bei reiškinių vaizdus, susiejami ne tik vienos rūšies jutimo organais gaunami pojūčiai. Pvz., jūros suvokimo struktūron gali įeiti ne tik regėjimo, bet ir bangų mūšos girdėjimo, dvelkiančio vėjo temperatūros ir odos lietimo pojūčiai; suvokiant kavos skonį, dalyvauja uodimo, temperatūros, regėjimo pojūčiai ir pan. Be to, suvokimo procese prie tiesioginių jutimų prisideda ankstesnė suvokėjo patirtis, kurios dėka atpažįstami anksčiau suvokti ir nauji objektai, jie priskiriami tam tikroms klasėms (tai - žmogus, tai - medis, tai - namas ir pan.). (21 pav.)

21 pav. “Frezerio spiralė” iliustruoja skirtumą tarp pojūčių ir suvokimų

Atsižvelgiant į tai, kiek jutimo sistemų dalyvauja kokio nors daikto ar reiškinio suvokime, suvokimai gali būti skirstomi į **paprastus ir sudėtingus**. Paprastas suvokimas būna tada, kai jis grindžiamas vieno analizatoriaus veikimu, pvz., stebint pro žiūroną toli važiuojantį automobilį. Sudėtingas suvokimas atsiranda veikiant keliems jutimo organams, pvz., mūšio vaizdas mūsų sąmonėje atsiranda veikiant regėjimo, klausos, temperatūros, uoslės ir kitiems analizatoriams.

Suvokimas nėra statiškas aplinkos daiktų ir reiškinių kopijavimas, o aktyvus žmogaus veikimas siekiant tą aplinką pažinti. Reikšmingą suvokimo dalį sudaro vadinamieji **perceptiniai judesiai** (lot. *perceptio* - suvokimas):

akių judesiai, suvokiant regimus daiktus, rankų čiuopimo judesiai, suvokiant liečiamus daiktus, artikuliacijos aparato judesiai, suvokiant garsus, ir kt. *Regėjimo ir lytėjimo suvokimų tyrimai išskyrė keturias pagrindines percepcinių judesių rūšis: aptikimo, skyrimo, identifikavimo ir atpažinimo* (22 pav.).

22 pav. Iliustruojama, kaip suvokime atskiros linijos ir taškai jungiami į visumą

Aptikimo judesiai yra bet kokio sensorinio proceso pradžia. Šiais judesiais juntantis žmogus nustato, ar yra (nėra) koks nors dirgintojas (stimulas, poveikis). Toliau skyrimo judesiais išsiaiškinamos suvokiamo objekto ypatybės. Jas pažinus, susiformuoja suvokiamo objekto vaizdas. Kai objekto percepcinis vaizdas jau gautas, tada jis sugretinamas su atmintyje turimais vaizdiniais. Taip sugretinus ir palyginus, atliekamas suvokiamo objekto atskyrimas ir identifikavimas, priskyrimas tam tikrų objektų klasėms. Svarbūs ir kiti vidiniai veiksniai, kurių pobūdis priklauso tiek nuo suvokiamų objektų, tiek ir nuo suvokiančiojo jutimų organizacijos, turimų nuostatų ir kitų ypatybių.

Suvokimų ypatumai

Aiškinantis suvokimų struktūrą jau buvo pažymėta, kad suvokiant prie tiesioginių sensorinių išspūdžių prisijungia kai kas iš atmintyje turimos patirties. Šis reiškinys suvokimų psichologijoje yra vadinamas *apercepcija* (lot. a *perceptio* - prieš suvokimą). Apercepciją sudaro įvairus suvokėjo psichikos turinys, darantis įtaką daiktų ar reiškinių, tuo momentu veikiančių jutimo organui, suvokimui.

Apercepcijos vaidmuo pasireiškia jau išskiriant objektus suvokimui iš kitų fone liekančių objektų. Pasirenkami tie objektai, kurie suvokėjui turi kokią nors reikšmę, atitinka jo vertybines orientacijas ir pan. (23 pav.).

23 pav. Objekto ir fono suvokimas: vaza ir profiliai

Suvokiamų objektų ypatybės priklauso nuo ankstesnių žinių apie juos. Platesnės žinios užtikrina išsamesnį ir tikslesnį suvokimą, kuriuo pasižymi tam tikros srities žinovai (jeigu lyginsime juos su diletantais). Išankstinės žinios dažnai pasireiškia daugiau ar mažiau fiksuotų nuostatų, keičiančių suvokimo prasmę, formą (pvz., šokį lambdaą vieni suvokia kaip nerūpestingą judesių žaismą, kiti - kaip priešingų lyčių realaus suartėjimo sublimaciją, treči - kaip amoralių lytinių santykių viešą demonstravimą ir pan.).

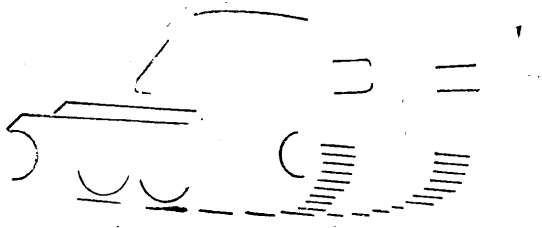
Reikšmingą apercepcijos dalį sudaro emocijos. Liaudies patarlė *“Baimė turi dideles akis”* vaizdžiai patvirtina šį dėsningumą. Dėl baimės, pykčio, džiaugsmo ir kitų emocijų įtakos labai pakinta objektų suvokimas. Bendras dėsningumas čia toks: *dėl teigiamų emocijų įtakos yra pervertinamos gerosios, o dėl neigiamų - blogosios objektų savybės (vertinant jas iš suvokėjo pozicijos)*.

Suvokimai yra įsisąmoninti jutiminiai vaizdai. Ši suvokimų ypatybė pasireiškia *įprasminimo, apibendrinimo ir visybiškumo savybėmis*.

Įprasminimas pasireiškia suvokiamų objektų įtraukimu į žinomų objektų grupes (apie tai jau buvo kalbėta). Apibendrinimas glaudžiai siejasi su įprasminimu, nes, priskiriant suvokiamus objektus tam tikroms grupėms, būtina rasti bendrų savybių, kurios juos jungtų į grupes (pvz., vienos bendros objekto savybės tampa pagrindu priskirti jį medžių grupei, kitos -

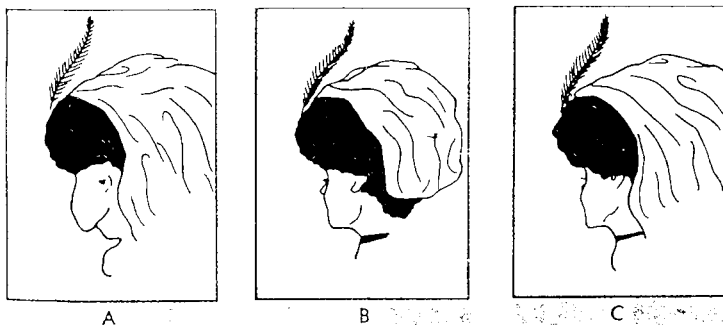
medžių ažuolų grupei ir pan.). Įprasminant ir apibendrinant suvokiami objektai siejami su komunikacijai skirtais ženklais - kalbos žodžiais.

Suvokimų visybiškumas pasireiškia tuo, kad atskiri objektų elementai yra skiriami tam tikroms visuminėms struktūroms (24 pav.).

24 pav. Tanko suvokimas (suvokimo apercepcija, visybiškumas)

Tikslus, visybiškas objekto vaizdas atsiranda net ir tada, kai jutimo organus veikia tik kai kurios jo ypatybės. Pvz., tankas tamsoje suvokiamas tik iš jo vikšrų žlegsėjimo ar variklio ūžesio. Eksperimentinėje psichologijoje turime daugybę pavyzdžių, kai tie patys elementai gali būti priskiriami skirtingoms visumoms ir dėl to keičiasi suvokiamų objektų turinys (25 pav.).

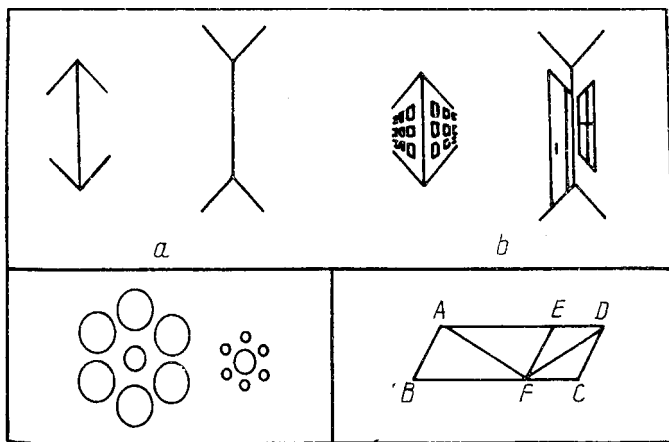

25 pav. Juodų ir baltų dėmių jungimas į skirtingas visumas (sena ar jauna moteris)

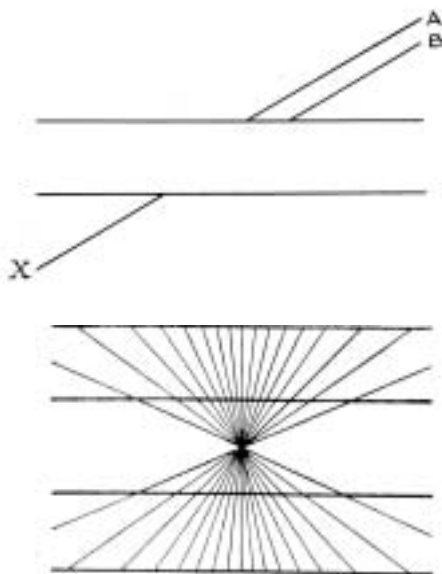
Suvokimų konstantiškumas pasireiškia tuo, kad, kintant pavieniams išpūdžiams, yra išlaikomas daugiau ar mažiau stabilus suvokiamo objekto vaizdas (pvz., savo rašomąjį stalą aš regiu iš įvairių pusių, atstumų, esant

skirtingam apšvietimui, ir t.t., todėl gaunu daug skirtingų jutiminių vaizdų, tačiau pagrindinis šio objekto vaizdas lieka stabilus).

Suvokimai ne visada vienodai tiksliai atspindi aplinką. Visiems žinoma, kad mėnuo, saulė ir kiti dangaus kūnai suvokiami daug mažesni ir artimesni, negu yra iš tikrųjų. *Neteisingi, iškreipti suvokimai yra vadinami iliuzijomis. Iliuzijos kyla dėl fizinių, fiziologinių ir psichinių priežasčių.* Pateiktas dangaus kūnų suvokimų iliuzijos pavyzdys priklauso nuo fizinių objektų ypatybių. Dėl tos pačios priežasties lazda skaidriame vandenyje atrodo lūžusi, mėnulis arčiau horizonto - didesnis ir pan. Dėl fiziologinių priežasčių atsiranda kontrasto (pilkos spalvos daiktas baltame fone atrodo tamsesnis, juodame - šviesesnis, daiktas, apsuptas didesniais už jį daiktais, mažėja, o mažesniais - didėja ir pan.), vertikalių linijų ilgio suvokimo, lyginant su horizontaliomis, ir kitos iliuzijos (26 ir 27 pav.). Psichologinės priežastys gali būti, pvz., mylimų žmonių gerųjų savybių pervertinimas, kuris iš karto dingsta, kai meilę pakeičia abejingumas ar neapykanta; vienintelės tiesos iliuzijos filosofinėse sistemose ir pan.

26 pav. Geometrinės optinės iliuzijos: 1 – G.E. Miulerio-Lajerio iliuzija (paaiškinimas tekste); 2 – H. Ebbinghauzo – E.Tičenerio iliuzija: toks pat apskritimas tarp didesnių apskritimų atrodo mažesnis negu tarp mažesnių; 3 – Zandero paralelograma: įstrižainės AF ir FD atrodo skirtingo ilgumo, nors jos yra lygiašonio trikampio kraštinės

27 pav. (a) Kuri atkarpa yra linijos tęsinys?

(b) Lygiagrečios linijos suvokiamos kaip išlenktos

Turint omenyje iliuzijų galimybes, tais atvejais, kai reikia nustatyti suvokimų tikslumą, yra naudojamos įvairios empirinės matavimų ir loginių protavimų procedūros. Pvz., kosmonautų skrydžiai ir specialūs prietaisai leido tiksliai išmatuoti atstumą tarp žemės ir mėnulio; loginės mąstymo operacijos padeda pakeisti iliuzines nuostatas, kad tik tam tikros tautos kultūrinės vertybės yra geriausios, ir pan.

Suvokimų rūšys

Suvokimai skirstomi į rūšis pagal jutimo organus, kuriais jie gaunami, pagal suvokimais pažįstamus objektus ir pagal asmenybės suvokimų saviorganizacijos lygius.

Išskiriant suvokimų rūšis pagal jutimo organus, yra atsižvelgiama į tai, kuris iš jutimo organų yra tame suvokime vyraujantis. Antai, suvokiant simfoninio orkestro atliekamą M.K.Čiurlionio simfoninę poemą "Jūra", gaunami ne tik girdėjimo, bet ir regėjimo, judėjimo, temperatūros ir kiti pojūčiai, tačiau svarbiausias vaidmuo šiame suvokime tenka girdėjimui. *Taip skiriame regėjimo, skonio, uoslės, lietimo ir kitas suvokimų rūšis* (panašiai kaip ir pojūčių).

Yra objektų, kurių suvokimas toks sudėtingas, kad reikalauja ne tik specialių praktinių, bet ir teorinių-mokslinių pastangų. *Tokie suvokimai paprastai vadinami suvokiamų objektų vardais: kito žmogaus suvokimas, muzikos suvokimas, architektūros kūrinių suvokimas ir kt.* Šių suvokimų rūšių tyrimai yra labai platus, aprėpia bendresnes pažinimo problemas. *Paliesime specifines erdves, laiko, judėjimo suvokimų ypatybes.*

Erdvė nėra koks nors atskiras objektas, tačiau visi daiktai ir reiškiniai turi erdvinių savybių: dydį, formą, apimtį ir atstumus tarp jų. Daiktų dydžio ir formos suvokimui nepakanka vien regėjimo pojūčių. Žmogaus akių sandara yra tokia, kad arčiau esančių daiktų piešinys tinklainėje yra didesnis ir mažėja daiktui tolstant. Jei dydžio suvokimas remtųsi tik regėjimo pojūčiais, tai dvigubai nuo akių atitolęs objektas turėtų būti suvokiamas kaip dvigubai mažesnis. Tyrimai rodo, kad dydžio konstantiškumas išlieka dėl to, kad prie regėjimo pojūčių prisideda judėjimo pojūčiai, gaunami iš raumenėlių, atliekančių akių *akomodacijos* (lęšiuko formos kitimo), *konvergencijos* (lėliukių suartėjimo) ir *divergencijos* (lėliukių atitolimo žvelgiant į toliau esančius daiktus) judesius.

Daiktų formos, apimties, atstumų suvokimui svarbią reikšmę turi *binokuliarinis regėjimas* (abiem akimis). Viena ir kita akis gauna kiek skirtingus objekto atvaizdus tinklainėje. Iš vienos ir kitos pusės daiktą atspindintys vaizdai smegenų žievės regėjimo centre sujungiami į vieną vaizdą, turintį tūrį ir gilumą. Formų ir atstumų suvokimui reikšminga yra lytėjimo ir judėjimo patirtis. Tai liudija po specialių operacijų praregėjusių buvusių iš prigimties aklų žmonių tyrimai. Pradžioje po operacijų jie suvokia daiktus, kaip esančius plokštumoje, prastai skiria daiktų formas, kol įgyja būtiną patyrimą apčiuopdami ir patys judėdami nuo vieno daiktų prie kitų.

Laiko suvokimas yra reiškinių trukmės ir nuoseklumo atspindėjimas. Žmonėms buvo reikalingas tikslus įvykių kaitos pažinimas, dėl to jie, nepasitenkindami gamtos pasikeitimais (diena, naktis, vasara, žiema ir t.t.), susikūrė daugybę įvairių prietaisų (senovės ir šiuolaikinės observatorijos, laikrodžiai ir kt.) ir specialių laiko matavimo vienetų (metai, mėnuo, valanda, sekundė ir t.t.). Kai kalbame apie laiko suvokimą, tai turime omenyje ne tą pažinimą, kai žmogus sužino laiką, pasinaudodamas vienokiu ar kitokiu gamtos ar laikrodžio rodyklių padėties pasikeitimu, o laiko nustatymą nesiremiant jokiais išoriniais signalais.

Tyrimai rodo, kad specialaus jutimo organo - *biologinio laikrodžio* - laikui suvokti žmogus neturi, nors apytikriai laiką nustato ir būdamas izoliuotas nuo regėjimo ir girdėjimo išpūdžių (panaši situacija yra aprašyta ir

A.Diuma romane “Grafas Montekristas”). Laiko tarpus tokiais atvejais padeda skirti ritmiškai žmogaus organizme besikaitaliojantys procesai: širdies darbas, kvėpavimas, būdravimo ir miego, sotumo ir alkio ir kitos būsenos. Nustatyta, kad trumpesni laiko tarpai geriausiai skiriami girdėjimo ir judėjimo pojūčiais. Be to, trukmės suvokimas priklauso nuo žmogaus veiklos turinio. Valandos, dienos, savaitės, užpildytos reikšmingais ir įdomiais įvykiais, atrodo trumpos, greitai prabėgančios, o laiko tarpai, per kuriuos nieko naujesnio neatsitinka, atrodo labai ilgi. Prsiminimuose laiko įvertinimai pastebimai pasikeičia: laikas, užpildytas įdomiais išgyvenimais, atrodo buvęs ilgas, o nereikšmingas, monotoniškai praleistas atrodo greit prabėgęs.

Judėjimo suvokimu vadiname objektų padėties pasikeitimų per tam tikrus laiko tarpus atspindėjimą. Natūraliomis sąlygomis suvokiant judantį objektą yra laikomasi kokio nors atskaitos taško - stacionaraus (nejudančio) arba lėčiau judančio objekto. Dažniausia tuo atskaitos tašku būna pats suvokiantis žmogus, pagal kurį nustatoma judėjimo kryptis (į kairę, dešinę, pirmyn, atgal, aukštyn, žemyn ir t.t.). Suvokiant objekto judėjimą, suvokiamas ir jo nuotolio nuo kitų kūnų kitimas. Kai judantis objektas izoliuojamas (eksperimentuose) taip, kad nustatyti jo padėties kitų kūnų atžvilgiu neįmanoma, tuomet neįmanoma suvokti nei greičio, nei paties judėjimo fakto. Judėjimo nerviniai mechanizmai dar nėra tiksliai ištirti. Daugiausia yra tyrinėti regėjimo sistemos ypatumai, padedantys suvokti judėjimą. Prie suvokiančiojo artėjantis objektas tuojuo pajuntamas periferine akies dalimi, o kad ryškiau būtų suvoktas, akies obuolys pasukamas taip, kad judančio objekto vaizdas kristų į akies tinklainės centrinę dalį. Kai galva ir akis nejuda, objekto vaizdas slenka tinklaine, signalizuodamas apie jo judėjimą. Žmogus judėjimą suvokia ir sekdamas akimis judantį objektą. *Lytėjimu daikto judėjimą* suvokiame tada, kai daiktas nuosekliai, vieną po kito dirgina specialius nervinius darinius, vadinamuosius *Meisnerio ir Pačinio kūnelius*, kurių yra odos paviršiuje ir gilesniuose jos sluoksniuose.

Jutimo organai nepadeda suvokti nei labai lėto (laikrodžio rodyklių), nei labai greito (lekiančios kulkos) judėjimo. Tokiais atvejais *judėjimas pažįstamas mąstymu*. Kyla ir *judėjimo suvokimo iliuzijų*. Indukuoto judėjimo iliuzija atsiranda tada, kai suvokiančiajam atrodo, jog juda kitas, šalia judančio daikto esantis objektas (stebint pro mėnulį plaukiančius debesis, ima atrodyti, kad juda mėnulis; stovinčiame traukinyje susidaro iliuzinio judėjimo suvokimas, pradėjus važiuoti šalia esantiems vagonams, ir pan.).

Stroboskopinis (gr. *strobos* - *viesulas, sukimasis*) *judėjimas*, šiuo principu yra sukurtas kinematografas, yra taip pat tariamo judėjimo pavyzdys. Dėl akies procesų inercijos objektų vaizdai atsiranda ir išnyksta ne iš karto, o po tam tikro laiko tarpo. Dėl to greitai keičiami objektų statiniai vaizdai susilieja ir sudaro iliuziją, kad matomas vis tas pats judantis objektas. Žmogui natūralus judėjimo išpūdis susidaro tada, kai kino kadrai keičiami ne rečiau kaip 24 kartus per sekundę.

Atsižvelgiant į asmenybės suvokimų saviorganizacijos lygį yra skiriamos *nenumatyto (nevalingo) ir numatyto (valingo) suvokimo rūšys*. Nenumatytų suvokimų atvejais nėra išankstinių tikslų nei pastangų ką nors suvokti (pvz., eidami gatve, matome vitrinas, girdime mašinų triukšmą, juntame įvairius kvapus ir pan.). Numatyto suvokimo atvejais siekiama ką nors suvokti, sąmoningai ieškoma reiškiamų objektų, stengiamasi išsamiau pažinti pasirinktus objektus. *Iš anksto numatytas, planingas suvokimas dar yra vadinamas stebėjimu* (meteorologinių reiškinių, padėties fronte stebėjimas, reikiamo žmogaus paieškos minioje ir pan.) (28 pav.). *Gebėjimas daugiau ir greičiau surasti ieškomų objektų yra vadinamas pastabumu*.

28 pav. Valingas suvokimas vadinamas stebėjimu

Individualūs suvokimų skirtumai

Suvokia konkretūs žmonės, todėl, be bendrų dėsningumų, suvokimo procese pasireiškia ir suvokiančiųjų asmeninės skirtybės. Kadangi kiekvienas žmogus, kaip asmenybė, yra unikali anatominių, psicho-

fiziologinių ir psichinių savybių sistema, tai ir atskiro žmogaus suvokimai priklauso ne tik nuo suvokiamų objektų, bet ir nuo suvokiančiojo individualių ypatybių. Dėl to galime tvirtinti, kad kiekvienas individas visus objektus suvokia savitai, veikiamas savo jutimo organų, ankstesnės patirties, mąstymo, valios, emocijų ir kitų ypatybių.

Apibūdinę bendruosius suvokimo ir stebėjimo skirtumus, išskirsime *aprašomojo ir aiškinamojo, objektyviojo ir subjektyviojo suvokimo tipus*. *Aprašomojo suvokimo* tipo žmonės suvokdami daugiau kreipia dėmesį tik į pačius faktus, o *aiškinamojo tipo* - ieško priežasčių, kitų santykių tarp daiktų ir reiškinių, ieško jų reikšmės žmogui ir t.t.

Objektyviojo tipo žmonių suvokimuose aplinkos daiktai bei reiškiniai suvokiami tokie, kokie jie yra, nepriedant spėliojimų, suvokėjo emocinių išgyvenimų ir kt. *Subjektyviojo tipo* žmonės suvokdami dažnai nukrypsta į savo išgyvenimus. Pasakodami apie stebėtus įvykius, jie kalba (ar rašo) apie tai, kaip susijaudino, išsigando, susierzino ir kt., o apie reiškinius, sukėlusius šiuos išgyvenimus, mažai ką tepasako. Kartais subjektyvumas pasireiškia siekimu kuo greičiau susidaryti bendrą vaizdą, nors tam ir trūktų duomenų, ir dėl to dažnai padaroma klaidų.

Objektyvusis suvokimas daugelyje sričių (ypač mokslinėje veikloje) yra vertingesnis. Kartais ir subjektyvusis suvokimas būna pranašesnis, ypač kai nėra laiko ilgiems tikrinimams, kai tenka greitai veikti rizikuojant.

Žmonės labai skiriasi pastabumu, kuris pasireiškia ne vien sugebėjimu išvelgti kuo daugiau vertingų bruožų. Pastabesni žmonės paprastai pasižymi smalsumu, nuolatiniu siekimu ir pasirengimu suvokti naujus ir reikšmingus faktus. Aukštas pastabumo lygis skatina bet kokios profesijos atstovų, o ypač mokslininkų ir menininkų, dvasinį kūrybinį tobulėjimą.

**Suvokimai
ir karinė
veikla**

Jau minėta, kad suvokimo turinį veikia ankstesnė suvokiančiojo jutiminė patirtis (apercepcija). Nepatyręs, mūšiuose nedalyvavęs karys paprastai neteisingai suvokia mūšio aplinkybes, liguistai ir nervingai reaguoja į mažai reikšmingus, antraeilius dalykus, blaškosi (bet koks šlamesys, bruzdesys ar šešėlis jį gąsdina). Todėl kovinio parengimo metu kariai turėtų dažnai dalyvauti lauko pratybose ir mokymuose, kurie imituotų tikrą mūšį. *Taip kaupiama karių apercepcija, t.y. kovinių veiksmų, mūšių suvokimo patirtis, kariai baigia tikrą vyriškumo, grūdinimosi mokyklą.*

Suvokimas nėra tikrovės kopijavimas. Jis gali būti ir klaidingas. Neteisinga, paviršutiniška arba iškreipta suvokimą vadiname iliuziniu. Iliu-

zijų priežastys įvairios – fizinės, fiziologinės, psichologinės. Didelis sargybinių, stebėtojų ar žvalgo akylumas, ištempimas gali sukelti neteisingą šlamesio, bruzdesio, šešėlio įvertinimą (vizualines ir audityvines iliuzijas, apie jas kalbėjome ankstesniame skirsnyje). Neadekvatų, iliuzinį suvokimą gali sukelti neryškus kontrastas, sunkiai išžiūrimos ribos tarp fono ir objekto. Iliuzijos gali atsirasti ir tada, kai karys nepažįsta suvokiamojo objekto, nežino jo paskirties.

Suvokimų iliuzijos panaudojamos maskuojant karinę techniką, ginklus, karius. Vienas iš karinės maskuotės reikalavimų yra siekimas užtrinti maskuojamo objekto ir fono ribas, sumažinti arba panaikinti kontrastą tarp fono ir maskuojamojo objekto ir tuo būdu sukelti prieš stebėtojų iliuzinį suvokimą. Ir atvirkščiai, maskuojant tariamus karinius objektus, reikia palikti matomas karinės technikos maketų detales, kad prieš stebėtojai suvoktų juos kaip dalį realios gynybinės sistemos.

Karys turi žinoti ne tik karinės maskuotės, bet ir kitus neteisingo, iliuzinio suvokimo ypatumus. Neretai neteisingai įvertinami atstumai tarp objektų, jų dydžiai bei išdėstymas erdvėje. Pvz., šviesūs, ryškių spalvų daiktai atrodo didesni už tamsius ar mažai apšviestus, vertikalūs – už horizontalius. Vienodo dydžio daiktai, esantys prie didesnių už juos daiktų, atrodo mažesni, o esantys prie mažesnių – didesni, negu yra iš tikrųjų. Medžių grupė, žmonių būrelis, didelis daiktas, stovintis žmogus, gerai matomas, pasauliui esantis daiktas atrodys arčiau esantis negu pavienis medis, vienas žmogus, mažas daiktas, gulintis žmogus ar prastai matomas, prieš šviesos šaltinį esantis objektas. Visas šias optines apgaulės sukelia vadinamasis ***iradiacijos (optinės apgaulės) efektas.***

Reikia žinoti, kad, ilgai, įtemptai stebint prieš apkasus, jie atrodo tai arčiau, tai toliau esantys (***kintamojo reljefo efektas.***).

Dėl iliuzinio suvokimo priešas gali būti neteisingai įvertintas – jis arba perversinamas, arba neįvertinamas. Klaidingas atstumų nustatymas gali būti netaiklaus šaudymo priežastis (dėl to naikinančioji šaunamųjų ginklų ugnis nepasieks tikslo).

Todėl, mokant karius, ypač stebėtojus, sekėjus, žvalgus, būtina atsižvelgti į suvokimų ypatybes, iliuzijas. Jie turi būti mokomi nustatyti atstumus, kampus, objektų dydžius, teisingai įvertinti jų išsidėstymą tiek iš akies, tiek ir naudojantis stebėjimo prietaisais. Stebėjimo sąlygos taip pat turi būti įvairinamos.

Stebėjimo, kaip valingo, iš anksto numatyto suvokimo, tikslumas, veiksmingumas ir efektyvumas priklauso nuo pastabumo. ***Pastabumo esmė –***

pastebėti ir adekvačiai įvertinti tikrovės daiktus ir reiškinius, suvokti jų esmę. Pastabumas – viena reikalingiausių kario, ypač stebėtojo, žvalgo, savybių, jo gero karinio pasirengimo ženklas. Pastabumas priklauso nuo daugelio kario įgytų savybių. Gerų rezultatų pasiekia dėmesingas, pareigingas, atidus, ramus, turintis gerą atmintį, sugebantis logiškai mąstyti, gerai pasirengęs stebėtojas. **Karių pastabumas ugdomas:** mokant stebėti vietoje, suskirstyti ją į rajonus, sektorius, išskirti orientyrus, nuosekliai sutelkti dėmesį į atskirus stebėjimo barus, atpažinti priešo objektus, juos demaskuojančius požymius, mokant teisingai pažymėti stebėjimo rezultatus ir tiksliai, teisingai raportuoti.

Vadas turi pasižymėti pastabumu, gera orientacija ne tik lauko pratybų ar karinių mokymų metu. Jam turi būti būdingas ir *psichologinis – pedagoginis pastabumas*, išvalgumas, reikalingas mokant ir auklėjant karius, formuojant kovotojo asmenybę. Vado pastabumą lavina darbas su kariais, objektyvus daiktų ir reiškinių bei jų ypatybių suvokimas, gyvenimiškų situacijų analizavimas.

Karių jutimai fronte

Karas sukelia daug permainų įvairiose žmogaus gyvenimo srityse, taip pat ir psichikoje. Fronto karius tenka didžiausi karo meto išbandymai, kurie gali sutrikdyti ir normalų jų jutiminį gyvenimą. Todėl dabar kiek plačiau panagrinėsime fronto karių jutimus.

Mūšio metu bei susirėmimo belaukiant, dėl didelės įtampos, padidėjusios baimės, nerimastingo laukimo, pervargimo ar nemigos kariai neretai patiria *vizualines iliuzijas ir haliucinacijas*. Iliuzijos dažniausiai kyla prietemoje, naktį, bet jų būna ir dienos metu, nes apsauginės (maskuojančios) spalvos priešo karių uniforma gali suklaidinti. Dažniau iliuzijas ir haliucinacijas patiria žvalgai ir sargybiniai, nes jie nėra tikri, kad priešas jų nepastebės ir nenukaus. Jie neretai išsigąsta fiktyvaus “priešo”, kuriuo tampa krūmai, šešėliai, kupstai, gyvuliai ar civiliai gyventojai (vizualinės iliuzijos), “mato” netgi realiai neegzistuojančius panašaus pobūdžio objektus (haliucinacijos). *Vizualinės iliuzijos ir haliucinacijos kyla dėl kulminacinio regėjimo intensyvumo*, kuris atsiranda žvalgybos ar sargybos metu ar priešo puolimo belaukiant.

Fronte tenka išgyventi ir *minimalųjų regėjimo intensyvumą*, kai žmogus iš daugelio objektų mato tik tai, kas tiesiogiai jį sieja su atliekamu uždaviniu. Toks matymas dar vadinamas *kanaliniu regėjimu*. Jis gali atsirasti tuomet, kai atremiama priešo ataka, kai priešas puolamas arba kai kariui iškyla mirtina grėsmė.

Praėjus maksimaliam mirties pavojui, o kartu su juo ir minimaliam regėjimo intensyvumui, kyla didelė *regėjimo euforija (palaima)*. Aplinkinis pasaulis tampa labai gražus ir malonus, spalvos pasidaro nepaprastai ryškios. Gyvenimas atrodo daug gražesnis ir malonesnis, negu buvo prieš tai.

Panašios permainingos patiriamos ir klausos jutimų sferoje. *Maksimalus klausos intensyvumas* pasiekia aukščiausią lygį tuomet, kai priešą norima patirti pasikliaujant tik klausa. Tai vyksta kartu su regėjimo intensyvumo sustiprėjimu, ypač naktimis, kai dėl šviesos trūkumo nepasitikima akimis. Tada bet koks garsas ar šlamesys suvokiamas kaip priešų artėjimas. Būtent dėl to ir kyla *audityvinės iliuzijos ir haliucinacijos*, t.y. ne tik klaidingai girdima (iliuzija), bet ir “išgirstama” tai, ko faktiškai nėra (haliucinacija).

Minimalųjį klausos intensyvumą gali sukelti stiprus trenksmas, sprogimas. Tai labai išgąsdina karius, ypač prie fronto sąlygų nepratusius naujokus. Ypač pavojingos vienalaikės trenksmo ir ugnies papliūpos (pojūčių sąveika). Tuomet didelė baimė, siaubas gali apimti ištisus dalinius ir virsti *nevaldoma panika*. Garsus trenksmas daro destruktivyvą poveikį ir prie fronto sąlygų įpratusiems kariams, nes per ilgesnį laiką gali sukelti psichikos sutrikimus, vadinamus *kontuzijomis*.

Kai kurių fronto karių klausa pamažu pripranta prie kulkosvaidžių tratėjimo, lauko artilerijos trenksmo, išlavėja. Jie iš klausos atpažįsta lekiandžių šovinių rūšį, net ir intensyvaus apšaudymo metu gali užmigti. Tuo kartais bandoma pasinaudoti taktiniais sumetimais. Priešo pozicijos ilgai ir intensyviai apšaudomos, kariai išvarginami, o kai dalis jų užmiega – netikėtai puolama.

Tačiau ne visi kariai pripranta prie didelio triukšmo, apšaudymo metu daugelis negali miegoti. Dėl ilgalaikio triukšmo bei nemigos gali sutrikti jų jautimai ir suvokimai bei kitos psichinės reakcijos, o per ilgesnį laiką jie gali susirgti sunkiomis nervų bei psichikos ligomis.

Fronto karių lietimų pojūtis taip pat pasikeičia. Viena vertus, atbunka, bet atsiranda ir lietimų iliuzijų. Kariai yra labiau užsigrūdinę, todėl nėra tokie jautrūs kaip civiliai gyventojai temperatūros svyravimams, peršalimams. Karių oda ir raumenys lengviau pakelia mechaninį trynimą ir spaudimą. Apskritai imant, karių organizmas lengviau negu civilių gyventojų pakelia karo sunkenybes.

Lietimų iliuzijas ir haliucinacijas kartais patiria sužeisti kariai. Pvz., mūšio metu kulkai pervėrus ranką, koją, krūtinę, arba visai nepajuntama skausmo, arba pajuntamas nestiprus įdūrimas, karštis, smūgis. Būna ir priešingai – karys junta sunkų sužeidimą, nors nieko panašaus nėra. Ir tik ko-

vos draugų paklaustas, ko jis taip vaitoja, bei pats atidžiai apžiūrėjęs ir apčiupinėjęs tariamo sužeidimo vietą, įsitikina, kad jutimo buvo apgautas – sužeidimas visai lengvas.

Fronte atbunka karių uoslę bei skonio pojūčiai. Taip atsitinka dėl sunkių fronto sąlygų – nešvaros, blogų kvapų, prasto maisto. Būna ir **skonio iliuzijų**, ypač išalkus. Tuomet net ir žalios bulvės ar neprinokę vaisiai sukelia malonius skonio pojūčius, o kasdieninė duona būna daug skanesnė už skaniausius Lukulo vaišių valgius. (Lukulo puota – besaikis lėbavimas. Pavadinata pagal senovės Romos karvedį Lukulą, keldavusį labai prabangias puotas.)

Kalbant apie skonio pojūtį, reikėtų atkreipti dėmesį **ir į padidėjusį karių potraukį nikotinui bei alkoholiui**. Žinoma, kad nerūkančių karių yra nedaug. Neretai nerūkė ir blaiviai gyvenę jaunuoliai, patekę į kariuomenę, neišlaiko savo nuostatų. Yra ir stipraus būdo vyrų, kurie, nepaisant visų pagundų, lieka ištikimi savo principams ir kariuomenėje nepradeda nei rūkyti, nei gerti.

Manoma, kad karių potraukį alkoholiui ir nikotinui stiprina gana sunkus, šiurkštus kareiviškas gyvenimas, ypač fronte karo metu. Patekę į sunkias gyvenimo sąlygas, kariai dirbtinėmis priemonėmis siekia sužadinti optimizmą, pakilią nuotaiką, bent iliuzinę (tariamą) pasitenkinimo būseną.

Kariuomenės vadai turėtų atkreipti dėmesį į šią aplinkybę. Turėtų būti siekiama visokeriopai įprasminti karių gyvenimą, žadinant jų kilnius patriotinius, dorovinius, pilietinius jausmus ir nuostatas, ugdant ištikimybę Tėvynės siekiams ir idealams, apsaugant juos nuo žalingų ir pavojingų įpročių, koviniuose daliniuose palaikant darbingą, pakilią, džiugią nuotaiką, užtikrinant nuolatinę naudingą, įdomią ir tikslingą karių veiklą.

Kartojimo testas

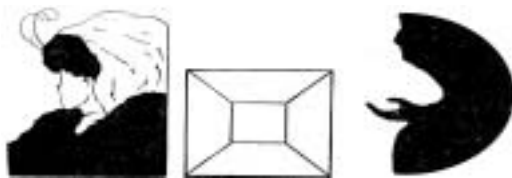
1. Suvokimas yra:
  - 1) problemų supratimo procesas;
  - 2) daiktų ir reiškinių visumos atspindėjimas;
  - 3) suvokiančiojo asmens pojūčių grupė.
2. Suvokimo objektyvumą lemia:
  - 1) individo pastangos tiksliai suvokti daiktus ir reiškinius;
  - 2) platesnis empirinis patyrimas ir teisingos teorinės nuostatos;
  - 3) apercepcija.

4. Dėmesys. Karių dėmesingumo svarba

Bendrasis apibūdinimas Žmogų nuolatos veikia daugybė išorinės ir vidinės tikrovės reiškinių. Kiekvienu momentu aiškiai juntami tik kai kurie iš jų, o visi kiti yra arba visai nepastebimi, arba suvokiami labai neaiškiai. Pvz., jeigu mes esame prie jūros ir stebime toluoje boluojančias bures, tai vargu ar pastebėsime pajūrio smėlį, čia vaikščiojančius žmones ir visa kita. Kai įsižiūrėsime į kokį krante esantį žmogų ar akmenį, nebeįvertinsime laivo padėties ir pan. Iš sudėtingos aplinkos žmogus pasirenka tik kai kuriuos objektus, kurie tada būna aiškiai iki galo suvokiami. Tas atrinkimas vyksta ir įsisąmoninant savo vidinio gyvenimo reiškinius: žmogus pasirenka, ką prisiminti, vaizduotis, kokias problemas spręsti, jam kyla vienokių ar kitokių emocijų ir t.t. Ties pasirinktu išorinės ar vidinės aplinkos objektu žmogus ilgesnį ar trumpesnį laiką susitelkia, ignoruodamas visa kita, kas yra ne pasirinktas objektas.

Dėmesys yra psichinės veiklos nukreipimas ir jos sutelkimas į tam tikrus objektus. Psichologijoje dėmesys atlieka tris funkcijas: 1) atrenka iš sudėtingos aplinkos tuos poveikius, kurie dėl tam tikrų priežasčių yra reikšmingesni už kitus, 2) koncentruoja ir palaiko psichines jėgas prie pasirinktų objektų, 3) reguliuoja išankstinį pasirengimą veiklai, jos vyksmą ir pertraukimą.

Daiktai ir reiškiniai, į kuriuos nukrypsta psichinė veikla, yra vadinami *dėmesio objektais, o visa kita - dėmesio fonu* (29 pav.). Perkeliant dėmesį nuo vieno objektų prie kitų, objektas ir fonas gali keistis vietomis. Pvz., klausantis orkestro, dėmesio objektais arba fonu gali tapti smuikas, arfos ar timpanų garsai, dirigentas, susikaupęs kaimynas, mūsų prisiminimai ir t.t.

29 pav. Dėmesio svyravimus iliustruoja dvireikšmės figūros: a – senos ir jaunos damos profiliai; b – koridorius ir nupjauta viršūne stačiakampis kūgis; c – susikūprinusių senutės ir karikatūriško veido profiliai. Vienu metu žmogus mato arba tik senos, arba tik jaunos moters profilį (a), arba koridorių, arba nupjauta viršūne stačiakampį kūgį (b), arba susikūprinusią senutę, arba karikatūrišką veido profilį (c)

Pagrindinės priežastys, dėl kurių daiktai bei reiškiniai tampa dėmesio objektais, yra dvi: *1) jie yra kažkuo reikšmingi ir dėl to sąmoningai pasirenkami pažinti, 2) jie patys ryškiai išsiskiria iš fono (intensyvesni, naujesni, keistesni ir kt.).*

Aiškinantis dėmesio esmę, kyla problemų. *Dėmesio negalima laikyti atskiru procesu, nes jis neturi savito turinio (žinau, kad kažką suvokių, patiriu emocijas, bet šiame procese dalyvauja ne tik dėmesys). Jis visada pasireiškia kaip kitus pažinimo, jausmų ir valios reiškinius organizuojantis mechanizmas. Dėl to dėmesį sunku atskirti nuo valios ir sąmonės reiškiniu, nors tradiciškai literatūroje jis skiriamas prie pažinimo procesų.*

Buvo daug bandymų aiškinti fiziologinius dėmesio mechanizmus. *Išoriškai dėmesys pasireiškia specialiomis susitelkimo mimikomis ir išžiūrėjimo, įsiklausymo ir kitais prisitaikymo geriau pažinti pasirinktus objektus judesiais* (pvz., kai dėmesys nukrypsta į vidinio pasaulio išgyvenimus, žmogus akis nukreipia į tolimas, kad mažesnę poveikį jam darytų aplinkos objektai, ir pan.).

Kas vyksta dėmesio sutelkimo metu smegenyse ir nervų sistemoje? Atsakant į šį klausimą buvo iškeltos kelios hipotezės. T. Ribo dėmesį laikė grupe prisitaikymo refleksų. Č. Šeringtonas pastebėjo, jog nervų sistemoje aferentinių skaidulų yra daugiau negu eferentinių. Dėl to aferentiniai jaudinimai tarpusavyje konkuruoja, galų gale pagrindinis vaidmuo tenka labiausiai sujaudintam jutimo kanalui. A. Uchtomskis aiškino, kad dėmesys siejasi su dominuojančiu jaudinimo židiniu. Dominantė, pasak jo, patraukia į save jaudinimus iš kitų smegenų sričių (kuo labiau žmogus sutelkia dėmesį į vienus objektus, tuo mažiau jo lieka kitiems). I. Pavlovas dėmesio fiziologinius mechanizmus mėgino aiškinti jaudinimo ir slopinimo procesų smegenų žievėje sąveika. A. Uchtomskio, taip pat ir I. Pavlovo, teorinės prielaidos apie dėmesio mechanizmus nėra patvirtintos empirine medžiaga.

Šiuolaikiniai centrinės nervų sistemos tyrimai rodo, kad dėmesio reiškiniai kyla iš smegenų kamiene esančio tinklinio darinio (retikulinės formacijos), jam sąveikaujant su smegenų žieve. Manoma, kad poveikių reikšmingumą įvertina smegenų žievėje vykstantys procesai. Žievė nervinėmis skaidulomis jungiasi su poživio tinkliniu dariniu, kuris sumažina ar padidina smegenų žievės aktyvumą. Smegenų žievės ir tinklinio darinio sąveika lemia bendrą smegenų tonusą, o atrinkimas – *dėmesio objekto išskyrimas - priklauso nuo daugelio smegenų sričių suderintos veiklos.*

Dėmesio rūšys Dėmesys į rūšis skirstomas pirmiausiai pagal asmenybės iniciatyvos ir valios dalyvavimo lygius pasirenkant objektus ir susitelkiant ties jais. Tuo pagrindu išskiriamos *nevalingo, valingo ir savaiminio (povalinio) dėmesio rūšys*.

Nevalingas dėmesys atsiranda be išankstinio tikslo, o jam palaikyti nereikia pastangų. Nevalingą dėmesį sukelia išorinių ar vidinių dirgiklių ypatybės. Nustatyta, kad nevalingą dėmesį sukelia stiprūs dirgikliai: ryški šviesa, aštrus kvapas, intensyvus garsas ir t.t. Čia svarbus vaidmuo tenka ne absoliutinei, o santykinei dirgiklių jėgai (perkūno trenksmas gali būti santykinai silpnas, sproginėjant bomboms, o ežiuko šiurenimas nakties tylumoje - pakankamas dirgiklis dėmesiui atkreipti). Nevalingą dėmesį gali atkreipti emocijos, susijusios su suvokiamais objektais. Vienos svarbesnių nevalingo dėmesio priežasčių yra žmogaus interesai. Jei yra išankstinis domėjimasis kokiais nors objektais, tai jie be valios pastangų išskiriami iš mažiau įdomių objektų tarpo.

Nevalingas dėmesys būdingas ne tik žmogui, bet ir žemesniesiems gyvūnams. Manoma, kad gyvoms būtybėms jis reikalingas dėl būtinumo reaguoti į aplinkos pokyčius.

Valingas dėmesys atsiranda turint išankstinių tikslų, o jam palaikyti reikalingos valios pastangos. Jis pasireiškia tada, kai žmogus imasi nepatrauklios, bet būtinos veiklos (mokinys atlieka nemėgstamas namų užduotis, ūkininkas ravi piktžolės ir pan.). Valia dalyvauja ir pasirenkant veiklos objektus (kartais tenka atsisakyti malonesnių užsiėmimų), ir dedant pastangas, koncentruojant dėmesį ties pasirinktu objektu. Valia ypač reikalinga, kai tenka kovoti su dirgikliais, atitraukiančiais nuo būtinos veiklos (pašalinis triukšmas, įdomios televizijos programos ir pan. atitraukia nuo darbo).

Valingą dėmesį reguliuoja pats žmogus. Dėmesį nukreipti ir jį palaikyti padeda tikslo reikšmingumas, specialios pratybos, įpratinančios dirbti kovojant su atitraukiančiais dirgikliais, įpročiai, susidarę dirbant tam tikroje aplinkoje, prasmingų veiklos rezultatų prognozė. Kai kuriems asmenims valingai susitelkti padeda judesiai, žodinės komandos sau pačiam, tonizuojantys gėrimai, nestiprūs papildomi dirgikliai (muzika, vėjo užavimai, jūros šniokštimas ir kt.). Dirbdamas vien tik valingomis pastangomis, žmogus daug greičiau pavargsta, negu esant nevalingam ar savaiminiam dėmesiui.

Savaiminis dėmesys atsiranda turint išankstinį tikslą. Tuomet jam palaikyti nereikia pastangų. Pvz., pradžioje žmogus, sutelkęs dideles valios pastangas, mokosi kokios nors svetimos kalbos. Vėliau, kai jis pajunta

pažangą, ima suprasti skaitomą tekstą, atsiranda natūralus susidomėjimas. Tada žmogus sąmoningai nukreipia savo dėmesį į svetimos kalbos mokymosi pratybas, toliau dirba išitraukęs ir jau be valios pastangų. Kadangi savaiminis dėmesys dažnai pasireiškia po valingo dėmesio periodo, tai N. Dobryninas jį pavadino *povaliniu dėmesiu*.

Yra mėginimų dėmesį skirstyti į vidinį ir išorinį, individualų ir grupinį. Pagal jutimo organų dalyvavimą - į regėjimo, girdėjimo, judėjimo. Pagal emocijų ir intelektinių veiksmų įtaką dėmesys gali būti vadinamas emociniu dėmesiu, intelektualiniu dėmesiu ir pan. Tačiau šis skirstymas nėra plačiau paplitęs, nes esminių bei naujų dėmesio savybių neatskleidžia.

Dėmesys yra įvairiapusis reiškiny, pasireiškiantis keletu tik jam būdingų savybių.

**Pagrindinės
dėmesio savybės
ir asmenybiniai
skirtumai**

Dėmesys pirmiausiai skiriasi savo *intensyvumu*. Skiriami labai koncentruotą dėmesį, kuris pasireiškia ypatingu įsigiliniu į pasirinktą objektą ir atsiribojimu nuo pašalinių poveikių. Kuo dėmesys intensyvesnis, tuo mažiau pastebimos fono ypatybės. Pasakojama, kad žymus fizikas Paskalis, įsigilinęs į sudėtingų uždavinių sprendimą, silpniau jausdavo danties skausmą. Filosofas I. Kantas, maksimaliai sutelkdamas dėmesį, įveikdavo nemigą. Pasitaiko individų, kuriems pašaliniai poveikiai netgi padeda geriau susitelkti, susikoncentruoti.

Kita dėmesio savybė yra jo *patvarumas*. Jei dėmesys nukrypsta į nereikšmingus objektus, jis nėra patvarus. Yra metodų (dvireikšmės figūros ir kt.), kuriuos pritaikius galima įsitikinti, kad dėmesys svyruoja kas 1 - 2 sekundės. Tačiau, atliekant kokią nors prasmingą veiklą, dėmesys gali būti patvarus net iki 15 -20 minučių. Atskirų asmenų dėmesio patvarumas yra skirtingas, jis matuojamas tam tikrais metodais (korektūros testu ir kt.). Dėmesio nuovargis veikloje pasireiškia tos veiklos tempų lėtėjimu ir klaidų skaičiaus didėjimu. Patvarus dėmesys yra viena iš žmogaus greitesnio dvasinio turtėjimo sąlygų. Dėmesio nepatvarumas kliudo moksleiviui suvokti mokytojo aiškinimą, viruotojams ir kitų panašių profesijų asmenims tai yra viena iš nelaimingų atsitikimų priežasčių.

Jau pačioje eksperimentinės psichologijos atsiradimo pradžioje buvo susidomėta dėmesio *apimtimi (platumu)*. Dėmesio apimtimi laikomas objektų kiekis, kurį vienu metu gali apimti žmogaus dėmesys per trumpą laiką. Tas laikas yra maždaug $=0,1''$, nes, esant ilgesniam intervalui, dėmesys gali būti perkeliamas nuo vieno objekto prie kito. Tyrimai parodė, kad vienu metu žmogaus dėmesys apima 7 ± 2 objektus (raides, skaičius,

geometrinės figūros ir kt.). Tačiau pavienių elementų jungimas į grupes, jų struktūrinimas dėmesio apimtį padidina 2-3 kartus (prasminguose žodžiuose per 0,1 " galima įsidėmėti iki 12 raidžių).

Yra daug veiklos rūšių, kur vienu metu žmogui reikia atlikti dvi ir daugiau skirtingų operacijų (vargonininkas groja rankomis ir kojomis, žiūri į natas, gieda; vairuotojas stebi kelią, variklio darbą, atlieka motorinius veiksmus; mokytojas pasakoja, tuo pačiu stebi klasę ir pavienius moksleivius, mintyse paskirsto pamokos laiką ir t.t.). Kad žmogus galėtų vienu metu atlikti skirtingus veiksmus, jam tenka kiekvienam iš jų skirti dalį dėmesio. Šis reiškinys yra vadinamas dėmesio *paskirstymu*. Tai lyg ir koncentruoto prie vieno objekto dėmesio priešingybė. Pasakojama, kad I. Kantas pasivaikščiojimų metu, į kuriuos jis leisdavosi visada tuo pačiu laiku, kartais pradėdavęs eiti dėdamas vieną koją ant šaligatvio, o kitą - šalia jo, ir taip užsimiršęs žingsniuodavo visą kelią.

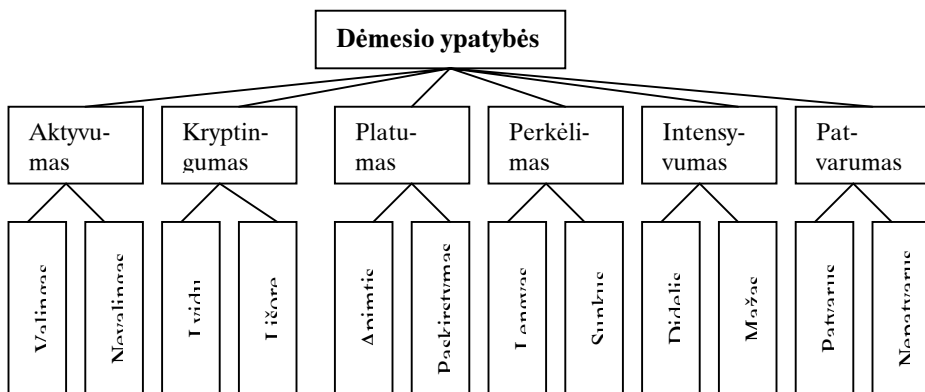
Atskirų asmenų dėmesio paskirstymas yra labai skirtingas. Į šią savybę atsižvelgiama atrenkant žmones toms profesijoms, kurios reikalauja nuolatinio dėmesio paskirstymo. Dėmesys lengviau paskirstomas, kai veikla įgūdžių formavimo metu yra automatizuota ir nereikalauja nuolatinės sąmonės kontrolės.

Dėmesio *perkėlimu* (perjungimu) vadinamas sąmoningas - *valingas ar nevalingas - dėmesio objektų pakeitimas*. Valingai dėmesys gali būti perkeliamas arba į naujos veiklos sritį (moksleivis sprendė matematikos uždavinius, po to imasi piešimo), arba į tos pačios veiklos kitas operacijas (vairuotojas seka kelią, perkelia dėmesį į prietaisų parodymus, variklio darbą ir t.t.). Dėmesio perkėlimas tos pačios veiklos viduje apsaugo nuo pervargimo ir padidina dėmesio patvarumą.

Nevalingas dėmesio perkėlimas priklauso nuo išorinių (gali vykti ir dėl vidinių, pvz., suskauda kur nors ir pan.) poveikių. Dažnai nevalingai dėmesys nukrypsta nuo pagrindinės veiklos dėl netikėtų, stiprių, susijusių su emocijomis poveikių, nors dirbantysis to nepageidauja ir aktyviai tam priešinasi. Ši perkėlimo rūšis yra vadinama dėmesio *atitraukimu*. Dėmesio atitraukimas ryškesnis psichinėje veikloje, lyginant su dėmesio atitraukimu fizinėje, besiremiančioje išorine veiksmų atrama, veikloje. Sunkiau kovoti su dėmesio atitraukimu girdėjimo (klausantis) veikloje, negu regėjimo. Pašalinių dirginimų atitraukiantys poveikiai stiprėja, silpnėjant dėmesiui nuo vienodos, monotoniškos veiklos.

Dėmesio perkėlimo srityje pastebimi dideli asmenybiniai skirtumai. Kai kurie žmonės lengvai pakeičia vieną veiklos rūšį kita, pakankamai

greitai į ją įsitraukia ir sėkmingai dirba. Iš kitų toks pasikeitimas reikalauja daugiau laiko ir pastangų. Pastebėti ryšiai tarp dėmesio perkėlimo ir temperamento ypatybių: sangviniško ir choleriško temperamento atstovai dėmesį perkelia greičiau ir lengviau, o flegmatikų ir melancholikų dėmesys būna gerokai inertiškesnis (kartu ir atsparesnis atitraukiantiems poveikiams). Perkėlimo ypatybės taip pat priklauso nuo veiklos išmokimo, perkėlimo treniruočių ir kitų patyrimo rezultatų. Dėmesio ypatybės gali būti klasifikuojamos ir taip, kaip parodyta (30 pav.).

30 pav. Dėmesio ypatybės

Dėmesio savybėms priskiriamas *dėmesingumas ir išsiblaškymas*. Dėmesingumas yra pastovi asmenybės savybė, pasireiškianti dėmesio patvarumu, geru paskirstymu ir perkėlimu, atsparumu triukšmui ir sugebėjimu tam tikromis valios pastangomis reguliuoti savo dėmesį. *Dėmesingumu vadinama ir sudėtingesnė charakterio savybė, pasireiškianti santykiais su kitais žmonėmis* (jautrumu, taktiškumu, užuojauta, pagalbos suteikimu ir kt). Ši savybė susijusi su nuostatomis kitų žmonių atžvilgiu, kai dėmesys pasireiškia kaip vienas iš tos nuostatos komponentų.

Dėmesingumo priešingybė yra išsiblaškymas. Skiriamas tikrasis ir “profesoriškas” išsiblaškymas. *Tikrasis išsiblaškymas* yra nesugebėjimas ilgiau susitelkti ir atsispirti pašalinėms įtakoms. Jo priežastys gana įvairios: pervargimas, emocinis susijaudinimas, nerviniai susirgimai ir kt. Laikinas išsiblaškymas taip pat gali būti gana pastovus. Išsiblaškymas gali atsirasti ir kaip bendra asmenybės stabilumo pažeidimo pasekmė frustracijų atvejais.

Netikras, vadinamasis *profesoriškas, išsiblaškymas* atsiranda dėl didelio dėmesio prie pagrindinių objektų sutelktumo ir menko jo paskirstymo bei perkėlimo. Dėl to žmogus, ištraukęs į kokią nors veiklą, be jos nieko daugiau nepastebi. Tokių nuolatinių dėmesio koncentracijų reikalauja mokslinis darbas. Pvz., vienas mokslininkas visą dieną neišeidamas dirbo laboratorijoje. Jo gailėdama, šeimininkė atnešė kiaušinį ir patarė išsivirti čia pat, laboratorijoje. Mokslininkas paklausęs, kiek laiko reikia virti. Šeimininkė patarusi 5 -6 minutes. Po pusvalandžio vėl apsilankiusi laboratorijoje, ji rado mokslininką, laikantį rankoje kiaušinį ir mėgintuvėlyje verdantį laikrodį.

Pasitaiko ir patologinių dėmesio pakitimo reiškinių, vadinamų *dėmesio sutrikimais*. Jie atsiranda kartu su kitų psichikos reiškinių (suvokimo, mąstymo, valios, charakterio) sutrikimais. *Esant maniakinėms, padidėjusios aktyvacijos būsenoms žmogus negali susitelkti, jo sąmonėje greitai keičiasi vaizdai ir mintys. Depresijų metu pernelyg gilinamasi į savo vidinio gyvenimo problemas, ligonio dėmesys tampa inertiškas ir sunkiai perkeliamas.*

Žmonės, sugebantys greit susikaupti, ilgai išlaikyti intensyvių dėmesį ir atsisipirti pašaliniam poveikiui (blaškymui), laikomi dėmesingais. Tokiems žmonėms visose srityse žymiai lengviau pasiekti gerų rezultatų.

Deja, skundžiamės, kad esame išsiblaškę, sunkiai susikaupiamo ar išlaikome dėmesį, kad viskas mums “trukdo”. Tai gali būti nulemta tiek nervų sistemos ypatumų (tikrasis išsiblaškymas pasitaiko retai), tiek laikinų poveikių ar būsenų (nuovargio, mieguistumo, nerimo, labai smarkaus emocinio jaudulio). Susilpnėjęs dėmesiu, sunku mokytis. Dėmesingumo nepadidinsime, nepašalinę jo pagrindinės priežasties – nuovargio, neatlėgus įtampai bei nerimui.

Lavinami dėmesį, galime išugdyti vertingas jo savybes. Štai pagrindiniai dėmesio lavinimo principai:

reikia prisiversti dirbti ramiai, nesiblaškant, imtis kito darbo tik baigus ankstesnį; įsisąmoninti, kad esi atsakingas už savo veiklos rezultatus; stengtis organizuoti savo darbus taip, kad šie būtų atliekami optimaliu greičiu, neverstų panikuoti, jog ko nespėsi ar užduočiai atlikti pritrūks jėgų;

dėmesį lavina susidomėjimas veikla ir protinis aktyvumas. Smalsumas - viena pažangą skatinančių jėgų: kuo dažniau kelkime klausimus, stenkimės mus supančioje aplinkoje rasti nuostabių, nepaprastų dalykų; jei būsime labai susidomėję, dėl dėmesio sutelkimo problemų nekils;

nesistenkime bet kokiomis priemonėmis susikurti “šiltnamio” sąlygų, nes gyvenimas nelepins – teks išugdyti atsparumą išorės povei-

kiam, dėmesio blaškymui, todėl pratinkimės dirbti esant įvairioms aplinkybėms ir trukdymams.

Įvairūs dėmesio trūkumai yra viena svarbiausių nepažangaus mokymosi ir nesėkmių darbe priežasčių. Todėl dėmesys turi būti lavinamas tobulinant visos asmenybės savireguliaciją tikslingai organizuotos mokymosi ir darbinės veiklos procesuose.

**Dėmesingumo
svarba
kariams**

Kadangi dėmesys mobilizuoja psichinius procesus sėkmingai veiklai, karininkas, kaip mokytojas, auklėtojas ir vadas, turi atkakliai siekti didinti karių dėmesingumą. Šis tikslas gali būti pasiektas formuojant tvirtą karių valią, atsakomybės jausmą už jiems patikėtų užduočių vykdymą bei sutelkiant jų dėmesį į mokymąsi ir tarnybą. Kadangi vien tik valingomis pastangomis dirbdamas ir mokydamasis žmogus greičiau pavargsta, vadui pedagoginėje veikloje būtina siekti ir savaiminio (povalinio) karių dėmesio, kuriam palaikyti nereikia didelių valios pastangų. Savaiminį (povalinį) dėmesį sužadinti ir palaikyti padeda įdomus, prasmingas mokymo turinio perteikimas, meistriškas mokymo metodų panaudojimas, vaizdinės mokymo priemonės, įtaigi, vaizdinga vado kalba, mimika ir pantomimika.

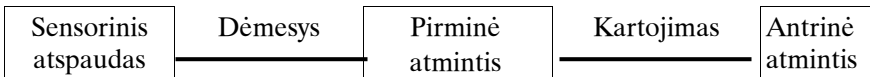
Vadui būtinas dėmesingumas ir kaip charakterio savybė, pasireiškianti bendraujant (veikiant) su savo tarnybos draugais, pavaldiniais (kariais), nes tik geras pavaldinių pažinimas, atsižvelgimas į jų individualias savybes, poreikius ir interesus gali užtikrinti vadovavimo sėkmę.

Kartojimo testas

1. Žmogaus dėmesį atkreipia:
  - 1) įdomūs dalykai;
  - 2) stiprūs poveikiai;
  - 3) žmogui reikšmingi daiktai ir reiškiniai.
2. Ryškiausi asmenybiniai skirtumai pasireiškia:
  - 1) dėmesio sutelktumu;
  - 2) dėmesio patvarumu;
  - 3) dėmesio apimtimi;
  - 4) dėmesio paskirstymu;
  - 5) dėmesio perkėlimu;
  - 6) dėmesio saviorganizacija;
  - 7) išsiblaškymu.

5. Atmintis. Karių atminties lavinimas

Bendrasis apibūdinimas Pažinimu gauti įspūdžiai nepradingsta nustojus veikti juos sukėlusiems dirgikliams. Vieni jų išlieka trumpesnį, kiti – ilgesnį laiką ir sieja asmenybės praeitį su dabartimi ir ateitimi. *Atmintis yra ankstesnio patyrimo atspindys, kurį sudaro įsiminimas, išlaikymas ir atsiminimas to, kas anksčiau buvo pažinta, išgyventa ir veikta.* Atminties reiškiniai būdingi visai gyvajai gamtai. Žmogaus atminties modeliavimas kompiuteriais atskleidė stebinančią jos apimtį (ji lygi maždaug 10^{16} informacijos vienetų-baitų). Psichologijoje įvairūs atminties ypatumai yra tyrinėti daugiau negu kitų psichinių procesų savybės. Šiuolaikinės kognityvinės psichologijos duomenimis, atmintis nėra statiškas įspūdžių kopijavimo mechanizmas, o sudėtingos struktūros veikimas jutimo organais pertvarkant gautą informaciją. Šį veikimą galima pavaizduoti tokia schema:

Sensorinį atspaudą galima palyginti su fotografija. Jis trumpam laikui fiksuoja jutimo organų perduotą medžiagą ir kitaip dar vadinamas *ikonine, arba tiesiogine, atmintimi*. Ši atmintis talpina apie 4 simbolius ir išlaiko juos mažiau negu sekundę (Dž. Sperlingas).

Pirminė, arba kitaip vadinama trumpalaikė, atmintis skiriasi nuo sensorinės atminties ilgesniu informacijos išlaikymu (be kartojimų išlaikyme iki 20 - 30 sek.) ir didesne įsimenamos medžiagos apimtimi, kuri lygi 7+2 simboliams (Dž. Mileris, 1956). Medžiagos perkėlimas iš sensorinės atminties į trumpalaikę vyksta tada, kai į tą medžiagą nukrypsta dėmesys, t.y. kai įsimenančiam ji reikalinga. Dažniausiai tai atsitinka sudėtingoje veikloje atliekant atskiras jos operacijas (mašininkė keletą sekundžių prisimena kiekvieną spausdinamos frazės žodį, telefonistė - numerį, kol sujungia su abonementu, ir pan.).

Į ilgalaikę atmintį medžiaga pereina ją kartojant. Kartojant trumpalaikėje atmintyje esanti medžiaga įtraukiama į asociacinių ryšių sistemą (apie tuos ryšius bus kalbama toliau). Ilgalaikėje atmintyje medžiaga saugoma valandas, metus, dešimtmečius, o kai kuri (pvz., gimtosios kalbos žodžiai) ir visą žmogaus gyvenimą.

Atmintis užima ypatingą padėtį asmenybės psichinių reiškinių sistemoje. Be atminties kiekvienas pojūtis ir suvokimas būtų naujas, žmogus negalėtų orientuotis tikrovėje. Mąstant be atminties negalima būtų operuoti sąvokomis, vaizduotė neturėtų iš ko kurti naujų vaizdinių, nebūtų ir asmenybės „aš“, su pastoviais motyvais, nuostatomis ir t.t., išgyvenimų. Atminties netekimo atvejai (pvz., po sunkių traumų) rodo, kad *žmogus be atminties nustoja būti asmenybe ir tampa panašus į mechanškai reaguojantį automatą*. Suvokę milžinišką atminties reikšmę žmogaus gyvenimui, senovės graikai jai paskyrė vieną iš savo dievybių - *Mnemoziną*.

Asociacijos ir jų rūšys

Žmogaus ilgalaikė atmintis veikia ryšių dėka. Tai reiškia, kad medžiaga įsimenama (ir atgaminama) ne pavieniais elementais (kaip tai daroma kompiuterių atminties blokuose), o siejant įsimenamus dalykus su jau atmintyje turimais ir susidarant sudėtingas ryšių sistemas tarp atmintyje saugomos medžiagos atskirų elementų. *Ryšiai tarp įsimintos medžiagos elementų yra vadinami asociacijomis*.

Jau nuo Aristotelio laikų yra žinomos gretimumo, panašumo ir kontrasto asociacijų rūšys.

Gretimumo asociacijos susidaro tarp objektų, kurie įsiminimo metu yra vienas šalia kito arba eina vienas po kito. Pvz., jūros vaizdinys susietas su laivu, švyturiu ir kitais kartu suvoktais vaizdiniais. Supažindinant stebime žmogų ir išgirstame jo vardą ir pavardę. Vėliau to žmogaus suvokimas ar vaizdinys primins jo vardą, o vardo prisiminimas - to žmogaus vaizdinį. Gretimumo asociacijos užima daugiausia vietos atminties procesuose.

Panašumo asociacijos susidaro tarp kokiais nors požymiais panašių dalykų. Pvz., indų šokiuose specifiniai moters galvos ir rankų judesiai primena gyvatės judesius, fotografija siejasi su originalo vaizdu, ir pan. Remiantis panašumo asociacijomis sukuriami daug kalbinių puošmenų (tropų), pvz., jauna mergina lyginama su pavasariu, gėlė, bernelis - su dobilėliu ir pan.

Kontrasto asociacijos susidaro tarp priešingos reikšmės objektų. Mūsų atmintyje susiję tiesa ir melas, vasara ir žiema, aukštas ir žemas ir panašios priešingybės, kurių vienos prisiminimas sukelia ir su ja asocijuotos prisiminimą.

Be šių pagrindinių asociacijų rūšių, kai kurie psichologai siūlo skirti sudėtingesnes prasmių asociacijas. Atmintyje jos atkuria tikrovėje esančius ryšius tarp *visumos ir dalies* (namas - langas ir pan.), tarp *giminės ir*

rūšies sąvokų (lietuvis - žemaitis ir pan.), tarp *priežasties ir pasekmės* (moksleivis nesimoko - bus nepažangus ir pan.).

Asociaciniai ryšiai kai kada susidaro ir po vienkartinio suvokimo (kai įspūdžiai labai stiprūs), bet dažniausiai jiems reikalingi pakartojimai. *Asociacijos ir jų sistemos yra ne tik medžiagos fiksavimo, bet ir jos "suradimo" ir "išvedimo" iš žmogaus atminties pagrindinis būdas.* Yra daug tyrimo metodikų, vadinamų asociacijų eksperimentais, kuriais išryškinami asociacijų susidarymo ir jų atkūrimo dėsningumai (su jais susipažinti reikia pratybų metu).

Atminties biologiniai mechanizmai

Siekiant išaiškinti atminties mechanizmo esmę buvo sukurta keletas hipotezių. Jau Va. prieš Kristų Platonas aiškino, kad deivė Mnemosina į kiekvieno žmogaus sielą įdeda kažką panašaus į vaško lenteles, kuriose įsispaudžia matyti, girdėti ar paties sugalvoti įspūdžiai. Panašiai aiškino R.Semonas (1859 - 1918), manęs, kad išorinis pasaulis smegenų žievės ląstelėse užsifiksuoja specialiais atspaudais-engramomis.

XX a. pradžioje buvo paplitusi nuomonė, kad atminties procesų metu vyksta mechaniniai nervinių ląstelių dydžio ir formos pasikeitimai, nervinių skaidulų skaičiaus padidėjimai.

1920 metais, kai Bergeris atrado smegenų elektrinio aktyvumo reiškinius, atsirado elektrinė įsiminimo teorija. Pagal šią teoriją, atėjusi į smegenis informacija patenka į elektrinių grandinių sistemą, kurioje elektros srovės forma gali ilgiau ar trumpiau egzistuoti.

Maždaug tuo pačiu metu I. Pavlovas atminties fiziologinius pagrindus mėgino aiškinti laikinų ryšių teorija, sukurta tyrinėjant sąlyginių refleksų susidarymą šunims. Šios teorijos požiūriu, įsimenant susidaro laikini nerviniai ryšiai tarp atskirų smegenų žievės sričių, o atminties mechanizmas veikia kaip sudėtinga tokių ryšių sistema. I. Pavlovas neaiškino, koks šio ryšio materialus mechanizmas - elektrinis ar cheminis, tačiau jis manė, kad asociacijų ir kartu visos atminties pagrindas, fiziologiniu požiūriu, yra laikini nerviniai ryšiai.

Tiek elektrinė, tiek I. Pavlovo laikinų ryšių hipotezės pasirodė klaidingos po 1940 metais anglų fiziologo K. Lešlio atliktų kačių smegenų operacijų. Jis pašalindavo dalį smegenų, o likusį smegenų žievės plotą išraižydavo pjūviais, kurie turėjo suardyti įsiminimo grandines ar laikinų ryšių sistemas. Po tokių operacijų atminties funkcijos mažai tepasikeisdavo - vadinasi, ryšių sistemos smegenų žievėje nėra atminties mechanizmas.

Šiuolaikinė atminties biologinė teorija, kurios pradininkas buvo H. Hydenas (1964), aiškina, *kad ilgalaikės atminties mechanizmas yra cheminiai pasikeitimai nervinių ląstelių ribonukleinėse rūgštyse. Trumpalaikė atmintis remiasi elektriniais pakitimais nervinėse ląstelėse, o kai tie elektriniai pakitimai sukelia cheminius pakitimus - medžiaga užfiksuojama ilgesniam laikui, kai kada ir visam gyvenimui.*

Fiziologams dar nepavyko tiksliau išsiaiškinti, kur yra atminties buveinė - visose galvos smegenyse, smegenų žievėje ar kurioje nors jos dalyje. Vokiečių psichologas E.Šeferis (1960) spėja, *kad biologiniame informacijos fiksavime gal būt dalyvauja ir visos žmogaus organizmo ląstelės, nes vien tik smegenyse tiek daug informacijos negalėtų sutilpti.*

Atminties rūšys Aiškinantis atminties esmę, jau buvo išskirtos *ikininės, trumpalaikės ir ilgalaikės atminties rūšys. Atmintis dar klasifikuojama pagal turinį, jutimo organus, kuriais gaunama informacija, ir kitus požymius.*

Pagal turinį, kuriuo operuoja atmintis, yra skiriamos *vaizdinės, motorinės, žodinės - loginės ir emocinės atminties rūšys.* Sustosime prie kiekvienos atskirai.

Vaizdinė atmintis, kaip sako ir pats jos pavadinimas, operuoja iš tikrovės gauta ar susikurta vaizdine medžiaga - *vaizdiniais*. Vaizdinys yra vaizdas objekto, kuris šiuo metu nesuvokiamas. Žmogaus atmintyje yra daugybė regėjimo (tėviškės landšafto, laisvės paminklo ir t.t.), girdėjimo (žinomos melodijos, miško ošimo ir t.t.), uodimo (vyšnių sodo, šviežio pie-
no ir t.t.) ir kitų vaizdinių.

Vaizdiniai yra panašūs į suvokimų metu gaunamus objektų vaizdus. Jie skiriasi nuo suvokimų tuo, kad yra ne tokie ryškūs (kartais neperduoda spalvų ir kt.), fragmentiški ir nepastovūs. Vaizdiniai skirstomi į rūšis pagal jutimo organus (jau buvo duota pavyzdžių). Be to, skiriami *individualieji ir bendrieji vaizdiniai*. Individualiaisiais laikomi tam tikro vieno objekto (Nidos švyturio, Jono Petraičio ir pan.) vaizdiniai. Bendrieji vaizdiniai fiksuoja didesnės ar mažesnės objektų grupės bendrąsias ypatybes (raitelio, namo, medžio ir t.t. vaizdiniai).

Motorinė (judėjimo) atmintis yra judesių ir jų sistemų įsiminimas, išlaikymas ir atgaminimas. Ji dalyvauja formuojantis įvairiems judėjimo mokėjimams ir įgūdžiams (vaikščiojimo, rašymo, grojimo muzikos instrumentais, šokių ir t.t.). Be judėjimo atminties mes kiekvieną kartą turėtume iš naujo mokytis vairuoti automobilį ar dviratį ir kitų motorinių operacijų.

Turėdami geresnę motorinę atmintį, žmonės yra fiziškai vikresni, greičiau išmoksta sportinių žaidimų ir kitos judėjimo veiklos.

Žodinė-loginė atmintis pasireiškia žodžių, sąvokų, teiginių ir jų grupių įsiminimu, išlaikymu ir atgaminimu. Šiai atminčiai būdinga tai, kad įvairios mintys gali būti atgamos tos pačios žodine forma, kokia jos buvo įsimintos, tačiau gali būti išreikštos ir kitokiu žodiniu pavidalu (pvz., įsiminus kokią nors informaciją lietuvių kalba, galima ją atgaminti kita mums žinoma kalba).

Emocinė atmintis išlaiko patirtus jausmus ir emocines būsenas. Dėl to tam tikromis sąlygomis žmogus vėl džiaugiasi, prisimindamas laimingus įvykius, rausta dėl nevykusio poelgio, sukanda dantis, mintyse atgaminęs konfliktą, ir t.t. Emocinė atmintis siejasi su žmogaus dorovine kultūra, dalyvauja formuojantis įgūdžiams ir įpročiams, išlaikant stabilius santykius su artimais žmonėmis.

Pagal **valios reguliavimo lygius** atmintis skirstoma į **valingos ir nevalingos atminties rūšis**.

Nevalinga atmintis pasireiškia tuo, kad žmogus ką nors įsimena ar atgamina nesistengdamas, o kai kada net nenorėdamas. Taip įsimenami kokie nors ryškūs, asmenybei reikšmingi įspūdžiai. Nevalingai atminčiai padeda stiprios emocijos (džiaugsmas, baimė, pasibjaurėjimas ir kt.). Turi reikšmės ir asmens požiūris į įsimenamus objektams ir su jais atliekamą veiklą (pvz., eksperimentuojant geriau buvo įsiminti tie skaičiai, kurie įėjo į pačių tiriamųjų sugalvotus uždavinius).

Asmenybės tapse nevalingas įsiminimas ir atgaminimas yra ankstyvesnė atminties forma. Nevalingai, be jokių varginančių pastangų kaupiama nemaža gyvenimiška patirtis ne tik vaikystėje, bet ir per visą asmenybės egzistavimo laiką.

Tačiau pagrindinis vaidmuo žmogaus psichikoje tenka **valingai atminčiai**. Ji pasireiškia tada, kai žmogus sąmoningai užsibrėžia tikslą ką nors įsiminti ar atgaminti ir tai daryti labai stengiasi. Valingai atminčiai būdingas tam tikrų motyvų, kurie skatina įsiminimą ir atgaminimą, dalyvavimas.

Čia apžvelgtos atminties rūšys nėra atsiskyrusios viena nuo kitos. Pvz., vaizdinė atmintis gali būti valinga ir nevalinga, judesių įsiminimas ir atgaminimas gali sietis su žodinėmis instrukcijomis, įsimintais stebėtų judesių vaizdiniais ir pan.

Atminties procesai *Pagrindiniai atminties procesai yra įsiminimas, laikymas atmintyje, atsiminimas ir užmiršimas. Įsiminimas*

gali būti valingas ir nevalingas (tai priklauso nuo tikslo ir pastangų). Jų pagrindiniai skirtumai buvo aptarti kalbant apie atminties rūšis. Čia kiek plačiau paliesime valingo išiminimo, arba mokymosi, psichologines ypatybes.

Mokymasis yra skirstomas į mechaninį ir prasminį. Mechaninis mokymasis vyksta tada, kai medžiaga nesuprantama arba išimenantysis nenori jos suprasti. Mechaniskai mokantis yra kartojama tol, kol susidaro gretimumo asociacijos (telefono numeris, lotyniškas vaistų pavadinimas ir kt.). Mechaninis išiminimas yra neefektyvus, nes reikalauja daugiau pastangų ir laiko. Dėl to kartais ir neprasmingoje medžiagoje ieškoma prasminės atamos. Pvz., išimindamas visai nereikšmingą telefono numerį 3-67-40, žmogus prisimena, kad 67 metais jis gavo butą, o 40-ieji yra jo gimimo metai. Šis numerio įtraukimas į prasminę atminties medžiagą palengvina išiminimą.

Prasminis išiminimas vyksta tada, kai išimenama medžiaga yra suprata, kai ji susiejama su atmintyje turimu patyrimu. Psichologijoje yra nustatyta daug sąlygų, kurios padeda sėkmingai išiminti (mokyti).

Pirmoji sėkmingo mokymosi sąlyga yra palanki motyvacija. Yra žinoma, kad vieni mokymosi motyvai kyla iš asmenybės poreikių (poreikis įgyti žinių, susidaryti profesijos mokėjimus, neatsilikti nuo bendraamžių ir kt.), kiti - dėl išorinės prievartos (bausmių baimės, tėvų raginimų ir kt.). Greičiau ir tvirčiau išimenama esant asmenybinei motyvacijai. Kuo labiau žmogus nori ko nors išmokti, tuo jam lengviau sekasi tai padaryti. Yra eksperimentinių tyrimų, kurie rodo, kad ir išlaikymo trukmė priklauso nuo išankstinių nuostatų: ilgiau išlaikoma ta medžiaga, kuri bus reikalinga ilgesnį laiką (ir priešingai).

Antra svarbi išiminimo sąlyga yra medžiagos kartojimas. Iš tikrųjų, esant kitoms vienodoms sąlygoms, geriau išimenama ta medžiaga, kuri buvo daugiau kartų pakartota. Tačiau kartojimai mažai efektyvūs, jei nėra palankių motyvų, siekių medžiagą išiminti. Be to, tik racionaliai kartojant pasiekiami gerų rezultatų. Nurodysime pagrindinius tokio kartojimo dėsningumus.

1. Kartojimai turi būti atskirti tam tikrais laiko intervalais. Amerikiečių psichologas Jostas nustatė dėsnį - kartojimų atskyrimas tam tikrais laiko intervalais padidina išiminimo produktyvumą. Eksperimentai rodo, kad, radus optimalias pertraukas tarp kartojimų, jų kiekį, reikalingą tokiai pat medžiagai išiminti, galima sumažinti per pusę.

2. Jei medžiaga platesnės apimties, tai kartojama pagal schemą: ištisai – dalimis - ištisai. Pradžioje medžiaga peržiūrima ištisai, kad galima

būtų ją suprasti, suskirstyti dalimis, sudaryti planą ir atlikti kitus parengiamuosius darbus. Po to medžiaga kartojama dalimis (per dideli informacijos kiekiai yra sunkiai įsimenami). Mokymosi pabaigoje vėl reikia kartoti ištiesai, kad atskirai kartotos medžiagos dalys būtų susietos į vieningą visumą.

3. *Kartojant įsitvirtina asociaciniai ryšiai*, tačiau pats žmogus negali vidinėmis pastangomis išmatuoti jų tvirtumo. Ar medžiaga gerai išmokta, galima nuspręsti tik bandant atsiminti kartotą medžiagą. Kad tvirtai išmoktume, būtina tarpuose tarp kartojimų pamėginti atgaminti medžiagą ir taip kontroliuoti, kas įsiminta ir ką dar reikia kartoti.

4. *Monotoniškai kartojant rezultatai yra menkesni*, dėl to būtina įvairinti, keisti kartojimų būdus (naudojant technines garso ir vaizdo priemonės ir kt.), aplinką (namuose, bibliotekoje ir pan.).

5. *Kad įsimintume ilgam, būtinai teigiami pastiprinimai*, (pvz., maloni emocinė būsena). Gyvūnams teigiamas pastiprinimas yra maistas, išsilaisvinimas iš narvo ar pan. (E. Torndaikas), o žmogui mokantis teigiamas pastiprinimas gali būti - pedagogo pagyrimas ar geras įvertinimas, paties besimokančiojo savos sėkmės supratimas ir kt.

Nors kartojimas yra įsiminimą užtikrinantis būdas, jis atima daug laiko ir reikalauja nemažų pastangų. Todėl dažnai stengiamės rasti greitesnių ir įdomesnių įsiminimo būdų, derinamų su kartojimu.

Medžiagos įprasminimo procesas. Dažnai neteisingai elgiamės, kai stengiamės “iškalti” faktus, t.y. bandome kartodami “sukišti” juos į ilgalaikę atmintį. Toks mechaniškas “iškalimas” yra varginantis ir dažnai neefektyvus: po kelių dienų atgaminsime vos 25 – 30% nerišlios informacijos.

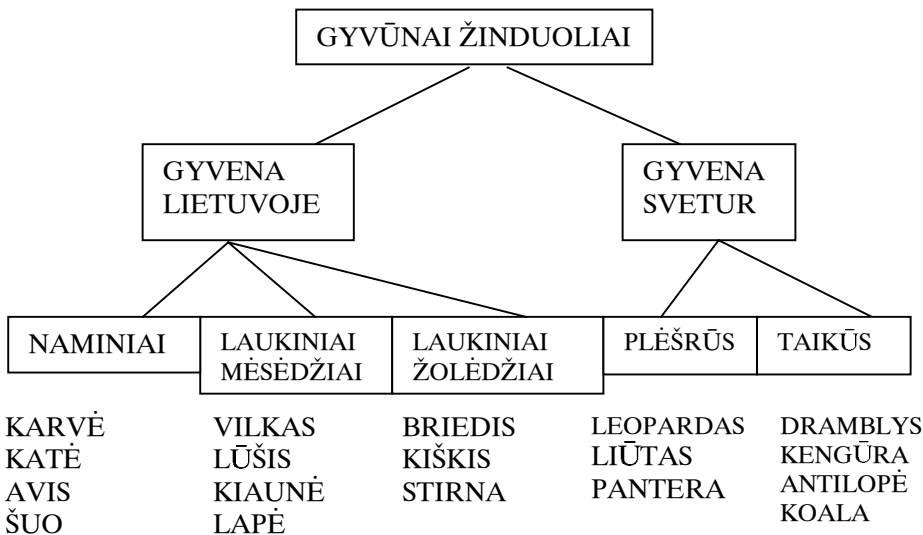
Dažnai patys intuityviai ieškome įsimenamoje medžiagoje loginių ryšių – kartais sakome, kad informacija galvoje turi “susigulėti”. Tai liudija tendenciją vengti varginančio kartojimo ir vykstantį medžiagos “apdorojimą” – struktūrizavimą ir organizavimą.

Greičiau įsiminti galima tam tikru būdu pakeičiant, išdėstant medžiagą, randant loginių ryšių tarp atskirų faktų ar patiems susidarant originalias asociacijas.

Pabandykime įsiminti šių žodžių sąrašą:

vilkas, karvė, briedis, koala, leopardas, lūšis, kiškis, dramblys, liūtas, stirna, kengūra, antilopė, katinas, kiaunė, lapė, avis, pantera, šuo.

O gal įsiminti lengviau būtų šiuos žodžius tinkamai sugrupavus, pvz., taip:

Rasti loginius ryšius, susisteminti elementus galimas tik tada, kai išvelgiame vidinę medžiagos struktūrą, idėją ar bendrą prasmę. Todėl neverta bandyti įsiminti nesuprastos informacijos, nes tada tektų pasikliauti vien mechanine atmintimi (o jos galimybės ribotos).

O dabar pabandykit įsiminti šiuos žodžius:

transformatorius, rezistorius, varža, amperas, kopūstas, tranzistorius, stabilitronas, voltmetras, lituoklis, emiteris.

Nepriklausomai nuo to, kiek įsiminėte žodžių, didžiausia tikimybė, kad pasakėte žodį “kopūstas”. Mat ***nepanašūs elementai atsimenami daug lengviau.***

Ar įsiminsime iš karto ir lengvai, labai priklauso ir nuo medžiagos pobūdžio. Vieni žmonės lengviau įsimena žodžius, o kiti - vaizdus: pirmųjų geriau išlavinta girdimoji atmintis, o antrųjų - regimoji. Dauguma žmonių geriau atsimena vaizdus. ***“Geriau vieną kartą pamatyti, negu šimtą kartų išgirsti”***, - byloja liaudies išmintis.

O efektyviausiai atsimename, kai vaizdinė ir žodinė informacija papildoma viena kita.

Laikymas atmintyje yra (tai jau buvo minėta kalbant apie biologinius atminties mechanizmus) informacijos, užkoduotos nervinėse ląstelėse elektrinių impulsų ar cheminių medžiagų pakitimų signalais, saugojimas.

Žmogus atminties saugyklos negali suvokti, nes apie laikymą atmintyje ir užmiršimą galima spręsti tik iš atsiminimo. Yra hipotezė, kad žmogaus atmintyje lieka visi buvę įspūdžiai, tik ne visi jie turi "taką", kuriuo einant galima būtų tuos įspūdžius atmintyje surasti (E.R. Guthrie, 1959). Tačiau ši hipotezė dar nėra visai patikrinta. Labiau tikėtina, kad atmintyje išlaikoma ne viskas ir nevienodu lygiu. Jau prancūzų psichologas T. Ribo pastebėjo, kad individualūs pavadinimai (numeriai, vardai, pavardės ir kt.) daug blogiau išlaikomi atmintyje negu bendrieji vardai ir sąvokas žymintys terminai. Tai suprantama, nes, įsimenant individualius pavadinimus, daugiausia dalyvauja mechaniniai ryšiai, o įsimenant bendruosius vardus, aktyviau veikia tvirtesni prasminiai ryšiai. Medžiaga geriau išlaikoma atmintyje, kai aktyvus prasminis įsiminimas remiasi palankia motyvacija ir yra lydimas emocijų išgyvenimų. Ilgiau ir tvirtiau medžiagą išlaikyti padeda kartojimas ar specialios pratybos.

Medžiagos išlaikymas nėra mechaniskas jos buvimas atmintyje kaip nesikeičiančio antspaudo. Dėl žmogaus veiklos, naujų įsiminimų, išgyvenimų, interesų ir kitų dinamiškų asmenybės reiškinių įtakos vyksta nuolatinė atmintyje esančios medžiagos rekonstrukcija. Gyvendamas žmogus nuolatos kaupia didelius kiekius daugiau ar mažiau organizuoto patyrimo, kurio atskiros dalys veikia ir keičia viena kitą.

Išlaikymui priešingas, tačiau su juo susijęs reiškinys yra užmiršimas. Vienas pirmųjų tyręs užmiršimo reiškinius H.Ebinhauzas nustatė, kad šis procesas nevyksta tolygiai - tuoj po išmokimo užmirštama gana daug, vėliau užmiršimo procesas lėtėja. Vėlesni tyrimai parodė, kad H.Ebinhauzo dėsningumai labiau tinka tik specialiai išmoktos, beprasmės medžiagos užmiršimui. Prasmingos ir reikšmingos medžiagos išlaikymas yra tvirtesnis ir ilgesnis, o užmiršimas vyksta pagal kitus dėsningumus.

Užmiršimas, kaip ir įsiminimas, yra atrenkamojo pobūdžio reiškinys: užmirštama pirmiausia tai, kas asmenybei tampa nereikšminga. Užmirštant nereikalingą informaciją (koks buvo pietų valgiaraštis prieš metus ir pan.), atmintyje lieka vietos reikalingai informacijai laikyti. Taigi užmiršimas yra būtinas reiškinys.

Skiriamas visiškas ir dalinis užmiršimas. Visiškai užmiršta medžiaga bus laikoma tada, kai nepavyksta ne tik jos atgaminti, bet ir atpažinti. Pasakojama, kad švedų botanikas M. Linėjus, senatvėje skaitydamas savo raštus, gėrėjosi jais, bet atpažinti, kad tai jo paties darbai, negalėjo. Dalinis užmiršimas būna tais atvejais, kai žmogus atgamina ne visiškai tiksliai, visai negali medžiagos atgaminti, o tik ją atpažįsta pakartotinai suvokdamas.

Kai kurie tyrimai rodo, kad žmogus atmintyje išlaiko daugiau medžiagos, negu sugeba sąmoningai atgaminti (hipnozės metu kai kada prisimenama informacija, kurios neužhipnotizuotas žmogus "neranda"; kai kurių smegenų operacijų metu, palietus tam tikras smegenų sritis, ligoniu išskyla seniai pamiršti vaizdai).

Tyrinėjant užmiršimo ir išlaikymo procesus, buvo aptikti *reminiscencijos* reiškiniai (Balardas, 1913). Jie pasireiškia tuo, kad išsamesnis medžiagos atkūrimas vyksta ne tuojau po išiminimo, kaip teigė H. Ebinhauzas, o prabėgus tam tikram laiko tarpui (2-3 dienoms). Reminiscencijos reiškinį dažniau pasitaiko mokantis platesnės apimties medžiagą. Spėjamos reminiscencijos priežastys: 1) tuojau po išmokymo mažiau teatkurama dėl nervų sistemos nuovargio, 2) išmokus nesąmoningai medžiaga kartojama, po to informacija pereina į ilgalaikę atmintį.

Pagrindinės užmiršimo priežastys yra netvirtas išiminimas, medžiagos interferencija ir nuostatų pasikeitimai. Interferenciją sukelia anksčiau įsiminta ir vėliau įsimenama medžiaga, veikianti tuo momentu vykstantį išiminimą. Nuostatų pasikeitimas gali nuvertinti ir padaryti įsimintą medžiagą nereikalingą, dėl to arba jos pėdsakai pranyksta, arba "nusitrina" jos grąžinimo į sąmonę "kelias" (eiga) (pvz., oficialiosios komunistų partijos istorijos medžiaga neišsilaikė atmintyje paaiškinę, kad dauguma tos istorijos faktų buvo sufalsifikuoti, ir pan.).

Atsiminimas yra medžiagos "išvedimas" iš atminties saugyklos į sąmonės lauką. Atsiminimo reiškiniai psichologijai kelia ne mažiau klausimų negu išiminimas. Kaip žmogui pavyksta milžiniškų informacijos kiekių saugykloje surasti tuos elementus, kurie tuo metu reikalingi. *Manoma, kad "suradimas" (daugiausia vykstantis už sąmonės ribų) remiasi asociacijomis, kurių latentinė sistema ir sudaro atminties laikyklą.* Asociacinio eksperimento pavyzdžiai, kai reikia į duotą žodį greitai atsakyti kitu žodžiu ar keliais žodžiais, rodo, kaip prie pradinio žodžio - stimulo tuojau pat iš atminties "prilimpa" tas žodis, kuris yra glaudžiausiais ryšiais su juo susijęs. Pvz., eksperimentais nustatyta, kad į žodį "perkūnas" 75% tiriamųjų be jokių svarstymų atsako žodžiu "žaibas". Esant kryptingam atsiminimui, aktualizuojami reikalingi asociaciniai ryšiai, o ne tik glaudžiausi. Kai kada tokiam aktualizavimui reikalingos pastangos - vadinamosios *mnemoninės* priemonės. Pvz., jei nepavyksta prisiminti kieno nors pavardės, tai bandoma ieškoti, kokia raide ji prasideda, kuo baigiasi, koks pavardėje skiemenų skaičius, mėginama užrašinėti panašias pavardes, stengiamasi prisiminti visas aplinkybes, kuriomis ta pavardė buvo išgirsta, ir t.t.

Atsiminimų rūšių įvairovėje išsiskiria trys pagrindinės: atpažinimas, atgaminimas ir prisiminimas.

Atpažinimas yra medžiagos atsiminimas tik pakartotinai ją suvokiant. Atpažįstama arba netvirtai įsiminta medžiaga, kurios savarankiškai atsiminti dar nepajėgiama (šis žmogus man kažkur matytas, dauguma šios knygos minčių jau man nebe naujos ir pan.), arba nepakartota medžiaga, pamiršta tiek, kad savarankiškai prisiminti jos jau nepavyksta, o pakartotinai suvokus - atpažįstama (seniai skaitytos knygos turinys, pamirštas filmas ir pan.). Mokantis atpažinimas kartais gali sudaryti klaidingą įspūdį, kad medžiaga jau pakankamai išmokta. Tačiau patikrinus paaiškėja: tam, kad galėtume savarankiškai prisiminti, būtinos pastangos.

Atgaminimu yra vadinamas medžiagos atsiminimas be pakartotinio jos suvokimo. Atgaminimas gali vykti be sąmoningų pastangų, kai viena ar kita atsitiktinė asociacija atskleidžia visą ryšių tinklą. Pvz., sutiktas jaunystės draugas sukelia mokyklos, mokytojų, įvairių nuotykių ir t.t. atsiminimus. Tai nevalingas atgaminimas. *Kai žinomas tikslas ir dedamos pastangos ką nors atgaminti, toks atgaminimas yra vadinamas valingu.*

Prisiminimas yra valingo atsiminimo rūšis. Jis pasireiškia tada, kai tiesiogiai atgaminti nesiseka, o reikia panaudoti įvairias *mnemonines* priemones.

Būdingas prisiminimo pavyzdys jau buvo pateiktas - pavardės ieškojimas. Pvz., prisimenant fizikos dėsnius, stengiamasi pasinaudoti iliustracijomis, atliktais eksperimentais, uždavinių sprendimais, technikos pritaikymo pavyzdžiais ir pan.

Atsiminimų lengvumas, greitumas ir tikslumas priklauso nuo įsiminimo ir išlaikymo ypatybių. *Idealios sąlygos atsiminimui susidaro tada, kai: įsiminta įdomi medžiaga; ji buvo įsiminama planingai naudojant sėkmingo įsiminimo metodus; medžiaga buvo sistemingai kartojama, atsiminimas remiasi palankia asmenybės motyvacija ir palydimas malonių emocinių išgyvenimų.*

Individualūs atminties skirtumai	Įsimena ir atsimena žmogus, kaip sistema, kaip asmenybė, su savo individualiomis temperamento, charakterio, gebėjimų, dėmesio, mąstymo, bendro patyrimo ir kitomis ypatybėmis. Dėl to ir kiekvieno žmogaus atmintis turi savų skirtumų. Atminties skirtumai yra ryškesni negu kitų pažinimo procesų.
---	--

Pirmiausia žmonės skiriasi *atminties produktyvumu*. *Atminties produktyvumą sudaro šios savybės: atminties apimtis, įsiminimo tempai, atminties*

tikslumas, išlaikymo ilgumas ir atminties pasirengimas laiku panaudoti įsimintą medžiagą. Psichologija turi įvairių testų, kuriais galima išmatuoti šias ypatybes ir taip nustatyti atminties produktyvumą. Čia gali būti daugybė variantų, nes, pvz., gali būti labai didelė atminties apimtis (daug įsiminta medžiagos), bet menkas atminties pasirengimas ją panaudoti. Dažnai greitas įsiminimas siejasi su ilgu išlaikymu, tačiau būna ir kitokių atvejų (greitas įsiminimas ir greitas užmiršimas ir t.t.).

Žmonių atmintis skiriasi atskirų jos rūšių dominavimu. Vieni atmintis yra daugiau vaizdinė, o kitų žodinė-loginė. Pirmieji, įsimindami kokį nors turinį, vaizduojasi aprašomus dalykus, kiti - įsimena mintis ir jų žodinius formulavimus ar kitokias logines schemas. Atsižvelgiant į šiuos skirtumus, yra skiriami *vaizdinės, žodinės-loginės ir mišrios atminties tipai.*

Atminties tipai skiriasi ir pagal tai, kokiais jutimo organais medžiaga įsiminama. *Tuo remiantis skiriami regimosios, girdimosios, motorinės ir mišriosios atminties tipai.* Gana dažnai pasitaiko asmenų, turinčių gerai ištobulintą profesinę atminį (skaičiams, vardams, muzikos melodijoms, žodiniams poezijos ir prozos tekstams ir t.t.).

Rečiau pasitaiko fenomenalios atminties žmonių. Pasak istorinių šaltinių, persų karalius Kyras žinojęs visų savo karių vardus, senovės Graikijos žymus politikas Temistoklis atmintinai mokėjęs 20 000 eilučių iš Homero "Odisejos". Stebina savo atminties pajėgumu kai kurie poliglota, mokantys 20-40 kalbų (Mecofantis, A. Novodvorskis, P. Ariste ir kt.). Psichologijos mokslas domėjosi A. Šereševskio, turėjusio neriboto produktyvumo atmintį, fenomenu. Jis iš karto įsimindavo daug medžiagos (100 skaičių, puslapį laikraščio teksto ir t.t.) ir išlaikydavo atmintyje net 10 -15 metų. Jis lengvai įsimindavo, bet sunkiai užmiršdavo (tokia medžiaga interferuodavo naujai įsimenamą). Savo fenomenaliais atminties sugebėjimais A. Šereševskis stebino ne tik psichologus, bet ir cirko publiką. Nors ir būdama neįprastai didelio produktyvumo, A. Šereševskio atmintis turėjo loginio medžiagos grupavimo bei prasminio atsiminimo trūkumų, todėl plačiau nebuvo pritaikyta.

Dažnai pasitaikantys atminties patologiniai bruožai yra *amnezija - visiškas nesugebėjimas atsiminti ir hiperamnezija - pasireiškianti kai kurių reiškinų padidintu, išskirtiniu, atsiminimu* (vienas ligonis nemokėjo nei rašyti, nei taisyklingai kalbėti, bet, išgirdęs žmogaus amžių, iš karto apskaičiuodavo, kiek jis pragyveno sekundžių, ir pan.).

Atminčiai funkcionuoti ir jai tobulėti yra būtinas normalus nuolatinis krūvis (išiminimui ir atsiminimui), savos atminties ypatybių pažinimas, įgūdžiai logiškai struktūrinti medžiagą išimenant ir atsimenant.

**Atmintis
ir karinė veikla**

Kariams, kaip ir kiekvienam iš mūsų, reikalinga gera atmintis, padedanti gerai mokytis ir pasiekti norimų veiklos rezultatų. Karių atminties produktyvumą pirmiausia lemia jų įgimtos savybės bei valios pastangos – atkaklumas, ryžtingumas, organizuotumas, tvirtumas, drausmingumas, aiškus užsibrėžto tikslo suvokimas bei jo siekimas. Kario atmintis gerėja, jei jis yra gerai įsisąmoninęs atsakomybę už jam patikėtos veiklos rezultatus. Neatsakingumas, abejingumas, išsiblaškymas, nedrausmingumas ir užmaršumas dažniausiai gyvuoja vienas šalia kito. Kadangi karių veikla yra labai sudėtinga, jų atminties lavinimui būtinos įvairios treniruotės ekstremaliomis sąlygomis, sudėtingų uždavinių sprendimas.

Atmintis visada atrankinė – išiminimo greitį ir patvarumą lemia ne tiek pats atminties objektas, kiek jo įdomumas, neįprastumas, reikalingumas ar naudingumas mums. Todėl labai svarbu, kad kariai susidomėtų karo mokslais ir tarnyba, įsitikintų dėstomųjų dalykų svarba ir naudingumu, sužadintų savyje norą mokytis, lavintis, tobulėti. Karininkas turi žinoti, kad teigiama veiklos motyvacija – viena svarbiausių karių geros tarnybos ir sėkmingo mokymosi sąlygų.

Kiekvieno kario atmintis turi savo ypatybių. Vieni geriau įsimena vaizdinę, kiti - apibendrinamąją ar faktologinę medžiagą. Yra karių, kurie geriau įsimena tai, ką pamatė (regimoji atmintis), kiti – ką išgirdo (girdimoji atmintis), dar kiti – tai, kas buvo susiję su motorine veikla (motorinė atmintis) arba kas buvo jų išgyventa, patirta (emocinė atmintis).

Vieni kariai stengiasi įsiminti dėstomąją medžiagą mechaniškai, kiti ieško prasminių, loginių ryšių. Be to, tas pats karys gali nevienodai įsiminti skirtingų mokomųjų dalykų medžiagą. Karių mokymo procese į visus šiuos individualius atminties skirtumus būtina atsižvelgti. Reikia paaiškinti, kad pastangos išmokyti mechaniškai, nesupratus dalyko esmės, yra neproduktyvios. Tik supratus dalyko esmę reikėtų pereiti prie atskirų detalių, stengtis jas įsiminti. Lavinant atmintį naudinga bandyti įsiminti tokius dalykus, kurie šiek tiek pranoksta išimenantčiojo galimybes.

Karių gyvenime ir veikloje reikalinga ir trumpalaikė, ir ilgalaikė atmintis. Trumpalaikę atmintį galima palyginti su taktika, ilgalaikę – su strategija.

Apibendrinant galima pasakyti, kad kario atmintis ugdoma ir lavinama tobulinant asmenybę. Todėl vienas svarbiausių karių mokytojų, auklėtojų ir vadų uždavinių – karinės tarnybos metu sudaryti reikiamas sąlygas įvairiapusiam jaunuolių asmenybės ugdymui ir lavinimui.

Kartojimo testas

1. Žmonių atmintis:
  - 1) statiskai išpūdžius fiksuojantis mechanizmas;
  - 2) sudėtingos struktūros veikimas pertvarkant ir fiksuojant informaciją.
2. Asociacijos susidaro:
  - 1) tarp naujos ir atmintyje esančios medžiagos;
  - 2) tarp įsimenamos medžiagos atskirų elementų;
  - 3) tarp atmintyje užfiksuotos medžiagos elementų;
  - 4) asociacijos susidaro visais išvardintais atvejais.
3. Atminties biologinį mechanizmą sudaro:
  - 1) naujų nervinių skaidulų formavimasis;
  - 2) elektriniai ir cheminiai pasikeitimai nervinėse ląstelėse;
  - 3) jaudinimų fiziniai pėdsakai smegenų žievėje.
4. Gerai atminčiai būdinga:
  - 1) greitas įsiminimas ir ilgas išlaikymas;
  - 2) gebėjimas nieko nepamiršti;
  - 3) gebėjimas greitai rasti atmintyje tai, ko reikia konkrečioje situacijoje;
  - 4) gebėjimas tiksliai atsiminti išlaikytą medžiagą.

6. Mąstymas. Karių mąstymo ypatybės

Mąstymas kaip pažinimo procesas

Tikrovėje yra daiktų ir reiškinių, kurių žmogus jutimais (pojūčiais ir suvokimais) negali pažinti. Jutimais žmogus pažįsta tik tas daiktų bei reiškinių savybes ir pačius daiktus ar reiškinius, kurie tiesiogiai veikia receptorius (akis, ausis ir kt.). Černobylio atominės katastrofos padariniai vėl parodė, kiek daug kenksmingų radioaktyvių dalelių žmonių jutimai visai nefiksuoja. Jutimais negalima pažinti reiškinių, vykšančių ateityje, kaip ir buvusių praeityje. Pojūčiais ir suvokimais negalima išsiaiškinti sudėtingų santykių tarp daiktų ir reiškinių (kodėl žmonės nenukrinta nuo žemės, koks atstumas tarp dangaus kūnų, kokie jų dydžiai ir pan.). Mes suprantame, kad jutimais negalima sužinoti, kodėl vieni moksleiviai mokosi geriau, kiti - blogiau, kokios jų nuostatos mokytojo ir mokomojo dalyko atžvilgiu, koks bus rytdienos oras ir t.t. ***Jutimais nepažįstamas tikrovės sritis žmonės pažįsta mąstymu.***

Mąstymas yra jutimais nepažįstamų tikrovės daiktų ar reiškinių bei sudėtingų santykių pažinimo procesas. Tik mąstymu žmogus galėjo išsiaiškinti atomo sandarą ir gauti iš to praktinės naudos (atomo energijos panaudojimas), tik mąstydamas žmogus vis geriau pažįsta visatos dėsnius ir paties žmogaus psichikos reiškinius. Suvokęs daiktų bei reiškinių atsiradimo priežastis ir jų raidos dėsnius, žmogus prognozuoja gamtos ir visuomenės reiškinių ateities perspektyvas. Akivaizdu, kad mąstymas labai išplečia aplinkos pažinimo galimybes ir gerina žmonių adaptaciją prie jos. Mąstydamas žmogus atranda nežinomus reiškinius, sprendžia neišspręstas problemas ir diferencijuoja gautą informaciją.

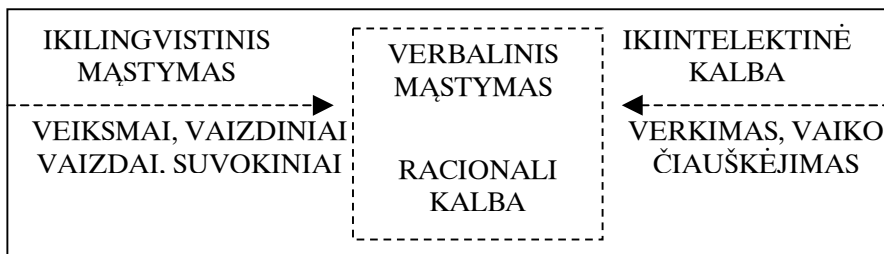
Pažinimas mąstymu skiriasi nuo jutiminio pažinimo pirmiausia tuo, kad jis vyksta panaudojant įvairių ankstesnį patyrimą. Pvz., Neptūno, aštuntosios saulės sistemos planetos, vieta buvo atrasta pasinaudojus Ura-
no planetos judėjimo perturbacijų apskaičiavimais (vizualinėmis priemonėmis planeta nebuvo užfiksuota). Reali Neptūno vieta nuo anksčiau apskaičiuotosios skyrėsi tik 1°. Pasinaudodami žiniomis apie vaikų tėvų pasiekimus, šeimos gyvenimo sąlygas, gebėjimą mokytis ir kt., mes galime daryti išvadas apie moksleivių tinkamumą vienai ar kitai profesijai. Tokiu būdu naujus dalykus ir santykius pažįstame mąstymu, tarpininkaujant įvairioms anksčiau įgytoms žinioms. ***Šia prasme mąstymas yra vadinamas netiesioginio pažinimo procesu (lyginant su tiesioginiais jutimais).***

Be to, mąstymas dar vadinamas apibendrinančiu pažinimu. Pvz., tiesioginiais jūtimais negalima numatyti, kad rytoj po nakties vėl išauš diena. Tokią išvadą mes lengvai darome apibendrindami nuolat besikartojantį patyrimą: po nakties - diena, po dienos - naktis ir vėl diena, ir t.t. Išsamesnis visatos dėsnių pažinimas verčia net suabejoti, ar tikrai ir toliau taip bus (gali užgesti saulė, gali žemė susidurti su koku nors kosminiu kūnu ir kt.), nors tokio pasikeitimo tikimybė ir labai maža.

Iš duotų pavyzdžių apie mąstymo ryšius su ankstesniu patyrimu, jo apibūdinimo jau galima suprasti, kad *mąstymas nėra atsietas nuo jutiminio pažinimo, kuris teikia medžiagą mąstymo apibendrinimams ir žinioms. Žinios išlaikomos atmintyje – vadinasi, mąstymas glaudžiai susietas su atminties procesais, jų asociacine prigimtimi* (reikiamos žinios atmintyje “surandamos” remiantis asociacijomis). *Be to, mąstymas susijęs ir su kitais procesais. Emocijos skatina spręsti iškilusias problemas, valia padeda laikytis būtinos mąstymo krypties, atkakliai ieškoti sprendimo būdų.* Mąstant pasireiškia žmogaus sugebėjimas, temperamento ypatybės, charakterio bruožai, asmenybės nuostatos.

Išskirtinę reikšmę mąstymo procesams turi kalba ir kalbėjimas. Psichologijoje yra buvę labai skirtingų nuomonių mąstymo ir kalbos ryšių klausimais. “Grynojo mąstymo” teoriją šalininkai teigia, kad šie procesai siejasi tik bendraujant – kalba padedanti apsieisti mintimis. O problemų sprendimams kalba tik trukdanti (tikras mąstytojas tik tas, kurio mąstymas atsiskyręs nuo konkrečios kalbos). Kai kurie biheivoristinių nuostatų besilaikantys psichologai nukrypo į kitą kraštutinumą, pavadindami mąstymą “kalbėjimu be garso”. Šiuo metu dauguma psichologų mano, kad minėtos kraštutinės hipotezės tikrų ryšių neatskleidžia. Kalbos žodžiai ir sakiniai dalyvauja įtvirtinant mąstymo bendrąsias sąvokas (“žmogus”, “materija”, “grožis”) bei teiginius (“Everestas yra aukščiausias kalnas žemėje”, “Lenk medelį, kol jaunas”). Žodinės formulotės padeda geriau apibrėžti problemas, pasiekti loginės protavimo tvarkos ir kt. Tačiau žmogus susiduria ir su įvairiais neverbaliniais uždaviniais, kurie sprendžiami remiantis tikrovės vaizdiniais, schemomis, emocijų pažadintu apibendrintu intuیتیvumu ir kt. Nemažai tokio mąstymo apraiškų yra meninėje, mokslinėje ir techninėje kūryboje.

Vienas žymiausių mąstymo ir kalbos tyrinėtojų L.Vygotskis teigė, kad mąstymas ir kalba atsiranda kaip dvi skirtingos veiklos rūšys. *Dar nemokantis kalbėti vaikas mąsto vaizdais, veiksmais, mintis reiškia verkimu, čiauškejimu.* Dvejų metų vaiko mąstyme įvyksta lūžis – šios dvi veiklos susilieja ir sukuria naują elgesio rūšį – mintis tampa racionali (žr. L.Vygotskio kalbos modelio schemą).

Po to, kai vaikas išmoka *verbaliai mąstyti* ir *racionaliai kalbėti*, iki septynerių metų jo kalba atlieka dvi funkcijas: 1) vidinę (formuluoja vidinės mintis) ir 2) išorinę (padeda bendrauti su aplinkiniais). Tačiau vaikas dar negali atskirti šių dviejų kalbos funkcijų - atsiranda *egocentrinė kalba*: mažas vaikas mąsto garsiai tardamas žodžius. Egocentrinė kalba padeda planuoti veiklą ar ją nukreipti į bendravimą, tačiau ji nėra skirta nei sau, nei kitiems. Ji tarsi užima tarpinę padėtį.

Vaikui augant, abi kalbos funkcijos atsiskiria. Atsiranda *vidinė kalba* (kalba sau) ir *socializuota kalba* (kalba kitiems).

Septynerių metų vaikas socializuotą išorinę kalbą vartoja bendraudamas su kitais žmonėmis, o kalbos, kaip mąstymo priemonės, funkciją atlieka vidinė kalba, arba *verbalinis mąstymas*.

Suaugusio žmogaus kalboje taip pat esama vidinės kalbos elementų. Tokia kalba galima tarp dviejų artimų žmonių, gerai suprantančių vienas kitą "iš pusės žodžio", - tai nepilna, beveik bežodė kalba. *Vadinasi, mąstymas ir kalba yra skirtingos psichinės veiklos rūšys. Mąstyti mes galime ne vien žodžiais, bet ir vaizdais, veiksmais.* Spręsdami įvairias problemas mes manipuliuojame veiksmu, vaizdu ar žodžiu.

Mąstymo turinys ir formos *Skiriamas mąstymo turinys ir formos. Mąstymo turinį sudaro įvairiausios tikrovės daiktų ir reiškinių ryšių problemos, iškylančios ir sprendžiamos pažinimo procese. Mąstymo turinys toks pat įvairus kaip ir pati tikrovė. Žmogus gali ieškoti atsakymo į globalinį klausimą, kokia yra žmogaus gyvenimo prasmė, mąstyti apie optimaliausius metodus moksleiviams mokytis, kaip išsiversti gaunant nedidelį atlyginimą ir kt. Tačiau, kad ir koks sudėtingas būtų mąstymo turinys, jis pasireiškia tik apibrėžtomis formomis.*

Pagrindinės mąstymo formos yra šios: sąvokos, teiginiai, klausimai ir protavimai. Mąstymo forma yra turinio pasireiškimo būdas - tam tikra minčių

sąranga. Formos ir turinio skirtumus geriau suprasime panagrinėję atskiras mąstymo formas.

Sąvokos yra mintys apie bendrąsias ir esmines daiktų ar reiškinių savybes. Sąvokų pavyzdžiai: medis, žmogus, Lietuvos miestas ir daugybė kitų. Sąvokos esmė išryškėja palyginus ją su suvokimu, vaizdiniu ar žodžiu. Pvz., mes turime Δ . Žvelgdami į šį objektą, mes jį suvokiame - gauname suvokinį - objekto vaizdą. Jei nūsiksimė ir sukelsimė šį vaizdą atmintyje, tai turėsime anksčiau suvokto objekto vaizdinį. Ir suvokinys, ir vaizdinys turi daugybę konkrečių šio objekto savybių (kad jis išspausdintas knygoje, kad nedidelis, lygiašonis, kad jo kraštinės juodos ir daug kitų). Mąstant mums iškyla trikampio sąvoka, į kurią įeina visiems pasaulyje esantiems, buvusiems ir būsimiems trikampiams būdingos esminės savybės, kurias apibrėžiame taip: geometrinė figūra, turinti tris kampus ir tris juos jungiančias kraštines. Medžiaga, iš kurios trikampis padarytas, dydis, spalva ir panašios (antraeilės) įvairių trikampių savybės į šios sąvokos turinį neįeina.

Žodžiais sąvokos įtvirtinamos ir perduodamos kitiems kalbant. Antai bendrosios sąvokos, kaip trikampis, medis ir t.t., neatstovauja realiems daiktams ar reiškiniams ir negali būti įtvirtinamos vaizdiniais. Čia mąstymui talkininkauja kalbos žodžiai. **Tačiau reikia suprasti, kad žodžiai yra tik ženklai, asocijuoti atmintyje su mintimis-sąvokomis. Tos pačios sąvokos gali būti reiškiamos įvairių kalbų žodžiais, viena sąvoka - keliais žodžiais, kaip garsų ar regimų ženklų kompleksais.** Keičiantis išoriniams sąvokų apvalkalams, jų turinys lieka pastovus.

Yra daug sąvokų rūšių. Detaliau jas (kaip ir kitas mąstymo formas) tyrinėja logikos mokslas. Išskirsime dvi, psichologijos požiūriu, skirtingas – gyvenimiškų ir mokslinių – sąvokų rūšis.

Gyvenimiškomis (kai kas vadina “buitinėmis”) laikomos sąvokos, susiformavusios kaupiantis gyvenimo patyrimui. **Mokslinės** sąvokos formuojamos apibendrinant mokslinius tyrimus. Gyvenimiškos sąvokos priklauso nuo kiekvieno individo patirties, todėl jų turintys dažnai būna subjektyvus. Pvz., dažnai aptinkant įvairiuose tekstuose žodį “kibernetika”, vienam jis asocijuojasi su kompiuterių gamyba, kitam - su darbo procesų modernizacija ir automatizacija. Mokslinis šios sąvokos apibrėžimas yra toks: “Kibernetika yra mokslas, tiriantis įvairių sistemų bendruosius valdymo procesus, kurie vyksta renkant, perduodant, laikant ir perdurbant informaciją”. Psichologija suformulavo vaizduotės, emocijos, temperamento ir kitas mokslines sąvokas, kurių reikšmės apytikriai suprantame kiekvienas iš savo asmeninės patirties.

Sudėtingesnė mąstymo forma yra teiginiai. *Teiginys yra mintis, kuri ką nors teigia arba neigia*. Pvz.: “Visi žmonės yra mirtingi,” “Mėnulyje nėra gyvybės,” “Lietuva - šalis gimtoji” ir pan. Šių trijų teiginių turinys labai skirtingas, tačiau forma jie visiškai vienodi. Kiekviename jų išsiskiria dalis, kuriai kas nors priskiriama (žmonės, Mėnulis, Lietuva). Ji yra vadinama *teiginio subjektu* ir žymima ženklų “S”. Antroji dalis - *teiginio predikatas*, kuris nusako, kas priskiriama teiginio subjektui (mirtingi, nėra gyvybės, šalis gimtoji). Predikatas žymimas ženklu “P”. Be to, kiekviename iš teiginių yra dalis, kuri jungia subjekto ir predikato sąvokas (yra, nėra, numatoma mintyse, bet nepažymėta žodžiu). Ši dalis vadinama *jungtimi* ir žymima brūkšniu. Pasinaudodami sutartiniais simboliais, paprasto teiginio formą užrašome taip: S-P.

Yra sudėtingesnių teiginių, turinčių po kelis subjektus ar predikatų, nes yra skirtumų atspindint santykius tarp subjekto ir predikato. Jų studijas paliksime besidomintiems logikos problemomis.

Teiginius, kaip matėme iš pavyzdžių, sudaro dvi ir daugiau sąvokų. Kalboje teiginiai įtvirtinami ir reiškiami sakiniais. Turint omenyje tai, kad sakiniai yra tik žodinis teiginių apvalkalas, mes galime rasti daugybę pavyzdžių, kur sakinio ir teiginio dalys tiesiogiai nesutampa (tai rodo ir aukščiau pateikti pavyzdžiai). Beasmeniame sakinyje “Temsta” mes matome tik vieną žodį, o mąstymo procese, kai aplinkai priskiriamas šviesos nykimo predikatas, egzistuoja pilnoji teiginio forma.

Klausimuose (“Kur eini, Jonai? *Ar parengi užduotis?*”) nėra nei teigimo, nei neigimo, dėl to jie nelaikomi teiginiais.

Klausimai yra teigimui ar neigimui parengianti mąstymo forma.

Protavimas yra mąstymo forma, kai iš vieno ar kelių teiginių yra išvedami nauji teiginiai. Pvz., jei žinome, kad “Visi septynmečiai vaikai privalo lankyti mokyklą”, o “N.N. yra septynerių metų vaikas”, tai darome išvadą, kad “N.N. privalo lankyti mokyklą”.

Šiuo pavyzdžiu atskleidėme protavimo, susidedančio iš trijų teiginių, eigą. Sprendžiant įvairias problemas, mąstymo procese susiformuoja protavimų grandinės. Pateiktas pavyzdys priklauso *deduktyviųjų protavimų rūšiai*. *Deduktyviai* protaujama tada, kai bendrus teiginius reikia pritaikyti individualiems atvejams. *Induktyviai* protaujama tada, kai nuo atskirus (individualius) atvejus nusakančių teiginių einame prie bendrų išvadų. Pvz.:

“Vytukas gerai parašė kontrolinį darbą”;

“Aldutė gerai parašė kontrolinį darbą”;

“Vaivutė gerai parašė kontrolinį darbą”;

“Algiukas gerai parašė kontrolinį darbą”.

Taip įvertinus kiekvieną klasės mokinį, daroma išvada: “Visi klasės moksleiviai gerai parašė kontrolinį darbą”.

Induktyviaisiais protavimais yra nustatomi ir formuluojami įvairūs tikrovės dėsniai ir dėsningumai (“Visos planetos sukasi apie saulę”, “Nė viena žuvis nekvėpuoja plaučiais “ir t.t.).

Mąstant protavimai (kaip ir vidinis kalbėjimas) nebūna taip išplėsti kaip duotuose pavyzdžiuose. Dažnai mes sprendžiame uždavinius trumpindami protavimus. Sutraukti protavimai, praleidžiant kai kurias grandis, būdingi tiek meniniam, tiek moksliniam mąstymui.

Pagrindinės Sudėtingoje mąstymo veikloje išsiskiria kai kurie **mąstymo operacijos** veiksmai, būtini problemoms spręsti. Psichologijoje jie vadinami mąstymo operacijomis. Dažniausia žmogaus mąstymas nepajėgia aprėpti sudėtingų problemų visumos. Dėl to susiformavo elementari, tačiau labai reikšminga mintinio visumos skaidymo į dalis, arba *analizavimo, operacija*. Pvz., norint atsakyti į klausimą, *ar šis žmogus yra dorovingas*, reikia išskirti daugybę jo ypatybių - kaip jis bendrauja su kitais žmonėmis ir su pačiu savimi, ar saugo gamtą, ar myli Tėvynę ir t.t.

Analizavimo operacijos priešybė yra mintinio jungimo, arba sintezavimo, operacija. Aukščiau duotame pavyzdyje klausimas apie žmogaus dorovingumą bus išspręstas tik po to, kai atskirų jo savybių vertinimai bus susieti į visumą.

Analizavimo ir sintezavimo operacijos vyksta sprendžiant bet kokius uždavinius. Norėdami išversti sakinį iš vienos kalbos į kitą, mes pirmiau išsiaiškiname atskirų žodžių reikšmes, jų jungimo taisykles, randame atitikmenų kitoje kalboje ir tik sujungę juos į visumą jau kita kalba suformuluojame mintį. Sąvokos sudaromos analizuojant ir sintezuojant, nes jos, kaip buvo aiškinama aukščiau, yra *mintys apie bendrąsias ir esmines daiktų ir reiškinų savybes* (reikėjo išskirti tas savybes, reikėjo susieti jas į bendrą mintį).

Lyginimo operacija žmogaus mąstymas nustato objektų panašumus, skirtumus ar tapatumus. Šiam nustatymui reikia objektus išskirti ir sugretinti. Gretinami objektai, tarp kurių yra kokių nors ryšių. Pvz., nėra prasmės lyginti Krymo pusiasalį su pieštuku, tačiau reikia lyginti įvairius pusiasalius, pieštukus ir kt. tarpusavyje, kad būtų galima nustatyti jų panašumus, skirtumus ir kt. Sugretinti objektai matuojami pagal koki nors vieną požymį - dydį, naudingumą žmogui, pastovumą ir pan. Lyginimas

baigiasi panašumo, skirtumo ar tapatumo išvadomis. Kai kas lyginimo operaciją laiko svarbiausia, teigdamas, kad mes viską pažįstame tik lygindami (negalėtume pasakyti, ar apelsinas gražus, gardus, didelis ir kt., jei toks vaisius pasaulyje būtų vienas).

Abstrahavimas - tai mintinis atskirų objekto savybių ar dalių atskyrimas nuo visumos. Pvz., moksleivis turi daugybę savybių, o kai reikia sudaryti pavardžių sąrašą, kreipiamas dėmesys tik į raidę, kuria prasideda jo pavardė. Kai reikia įvertinti žinias, mes abstrahuojamės nuo moksleivio ūgio, svorio, akių spalvos ir daugybės kitų savybių ir imame tik tam tikro dalyko žinių lygį. Sudarant sąvokas, abstrahuojamasi nuo neesminių objekto savybių ir pan.

Apibendrinimas yra mintyse bendrųjų ir esminių objektų savybių susiejimas ir gautos išvados priskyrimas netyrinėtiems atvejams. "Kas skaito, rašo - duonos neprašo", - teigia liaudies išmintis. Tokia išvada galėjo būti padaryta stebint atskirų raštingų žmonių pasiekimus. Kartu ji tinka ir tiems, kurie nebuvo stebėti, kurie ateityje, išmokę rašyti ir skaityti, užsitikrins pragyvenimą ir t.t. Darant apibendrinimus, ypač pritaikant juos netyrinėtiems atvejams, kartais ir suklystama. Pvz., stebėdami gulbes, žmonės buvo padarę apibendrinančią išvadą: "Visos gulbės yra baltos". Atradus Australijos žemyną, paaiškėjo, kad yra ir juodųjų gulbių. Vadinas, ankstesnis apibendrinimas turėjo būti pripažintas klaidingu.

Išvardintos pagrindinės mąstymo operacijos mąstymo veikloje siejasi vienos su kitomis. Palyginimų, be analizavimo, negalima pateikti, nes analizuojant išskiriami objektai, jų savybės, lyginimo pagrindai, jie abstrahuojami nuo kitų objektų ir t.t. Apibendrinimai neįmanomi (nedaromi) be kitų mąstymo operacijų. Ypač reikšmingas abstrahavimo ir sintetinio vaidmuo. **Tik mokslinio tyrimo tikslais, kad geriau pažintume šias operacijas, mes atskiriame jas vieną nuo kitos ir atskirai aiškiname.**

Mąstymo uždavinių sprendimas	Kaip jau buvo pažymėta, mąstymas yra atsakymo ieškojimas į iškeltą klausimą. Kitaip tariant – jis yra problemų ar uždavinių sprendimo procesas. Kadangi problemos skiriasi savo turiniu ir sudėtingumu, todėl atsiranda įvairių skirtumų ir jų sprendimo metu. Tačiau pastebėti ir kai kurie bendri sprendimų procesų struktūros bruožai.
---	---

Mąstymas prasideda nuo probleminės situacijos. Tokia situacija susidaro individo iniciatyva tada, kai jis suvokia esant kažką neaiškaus, ką jam reikėtų pažinti. Pvz., vaikutis klausia: "Kodėl mėnulis nenukrinta ant žemės?". Daugybė klausimų iškyla mokslininkams ir eiliniams žmonėms jų

kasdieninėje veikloje. (Kokiais energijos šaltiniais pakeisti pavojingas atominės jėgaines? Ar esama nežemiškų civilizacijų? Kaip pragyventi, gaunant nedidelį atlyginimą? ir t.t.)

Nustatyta, kad daugiau jų kyla tiems žmonėms, kurių išsilavinimas platesnis ir mąstymas lankstesnis. Daug kas matė krintančius nuo obels obuolius ir laikė tai savaime suprantamu dalyku. Tik I. Niutonui kilo mintis: „O kodėl jie krinta žemyn?“ Ieškodamas atsakymo į šį klausimą, I. Niutonas atrado kūnų savitarpio traukos dėsnius.

Dabar mokyklose sprendžiami įvairūs matematikos, fizikos ir kitų sričių uždaviniai diktuoja sąlygas ir iškelia problemas. Moksleiviams reikia tik pritaikyti žinomus sprendimo būdus, arba jiems kyla klausimų, kokiais metodais šie uždaviniai gali būti išsprendžiami.

Antrasis etapas, sprendžiant mąstymo uždavinius, yra duomenų, būtinų sprendimui, ieškojimas. Kai kada tų duomenų sprendžiantysis randa savo atmintyje. Pvz., norint nustatyti, kuris žodis duotajame sakinyje yra veiksnys, reikia prisiminti veiksnio apibrėžimą. Kartais duomenų tenka ieškoti gamtoje (pvz., „Kiek užterštas Kuršių marių vanduo?“), archyvuose (pvz., „Kas pasirašė įsakymą 1940 metais tremti Lietuvos gyventojus į Sibirą?“), žmonių sambūriuose ir pan.

Sprendžiant sudėtingesnius uždavinius, išsiskiria **sprendimo būdo ieškojimo etapas**. Tyrimais nustatyti trys tokių ieškojimų tipai.

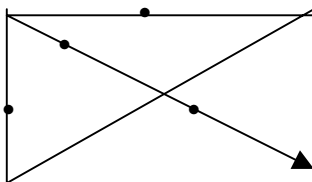
1. Mėginimų ir klaidų būdas. Jis taikomas tada, kai sprendžiantysis neturi konkrečios sprendimo programos. Mėgindamas vienaip ar kitaip spręsti uždavinį, jis lygina gautus rezultatus su tikslais, mokosi iš klaidų ir kai kada suranda tinkamą sprendimą.

2. Algoritmų panaudojimas. Algoritmas yra tiksliai apibrėžtų operacijų seka, kuri užtikrina tam tikros rūšies uždavinių teisingus sprendimus. Pvz., norint pakelti skaičių tam tikru laipsniu ar ištraukti šaknį, naudojami atitinkami algoritmai. Algoritminiai sprendimai taikomi ne tik matematikos, bet ir visiems kitiems uždaviniams spręsti (kai sprendimo taisyklės yra žinomos).

3. Euristinis kelias. Taikomas tais atvejais, kai uždavinio sprendimo metodai nėra žinomi. Paprasčiausias pavyzdys - uždavinys „Penki taškai“,

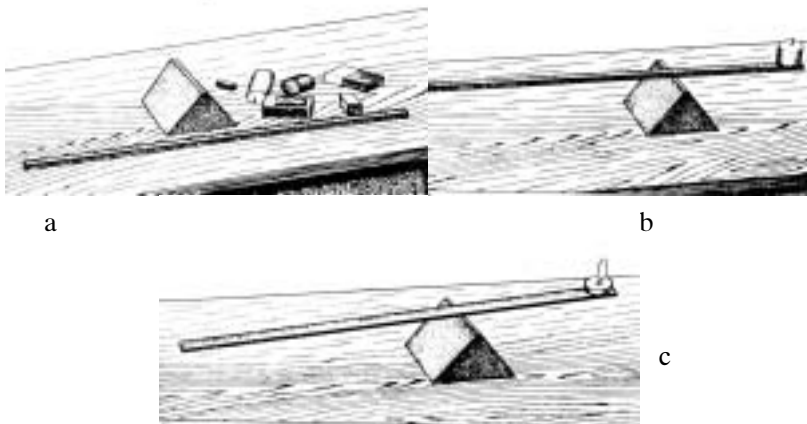
kuriuos reikia užbraukti keturiomis tiesiomis linijomis, neatitraukiant nuo popieriaus pieštuko. Bandymai spręsti šį uždavinį mėginimų ir klaidų metodu dažniausiai būna nesėkmingi.

Uždavinys išsprendžiamas tik atsisakius klaidingos prielaidos, kad tiesės negali išeiti už kvadrato ribų (uždavinio sąlyga leidžia). Panašiai sprendžiamas ir uždavinys “Keturi taškai”, kuriuos reikia užbraukti trimis tiesiomis linijomis.

Euristinio ieškojimo metodu sprendžiamas ir įdomus L. Sekėjaus (1965) uždavinys. Ant stalo padedama trikampė prizmė, plona liniuotė, žvakė, degtukų dėžutė ir kiti daiktai. Reikalaujama liniuotę persverti ant prizmės briaunos - ant vieno jos galo uždėti kurį nors iš daiktų ir surasti pusiausvyrą taip, kad po kurio laiko ta pusiausvyra savaime būtų prarasta.

Uždavinys išsprendžiamas tik susiprotėjus pastatyti ant liniuotės galo uždegtą žvakę (31 pav.).

31 pav. Euristinio ieškojimo reikalaujantis L. Sekėjaus uždavinys

Panašių uždavinių, kurių išsprendimo metodai nėra žinomi, sprendimui reikia kūrybiško (kreatyvinio) mąstymo.

Kūrybinis mąstymas   *Mąstymas, kurio rezultatas – atradimas kažko naujo, naujos idėjos sukūrimas, vadinamas kūrybiniu mąstymu. Tokio mąstymo mechanizmas nėra visiškai ištirtas.*

Žinome, kad kūrybinio mąstymo procesui būdinga hipotezės ir išvėlgimai (insaitas).

Hipotezės yra išankstinis spėjimas apie uždavinio sprendimo rezultatus. Pvz., jei moksleiviai nenori mokytis kokio nors dalyko, mes keliamo hipotezės: gal jie nesupranta to dalyko naudingumo? gal nemėgsta pedagogo? gal nesuvokia jo aiškinimo? gal neturi mokymosi įpročių? ir kt. Hipotezės yra tikrinamos teoriniais ir praktiniais būdais. Antai, teoriniais samprotavimais grindžiant, jau nuo Ž.Ž. Ruso laikų kolektyvinė-valstybinė nuosavybės forma buvo laikoma tobulesne už privačią. Tarybų Sąjungos praktika priverė atmesti šią hipotezę kaip klaidingą, nes pasirodė, kad tik privati nuosavybė geriausiai skatina šeiminkus ją gaminti ir tausoti.

Išvėlgimas – insaitas (angl. insight) yra staigus pažangos momentas, kuris atsiranda staiga po ilgų nevaisingų bandymų išspręsti sudėtingą uždavinį. Klasikinis insaito pavyzdys yra pasakojimas apie Archimedą, kuris savo fizikos dėsnį, teigiantį, kad kūnas vandenyje netenka tiek svorio, kiek sveria jo išstumtas vanduo, atrado besimaudydamas pirtyje. Išvėlgimai siejasi su intuicijomis mąstymu, kuris remiasi bendru asmenybės patyrimu, naudojimu nesąmoningai sintezuojant pavienius teiginius ir protavimus.

Prancūzų mokslininkas Ž. Adamaras mano, *kad tiek mokslinės, tiek meninės kūrybos procesas vyksta keturiais etapais.*

Pirmasis etapas – ilgas sąmoningas problemos sprendimas. Derinami įvairūs elementai, iš daugybės minčių (vaizdų, garsų, žodžių) kūrėjas turi atrinkti tik naudingus elementų junginius, visa kita atmesti. Antai matematikas A. Puankarė, dvi savaites bergždžiai sudarinėjęs įvairias sprendimų kombinacijas, išvažiavo į geologijos ekspediciją. Kelionėje pamiršo savo darbą, atvykus į kalnų miestelį ir lipant į omnibusą, jam be jokių mąstymo pastangų kilo idėja. A. Puankrė daro išvadą, kad po pirmojo kūrybinės veiklos etapo prasidėjo *antrasis etapas. Sąmoningai sukurtų idėjų atranka vyksta pasąmonėje*, kur darbas pratęsiamas ir sukuriamos neįtikėtinos variacijos, naujos konstrukcijos.

Žmogus šiuo pasąmonės darbo etapu gali ilsėtis, keliauti, jis nejaučia, kad jo sąmoningai pradėtas problemos sprendimas tebesitęsia. Šis eta-

pas dar vadinamas *inkubacija*. Iš šalies atrodo, kad kūrybinio mąstymo procesas sustoję.

Trečiasis etapas vadinamas “nušvitimu” (insaitu). Neabejotinai teisinga idėja iš sąmonės staiga, netikėtai persmelkia kūrėjo protą. Dažnai “nušvitimas” įvyksta kūrėjui atsipalaidavus (paryčiu arba vakare, snaudžiant).

Idėjai “nušvitus”, kūrėjui lieka galutinis sąmoningo darbo etapas - naująją idėją reikia patikrinti, įrodyti ją esant teisinga. Šiame etape tikrinamas ir jau turimomis mokslo žiniomis pagrindžiamas problemos sprendimas.

Visa tai anaip tol nereiškia, kad užtenka vien susipažinti su uždaviniu, šiek tiek jį apgalvoti ir eiti miegoti - gal sapne nušvis uždavinio sprendimas.

Pagrindžiant idėjas (ketvirtasis kūrybinio mąstymo etapas), psichologai siūlo kūrybinį mąstymą papildyti kritiniu mąstymu, kritišku savo kūrybos įvertinimu, padedančiu aptikti naujų idėjų defektus (trūkumus).

Kaip ugdyti kūrybinį mąstymą? Kas lavina kūrybiškumą ir kas jam kliudo? Kaip paveikti sąmonę? Koks laiko tarpas turi praeiti tarp sąmoningo problemos sprendimo ir “nušvitimo”? Ž. Adamaras pradedantiems kūrėjams, nematantiems išeities iš susidariusios probleminės situacijos, siūlo kuriam laikui nutraukti darbą ir užsiiminti kuo nors kitu, turint galvoje, jog dar teks sugrįžti prie pradėto darbo.

Tačiau nederėtų pamiršti, kad idėjos gimimas – *ilgo sąmonės darbo rezultatas, kurį lemia ankstesnės sąmoningos proto pastangos (1 etapas).*

Ar kiekvienas žmogus gali išsiugdyti kūrybiškumą, ar tai įgimta savybė? Mokslininkai mano, kad kūrybiniai sugebėjimai priklauso nuo jų ugdymo. Tyrėjai lygina panašaus intelekto kūrybingus ir mažiau kūrybingus žmones. Tyrimai parodė, kad kūrėjui, brandžiai asmenybei, būdingas atvirumas, emocingumas, impulsyvumas, ryški vaizduotė. Kūrybingas žmogus labai imlus informacijai, dažniausiai linkęs dominuoti, pasitiki savimi, yra iniciatyvus, nelabai linkęs skaitytis su kitų nuomone ar siekti kitų pritarimo. Jam svarbiausia - jo darbas, kūrybinio proceso džiaugsmas. Rašytojas fantastas, astrofizikas *P. Amnelis teigia, kad vaizduotės lavinimo pratimai - būtina proto gimnastika kiekvienam norinčiam kurti. Tokia gimnastika kūrėjui reikalinga kaip rytinė mankšta, kaip sportininkui treniruotė.* “Pasimankštinti” galime kurdami naują techninę aparatūrą, naujus įrankius, stakles, ginklus, kovos mašinas. Mintyse galime pasirinktą objektą visokeriopai perdirbinėti

– didinti ar mažinti, įsivaizduojamų mašinų veikimą spartinti ar lėtinti, pakeisti įprastą techninių elementų išdėstymo tvarką ir pan.

Kūrybinio mąstymo pratybas galime daryti vieni arba su draugais. Vienas svarbiausių kūrybiškumo ugdymo veiksmų - geranoriška aplinka. Kuriant naujas idėjas, sudaromos prielaidos netrivialiam mąstymui, todėl grupės nariai turi būti pasirengę suvokti tai, kas nauja ir neįprasta, siekti padėti vienas kitam sukurti kuo daugiau idėjų ar skatinti tobulinti jau turimas.

Generuojant idėjas grupėje, galima vadovautis *“smegenų šturmo”* metodika, paremta laisvo minčių srauto asocijavimo principu. Jos tikslas - sukurti kuo daugiau iškeltos problemos sprendimų. Grupė žmonių (gali būti labai skirtingo amžiaus, intelekto, išsilavinimo) bando spręsti kokią nors problemą ir siūlo savo idėją. Nors kai kuriems grupės nariams ši idėja atrodytų absurdiška ar juokinga, ji neatmetama. Tai vienas pagrindinių *“smegenų šturmo”* reikalavimų. Visos idėjos, pasiūlytos problemai spręsti, yra fiksuojamos, tačiau grupės narių nevertinamos. Idėjų vertinimą konstatuoja grupelė žmonių - ekspertų, kurie nedalyvauja *“smegenų šturmo”* grupės užsiėmimuose. Metodo autorius A. Osbornas *“smegenų šturmą”* grindžia šiais principais:

1) darbas turi vykti grupėje, nes vieno žmogaus mintis stimuliuoja kito žmogaus mintys: efektyviausiai mąstoma, kai individualų mąstymą keičia grupinis, ir atvirkščiai;

2) *“konkurencijos”* principas: kūryba esti intensyvesnė, kai yra konkurencija (tačiau ne per didelė, nes gali kilti prieštaravimų);

3) idėjų gausos principas: kuo daugiau pasiūloma idėjų, tuo jos kokybiškesnės;

4) *“smegenų šturmas”* bus efektyvesnis, jo dalyviams keletą dienų (ar ilgiau) pabuvus kartu: tuomet idėja tarsi subrandinama;

5) idėjas derėtų vertinti kitiems žmonėms - šis svarbus principas padeda sukurti geranorišką kūrybinę atmosferą.

Kitos laisvo minčių srauto asocijavimo principu paremtos metodikos tikslas - įvairius stimulus susieti į netikėtus, neįprastus junginius. Kuo sėkmingiau sujungiami į naują struktūrą iš pažiūros visai nesusiję žodžiai, tuo sprendimas esti kūrybiškesnis. Pavyzdžiui, pateiktus tris žodžius – *“pelė”, “geltonas”, “namas”* - pamėginkite susieti į tam tikrą sistemą ir pasiūlykite ketvirtąjį žodį - atsakymą. Koks tai galėtų būti žodis? Sakysim, *“sūris”* tiktų ar ne?

Išvardintieji vaizduotės lavinimo pratimai, “smegenų šturmas”, tolimųjų asociacijų metodika - padeda ugdyti kūrybinį mąstymą. O kas kūrybiškumui kliudo?

Didžiausia kliūtis kūrybiniam mąstymui - konformizmas (noras būti panašiam į kitus, dėl baimės būti išjuoktam). Kūrybai trukdo ir cenzūra, ypač vidinė. Kartais vidinė kontrolė esti tokia stipri, kad žmogus iš anksto atmeta savo idėjas kaip netinkamas. Kitas kūrybinio mąstymo stabdys - noras nedelsiant rasti atsakymą. O gera idėja turi subręsti, jai reikalingas laikas. Ketvirtoji kliūtis kūrybiniam mąstymui - nelankstumas, mąstymo šabloniškumas, standartiškumas.

Kūrybiškai spręsti problemas trukdo ir nekritiškas žavėjimasis savo idėjomis. Norint kritiškai įvertinti savo kūrybą, reikia laikytis tam tikros distancijos, o kritinį mąstymą stabdo:

- a) baimė būti agresyviu;
- b) atsakomosios kritikos baimė;
- c) savų idėjų pervertinimas;
- d) nerimas (savo idėjų saugojimas nuo pašalinių).

Intelektas Koks žmogus laikomas protingu? Ar aš protingas? Ar mano draugai, pažįstami yra aukšto intelekto? Ar su amžiumi intelektas nesumažės? Ar galima tapti protingesniu? Kas yra techninis intelektas? Ar galima jį išmatuoti?

Jūs tikriausiai turite savo nuomonę apie savo draugų, pažįstamų, šeimos narių ir savo paties intelektą. Iš ko sprendžiame, ar žmogus intelektualus?

Štai psichologas J. Stenbergas apklausė 476 žmones - studentus, darbininkus, prekybininkus, atsitiktinius praeivius ir 140 intelektą tyrinėjančių psichologų - kas yra intelektas. Visi apklaustieji išvardino įvairias žmogaus elgesio ypatybes, kurias galima būtų apibūdinti “intelektu”, “akademiniu intelektu”, “kasdieniniu intelektu” ar “neintelektualumu”.

Grupuojuot įvairių žmonių *intelektu apibūdinimus*, susidarytų trys apibrėžimų grupės: *1) sugebėjimas spręsti praktines problemas, 2) verbaliniai sugebėjimai, 3) socialinė kompetencija* (prieš pasakydamas, žmogus pagalvoja). *Akademiniis intelektas* apibūdinamas pabrėžiant akademinius sugebėjimus (tokius, kaip “atkakliai studijuojantis”), *o kasdieninis intelektas* - akcentuojant gebėjimą spręsti praktines problemas, *socialinę kompetenciją* ir mokymosi bei kultūrinio gyvenimo poreikį.

Šias intelekto savybes išvelgia tiek dauguma žmonių, tiek mąstymo procesus tiriantys specialistai, akcentuodami kurį nors intelektinės veiklos aspektą. Vieni psichologai pabrėžia *gebėjimą abstrakčiai mąstyti*, kiti - *gebėjimą mokytis ir pažinti*, dar kiti intelektą apibūdina kaip *gebėjimą tikslingai veikti, efektyviai bendrauti su aplinka*.

Šiuo metu psichologai net negali pasakyti, ar apskritai egzistuoja bendrasis veiksnys (arba sugebėjimas), nulemiantis kitus pažintinius sugebėjimus. Gali būti, kad tai, ką mes vadiname intelektu, yra vienas nuo kito nepriklausantis sugebėjimai.

Kaip išmatuoti intelektą? Intelektas pradėtas kiekybiškai vertinti 1905 metais, atrenkant mokslui negabius vaikus. Pirmiausia buvo nustatyta, ką gali vidutinis, normalus tam tikro amžiaus vaikas, ir jo sugebėjimas pavadintas **psichiniu amžiumi**: pavyzdžiui, jei vaikas išspręsdavo 80 - 90% užduočių, pritaikytų trejų metų vaikams, tai jo psichinis amžius buvo vertinamas trimis. ***Intelektu koeficientas (IQ) apskaičiuojamas psichinį vaiko amžių (PA) dalijant iš biologinio amžiaus (BA) ir dauginant iš 100:***

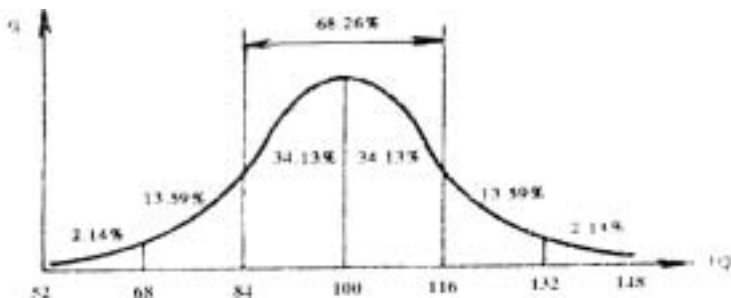
$$IQ = \frac{PA}{BA} \cdot 100 ;$$

kur IQ – intelekto koeficientas,

PA – psichinis amžius,

BA – biologinis amžius.

Kai vaiko psichinis amžius lygus jo biologiniam amžiui, IQ lygus 100. Tai vidutinis intelekto lygis. Jei vaikas gerai sprendžia vyresnio amžiaus vaikų užduotis, jo psichinis amžius yra aukštesnis už biologinį ($PA > BA$, IQ bus daugiau nei 100, t.y. vaikas yra aukšto intelekto. Jei psichinis amžius $PA < BA$, $IQ < 100$, intelektas yra žemesnis už vidutinį). Pagal šią formulę sudarytas hipotetinis pasiskirstymo atskirose žmonių grupėse modelis, pagal kurį apie 68.26% žmonių yra vidutinio intelekto (jų IQ svyruoja nuo 84 iki 116), apie 13.59% - aukšto ir 2.14% - labai aukšto intelekto. Analogiškai vertinami žemesnio ir labai žemo intelekto žmonės (32 pav.).

32 pav. Hipotetinis IQ pasiskirstymas atskirose žmonių grupėse

Intelektu matavimo testai tapo labai populiarūs, pradėta kurti jų vis daugiau, parenkant verbalines ir neverbalines užduotis.

Ar intelektas lavėja? Į šį klausimą galima būtų atsakyti, lyginant skirtingomis sąlygomis išaugusius dvynius, taip pat skirtingų tėvų tomis pačiomis sąlygomis augintus vaikus. Tačiau tokių atvejų gyvenime pasitaiko labai retai.

Mokslininkai, ieškantys atsakymo į klausimą, ar intelektas yra įgimtas, ar suformuotas aplinkos, pasidalija į dvi stovyklas - *vieni teigia, kad intelektas yra įgimtas (genetinės teorijos šalininkai), o kiti - kad intelektą nulemia ir paveldimumas, ir aplinka, kad intelektas gali vystytis.*

Jei teisūs genetinės teorijos šalininkai, tai: 1) kuo žmonės artimesni genetiškai, tuo panašesnis turėtų būti jų intelektas; 2) specialus mokymas, patirtis neturėtų paveikti intelekto lygio; 3) individualūs vaikystės patyrimo skirtumai neturėtų įtakoti intelekto vystymosi; 4) intelektas nekistų per visą gyvenimą

Tyrimai rodo, kad esama daug panašumų (aukšta koreliacija) tarp giminaičių intelekto. Lyginant kartu augusių dvynių ir dvynių, augusių skirtingomis sąlygomis, intelektą, paaiškėjo, kad panašesni buvo kartu augusių dvynių rodikliai, o atskirai augusių dvynių duomenys buvo mažiau panašūs; brolių intelekto rodikliai dar labiau skyrėsi.

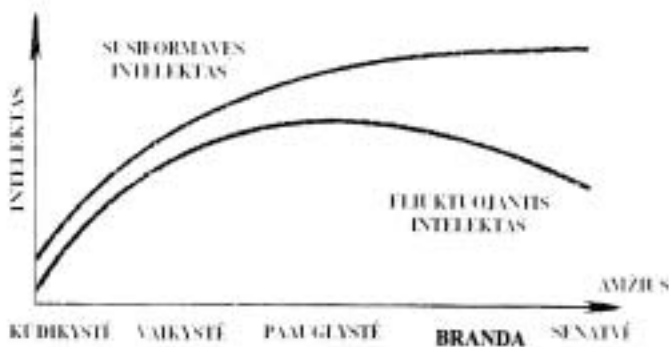
Atrodytų šie faktai paremia genetinės teorijos šalininkus. Tačiau yra atlikta ir kitokių tyrimų, įrodančių intelekto priklausomumą nuo aplinkos. Neseniai amerikiečių psichologai nustatė, kad Japonijos 6 - 16 metų moksleiviai pasižymi aukščiausiu intelektu pasaulyje. Jų vidutinis IQ=111, o to paties amžiaus amerikiečių IQ = 100. Daugiau kaip trys ketvirtadaliai Japonijos vaikų pasižymi aukštesniu intelektu nei Europos bei Amerikos vaikai. Labai aukšto intelekto (IQ = 130) yra apie 2% vaikų, gyvenančių

Europoje bei Amerikoje. Tuo tarpu Japonijoje tokių vaikų yra apie 10%. Specialistai teigia, kad šių faktų neįmanoma paaiškinti gyventojų genetinių struktūrų panašumu, o tik aplinkos, specialaus auklėjimo įtaka.

Vadinasi, negalima ignoruoti nei auklėjimo, nei ugdymo, nei paveldėjimo reikšmės vaiko intelekto vystymuisi.

Kaip intelektas kinta su amžiumi? Dauguma psichologų dar neseniai teigė, kad intelektiniai sugebėjimai pasiekia maksimumą apie 20-uosius gyvenimo metus, tokie išlieka iki 30 metų ir ilgiau, pradėdami mažėti vidutiniame amžiuje, o vyresniame mažėja dar sparčiau. Šis bendras požiūris į intelekto ir amžiaus santykį priklauso nuo to, kaip apibrėžiamas intelektas. Paprastai žmogus vienoje srityje sugeba daugiau, kitoje – mažiau. Ir šių sugebėjimų santykis per gyvenimą gali keistis. Mat vieni sugebėjimai gali būti ugdomi, o kiti – ne.

Galime skirti dvi intelekto rūšis - fliuktuojantį (kintantį) ir susiformavusį (stabilų). Kintantis intelektas padeda spręsti naujas, neįprastas problemas. Jis apima trumpalaikę atmintį, psichologinį judrumą, gyvumą, mąstymo greitį, sugebėjimą įsivaizduoti objektą erdvėje ir t. t. Ši intelekto rūšis nesiremia nei žiniomis, nei kultūra. Kintantis intelektas pasiekia viršūnę paauglystėje ir tada pradeda lėtai tolydžiai kristi. Tačiau šio kitimo žmogus pats gali ir nepastebėti, nes išmoka jį kompensuoti (33 pav.).

33 pav. Intelekto vystymosi dėsningumai

Tai bendras dėsningumas, tačiau galimi ryškūs individualūs skirtumai.

Tuo tarpu susiformavęs intelektas, priešingai, remiasi žiniomis ir įgūdžiais, kultūra. Susiformavęs intelektas apima gebėjimą apibrėžti sąvokas, įsisavinti žinias, kitus verbalinius (kalbos) sugebėjimus, kurie priklauso nuo patirties ir su amžiumi turi plėtotis.

Susipažinę su intelekto ypatumais, tikriausiai ne vienas pagalvojo, ar galima jį ugdyti, t.y., ar galima pasidaryti protingesniau?

Patarlė sako: “Netingėsi - išminties turėsi”. Panašiai manė Aristotelis: “Protą ugdo ne tik žinios, bet ir mokėjimas jas taikyti praktikoje”. Leonardas da Vinčis teigė, kad “išmintis yra patirties dukra”.

Tad naudodamiesi patarimais ir žinodami intelekto struktūrą, mokykitės sparčiai atlikti aritmetinius veiksmus, greitai suvokti ir atsiminti, apibendrinti; lavinkite savo kūrybinį mąstymą, vaizduotę bei erdvinį mąstymą.

Techninis intelektas. Kokių sugebėjimų reikalauja techninė veikla? Ar jai užtenka vien “rankų miklumo”, ar reikia dar ir kokių kitų sugebėjimų?

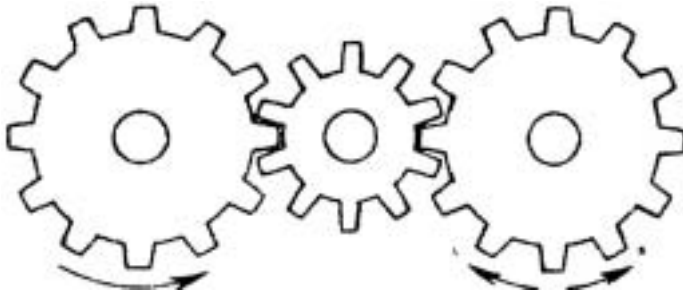
Plėtojantis psichologijos mokslui, techniniai sugebėjimai, reikalingi dirbant su įvairiais įrengimais, imti vadinti gebėjimais ir manyta, kad ši veikla reikalauja ne vien motorinių, bet ir ypatingų protinių sugebėjimų.

Kai kurie mokslininkai techninius sugebėjimus nagrinėja kaip bendruosius protinius sugebėjimus ir juos apibūdina techninio intelekto sąvoka. Techniniame intelektu jie išskiria du sugebėjimus: mąstymą erdvės vaizdais ir techninį supratimą

Mąstymas erdvės vaizdais - tai operavimas erdvinėmis vaizdinių savybėmis (skaityti apie vaizdinį mąstymą). Jis padeda įsivaizduoti techninį objektą įvairiose padėtyse, mintyse keisti jo struktūrą, formą, dydį ir kt.

Techninio supratimo pagrindas - mechaninių ryšių suvokimas. Jis reikalauja mokėti įvertinti jėgų reiškimąsi praktinėje veikloje, numatyti mechaninio judėjimo pobūdį, aptikti “nepastebimus” atskirų mechanizmo dalių ryšius, nustatyti jų tarpusavio santykius, veikiant tam tikrai išorinei jėgai.

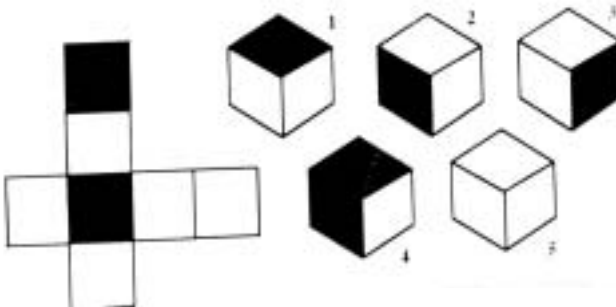
Mechaninių ryšių supratimas tiriamas specialiais testais. Pateikiami paveikslėliai ir klausimai. Paveikslėliuose vaizduojamos įvairios situacijos, reikalaujančios įvertinti mechaninių jėgų santykį, kryptį, apsisukimo greitį, nustatyti objekto padėties stabilumą, krumpliaračių sukimosi kryptį ir kt. Pavyzdžiui, tiriamajam pateikiamas toks paveikslas (34 pav.).

34 pav. Techninio mąstymo sugebėjimų testas. Jeigu kairysis krumpliaratis suksis nurodyta kryptimi, kuria kryptimi suksis dešinysis krumpliaratis?

1. Pagal rodyklę A. 2. Pagal rodyklę B. 3. Suksis pirmyn - atgal

Panašiai testu tiriami mąstymo erdviniais vaizdais sugebėjimai. Kitoje lapo pusėje yra figūros išsklotinė, o šalia jos nupieštos penkios figūros. Reikia nustatyti, kurios figūros yra ši išsklotinė (35 pav.).

35 pav. Užduotis erdvinio - vaizdinio mąstymo sugebėjimams tirti. Kurios figūros išsklotinę čia matome?

Ar techninis intelektas padeda mokytis profesinėje aukštesniojoje arba aukštojoje technikos mokykloje? Nuo ko priklauso sėkmingas mokymasis visose mokyklose? Atlikti tokių mokyklų moksleivių ir studentų tyrimai parodė, jog geriausiai mokosi vidutinio ar kiek aukštesnio techninio intelekto jaunuoliai, gebantys mąstyti erdvės vaizdais, gerai suprantantys

mechaninius ryšius, labai mėgstantys pasirinktą specialybę, besistengiantys ją išsivinti.

Vadinasi, techninis intelektas lemia studijų sėkmę, tačiau čia ne mažiau svarbus ir noras įsigyti studijuojamąją specialybę, tapti geru specialistu.

Mąstymo rūšys Mąstymo rūšių yra labai daug, dėl to jos klasifikuojamos pagal įvairius požymius.

Pirmiausia mąstymas skirstomas į atskiras rūšis pagal atramos objektus, su kuriais atliekamos mąstymo operacijos. *Veiksminis mąstymas* reikalingas atliekant fizinius veiksmus su daiktais, kurių santykius ar savybes norima pažinti. Pavyzdžiui, negalėdamas užvesti automobilio, vairuotojas tikrina kuro, elektros ir kitas sistemas, kol randa gedimo priežastį. *Vaizdinis mąstymas* operuoja atmintyje turimais vaizdiniais. Pavyzdžiui, buriuotojas iš anksto numato, kur turi atsirasti su savo jachta (optimaliausia vietą prie linijos) prieš pat starto signalą. *Abstraktus sąvokinis mąstymas* operuoja mintimis, žodžiais ar kitais ženklais (pvz., matematikoje). Abstraktus mąstymas sudaro galimybes spręsti tokius uždavinius, kurių neįmanoma išspręsti nei praktiniais veiksmais, nei remiantis vaizdiniais. Abstrakčiu mąstymu kuriamos fizikos teorijos, nustatomi logikos dėsniai, visatos kilmė bei sprendžiamos kitos jutimais nepažįstamos problemos.

Sprendžiant sudėtingesnius uždavinius, dažnai dalyvauja visos minėtos mąstymo rūšys. Norėdamas nustatyti moksleivio nepažangumo priežastis, pedagogas abstrakčiai mąstydamas iškelia hipotezes, vaizduojasi moksleivio veiklą, atlieka įvairius praktinius veiksmus ir t. t.

Pagal problemų sprendimo metodus abstraktųjį mąstymą galėtume išskirti į *diskursyvųjį loginį ir intuityvųjį mąstymą*. Loginis mąstymas vyksta nuosekliai - žingsnis po žingsnio einant prie problemos sprendimo. Intuityvusis mąstymas, kaip jau buvo pažymėta kalbant apie insaitą (ir sutrumpintus protavimus), sprendžia problemas nesąmoningų nuojautų, stagių "prašviesėjimų" būdu. Teko stebėti moters ir vyro elgseną užsidegus primusui medinio namo prieangyje. Vyras ėmė svarstyti, kaip reikėtų gesinti: vanduo, girdi, netinka, reikėtų smėlio, bet jo nėra; ieško užmesti kokios nors marškos. Moteris griebė primusą už kojos ir išmetė pro duris į kiemą. Tai ryškus diskursyvaus ir intuityvaus sprendimo pavyzdys (manoma, kad intuityvus mąstymas labiau būdingas moterims, o diskursyvus - vyrams).

Pagal originalumo lygius yra skiriamas *reproduktyvusis ir kūrybiškas (kreatyvusis)* mąstymas. Reproduktyviai mąstoma tada, kai uždavinių sprendimo metodai, taisyklės, algoritmai yra žinomi, mąstymo procese už-

tenka juos prisiminti (ar rasti žinynuose). Kūrybiško mąstymo reikia sprendžiant naujas problemas, kurių sprendimo metodai nėra žinomi. (Plačiau apie kūrybinį mąstymą kalbėta skyrelyje “Mąstymo uždavinių sprendimas”).

Individualūs mąstymo skirtumai. Patalpinių mąstymo būdai

Mąstymas yra glaudžiai susijęs su visa žmogaus asmenybe. Įvairios tos asmenybės savybės atsispindi mąstyme ir suteikia jam savitumo. Nurodysime būdingiausius skirtumus.

1. Mąstymo savarankiškumas. Tai gebėjimas pačiam išvelgti problemas. Mąstymo savarankiškumas siejasi su intelektualaus aktyvumo ir mąstymo išlavėjimo lygiais. Ribotas intelektualinis aktyvumas pasireiškia tuo, kad žmogui viskas aišku, nekyla problemų (A. Enšteiną yra rašęs, kad žmonių, kuriems viskas aišku, reikia bijoti).

2. Mąstymo tempai labai skirtingi. Mokytojas J. įtarinėjo mokinį, kuris gerai raštu sprendė uždavinius, bet nesugebėjo to atlikti prie lentos, nusirašinėjant. Nuodugnesni tikrinimai parodė, kad pagrindinė šių skirtumų priežastis buvo lėtas mokinio mąstymo tempas, kurį mažiau varžė sprendimas raštu. Greitai mąstyti būtina esant kai kurioms ekstremalioms situacijoms: kare ir stichinių nelaimių, sportinių varžybų metu ir pan. Atliekant mokslinius tyrimus dėl skubotumo atsiranda klaidų.

3. Mąstymo originalumas, kūrybiškumas pasireiškia naujų problemų ir jų sprendimo metodų suradimu. Originaliai mąstančios asmenybės dažnai pabrėžtinai vengia stereotipinių sprendimų, pabrėžia savo intelektualinę nepriklausomybę.

4. Mąstymo lankstumas. Jo priešybė yra mąstymo inertiškumas. Lanksčiai mąstantys žmonės lengviau keičia tyrinėjimo objektus, jei jie neatitinka poreikių ir tikslų, greičiau atsisako fiksuotų sprendimo metodų, nepadedančių išspręsti problemų. K. Gotšaldo tyrimai parodė, kad pagalbinių mokyklų moksleivių mąstymas skiriasi nuo įprastų mokyklų moksleivių mąstymo labiausiai tuo, kad pastarieji sugeba lengviau keisti sprendimo metodus. Reliatyviai pastovūs atskirų individų mąstymo būdai yra vadinami mąstymo tipais. Vieniems labiau būdingas vaizdinis, kitiems - veiksminis, tretiesiems - abstraktus-sąvokinis mąstymas. Mąstymo tipai skiriasi ir savarankiškumo, originalumo, lankstumo ir tempų ypatybėmis. Mąstymo tipai priklauso, kaip ir visa asmenybė, tiek nuo įgimtų psichinių fiziologinių savitumų, tiek nuo lavinimo, tiek nuo profesinėje ar kitoje veikloje įgytų savybių.

Kartais išryškėja ir patologinio (gr. pathos - liga), arba liguisto, mąstymo bruožų, nors asmenybė, kaip sistema, yra sveika.

Dažniausiai pasitaikantys patologinio mąstymo bruožai:

1) *mąstymo pagreitėjimas*. Minčių daug, tačiau jos paviršutiniškos, greitai keičia viena kitą. Būdinga greita kalba, šokinėjimas nuo vienos temos prie kitos;

2) *mąstymo sulėtėjimas*. Lėta minčių eiga, kalba su pauzėmis, kartojama tuos pačius žodžius;

3) *mąstymo klampumas*. Ištesia samprotavimus, paskęsta nereikšmingose smulkmenose, negali užbaigti pasakojimų, vis klimpsta į naujas detales;

4) *rezonieriškasis mąstymas*. Asmuo kelia įvairias nereikšmingas problemas, linksta į tuščius svarstymus, nepajėgia atrinkti svarbiausių problemų ir ieškoti jų sprendimo;

5) *mąstymo susiskaidymas*. Pasireiškia minčių nenuoseklumu, netikėtais šuoliais, nesąryšingais svarstymais, liudijančiais apie šizofrenijos pradžią (gr. schizo - skaldau, perskiriui);

6) *fiksuotos idėjos*. Jos labai įvairios. *Fobijos* - tai baikštumas užsikrėsti kokia liga, likti vienam, aukščio, tamsos baimė ir kt. *Didybės manija* (genijus, išradėjas ir pan.), *nihilistinės idėjos* (neverta gyventi, nieko nėra vertinga ir pan.), *persekiojimo* (man daug kas nori pakenkti, apšmeižti ir pan.), *pavydo* (turto, garbės, pasisekimo, vyro ar žmonos ir kt) pasireiškimai.

Prie patologinių mąstymo bruožų reikėtų priskirti ir ypatingą prietaisringumą, mąstymo nekritiškumą savo ir kitų asmenų išivaizduotų problemų atžvilgiu, fanatišką jų sureikšminimą.

Reikia pažymėti, kad nedidelius mąstymo patologinius pakitimus nėra labai lengva atpažinti. Todėl čia reikia vengti skubotų apibendrinimų (kaip vienos iš mąstymo klaidų), galinčių ižvesti kitą žmogų.

Karių mąstymo ypatybės	<i>Karių mąstymą apibūdina daugelis svarbių ypatybių, kurias suformuoti padeda specifinės jų mokymo ir gyvenimo sąlygos. Šios ypatybės daugiausia ir lemia kario pasirengimą mūšiui.</i>
-------------------------------	--

Pirmiausia minėtas mąstymo mobilumas ir dinamiškumas, tempas, išreiškiantis kario, ypač vado, sugebėjimą per trumpą laiką prisiminti turimas žinias ir patirtį, įvertinti padėtį ir visa tai panaudoti pereinant nuo pažintinio analitinio mąstymo prie konkrečių praktinių veiksmų. Tai ypač svarbu dinamiškai besikeičiančiomis mūšio sąlygomis. Sugebėjimas greitai ir produktyviai mąstyti formuojamas ne tik studijuojant karybos

moksus, bet ir dažnai bei intensyviai treniruojantis sąlygomis, maksimaliai primenančiomis mūsų.

Karių mąstymo savarankiškumas ir tikslingumas pasireiškia nepasidavimu bevaisėms abejonėms, svyravimams, nepagrįstoms nuomonėms, padeda nukreipti ir mobilizuoti mintis pagrindinio tikslo siekimui, nenukrypstant į antraeilius, nereikšmingus dalykus, sunkiais momentais išlikti tvirtiems ir pasitikinčiais savimi. Mąstymo savarankiškumas ir tikslingumas neatskiriamas nuo tvirtos kario valios, jo asmenybės kryptingumo, vyriško charakterio. Gera mąstymo savarankiškumo ir tikslingumo mokykla – sudėtingų, daugiaplanių ir daugiapakopių užduočių sprendimas, reikalaujantis nugalėti įvairius sunkumus ir kliūtis karinių pratybų metu, bei patirtis fronte.

Kariams reikalingas ir mąstymo gilumas, platumas bei lankstumas, įgalinantis suvokti daiktų ir reiškinių esmę, pastebėti jų ypatumus bei priežastinius ryšius. Mąstymo lankstumas padeda išvelgti reiškinių kitimo tendencijas, kurių inertiškas protas nepastebi. Mąstymo gilumas, platumas bei lankstumas ugdomas nuolat gausinant ir gilinant žinias. Tai įgalina giliau ir įvairiapusiškiau suvokti daiktų ir reiškinių esmę, plečia akiratį, leidžia greičiau įvertinti besikeičiančias sąlygas ir aplinkybes, prisitaikyti prie jų arba jas keisti reikiama linkme.

Besikeičiančiomis fronto sąlygomis labai reikalingas mąstymo kūrybiškumas, nešabloniškumas. Kūrybiškam problemos sprendimui neužtenka tik žinių bei ankstesnės patirties. Būtina įvertinti bei apibendrinti ir naujai susiklosčiusias aplinkybes, o turimas žinias ir patirtį pritaikyti naujomis sąlygomis. Kartais originalų, nešablonišką sprendimą padiktuoja intuicija (išvelgimas, insaitas).

Bet jei aplinkybės palankios, tokio sprendimo teisingumas turėtų būti kritiškai įvertintas, patikrintas.

Kadangi karinė veikla yra daugiausia praktinio pobūdžio, kariams ir jų vadams labai reikalingas vaizdinis (taktika) bei veiksminis (įgyvendinant taktinius sumanymus) mąstymas, padedantis sėkmingai įvykdyti konkrečius uždavinius.

Karys turėtų sugebėti normaliai mąstyti ir veikti ne tik taikos metu, bet ir ekstremaliomis karo sąlygomis. Aplinkybės fronte ypač sudėtingos ir pavojingos. Todėl mūsų metu išlikti šaltakraujiškam, ramiam, turėti blaivų protą ir nepalaužiamą valią – nepaprastai sunku. Būtent todėl taikos metu kiekvienas karys, ypač vadas, turi nuolatos psichologiškai rengtis sunkiems išbandymams, kad, prireikus dalyvauti mūšyje, jo mąstymas ir kiti psichiniai

procesai nesutrikę, įgalintų jį šaltakraujiškai, protingai, tikslingai ir efektyviai veikti pačiomis sunkiausiomis sąlygomis.

Kartojimo testas

1. Mąstymu vadinama:
  - 1) bet kokia abstrakti psichinė veikla;
  - 2) problemų sprendimo procesas;
  - 3) teisingas pasaulio pažinimas.
2. Ar mąstymo turinio skirtumai visada reiškiami skirtingomis formomis?
  - 1) taip, nes turinys negali būti be formos;
  - 2) ne, nes skirtingas turinys reiškiamas ir vienodomis formomis.
3. Mąstymo problemos yra sprendžiamos:
  - 1) logišku protavimu;
  - 2) bandant įvairius sprendimo variantus;
  - 3) remiantis intuityviais spėjimais;
  - 4) nesąmoningų “proto prašviesėjimų” dėka;
  - 5) ieškant sprendimo algoritmų;
  - 6) kūrybiškai pasirenkant optimaliausius būdus iš nurodytųjų (o gal ir naujų).

7. Vaizduotė. Vaizduotė karinėje veikloje

Bendrasis apibūdinimas Lietuvių kalboje šiam procesui žymėti, *be vaizduotės, dar yra vartojamas ir tarptautinis fantazijos terminas*. Gana dažnai šiems terminams priskiriamos skirtingos ir mokslškai neapibrėžtos reikšmės. Vaizduote kartais laikoma bet kokia vaizdinių tėkmė, besiremianti tik vaizdinės atminties procesais (pvz., vaizduojusi kambarį, kuriame gyvenu). Nors kai kurie psichologai teigia, kad tarp atminties ir vaizduotės vaizdinių nėra esminių skirtumų, nes ir atmintyje išlaikyti, ir atkuriami suvokiniai yra daugiau ar mažiau rekonstruojami (žr. III skyrių), tačiau dauguma vaizduotę tyrusių psichologų (T. Ribo, R. Natadzė, E. Ignatjevas ir kt.) teigia, kad vaizduotė skiriasi nuo vaizdinės atminties naujų, atmintyje neturimų vaizdinių sudarymu.

Fantazijos terminas nepsichologinėje literatūroje dažniau vartojamas žymėti labiau nuo tikrovės nutolusiems vaizduotės produktams (nere-

alioms svajonėms, mokslinės fantastikos kūriniais ir pan.). Šioje knygoje *fantaziją ir vaizduotę* laikysime vienareikšmiais terminais. Taigi *vaizduotė, arba fantazija, yra naujų vaizdinių sudarymas, pertvarkant atmintyje turimą vaizdinę patirtį*.

Šiuolaikinis žmogus vaizduotėje susikuria savo kasdieninės veiklos rezultatų vaizdinius, svajoja apie gražesnę ateitį, modeliuoja mikro- ir makrokosmoso sąrangą, įvairiose meno srityse kuria pageidaujamos tikrovės regimus, girdimus ir kitokius vaizdinius. Vieni žmonių vaizduotės kūriniai greitai realizuojami (pvz., racionalizaciniai pasiūlymai, architektūriniai projektai, muzikos kūrinių interpretacijos ir pan.), kiti realizuojami tik po gana ilgo laiko (pvz., Ž. Verno įsivaizduota kelionė į Mėnulį, A. Tolstojaus romane "Inžinieriaus Garino hiperboloidas" -lazeris ir pan.). Dalis vaizduotės vaizdinių tik apsakomi ar aprašomi, tačiau niekada neatitiko ir neatitiks jokių realių objektų (pvz., bet kokius pageidavimus vykdančios aukšinės žuvelės ar amuletai, fantastinio pasaulio būtybės ir personažai, situacijos ir pan.).

Psichologinėje literatūroje rasime ir kitokių vaizduotės apibrėžimų negu čia pateiktas. Vieni jų pabrėžia vaizduotės ir kūrybinės veiklos ryšius, kiti išvardina kai kurias vaizduotės funkcijas. Tai rodo, kad vaizduotės supratimas nėra visai vienodas. Tačiau esminės vaizduotės ypatybės - vaizdinės medžiagos pertvarkymas ir naujų vaizdinių sudarymas - apibrėžimuose būtinai pažymimas.

Pripažinus, kad vaizduotė yra naujų vaizdinių sudarymo-kūrimo procesas, kyla klausimas, kaip žmogus gali sukurti nauja, tai, ko nebuvo jo patirtyje. Ar tai neprieštarauja atspindėjimo teorijos dėsniui, pagal kurį pažinimo turinį sudaro tikrovės atspindėjimas?

Pasak idealistinių teorijų, vaizduotė esanti sielos, kaip pirminio prado, ypatybė spontaniškai kurti vaizdus ir idėjas. Materialistinės teorijos požiūriu, vaizduotė yra gyvūnijos evoliucijoje susiformavusi specifinė žmogaus ypatybė iš anksto numatyti veikimo rezultatus. Pirmykščiame žmogui akmens aštrinimas, lazdos lenkimas lankui ar duobės kasimas žvėriui pagauti turėjo pritaikomąją prasmę tik dėl to, kad žmogus šiuos veiksmus atliko, vadovaudamasis išankstiniais įrankio ir juo pasiekto rezultato vaizdiniais. Vaizduotė tobulėjo plečiantis pažinimui, atsirado sudėtingų nesuprantamos tikrovės modeliavimo vaizdinių ir jų sistemų (mitologiniai žemės ir žmogaus kilmės, pomirtinio pasaulio vaizdiniai ir kt.).

Psichologijoje seniai pastebėta (jau nuo Aristotelio laikų), kad labiausiai nuo tikrovės nutolę vaizdiniai yra sudaryti iš anksčiau suvoktų jos

elementų. Senovės egiptiečių sfinksas – vaizduotės kūrinys – sudarytas iš realybės objektų: žmogaus galvos, liūto liemens, paukščio sparnų. Tą patį galime teigti, tyrinėdami graikų kentauro, indėnų sparnuotojo žmogaus, lietuvių aitvaro ir kitus fantastinius vaizdinius. Kokie nerealiūs beatrodytų mokslinės fantastikos romanų ar siurrealistinių paveikslų daiktai ir gyvūnai – visi jie sudaryti iš realių komponentų. Sukurti ką nors, kas neturėtų ryšio su tikrove ar realiu patyrimu, yra neįmanoma.

Vaizduotėje nauji vaizdiniai kuriami ne iš nieko, o iš ankščiau turėtų suvokinių, iš atmintyje užfiksuotos vaizdinės patirties (36 pav.).

36 pav. Senovinė gertuvė “Amazonės galva” (apie 300 m. prieš Kristų). Čia realybė siejasi su fantastika (pagal E. Kempferį, 1978)

Vaizduotė išsiskiria iš kitų pažinimo procesų. Ji panaudoja pojūčių ir suvokinių, kaip tikrovės atspindžių, medžiagą, įtvirtintą atmintyje, tačiau nekopijuoja tikrovės kaip jutimas ir suvokimas. Vaizduotėje modeliuojami tie tikrovės elementai, apie kuriuos nėra išsamios informacijos. Šia prasme į vaizduotę galima žvelgti kaip į žmogaus pasirengimą tolesnei informacijai gauti. Šis reiškinys psichologijoje *vadinamas anticipavimu (užbėgimu į priekį), arba išankstiniu atspindėjimu.* Jis ypač svarbus prognozuojant ateities įvykius. *Ateitis prognozuojama ir mąstymu, ir vaizduote. Mąstant ateities modeliai sudaromi iš abstrahuotos, nevaizdžios medžiagos - sąvokų, teiginių, protavimų* (pvz., jei Neringos draustinio neribosime turizmo, tai kentės flora ir fauna, pasikeis visa draustinio ekologinė sistema ir t. t.). *Vaizduotėje būsimieji pa-*

kitimai įgyja vaizdinių pavidalą (galima pamatyti išretėjusiame miške pustomą smėlį, išgirsti jūros bangų mūšą, bebaigiančią graužti sąsiaurį per Kuršių nerijos juostą, ir pan.). *Taigi mąstymas ir vaizduotė yra du vienas kitą papildantys pažinimo procesai. Būdama artima mąstymui, vaizduotė priskiriama prie loginio pažinimo formų, bet pažinimo procesų struktūroje nepraranda savo ypatingos padėties.*

Vaizduotė dalyvauja visose žmogaus veiklos srityse. Jau žaisdami vaikai prisiima įsivaizduotus vaidmenis ir atlieka įsivaizduojamus veiksmus. Besimokydami jie vaizduojasi ir Sicilijos ugnikalnius, ir Afrikos gazelę, ir kitus realiai nesuvoktus gamtos peizažus ar istorinius įvykius. Vaizduote numatomi bet kokie būsimi, ankstesni ar vėlesni kasdieninių reiškinių pasikeitimai. Tačiau labiausiai vaizduotė pasireiškia įvairiose mokslinės, meninės ir techninės kūrybos srityse.

Vaizduotė, kaip ir kiti psichikos reiškiniai, yra ir smegenų funkcija, tačiau jos mechanizmus fiziologija dar mažai tyrė. Kadangi vaizduotė kuria naujus vaizdinius iš atmintyje užfiksuotos medžiagos, tai vaizduotės veikloje, be abejo, dalyvauja nerviniai įsiminimo ir atsiminimo mechanizmai. Jie siejami su galvos smegenų žievėje vykstančiais *nervinių ryšių susidarymo ir jų nykimo procesais*. Šie procesai psichologinėje literatūroje vadinami *vaizdinių asociacija ir disociacija*.

Asociacijų fiziologiniai mechanizmai yra daugmaž žinomi (žr. III skyrių), o *disociacijų* centrinio valdymo procesai bei cheminių kitimų ribonukleino rūgštyse procesai tik pradedami tyrinėti. Manoma, kad disociacijos turi parengiamąją fazę; parengimas vyksta nesąmoningai. Vaizduotės ryšių su nesąmoningais procesais ir emocijomis atskleidimas davė peno hipotezėms, kad vaizduotės mechanizmams svarbūs yra ne tik smegenų žievės, bet ir požievis centrai. Jau apie 20 metų intensyviai tyrinėjami vaizduotės ryšiai su hipotaliamo ir limbine sistemomis (J. Peipesas, K. Pribramas ir kt.). Buvo nustatyta, kad, pažeidus šias sistemas, atsiranda tam tikrų būdingų pasikeitimų, žmogus gali atlikti gana sudėtingus pavienius veiksmus, tačiau jo elgsenos nevaldo išankstinė bendra programa. Vadinasi, netenkama pagrindinės vaizduotės funkcijos - išankstinio veiklos programavimo.

Jau seniai pastebėta, jog vaizduotės vaizdiniai turi įtakos nerviniams ir organiniams procesams. Eksperimentai rodo, jog užtenka žmogui tik vaizduotis dirbant kokį nors fizinį darbą, ir tuoj pagreitėja jo pulsas, padidėja kraujo spaudimas, pasikeičia kvėpavimo ritmas. *Ištirti vadinamieji ideomotoriniai aktai. Jie rodo, kad, vaizduojantis kokios nors ir kūno galūnės judėjimą*

(pvz., *ėjimą, rankos lenkimą ir pan.*), raumenyse atsiranda tokie pat, nors ir silpnesni, impulsai, kaip ir atliekant tikrus judesius. Praktiškai ideomotorika taikoma sporte, kai vaizduotėje "repetuojami" sudėtingi gimnastikos, šokių ir pan. judesiai ir veiksmai. Ideomotoriniai impulsai pasirodė esą pakankamai intensyvūs sukelti rankų protezų judesius, ir pan.

Pastebėta ir labai didelė vaizduotės įtaka organiniams procesams. A. Lurijos aprašytas eidetinės atminties fenomenas galėdavęs 20°C padidinti vienos ir atitinkamai sumažinti kitos rankos temperatūrą, jei išvaizduodavo, kad pirmoji padėta ant karštos krosnies, o kita laiko ledo gabalą. Viena Vilniaus psichiatrinės ligoninės sveikstanti pacientė pasakojo, kaip ji nusi-kirpusi plaukus ir kairės rankos mažąjį pirštą. Dažnai besimelsdama, išgirdusi balsą, liepiantį atlikti minėtus veiksmus, kad apsisaugotų nuo pagundų ir nuodėmių.

Liguistų vaizduotės vaizdinių, vadinamų haliucinacijomis, gali kilti ir dėl aukštos kūno temperatūros, galvos smegenų sužeidimų, įvairių narkotikų (alkoholio, opiumo, LSD ir kt.) psichofarmakologinio veikimo. Visi minėti ir panašūs reiškiniai liudija apie ryšius tarp vaizduotės, kaip psichinio proceso, ir kūno, arba somatinių, reiškinių.

Vaizdinių pertvarkymo vaizduotėje būdai

Vaizduotėje sudarant naujus vaizdinius, pertvarkomi atmintyje likę pojūčių ir suvokinių pėdsakai. Bendriausios šio pertvarkymo rūšys -vaizdinių skaidymas ir jungimas - tarp-tautine terminologija vadinami ***asociacijos ir disociacijos procesais***. Patyrimo skaidymas ir jungimas nėra tik vaiz-duotei būdingi procesai. I. Pavlovo žmogaus fiziologiją liečiančiuose darbuose žmogaus nervų sistemos analitinė ir sintetinė veikla laikomos univer-saliais tikrovės pažinimo procesais. Analizė ir sintezė psichologijoje vadi-namos pagrindinėmis mąstymo operacijomis. ***Tyrinėjant vaizduotę pastebi-ma, kad čia veikia tas pats universalus žmogaus psichinės veiklos metodas – tikrovės išpūdžių skaidymas ir jų jungimas.*** Tik čia kalbama ne apie atskirų pojūčių, abstrakcijų ar reiškinių ypatybių skaidymą, o apie operavimą visu-miniais tikrovės vaizdais ar atmintyje užfiksuotais vaizdiniais. Šiuolaikiniai tyrimai rodo, kad vaizdiniai - tai ne atmintyje išlaikytų paveikslų rinkinys, o tam tikros programos, pagal kurias renkama informacija iš aplinkos. Kiekvieną kartą vaizdinys yra tarsi iš naujo persipiešiamas: Atminties vaizdiniais tarsi artėjama prie tikrovės vaizdo, bet dėl vaizduotės proceso ypatumų atotrūkis nuo tikrovės gali būti labai didelis. H. Velsas fantastiniame ro-mane "Pasaulių karas" kuria tokį marsiečio paveikslą: galva panaši į meta-linį cilindrą, iš kurio kyšo paukščio snapas, kojos primena didžiulio vabz-

džio galūnes; apskritai marsietis panašus į milžinišką aštuonkojį. Įvairių tautų mitologijoje ir pasakose yra prikurti įvairiausių fantastinių būtybių.

Tos fantastinės būtybės dažniausiai kuriamos **agliutinacijos būdu**. **Agliutinacija** (lot. *agglutino - prilipdau, priklijuoju*) vadinamas skirtingų objektų, vaizdinių dalių sujungimas į naujas visumas. Agliutinacijos procese akivaizdūs vaizdinių disociacijos ir asociacijos procesai. Agliutinacijos būdu sudaryti graikų chimeros, indėnų sparnuoto žmogaus, lietuviško velnio ir kiti vaizdiniai. Kuriant, pavyzdžiui, velnio vaizdinį, pirmiausia reikėjo išskirti tokias dalis: žmogaus piktą veidą, liemenį, rankas, gyvūno uodegą, ragus, kanopas, po to sujungti juos į visumą. Agliutinacija naudojama ir techninėje kūryboje (pvz., tankas-amfibija jungia tanko ir laivo, akordeonas - fortepijono ir bajano, troleibusas - autobuso ir tramvajaus dalių vaizdinius).

Hiperbolizavimas (lot. *hyperbole - permetimas, padidinimas*) yra vaizduojamo objekto arba jo atskirų dalių padidinimas, sumažinimas, dalių pagausinimas. Hiperbolizavimu sukurti pasakų milžinai ir nykštukai, daugiarankės indų dievybės, devynagalviai slibinai ir kt. Šį metodą panaudojo F. Rablė, kurdamas Gargantua ir Pantagriuelį, Dž. Sviftas - Guliverio lankomų kraštų gyventojų portretus, E. Mieželaitis - idealizuoto žmogaus paveikslą.

Akcentavimas yra objekto atskirų dalių pabrėžimas, išryškinimas. Piešiant draugiškus šaržus yra paryškinamos kai kurios humoristinės detalės, pvz., šachmatininko - galva, muzikanto - ausys ir pan.). Sarkastiškose karikatūrose pabrėžiamos blogiausios savybės (išnaudotojo nutukimas, diktatoriaus kraugeriskumas ir pan.). Kurdami gerbiamų žmonių portretus, dailininkai paryškina geriausias ir gražiausias savybes – veido bruožų taisyklumą ir taurumą, figūros didingumą ar veržlumą ir t.t. Akcentavimas dažnai naudojamas technikoje, kuriant lėktuvų, laivų, automobilių siluetus ir kt., kai pabrėžiamas linijų aerodinaminis tinkamumas, lengvumas ir kt.

Schematizavimas yra objektų grupėms būdingų bruožų išryškinimas, atmetant individualias ypatybes. Schematizavimo pavyzdžiai yra senoviniai gyvūnų ir žmonių atvaizdai, išlikę ant urvų sienų, įvairūs ornamentai, primenantys kokius nors augalus ar gyvūnus, dažni tiek liaudies kūryboje, tiek profesionalių dailininkų darbuose.

Įterpimas yra vaizdinių ar objekto ypatybių perkėlimas į naują kontekstą, kuriame jie įgyja kitą prasmę. Šiuo metodu meninėje kūryboje yra sudaromos alegorijos ir metaforos (“Atvažiavo meška su alučio bačka”, “Dangaus negėsta akys sidabrinės” ir pan.). Įterpimas techninėje kūryboje

pasitarnavo kuriant raketinius automobilius, laivus su oro pagalve ir kt. (37, 38 pav.).

37 pav. Draugiškas šaržas, pieštas vaizdinių akcentavimo, hiperbolizavimo, agliutinavimo ir schematizavimo metodais

38 pav. S. Krasauskas. Jaunystė. Šio kūrinio pagrindą sudaro vaizdinių schematizavimo ir įterpimo metodai (iš knygos: "Stasys Krasauskas".- V., 1980)

Tipizavimas yra sudėtingas vaizdinių pertvarkymas, išryškinant grupei būdingas ypatybes per atskirus individus ir paveikslus. A. Baranausko "Anykščių šilelyje" kuriamas ne tik konkretaus šilo, bet apskritai Lietuvos miško, gyvosios gamtos vaizdas. V. Mykolaičio-Putino Liudas Vasaris yra ne tik konkretus jaunuolis, bet tipišką jautrus ir talentingas menininkas, patekęs į dogmų spąstus. L. Bethoveno "Mėnesienos sonata" išreiškia ne tiek paties kompozitoriaus išgyvenimus ištekėjus mylimajai už kito, bet ir begalinį sielvartą dėl apskritai meilės negandų, dėl žmogaus vieatvės.

Visi šie vaizdiniai ar objekto pertvarkymo būdai vaizduotės procese paprastai kyla ne pavieniui. *Bet kokiame sudėtingesniame meno kūrinyje rasime panaudotų įvairių vaizdinių kombinavimo būdų.* Daugiausia jų panaudojama dailės kūrinuose. Pavyzdžiui, M.K. Čiurlionio paveiksle "Jūros sonata. Finale" (39 pav.) pastebimas hiperbolizavimas (maži laiveliai ir padidintos bangos), įterpimas (jūros putomis išrašyti dailininko inicialai), schematizavimas (laivelių rangauto ir burių piešiniai), alegorija (ne tik sonatos, bet ir žmogaus gyvenimo finalas), tipizavimas (tipiškas grėsmingos stichijos siautėjimas prieš silpnus individus).

39 pav. M.K. Čiurlionis. Jūros sonata. Finale

Čia pateikti pavyzdžiai rodo, kaip vaizdinių pertvarkymu pasiekiami rezultatai – sukuriama įdomių meno ir technikos kūrinių. Tačiau taip atsitinka tik tada, kai vaizdinių pertvarkymas remiasi bendresnėmis mąstymo, vaizduotės

ir emocinėmis schemomis. Atsitiktinės vaizdinių kombinacijos vertingais kūriniais tampa labai retai.

Vaizduotės rūšys Vaizduotės rūšys pirmiausia išskiriamos pagal tai, kiek sąmoningų pastangų dalyvavo vaizdinių sudarymo procese. Kai žmogus siekia ką nors sukurti (namo projektą, muzikos kūrinį, naują šokių ir pan.), jis sąmoningai renka medžiagą, įveikia pasyvumą, vaizduojasi būsimą kūrinį ir t.t. *Tai aktyvios, vadinamosios valingos, vaizduotės pasireiškimas.*

Pasyvi, arba nevalinga, vaizduotė gali pasireikšti tada, kai žmogus pats nesirengia kurti kokių nors vaizdų, nededa sąmoningų pastangų, neketina realizuoti vaizdinių kūrinuose, o nauji vaizdiniai formuojasi lyg savaime. Pasyvi vaizduotė pasireiškia suvokiant meno kūrinį. Lietuvių kalbos ir literatūros specialybės studentų buvo paprašyta aprašyti, kas kyla jų vaizduotėje klausantis muzikos kūrinio. Viena studentė, išklausiusi fragmentą iš K. Debiusi simfoninės poemos "Jūra" (kūrinys jai nebuvo girdėtas), užrašė: "Tuojau turi įvykti kažkas baisaus. Užaina audra. Jūra vis labiau banguoja, o ant bangų vienišas laivelis kovoja su audra, lietumi ir perkūnija. Aplink tamsu tamsu. Palengva lietus ir griaustinis liaujasi, ir iš už debesų pasirodo mėnulis, nušviesdamas bangas ir laivelį, lengvai besisiūbuojantį ant bangų. Tolumoje žaibuoja, bangos blaško laivelį. Įtampa didėja, ir galų gale laivelis trenkiasi į uolas ir sudūžta". Panašus vaizduotės žaismas, tik artimesnis meniniam sumanymui, vyksta atkuriant grožinėje literatūroje aprašomus gamtos peizažus, herojų paveikslus.

Pasyviai vaizduotei priklauso vaizdiniai, besiformuojantys prieš užmingant ar tik nubudus (hipnogoniniai vaizdiniai), haliucinacijų, fobių metu išskylantys nesančių objektų vaizdiniai. Ypatingą vietą pasyvios vaizduotės veikloje užima sapnai, apie kuriuos pakalbėsime atskirai.

Sapnai - tai patys paslaptlingiausi vaizduotės reiškiniai, vykstantys žmogui miegant, kai sąmonė jos nekontroliuoja. Tyrimai parodė, kad sapnų turinį dažniausiai sudaro regėjimo vaizdiniai. Rečiau lietimų ir savo kūno jutimo (skridimas ar sklendimas erdvėje), girdėjimo, o labai reti - uodimo ir skonio vaizdiniai. Aklagimiai nesapnuoja vaizdinio turinio sapnų, ir tai vienas argumentų, kad sapnų turinys kyla iš patyrimo.

Išsamiai tyrinėtos sapnų priežastys. Pastebėta, kad dažnai tokia priežastis yra miegantįjį veikiantys išoriniai ir vidiniai dirgikliai. Jie sukelia įvairius pojūčius, kurie performuojami į sapnus (pvz., jei sapnuojamas krioklys ir jo šniokštimas - pabudus pastebima, kad už lango šlapiu asfaltu važiuojantys automobiliai kelia panašų triukšmą). Erotiniai sapnai dažnai

kyla dėl vidinių lytinių organų dirginimo, kuris ypač juntamas lytinio brenimo metu.

Kita sapnų priežastis yra emocingesni dienos išgyvenimai (pvz., sapnuojami egzaminai ir pan.). Sapnuose gali atsispindėti ne tik sąmoningai suvokti emocingesni dienos įvykiai. Pavyzdžiui, jums gatvėje belaukiant autobuso, pro šalį praėjo daugybė žmonių, iš kurių nė vienas nepatraukė jūsų dėmesio ir nebuvo sąmoningai suvoktas, tačiau kokio nors pažįstamo ar šiaip įdomesnio asmens vaizdiny galėjo užsifikuoti nesąmoningai ir iškilti sapne.

Nors sapnų turinys kyla iš patyrimo, tačiau sapnų vaizdiniuose pastebima *netvarkinga to patyrimo disociacija į atskirus elementus ir tų elementų asociacija dažnai į neįprastus ir beprasmiškus junginius*. Disociacijos ir asociacijos procesų alogiškumo fiziologinė priežastis yra netolygus smegenų centrų slopinimas (I. Pavlovas ir kt.), dėl kurio nepakankamai koordinuojami vaizdinių centrinių pertvarkymo procesai, kaip kad būdraujant.

Nepaisant sapnų vaizdinių nerealumo, kartais jie sėkmingai panaudojami meninėje ir mokslinėje kūryboje. Tačiau vadinamųjų pranašingų sapnų, paprastai minimų legendose (pvz., Gedimino sapnas apie Vilniaus įkūrimą ir kt.) arba kuriuos aprašo sapnininkai, informatyvioji reikšmė moksliniais tyrimais neįrodyta. Abejonių kelia sapnų biologinė paskirtis: kam jie reikalingi? Šiuolaikiniai tyrimai rodo, kad kludymas žmogui sapnuoti sukelia nervinių sutrikimų. *Svarstoma - gal sapnai siejasi su smegenų ląstelių restauracijos ar savotiško jų "autoderinimo" miegant reiškiniais?* Sapnų tyrimai tęsiami. Ligos žmonės susapnuoja, nes mažų pakitimų organizme atsiranda anksčiau, negu susergama. O kaip vertinti kitus pranašingus sapnus?

Vaizduotės rūšys išskiriamos pagal naujų vaizdinių kūrimo savarankiškumą. Atkuriamąja vaizduote vadinamas nesuvoktų vaizdinių sudarymas pagal kokią nors informatyvią medžiagą: verbalinius aprašymus (skaitant grožinę literatūrą, nematytų kraštų, gyvūnų, istorinių įvykių aprašymus ir pan.), objektų schemas (būsimų architektūros statinių brėžinius, vietovių planus ir žemėlapius, atomų modelius ir pan.), fotografijas, kino filmų diapozityvus ir kt. (demonstruojamų įvykių ir herojų vaizdavimasis), muzikos ženklus (muzikinės melodijos ir harmonijos atkūrimas iš natų ir pan.).

Kuriamoji vaizduotė yra savarankiškas naujų vaizdinių sudarymas. Ryškiausiai jos ypatybės atsiskleidžia įvairiose kūrybinės veiklos srityse: rašytojas iš anksto vaizduojasi romano personažą, dailininkas - paveikslo siužetą, kompoziciją, spalvas ir t.t., muzikas - būsimos muzikos kūrinio girdimų vaizdinių sąskambius ir jų dinamiką, racionalizatorius - naują įrankį

ar darbo metodą, mokslininkas - galaktikos struktūrą ir pan. Kuriamoji vaizduotė pasireiškia kiekvieno žmogaus veikloje, kai reikia numatyti savo veiksmų rezultatus, suprasti kito žmogaus (pvz., mokinio, draugo) asmenybės vidinės psichinės veiklos ypatybes, automobilio variklio gedimus ir t.t.

Svajonė – tai ypatinga kuriamosios vaizduotės rūšis. Svajonėse kuriami tolesnės trokšamos ateities vaizdiniai (pvz., svajonė tapti panašiu į idealų žmogų, svajonė apie sėkmingą profesinę veiklą, džiaugsmingą meilės pavasarį, laimingą vaikų ateitį, tėvynės didybę ir pan.). Svajonėse sukurti gražūs vaizdiniai tiesiogiai nerealizuojami. Dėl to jie tampa arba tolimu šviesiu tikslu, kurio žmogus aktyviai siekia gyvenime, arba išsvajotos grožybės padeda pakilti virš pilkos, monotoniškos kasdienybės.

Realaus žmogaus vaizduotėje visos išskirtosios rūšys nėra atsiskyrusios: jos egzistuoja kartu ir šalia. *Iš tikrųjų asmenybėje vyksta sudėtinga pasyvios ir aktyvios, kuriamosios ir atkuriamosios vaizduotės, sapnų ir svajonių kaita, kai atskirais momentais dominuoja viena ar kita vaizduotės rūšis.*

Individualūs vaizduotės skirtumai

Bet kokioje asmenybės veikloje didesnis vaizduotės produktyvumas pasireiškia kūrybiniais gebėjimais. Turtinės gėnės vaizduotės žmonių kūryba yra originalesnė, jie labiau mėgsta ir patys kurti įvairius sąmojingus posakius bei istorijas, geba įsivaizduoti save kito žmogaus vietoje, geriau supranta kitų asmenų vidinį pasaulį, jų vaizduotėje gimsta daugiau svajonių, o kartu daugiau jausmų ir valios toms svajonėms pasiekti. *Vaizduotės produktyvumas ypač ryškus meno kūrėjų (mokslinės fantastikos kūrėjų, dailininkų, muzikų) veikloje.* Vaizduotės produktyvumo priešybė yra jos *skurdumas*, kurio priežastis - menki patyrimo pertvarkymo (disociacijos ir asociacijos) gebėjimai. Menkiausiai išlavėjusi asmenybės vaizduotė pasireiškia tam tikru prozaiškuumu, humoro stoka, ribotais interesais, nuolatinio sekimo standartais, teigiamų tarpusavio santykių ribotumu. Žinoma, mažiau produktyvios vaizduotės žmonės gali gerai dirbti tose srityse, kur reikia mažiau kūrybiškumo, mažiau bendraujama su kitais žmonėmis.

Vaizduotės produktyvumas dažniausiai krinta į akis tada, kai sukuriami labiau nuo tikrovės nutolę - fantastiški vaizdiniai (stebuklinėse pasakose, tolimos ateities įvykius vaizduojančiuose romanuose ir pan.). *Tačiau produktyvi vaizduotė gali tokia likti ir išlaikydama artimesnius ryšius su tikrove. Daugybę tokios vaizduotės pavyzdžių randame realistiniuose meno kūriniuose, techninėje kūryboje (kai vaizduotėje sprendžiami praktiški gamybos tobulinimo klausimai). Vaizduotės tikroviškumas pasireiškia ir artimesniais išsvajotų idealų ryšiais su realiomis pastangomis jiems pasiekti, taip pat*

vaizduotės vaizdinių ir kritinio mąstymo ryšiais, padedančiais nukreipti, įvertinti, atrinkti ir sutvarkyti vaizduotės vaizdinius į darnias ir estetiškai vertingas sistemas.

Vaizduotės atitrūkimas nuo tikrovės kai kada pasireiškia nerealizuojamomis svajonėmis, tuščiu fantazavimu, polinkiais vaizduotėje konstruojamą tikrovę painioti su realybe.

Atskirų žmonių vaizduotė gali skirtis dominuojančiomis atmintyje ir vaizduotėje vaizdinių rūšimis. Dažniausiai vaizduotėje vyrauja regėjimo ir girdėjimo vaizdiniai. Pasakojama, kad A. Tolstojus taip išlavinęs gebėjimą fantazuoti, jog kartais painiodavęs buvusį dalyką su įsivaizduotu. L. Bethoveno girdimoji vaizduotė buvo tiek ištobulėjusi, kad jis galėjo, būdamas kurčias, sukurti savo reikšmingiausius muzikos kūrinius, G. Floberas pasakojo, kad, aprašydamas ponios Bovari savižudybę, tiesiog juto burnoje arseno skonį. Vaizduotės turinio skirtumai priklauso nuo asmenybės patirties skirtumų (daugiau atitinkamos rūšies vaizdinių atmintyje - daugiau medžiagos vaizduotės vaizdiniams kurti), nuo kūrybinės veiklos pobūdžio (skirtingais vaizdiniais operuoja menininko, mokslininko, technikos kūrėjo vaizduotė), nuo konkrečios profesijos ypatumų (pedagogo, gydytojo, inžinieriaus ir t.t. vaizduotė). ***Vaizduotė ypač susijusi su asmenybės gabumų, charakterio, emocijų, valios, aspiracijų ypatybėmis. Kiekvienos asmenybės vaizduotė pasireiškia vis kitaip ir yra jos svarbiausias kūrybinio aktyvumo bei originalumo komponentas.***

Vaizduotė ir karinė veikla Klaidinga būtų manyti, kad turtinga vaizduote turi pasižymėti tik kūrybinės inteligentijos atstovai, kad akcentavimo, schematizavimo, hiperbolizavimo ir kiti procesai vyksta vien literatūros ir meno veikėjų, architektų ar konstruktorių sąmonėje. ***Karyba taip pat puiki dirva kūrybinei vaizduotei, ypač taktikai.*** Pvz., vadas žemėlapyje atidžiai nagrinėja situaciją fronte, sudaro mūšio planą, rengia techniką, ginklus, nuteikia žmones būsimajam mūšiui. Šioje vado veikloje jam talkina vaizduotė. Kad geriau įsivaizduotume kulkos, minos, sviedinio ar raketos lėkimo trajektoriją, mes neretai tai pavaizduojame lentoje ar popieriuje. Tai vienas iš daugelio atvejų, kai daiktai ar reiškiniai labai sumažinami (hiperbolizuojami). Tas pats metodas naudojamas, kai naudojames žemėlapiams, laivų, lėktuvų, tankų, raketų modeliais.

Vaizduotė nėra tik asmenybės įgimta savybė. Ji, kaip ir daugelis kitų savybių, tobulėja, vystosi didėjant gyvenimo patirčiai, intelektui. Vaizduotės produktyvumas priklauso nuo žmogaus veiklos motyvų, mąstymo,

atminties, valios, jausmų, anksčiau gautos jutiminės patirties, praktinės veiklos. ***Žinome, kad mūsųje dažnai klystama todėl, kad karys neteisingai išvaizdavo savo vaidmenį jame.*** Kadangi daugelis karių, ypač jaunų, neturi patirties fronte, jų vaizduotę lavint padeda galimų kovos veiksmų ir taktinių sprendimų pavaizdavimas popieriuje, lentoje ar miniatiūriniame poligone. ***Tačiau geriausiai karių vaizduotę lavina realios (artimos mūsų sąlygoms) pratybos.*** Jų metu ne tik įgyjama reikalingos kovinės patirties, bet ir atsiranda gera proga pasireikšti karių kūrybingumui. ***Sprendžiant taktines kovų veiksmų problemas ypač reikalinga valinga, aktyvi kuriamoji vaizduotė.***

Turtinant karių vaizduotę, rekomenduojama jiems skirti užduotis, reikalaujančias išradingumo, savarankiškumo. ***Būsimųjų karininkų pedagoginė vaizduotė*** turtėja stažuocių kariniuose daliniuose metu, kai jie gali praktiškai pritaikyti teorinių užsiėmimų metu gautas psichologijos ir pedagogikos žinias.

Karių vaizduotę ugdo ir grožinės, mokslinės-techninės, fantastinės, memuarinės ir kitokios literatūros skaitymas, žymių karvedžių, Tėvynės gynėjų, pasipriešinimo kovotojų biografijų ir gyvenimo patirties nagrinėjimas, gerų kino ir videofilmų peržiūros.

Karių mokymo procese būtina naudoti vaizdines mokymo priemones, sieti mokymą su praktine veikla, nes tai ne tik turtina vaizduotę, bet ir padeda geriau ir greičiau išmokti, įsiminti dėstomąją medžiagą. Vaizdumo ir teorijos ryšio su praktine veikla principai yra vieni svarbiausių dėdaktikoje (mokymo teorijoje).

Baigiant norisi pažymėti, ***kad kario, kaip ir kiekvieno žmogaus, vaizduotė tampa turtingesnė asmenybei tobulėjant,*** ugdant intelektualines ir dvasines jos galias, formuojant teigiamas charakterio savybes, dorovines nuostatas.

Kartojimo testas

1. Vaizduotė nuo atminties skiriasi:
  - 1) didesniu vaizdinių fantastiškumu;
  - 2) atmintis – tik vaizdinių saugykla, vaizduotė – operavimas tais vaizdiniais;
  - 3) vaizduotėje pertvarkomi ir kuriami tokie vaizdiniai, kurių atmintyje nebuvo.
2. Kur pasireiškia vaizduotė?
  - 1) bet kokioje veikloje, kai įsivaizduojami nauji, dar atmintyje neužfiksuoti vaizdiniai;

- 2) sapnuose;
  - 3) meninėje ir techninėje kūryboje.
3. Kieno vaizduotė produktyvesnė?
- 1) poetų;
  - 2) fantastinių romanų rašytojų;
  - 3) aiškiaregių ir pranašų;
  - 4) mokslininkų;
  - 5) tik konkretūs moksliniai tyrimai gali atsakyti į šį klausimą.

IV.JAUSMAI IR VALIA

1. Jausmai. Karių jausmai ir jų ugdymas

Bendrasis apibūdinimas *Jausmai, arba emocijos, yra visai kitokie psichikos reiškiniai negu praeituose skyriuose nagrinėti pažinimo procesai. Jais žmonės negauna naujos informacijos apie daiktus, reiškinius ar jų savybes, o tik išgyvena tam tikrus santykius su pažįstama tikrove. Žmogus negali būti abejingas aplinkos poveikiams, nes vieni jų padeda patenkinti poreikius, yra naudingi, kiti, priešingai, kliudo patenkinti reikmes arba net kenkia fizinei ir dvasinei žmogaus egzistencijai.* Pirmuosius pažindamas, žmogus jaučia malonumą, džiaugsmą ir kitas teigiamas emocijas, o antrieji kelia nepasitenkinimą, liūdesį, baimę ir kitus neigiamus išgyvenimus. Žmonės neabejingi atskiroms daiktų ar reiškinių savybėms. Ryškiai skiriami malonūs ir nemalonūs kvapai, garsai, skoniai ir kt. Sudėtingesnius išgyvenimus sukelia daiktų visumos pažinimas. Saulėta diena, gėlių darželis, žirgo šuolis, artimo žmogaus pasirodymas ir pan. dažniausiai džiugina, o rudens žvarba, dvokiantis kemsynas, draugo išdavystė ir pan. kelia liūdesį, pasipiktinimą ir kitas neigiamas emocijas. Pajutęs kokį trūkumą, žmogus pirmiausiai jaučia nepasitenkinimą, įtampą ar kančią. Tada jis išgyvena neigiamas emocijas, nori ką nors pakeisti, kad išsivaduotų iš tokios nemalios būsenos.

Jausmai yra žmogaus santykio su pažįstamais daiktais, reiškiniais, kitais žmonėmis ir pačiu savimi išgyvenimai. Jausmams pavadinti lietuvių kalboje yra vartojamas ir tarptautinis terminas *emocijos*. Nors yra buvę mėginimų teikti šiems žodžiams skirtingas reikšmes, tačiau čia laikysimės labiau paplitusių psichologinėje literatūroje tradicijų, kur jausmai ir emocijos yra sinonimai. Ir vienas, ir kitas terminas gali reikšti daugiau ar mažiau sudėtingų santykių išgyvenimus.

Jausmais domėjosi jau senovės Graikijos filosofai, o žymus tadžikų mokslininkas Avicena dar prieš 1000 metų atliko pirmąjį eksperimentinį emocijų tyrimą su dviem ėriukais. Abu jie buvo vienodai maitinami ir laikomi tokiais pačiomis sąlygomis, tik vienas jų nuolat regėjo netoliese prištą vilką. Jis greitai nustojo ėsti ir nugaišo, kai tuo tarpu kitas puikiai augo. Tai parodė emocijų reikšmę gyvam organizmui.

Daug laiko prabėgo nuo Avicenos eksperimento. Jausmai tokie reikšmingi žmogui, tiek daug jie teikia pasitenkinimo, komforto arba nusiylimų, kad atsisipindi ir grožinėje literatūroje, ir kitose meno šakose. Čia

dažniausiai jausmai iškeliama į aukščiausių humaniškų vertybių lygį. Mokslinis psichologinis jausmų modeliavimas nebuvo toks sėkmingas. Daug sunkiau rasti tinkamas tyrimų metodikas bei įvertinančius testus, sunkiau perprasti jausmų esmę. Dėl to po grožinėje literatūroje sukurtų puikių meilės bei kitų jausmų aprašymų mokslinis jausmų aprašinėjimas yra gana blankus ir beveik nekelia pažinimo džiaugsmo.

Jausmų teorijos

Vieningos jausmų teorijos psichologijos mokslas dar nesukūrė. Emocijų kilmė aiškinama labai įvairiai. Kelias svarbesnes teorijas, atskleidžiančias ir paryškinančias vienas ar kitas jausmų ypatybes, trumpai aprašysime.

Bandydamas atskleisti biologinę jausmų prigimtį **Č. Darvinas** teigė, kad jausmų kilmė yra gyvuliška ir kad psichikai vystantis jie turėtų išnykti. Jausmai – tai instinktyviųjų veiksmų rudimentas, jų išraiškos – buvusių naudingų judesių atgarsiai. Teigiamų jausmų išraiškos priešingos neigiamų jausmų išraiškoms. Visos emocijos atsirado evoliucijos procese, kai jų išraiškos – reakcijos turėjo padėti žmogui prisitaikyti ir išgyventi.

XIX a. pabaigoje atsirado **V. Džemso-K. Langės** periferinė jausmų teorija. Ji pavadinta pavardėmis mokslininkų, kurie, nežinodami vienas kito darbų, padarė panašias išvadas. Pasak šios teorijos, kilus jausmams (emocijoms) *pirmasis signalas yra organizmo fiziologiniai vegetatyviniai pasikeitimai*, atsirandantys dėl išorės poveikių (širdies darbo, kraujo apytakos, kvėpavimo, vidaus sekrecijos liaukų darbo, medžiagų apykaitos ir kt.). *Emocijos esančios šių pasikeitimų atspindys*. Pasak šios teorijos, žmogus pirma pradeda juoktis, o tik po to patiria komiškumo jausmą, pirmiau jis sukanda dantis ir suspaudžia kumščius kovai, o tik po to jam kyla pyktis. Mes ne dėl to verkiame, kad liūdime, o dėl to esame liūdni, kad verkiame ir t.t. Aiškinant šia teorija, teiginį “Nuėjau į mišką, pamačiau vilką, išsigandau, pradėjau bėgti“, reikėtų keisti taip: “Nuėjau į mišką, pamačiau vilką, pradėjau bėgti, išsigandau”.

V. Kenono (1927) ir **P. Bardo** (1931) tyrimai parodė, kad periferinės teorijos aiškinimai nėra teisingi, nes vidiniai fiziologiniai pakitimai gali skirtis nuo emocijų. Jie nustatė, kad jutimai emocinius išgyvenimus sukelia tik tada, kai jaudinimai receptoriais ir aferentiniais nervais sukelia impulsus poživio gumburo (thalamus) srityje.

D. Lindslėjus (1951), **P. Mak-Linas** (1955) geriau ištyrė galvos smegenų limbinę sistemą, arba visceralines smegenis, esančias po didžiųjų pusrutulių žieve, ir sukūrė **aktyvacinę** emocijų teoriją. Pasak jų, emocijas sukelia retikulinės formacijos jaudinimas.

R. Hesas (1930), Dž. Oldsas, naudodami įauginamų į smegenis elektrodų metodą, *smegenų požieivio srityje surado teigiamų ir neigiamų emocijų* (*“rojaus” ir “pragaro” centrus*). Dirginant žiurkėms per elektrodus atitinkamus smegenų centrus, galima dirbtinai sukelti teigiamas ar neigiamas emocijas, kurias atspindi gyvūnų elgsena. Dž. Oldsas padarė žiurkėms specialų įrenginį, kuriuo jos pačios išmoko dirginti savo teigiamų emocijų centrus. Tokios žiurkės, kaip narkomanės, iki išsekimo dirgino savo *“rojaus” centrus* (užmiršdamos maistą ir gėrimą).

Bandoma sukurti modernią techniką, kuria būtų galima dirginti žmonių emocinius centrus be implantuotų elektrodų ir taip reguliuoti ekstremaliomis sąlygomis dirbančių (kosmonautų, fronto karių ir kt.) asmenų emocijas.

Rusų psichofiziologas *P. Semionovas* bandė sukurti informacinę emocijų teoriją. Pasak jos, svarbiausias emocijos impulsas yra poreikis. Emocijos ženklą (teigiamą ar neigiamą) ir intensyvumą lemia žmogaus turima informacija apie tai, kaip galima šį poreikį patenkinti. Kilus poreikiui, žmogus sugretina turimas poreikio patenkinimo priemones su būtinomis priemonėmis įtampai pašalinti. Jeigu jam nepavyksta pasiekti norimo tikslo, patiria *neigiamas emocijas*. Aišku, kiekvienas žmogus tokias emocijas siekia nuslopinti, todėl stengiasi gauti kuo daugiau žinių apie tai, kaip galima poreikį patenkinti. Jeigu įsitikina, kad turimų priemonių užtenka, kyla *teigiami emociniai išgyvenimai*. Taigi žmogaus išgyvenamos emocijos priklauso nuo poreikio bei turimos ir reikalingos informacijos apie jo patenkinimo galimybes. Įvertinus kilusio poreikio jėgą ir kokybę galima apskaičiuoti, kokia emocija gali kilti bet koku atveju:

$$E=N(I_t-I_r)$$

kur N – poreikis, E - emocijos, I - informacija (I_r - reikalinga, I_t - turima).

Kai žmogus nejaučia jokie poreikio, t.y. $N=0$, tai ir $E=0$ - nekyla jokių emocijų. Neigiamos emocijos atsiranda tada, kai turimos informacijos nepakanka, t.y. $I_t < I_r$ arba $I_t=0$. Ši teorija pabrėžia emocijų ryšius su pažinimo lygiais, tačiau ji neaiškina emocijų psichologinių mechanizmų ir nėra taikoma visiems emociniams išgyvenimams. Baigiant kalbą apie emocijų teorijas, reikia pažymėti, kad dar nesukurta bendra teorija, galinti paaiškinti visą išgyvenimų įvairovę.

**Jausmų
išraiškos ir
funkcijos**

Jausmai yra daug labiau susiję su įvairiais organizmo pasikeitimais negu pažinimo procesai. Kasdieniniai stebėjimai rodo, kad džiaugsmas, sielvartas, pyktis, baimė ir kt. turi savo specifinę išraišką, iš kurios galima apytikriai numanyti, kokius jausmus žmogus patiria. Jausmai reiškiasi veido ir viso kūno judesiais (*mimika ir pantomimika*), kalbos intonacijomis (*vokalinė mimika*). Išsigandęs žmogus pabąla, iš gėdos rausta ir pan. Tai atsitinka išsiplėtus ar susiaurėjus veide esantiems kapiliarams. Esant stipresniam emociniam susijaudinimui, padidėja kraujo spaudimas, priklausantis nuo intensyvesnio širdies darbo.

Emocinis susijaudinimas keičia ir virškinimo sistemos veiklą. Patiriantis nemalonius jausmus žmogus netenka apetito, ima jausti sunkumą viduriuose ir pan. V. Kenono tyrimais buvo nustatyta, kad dėl emocijų poveikio keičiasi ir vidaus, ir išorės sekrecijos liaukų darbas. Stipriai susijaudinus padidėja cukraus kiekis kraujyje. Ši kitimą sukelia iš antinksčių padidėjęs adrenalino išsiskyrimas. Tai veikia kepenis, todėl pagaminamas didesnis cukraus kiekis, kuriuo aprūpinti raumenys turi daugiau jėgos, žmogus jaučiasi energingesnis. Vienas iš reikšmingiausių organizmo pakitimų yra vadinamasis psichogalvaninis refleksas. Pasikeitimus atspindi elektros srovės stiprumo kitimas galvaninių elementų grandinėje, kai prie jos prijungiamas žmogus, kuriam nuolat sukeliamos kokios nors emocijos.

Emocijų išraiškos veiksmai gyvūnams padeda adaptuotis. Č. Darvinas (1872) aiškino, kad kai kurie judesių kitimai, atsiradę dėl emocijų įtakos, išreiškia gyvūnų pasirengimą puolimui, gynimuisi ir kt. Šernai, pašiaušdami šerius, dramblius, pakeldami ausis, ir t.t. baido savo priešus. Panašias reikšmes turi žmogui dantų sukandimas ir rankų suspaudimas prieš kovą, maloni šypsena draugiško susitikimo metu ir pan. (40 pav.)

40 pav. Beždžionės ir žmonių emocijų išraiškų panašumai

Žmogaus gyvenime išorinės emocijų išraiškos atlieka ir komunikacinę funkciją. Įvairūs veido, galūnių ir kt. judesiai, kalbos intonacijos, ašaros ir t.t. signalizuoja kitiems asmenims apie vidinius psichinius išgyvenimus. Žinoma, žmogus gali savo valia išraiškas reguliuoti (aktorių vaidyba), gali rodyti ir labai besiskiriančias nuo emocinių išgyvenimų išraiškas (41 pav.).

41 pav. Ar galite atskirti laimės, nervingumo, liūdesio, nustebimo, paniekos ir baimės išraiškas?

Todėl nedera užmiršti, kad informacija apie išgyvenamas emocijas, išreikšta ne žodinėmis formomis, dažnai esti daugiaprasmė. Pavyzdžiui, kai pašnekovas žiovauja, galime spėti, kad pokalbis jam visai neįdomus arba jis tiesiog pavargęs. Beje, yra žmonių, sąmoningai demonstruojančių pageidaujamas emocijas - perdėtai džiūgauja, liūdi, domisi, t.y. meluoja “žiūrėdami į akis”. Todėl naivu tikėtis, kad žinios apie mimikos bei pantomimikos ypatumus leis tikrai suprasti kitą žmogų. Daug svarbiau stengtis pašnekovo jausmus suvokti ir įvertinti teisingiau. Taip pat, jei norime, kad gerai mus suprastų pašnekovas, *turime mokytis reikšti savo jausmus pakankamai atvirai, tačiau patys pasirinkdami norimą atvirumo lygį*. Išmokę kontroliuoti savo emocijų tiek verbalinę, tiek neverbalinę išraišką, galime ramiai išsakyti ne tik teigiamus savo jausmus, bet ir neigiamus. O tai yra pakankamai

svarbu, kad jie nesikaupytų mūsų viduje, nekeltų vidinės įtampos ir kad žmogus, su kuriuo bendraujame, pažintų mūsų emocinį pasaulį

Būtina pažymėti, kad emocijų išraiškos skirtingą reikšmę turi atskirose kultūrose. Pvz., kinai pyktį reiškia išplėsdami akis (todėl nesupranta, kodėl europiečiai tokie pikti), baimę - plodami rankomis, japonai gailėstingumą - šypsena, prancūzai labai mėgsta verkti. Yra kultūrų, kur emocijų stengiamasi savo elgesiu ir mimika neatskleisti.

Jausmų rūšys

Žmonių jausmai labai įvairūs savo turiniu, reikšme asmenybei, trukme ir patvarumu, santykiais su veikla ir kitomis sąlygomis. Psichologai dar nesukūrė išsamios jausmų klasifikacijos. Pažymėsime čia pagrindines, dažniausiai psichologinėje literatūroje išskiriamas jausmų rūšis.

Pirmiausia jausmai skirstomi į **teigiamus ir neigiamus**. Būdinga, kad kiekvieną teigiamą jausmą atitinka neigiamas. Pvz., džiaugsmą - liūdesys, meilę - neapykantą, kovingą pakilimą - baimę ir t.t. Šis reiškinys yra vadinamas jausmų **poliariskumu**, nes teigiami ir neigiami jausmai užima **kraštutines-poliarines padėtis**, tarp kurių yra daugybė tarpinių jausmų.

Teigiamų ar neigiamų jausmų kyla tenkinant įvairiausius žmogaus poreikius. Poveikiai, kurie padeda patenkinti poreikius arba juos patenkins ateityje, kelia malonių išgyvenimų. Poveikiai, kurie trukdo patenkinti poreikius arba gali trukdyti tai padaryti, kelia nemalonių jausmus. Tie patys objektai gali sukelti skirtingos kokybės jausmus atsižvelgiant į tikslus ir poreikius (pvz., lietus, kai jo reikia augalams, kelia vienokių išgyvenimus ir visai kitokių, kai kliudo nuimti derlių; tas pats žmogus, kol jis mėgstamas, yra daugelio teigiamų jausmų šaltinis, o pasikeitus nuostatai, kelia nepasitenkinimą ar neapykantą).

Atsižvelgiant į jausmų įtaką veiklai, jie yra skirstomi į **steninius (gr. stenos - jėga) ir astetinius**.

Steniniais vadinami tie jausmai, kurie padidina žmogaus aktyvumą, pasitikėjimą savimi ir skatina veikti. **Asteniniais** vadinami jausmai, kurie mažina aktyvumą, paralyžiuoja valią, nuteikia tik pasyvios gynybos reakcijoms. Aistros visada yra steniniai jausmai. Dažniau steniniai būna teigiami jausmai (džiaugsmas, meilė), o asteniniai - neigiami (sielvartas, baimė). Tačiau esant skirtingoms situacijoms tie patys jausmai kinta. Žmonės sako: **“Nustėro iš baimės” ir “Baimė turi ilgą koją”**. Čia teisingai pastebima, kad **baimė gali ir skatinti, ir stabdyti energingumą**. Tai tinka ir daugeliui kitų jausmų (džiaugsmas gali virsti pasyviu mėgavimusi, o neapykanta - sukelti norą keršyti arba energingai veikti).

Dažnai jaučiami sudėtingi jausmai, kai kartu susipina ir malonūs, ir nemalonūs, arba stetiniai ir asteniniai, išgyvenimai (juokas pro ašaras, meilė ir neapykanta). Tokie tarpiniai jausmai yra vadinami *ambivalentiniais*.

Aprašant paprasčiausias emocijas, yra *skiriamos trys pagrindinės jų diados: pasitenkinimas-nepasitenkinimas, įtempimas-atsipalaidavimas, susijaudinimas-nusiramimas*.

Pasitenkinimo ar nepasitenkinimo emocijos atsiranda dėl paprasčiausių biologinių poreikių (maisto, miego, temperatūros ir kitų panašių) patenkinimo ar nepatenkinimo. Pasitenkinimo emocijos, lydinčios kokius nors veiksmus, labai svarbios įpročiams formuotis.

Įtampa atsiranda dėl įprasto gyvenimo būdo pasikeitimų. Kuo sudėtingesnė sistema yra griunama, tuo didesnę įtampą ji sukelia. Persitvarkymams baigiantis, atsiranda malonios atsipalaidavimo emocijos.

Susijaudinimą gali kelti kokie nors nauji impulsai, gresiantys pakeisti asmenybės savęs vertinimą, nuostatas (pažiūras, vertybes, vertinimo kriterijus). Nusiiramimas atsiranda praėjus pavojui, kognityviškai įvertinus situaciją ir pan. (jaudinimasis per egzaminą, viešą pasisakymą, patekus į netikėtą situaciją).

Emocijos klasifikuojamos ir atsižvelgiant į išgyvenimo trukmę, pasireiškimų stiprumą ir įtaką asmenybės veiklai. Pagal minėtus požymius išskiriamos šios pagrindinės emocinės būsenos: nuotaikos, afektai, aistros, stresai ir frustracijos.

Nuotaikos yra ilgesnį laiką besitęsiančios, valdančios tam tikrą laiką visą asmenybę ir nuspalvinančios elgseną bei psichinius reiškinius, būsenos. Gerai žinome džiugias ir liūdnas, darbingas ir irzlias ir kitokias nuotaikas. Nuotaikų atsiradimo ir pasikeitimo priežastys labai įvairios: organizmo sveikatos būklė, klimatas (daugiau saulės - geresnė nuotaika), gamtos reiškiniai, įvairios visuomeninės priežastys (nepriklausomybės atgavimas, geros ekonominio gyvenimo prognozės yra geros nuotaikos priežastis, o nusiakalstamumo didėjimas, karų grėsmė kelia nerimastinę, blogą nuotaiką).

Gera nuotaika yra svarbi darbo, mokymosi ir kūrybinės veiklos sąlyga. Nuotaikų priežastys ne visada įsisąmoninamos. Įsisąmoninus priežastis, neretai jų pakeisti negalima, todėl nuotaikas formuoti bei reguliuoti, kaip ir kitas emocijas, yra įmanoma tik netiesiogiai. Nuotaikos gerėja, radus tolimesnius vertingus tikslus, pasirūpinus visų organizmo sistemų sveikata, dirbant mėgstamą darbą, kuriant.

Afektai (lot. *affektus* - dvasios sujaudinimas) yra staiga išskylančios, audringai pasireiškančios, trumpai besitęsiančios jausminės būsenos. Dažniausi yra pykčio, džiaugsmo, išgąščio, nusivylimo afektai. Afektus sukelia

kokie nors reikšmingi ir stiprūs dirgikliai (žodžiai, kitų žmonių poelgiai, įvairios pavojingos situacijos). Tuomet žmogus nepajėgia objektyviai įvertinti situacijos, nesugeba valdyti savo reakcijų. Kalba dažnai pasidaro padrika, judesiai nekoordinuoti, žmogus nepajėgia kontroliuoti savęs, numatyti savo veiksmų pasekmių. Dėl afekto dažnai ižeidžiami ar užgaunami bendravimo partneriai. Dėl afektų išryškėja asmenybės primityvioji pusė, kurios ir pačiam dažnai tenka gėdytis. Dėl to vienas iš ugdymo ir saviugdros tikslų yra afektų pasireiškimų slopinimas ir reguliavimas. Kadangi afektai trunka trumpą laiką, tai pirmiausia rekomenduojama pratintis stabdyti greitas reakcijas. Kai kas mano, kad afektų pasireiškimą stabdymas kenkia sveikatai: didina nervingumą, neigiamai veikia širdies darbą ir kt.

Aistros yra stiprios, ilgai besitęsiančios jausminės būsenos, susijusios su veiksmingu veržlumu, nukreiptu į aistros objektą (aistra moksliniams tyrimams, pinigams, kūrybai, azartiniais žaidimams, priešingos lyties asmenims ir t.t.). Aistros gali būti nukreiptos ir į materialinių, ir į dvasinių poreikių tenkinimą. Aistros, priklausančios nuo valingos veiklos, dažnai ilgam nulemia asmenybės veiklos pagrindines kryptis. Tai galinga jėga, mobilizuojanti visas asmenybės pajėgas siekti pasirinktų tikslų. Aistrų vertė priklauso nuo jų turinio ir dorovinių kriterijų. Pvz., aistringas veržimasis į valdžią, motyvuojant tai tautos ar valstybės gerovės siekimu, būtų naudinga aistra, tas pats veržimasis į valdžią vadovaujantis egocentriškais įgaliojimais, turto, keršto ir kitais motyvais - žalinga.

Stresai yra emocinės būsenos, sukeltos *ekstremalių asmenybei sąlygų (stresorių)*, pasireiškiančios įtampomis, judesių padrikumu, nepasitikėjimu pasirenkant veikimo kryptis, klaidingomis reakcijomis.

Organizmo reakcijos į stresą būna fiziologinės, motorinės, psichologinės. Dėl fiziologinių reakcijų pirmiausia sutrinka širdies, kvėpavimo sistemos darbas, išsiplečia akių vyzdžiai, dėl motorinių – imama drebėti, mikčioti, sutrinka judesių koordinacija. Psichologinės reakcijos gali pasireikšti neramumu, baimės, gėdos, pykčio priepuoliais, sveikos nuovokos praradimu, nesugebėjimu blaiviai mąstyti, spręsti problemas, ko nors išmokti. Stiprėjant stresui individo intelekto galimybės mažėja, aptemsta protas, prarandamas sugebėjimas blaiviai mąstyti konfliktinėse situacijose, atsiranda refleksinių (nevalingų) judesių, gali apimti panika.

Pagal stresoriaus rūšį ir jo poveikį stresas gali būti *fiziologinis* bei *psichologinis*. Fiziologinį stresą gali sukelti labai didelis fizinis krūvis, aukšta arba žema temperatūra, traumos, skausmai. *Psichologinis* stresas dar skirstomas į:

informacinį, kuris kyla dėl informacijos pertekliaus. Žmogus nesugeba susitvarkyti su užduotimi, greitai ir teisingai spręsti esant didelei atsakomybei už sprendimo pasekmes;

emocinį, kylantį grėsmingose situacijose, esant pavojui, pastovioms neigiamoms emocijoms, įtampai ir pan. Tuomet kinta žmogaus psichologinių procesų eiga, motyvacinė struktūra, elgesio būdas.

Žymus emocinių stresų tyrinėtojas H. Selje rašė, kad *reakcijos į stresorius gali reikštis trimis būsenomis: 1) aliarmo, 2) adaptacijos arba rezistencijos* (pasipriešinimo, atsparumo) ir 3) *išsekimo*.

Aliarmo būseną yra pirminė reakcija į žalingus poveikius. Ji pasireiškia asmenybės humoralinių medžiagų koncentracijos pasikeitimais kraujyje ir limfoje. Kraujas sutirštėja, pakinta jo cheminė sudėtis. Sutrinka žmogaus suvokimas bei objektyvus pavojingos situacijos vertinimas.

Po aliarmo įtampos prasideda apsisaugojimo, susivaldymo, pusiausvyros atstatymo - adaptacijos ir rezistencijos būseną. Adaptacijos metu kraujas cheminė sudėtis normalėja, pamažu nyksta buvusi įtampa, žmogus grįžta į įprastą būseną. Jeigu stresoriai veikia ilgai ir stipriai, pasipriešinimo būseną pereina į trečiąją - *išsekimo būseną. Ilgalaikiai stiprūs stresoriai sukelia ne-normalias kūno ir psichikos būsenas, išsekina dvasines ir fizines organizmo galias*.

Neturėtume pamiršti, kad *dažnai stresas veikia kaip teigiamas, jėgas mobilizuojantis faktorius, skatinantis energingai veikti, aktyviai ieškoti išeities stresinėje situacijoje*. Tačiau, jei stresoriai yra itin stiprūs, įprastas stresas gali virsti *hiperstresu* ir dezorganizuoti mūsų elgseną, psichines bei fiziologines reakcijas.

Žalingi ir ilgai bei nuolat veikiantys stresoriai gali sukelti *distresą*, neigiamai paveikti mūsų fizinę ir psichinę sveikatą, tapti įvairių susirgimų priežastimi.

1984 – 1987 m. JAV psichologai tyrė Vietnamo karo veteranų būklę. Paaikškėjo, kad ilgalaikis stresas smarkiai apsunkino daugelio karių prisitaikymą prie takaus gyvenimo. Vietnamo karo veteranai skundėsi pablogėjusia atmintimi, nesugebėjimu sutelkti dėmesį, nemiga, nerviniu išsekimu, apatija. Juos dažnai kamavo įkyrūs prisiminimai, netikėti baimės, pykčio protrūkiai, kaltės jausmas ir neviltis. Buvo pastebėtas jų polinkis konfliktus ar kitokias gyvenimiškas problemas spręsti grubia jėga, prievarta. Kai kurie veteranai sakė, kad nemato prasmės gyventi, nesugeba mylėti, džiaugtis. Jie skundėsi ir fizinėmis negaliomis – galvos, nugaros, vidurių

skausmais, širdies ir kraujagyslių funkciniais sutrikimais ir kitais negalavimais.

Atskirų individų atsparumas stresams labai nevienodas. Jį gali nustatyti specialistai (psichologai, psichoneurologai). Nustatomos asmenybės psichinės savybės, *temperamentas*, polinkis į *intraversiją ar ekstraversiją*, psichikos *stabilumas* ar *dirglumas*, gyvenimo būdo rizikos laipsnis, stresoriai, veikiantys tiriamojo asmenybę, jų dažnumas ir intensyvumas. Visa tai leidžia prognozuoti hiperstreso ar distreso atsiradimo pavojų, ieškoti galimybių jų išvengti.

Kai kuriems individams bet koks spaudimas sukelia atitinkamo stiprumo stresą, kuris gali neigiamai paveikti jų veiklą. Jei spaudimas pasiekia *kritinį tašką*, šių individų veikla dar labiau sutrinka ir galiausiai virsta panika. *Tai turėtų atsiminti karinių dalinių vadai.* Jie privalo pažinti savo karius, jų reakcijas į spaudimą ir stresą. Vadas turi nujausti *kritinį spaudimo tašką* tam, kad, liaudiškai tariant, neperlenktų lazdos. Tai žymiai padėtų jam vadovauti kariams kritiniais momentais.

Kai kurioms profesijoms (lakūnų, kosmonautų, vairuotojų, operatorių ir kt.) labiau tinka tik stresams ir kitiems ekstremaliems poveikiams atsparinės asmenybės.

Tokia, be abejo, yra ir karininko profesija. Šios knygos antrosios dalies prieduose pateikiami testai temperamentui, psichikos dirglumui ar stabilumui (Aizenko testas), asmenybės atsparumui stresams nustatyti. Žinoma, tų testų rezultatų nereikėtų pernelyg sureikšminti. Objektiviau asmenybės psichinės savybės gali nustatyti tik specialistai. *Be to, nereikia pamiršti, kad žmogus yra sąmoninga, valinga būtybė, galinti valios pastangomis įveikti savo trūkumus.*

Frustracija yra stiprus nervinis – psichinis žmogaus sukrėtimas, kylantis tada, kai, siekiant išsvajoto tikslo, susiduriama su neįveikiama kliūtimi (objektyvia ar subjektyvia). Pvz., ilgus metus moksleivis svajojo studijuoti mediciną ir būti gydytoju, bet nepateko į universitetą, neįveikęs konkurso; mergina rengėsi tekėti už laivo kapitono, o jis vedė kitą ir pan.

Todėl frustraciją galima pavadinti nesėkmių išgyvenimu. Ją gali sukelti ne tik išorinės kliūtys (kitų žmonių priešinimasis, nepatenkintas meilės poreikis, meilės stoka, visuomenės elgesio taisyklės, materialinės priežastys), bet ir vidinis konfliktas ar reikiamų sugebėjimų stoka. Kuo labiau trukdoma asmenybei kryptingai veikti ir kuo arčiau yra siekiamas tikslas, tuo stipresnė frustracija.

Dėl frustracijų padidėjusi įtampa sutrikdo žmogaus veiklą, todėl jis ginasi tam tikromis gynybinėmis reakcijomis. ***Yra keli tipiškai pasipriešinimo frustracijoms būdai.***

Bene svarbiausias iš jų – agresyvumas. Neretai jis pasireiškia drastiškais pastangomis ir veiksmais, siekiančiais sunaikinti arba pašalinti frustracijos šaltinį. Vengiama ir visų kitų (net su frustracijos šaltiniu nesusijusių) žmonių.

JAV psichologo Dž. Dolardo teigimu, frustracija beveik visada sukelia agresiją, o agresija beveik visada yra reakcija į frustracijas.

Su reakcijomis į frustracijas yra susijusi ir projekcija, t.y. savo nesėkmių priežasties ieškojimas kituose, neigiamų bruožų “peradresavimas”, priskyrimas kitiems žmonėms, kitų kaltinimas.

Dar viena frustracijų pasekmė – depresija. Tai apatijos, liūdesio, nepasitikėjimo, beviltiškumo, nelaimingumo išgyvenimas. Jis kyla dėl to, kad žmogus negali pasiekti reikšmingo tikslo. Viena vertus, depresija, pasireiškianti neveiklumo būseną yra priešinga agresyvioms reakcijoms, kita vertus, ją galima traktuoti ir kaip agresijos savo paties atžvilgiu išraišką, nes depresiją išgyvenantis žmogus dažnai nepagrįstai save kaltina, per menkai save vertina, grimzta į beviltiškumo liūną. Sunki, ilgai trunkanti depresija gali pastūmėti ir į savižudybę.

Frustracijos gali pasireikšti regresija – primityvesnių elgesio formų išsiveržimu. Esant regresijos būsenai žmonės verkia, kalba visokius niekus, kramto nagus. Kai kada rengiasi net savižudybei.

Mažiau skausmingai frustracijos išgyvenamos pasireiškiant racionalizacijos reakcijoms. Nepasiekęs išsivajoto tikslo, žmogus stengiasi jį sumenkinti (ne toks jau geras tas kapitonas, išgeriantis ir pan; nepatekęs į aukštąją mokyklą, asmuo ima ieškoti neigiamų studijų pusių ir pan.). Sumenkindamas buvusį tikslą, žmogus lengviau suranda kitą reikšmingą tikslą, kurio taip pat verta siekti. Būna ir taip, kad vieną kartą trokštamo tikslo nepasiekęs žmogus vėliau dar atkakliau ir ryžtingiau jo siekia – stengiasi pašalinti nesėkmės priežastis, jas įveikti (uoliau mokosi, rengiasi stojamiesiems egzaminams ir pan.). Tokias reakcijas, matyt, irgi galima priskirti prie racionalizacijų.

Baimė. Tai emocinė būseną, kylanti biologiniam ar socialiniam individo gyvenimui pavojingose situacijose, susijusi su tikru ar įsivaizduojamu pavojaus šaltiniu. Baimės išgyvenimo stiprumas ir specifika priklauso nuo pavojaus pobūdžio, prasideda nuo būgštavimo, išgąščio ir sustiprėja iki siaubo. ***Būseną, kai pavojaus šaltinis yra neaiškus arba nesuprantamas, vadi-***

nama nerimu. Nerimo priežastys panašios į baimės atsiradimo priežastis, tačiau, skirtingai nuo baimės, nerimo šaltinio negalime tiksliai nurodyti (kartais taip ir sakoma: kažko neramu). Tyrinėtojai nurodo keletą nerimo priežasčių: įvairios socialinės problemos (valstybės santvarka, rasinės ir tautinės problemos, neaiškus ekonominis statusas, konfliktai šeimoje); pasikeitimai žmogaus gyvenime (artimo žmogaus mirtis, ligos, nėštumas, vedybos, skyrybos ir t.t.); tai ir kasdieninio gyvenimo sunkumai, problemos. Sunkumai gali būti įvairiausi – nuolatinis laiko trūkumas, vienišumas, nesaugi aplinka, finansinė atsakomybė, nepasitenkinimas darbu, kai kurioms moterims – namų ruošos rutina ir t.t. Pavyzdžiui, studentai dažniausiai jaučia nerimą dėl netinkamo laiko organizavimo, vienišumo bei suvokiamos būtinybės atitikti savo srities specialistui keliamus reikalavimus.

Baimė perspėja subjektą apie gresiantį pavojų, skatina ieškoti būdų, kaip to pavojaus išvengti. **Kai baimė išauga iki afekto** (paniškos baimės, siaubo), ji gali nulemti elgesio stereotipą (pasitraukimą, apstulbimą, apsauginę agresiją).

Socialinėje žmogaus raidoje **baimė reiškiasi kaip viena auklėjimo priemonių.** Pavyzdžiui, baimė būti pasmerktam yra elgesio reguliavimo veiksnys. Kai visuomenėje individą gina įstatymai, per didelis žmogaus polinkis bijoti vertinamas neigiamai.

Susidariusios baimės reakcijos yra palyginti pastovios ir gali išlikti netgi suvokiant jų beprasmiškumą. Todėl paprastai stengiamasi išugdyti žmogaus sugebėjimą tvardyti, priešintis apėmusiai baimei, o ne apsaugoti žmogų nuo jos. Neadekvačių baimės reakcijų – **fobijų** kyla sergant įvairiomis psichinėmis ligomis.

Fobijos – tai įkyrios baimės būsenos, apimančios žmogų tam tikrose situacijose ir sukeliančios vegetacinius sutrikimus (stipresnį širdies plakimą, prakaitavimą ir pan.). Skiriama apie 300 fobijų rūšių. Jos daugiausia būdingos žmonėms, sergantiems nervų sistemos ir psichikos ligomis, bet gali paliesti ir sveiką žmogų (tačiau šis paprastai kritiškai vertina savo būseną). **Fobijų tipai:** nozofobijos (baimė susirgti), erdvės baimė, uždarų patalpų baimė, tamsos baimė, aukščio baimė, sociofobijos (baimės, susijusios su bendravimu, pvz., eritrofobija – baimė parausti kitų žmonių akivaizdoje ir tuo atkreipti į save aplinkinių dėmesį).

Į fobijas linkęs žmogus paprastai stengiasi vengti ją sukeliančių situacijų arba mėgina baimę įveikti ar bent ją sumažinti tam tikrais sąmoniniais ar kartojamais veiksmais. Fobijos gydomos psichoterapija.

Baimė (kaip ir skausmas) - žmogiškojo buvimo žemėje dalis. Nejaučiantis baimės gali nejauti ir džiaugsmo, kitų jausmų. Tad ko vertas būtų gyvenimas be jausmų?

Plačiau apie baimę, įvairius jos pasireiškimus karinėje veikloje, kovą su ja kalbėsime kituose knygos skyriuose.

Empatija – tai kito žmogaus emocinės būsenos pajutimas, išijautimas į jo išgyvenimus, poreikius, tarsi persikėlimas (vaizduotėje) į kito jausmus, į jo pasaulį. Empatiškas žmogus, nedemonstruodamas savo emocijų, moka suprasti kitą žmogų, domėtis kitais, yra tolerantiškas. Tikrą empatiškumą (išgyvenimą kartu, emocinį išijautimą į kito žmogaus išgyvenimus) derėtų skirti nuo užuojautos konkrečiam žmogui.

Užuojauta – tai paties subjekto emocinė būseną, kilusi pažinus kito asmens jausmus. Dažnai žmogus, sužinojęs apie kito nelaimę, išgyvenimus, pajunta jam gailestį ir užuojautą. Tačiau tai nėra empatija, nes užjausdamas žmogus nebūtinai kartu jaučia ir išgyvena visus suvoktus sunkumus. Empatiškumas yra individuali žmogaus savybė ir lemia altruistinį jo elgesį, nesavanaudį siekimą padėti kitam.

Kaltė. Kas skatina mus laikytis žmogiškųjų moralės normų ir taisyklių? Kas yra tas sąžinės balsas?

Tyrinėtojai teigia, kad viena pagrindinių sąžinės ir moralaus elgesio formavimosi sąlygų - kaltės jausmas. Jis žmogų apima, įvertinus savo poelgius, mintis ir nusprendus, kad jos yra negeros, nemoralios, nepadorios, neatitinkančios žmogiškųjų vertybių.

Toks įvertinimas mums svarbus tiek, kiek jaučiamės atsakingi už savo santykius su aplinkiniais, už savo gyvenimo būdą ir sėkmę. Jei tie santykiai klostosi nesėkmingai, patiriame kaltės jausmą.

Atsakomybės jausmas pradedamas ugdyti dar vaikystėje. Normalus kaltės jausmas susiformuoja esant šiltiems santykiams šeimoje, kur beprasmiškai nebaudžiama, bet nurodoma, kas padaryta nedorai, netinkamai. Jei tėvai vaiką griežtai baudžia, nepaaiškina bausmių prasmės, jei atima vaikui galimybę pasijusti vėl mylimam, pasitaisyti, vystosi ne atsakomybės, ne kaltės jausmas, o baimė. Nuolatinė baimė keičia žmogaus elgesio priežastis: dabar žmogus nedaro nedorų darbų, nes bijo (vaikas – vyresniųjų, suaugęs - viršininkų, viešosios nuomonės, įstatymo), o ne todėl, kad supranta, jog taip daryti nedera. Santykis tarp baimės ir kaltės jausmo apibūdina žmogaus moralinį brandumą. **Vadovaudamasis tik baimė žmogus gali nesunkiai nusikalsti, kai yra tikras, jog niekas apie tai nesužinos; tuo tarpu tas, kurio elgesį reguliuoja atsakingumas, šitaip nepasielgs** (pvz., jei pirmasis, radęs pinigų, juos ramia

sąžine pasisavins, nes niekas nematė jį radus, antrasis - ieškos pinigų savininko, norės juos gražinti).

Įdomu, kad kaltės jausmo negalima užmiršti – jis reikalauja atgailos ir atpirkimo.

Žmonių kaltės “slenkstis” labai nevienodas – vienus kaltės jausmas slegia ir dėl nereikšmingų dalykų, kitus - tik dėl pačių didžiausių klaidų.

Štai ką apie kaltės jausmą rašo amerikiečių psichologė F. Porat.

“Aišku, visi esame patyrę kaltės jausmą - ir dažnai pelnytai. Galbūt palikai atsuktą vandens čiaupą, užtvindei vonios kambarį - žinai, kad atskai už tai, ir jautiesi prasikaltęs. Tokios kaltės mūsų gyvenime ateina ir praeina. Nors jos ir pridaro nemalonumų - tai normalu, o kaltės jausmas pagrįstas. *Tačiau daugelį žmonių kamuoja nepagrįsta kaltė dėl netikrų priežasčių, ir tai aš vadinu “kaltojo sindromu”.*

Paprastai save nepagrįstai kaltina asmenybė, kuriai trūksta savigarbos ir kurią kamuoja nevisavertiškumo jausmas. Kaltę lemia sprendimas, kad esu nepakankamai geras, nes, jei būtum tikrai geras, galėtum nukreipti nelaimę nuo kitų. Ne kartą girdėjau sakant: “Jei galėčiau būti kitoks, sugebėčiau suteikti (tokiam ir tokiam žmogui) laimę”. Taip kaltasis primeta sau nesi-
baigiantį pažeminimą. Nesibaigiantį, nes toks žmogus reikalauja iš savęs neįmanomų dalykų...

Dėl ko gi žmonės prisiima tokią nerealią atsakomybę? Dažniausiai tai ateina iš ankstyvosios vaikystės, kai nuolat girdėdavo priekaištaujant, kad yra negeras vaikas... Jei motina prastai jaučiasi, ji turėtų suprasti, jog pati atsako už savo nuotaiką. Bet ji kaltina vaiką. (“Aš nelaiminga, ir dėl to kaltas tu.”) Jei ji kartoja tai metų metais, vaikas gali manyti, kad atsako už aplinkinių nuotaiką”.

Reziumuojant derėtų pasakyti, kad būtent jausmai susiję su visa mūsų veikla: jie nuspalvina pažinimo procesus, tarpasmeninius santykius ir mūsų santykius su pačiu savimi, jie lyg indikatorius parodo mūsų tikrą, nepameluotą, protingų samprotavimų nepakeistą reakciją į reiškinius, vykstančius aplink mus ir mumyse. Emocijos yra mūsų gyvenimo žavesys, jo šviesa, į kurią pasineriame ir galime ją mėgautis, jausdami, kad tikrai gyvename.

Aukštesnieji žmonių jausmai Šie jausmai susiję su dvasiniais ir kultūriniais poreikiais, būdingais tai visuomenei, kuriai priklauso jausmus išgyvanti asmenybė. ***Aukštesnieji jausmai yra santykių su žmonėmis, visuomenėje susiformavusiomis vertybėmis išgyvenimai.*** Jie pasireiškia pastoviais dorovinio pasitenkinimo ar protesto, esteti-

nio pasigėrėjimo, intelektualinio smalsumo ar kūrybos džiaugsmo ir pan. patyrimais. *Aukštesnieji jausmai skirstomi i tris rūšis: dorinius, intelektualinius ir estetinius.*

Dorinius jausmus sukelia visuotinai pripažintų elgsenos normų laikymasis ar jų pažeidimai. Malonūs doriniai jausmai užplūsta, kai stebime pasiaukojančią tėvų meilę vaikams ir vaikų tėvams, karių pasirengimą didvyriškai apginti savo Tėvynės laisvę, paprasto darbuotojo sąžiningą ir kruopštų darbą. Dorinio pasipiktinimo jausmus kelia išdavystė, kitų žmonių įsitikinimų niekinimas, nesąžiningumas ir pan.

Doriniams jausmams priklauso gėdos ir sąžinės graužimo jausmai. Gėdos jausmas kyla, kai kiti pastebi žmogų pažeidus kokias nors moralines normas. Sąžinės graužimas atsiranda tada, kai pats veikėjas įvertina savo elgesį kaip nedorovingą. Sąžinės priekaištų pobūdis priklauso nuo asmenybės moralinių kriterijų. Jei žmogus mano, kad laimingai gyventi visuomenėje žmonės gali tik padėdami vieni kitiems, tai klasta, melas, kokias nors skriauda, padaryta kitam žmogui, sukelia sąžinės graužatį. Jei bendra nuostata yra, kad visuomenėje vyksta kova už būvį, kurią reikia laimėti neatsižvelgiant į priemones, tai geri darbai, padaryti kitų žmonių labui, gali būti sąžinės vertinami kaip naivumo ar suglebimo pasireiškimai ir pan.

Dorinių jausmų yra labai daug. Jiems priskiriami pareigingumo ir sąžiningumo, meilės darbui ir Tėvynei, meilės vaikams, tėvams, draugystės ir bičiulystės ir kiti teigiami jausmai. Juos poliariškai atitinka neapykantos nuskaltėliams, tėvynės priešams, paniekos tingimams, pavydo laimingiesiems ir daugybė kitų jausmų.

Iš dorinių jausmų mūsų visuomenėje ypač vertinamas meilės jausmas. Tai ypatinga pozityvių dorinių emocijų išraiška ne tik kitiems žmonėms, piešingos lyties asmenims, bet ir veiklai, gamtinei bei kultūrinei aplinkai ir apskritai sėkmingai egzistencijai. Meilė skatina žmonės bendrauti ir vienas kitam padėti, užtikrina pasitenkinimą gyvenimu. Ji yra vienas svarbiausių literatūros, muzikos, dailės ir kitų meno sričių objektas. Ten doriniai jausmai susipina su grožio pažinimo bei estetiniais jausmais.

Intelektiniai jausmai kyla vykstant protinei veiklai. Jau pats intelektualinis veiklos procesas yra įdomus ir malonus, o trūkstant veiklos, atsiranda monotonią, nuobodulys ir kiti neigiami išgyvenimai.

Įvairiausių intelektualinių jausmų kyla kūrybinėje veikloje. Čia ir abejonių, ir apsisprendimo džiaugsmas, problemų sprendimo kančios ir naujų išvadų ar sukurtų kūrinių entuziastingi vertinimai. Intelektinius jausmus žadina ir protinės varžybos, pergalės ir pralaimėjimai (politinėse

kovose, teismuose, šachmatų varžybose ir kt.). Būdinga, kad intelektualius jausmus žadina nauja informacija. Manoma, kad naujo siekimas ir to išgyvenimas ne tik skatina mokslinę, meninę bei techninę kūrybą, bet ir aprangos, bendravimo ir kitų sričių madų keitimąsi.

Estetinių jausmų kyla pažįstant specifinę, sudėtingą objektų savybę - grožį. Grožiui pažinti reikalingos ir intelektualinės pastangos, ir moralinės nuostatos bei atitinkami doriniai bei intelektualiniai jausmai. Estetiniai jausmai siejasi su pačiu aukščiausiu žmogaus kultūrinių-dvasinių ir materialinių poreikių patenkinimu. Estetinius jausmus gali sukelti kiti žmonės ir jų veikla, įvairūs meno kūriniai ir gamtos objektai. Estetinių jausmų pobūdis priklauso nuo bendro grožio supratimo (gražus yra prasmingas gyvenimas, gražu yra tai, kas nesukelia praktinio suinteresuotumo, gražu yra tai, kas gali patenkinti erotinius potraukius, ir t.t). Estetiniai jausmai yra malonūs (kai kurie tyrinėtojai mėgina išskirti ir neigiamus estetinius jausmus: pasibjaurėjimo, niekšiško ir pan., tačiau tie bandymai nebuvo teigiamai įvertinti). Apie estetinio malonumo kilmę buvo ir yra skirtingų nuomonių. Č. Darvinas ir froidistai estetinį malonumą kildino iš erotinių poreikių patenkinimo. Aristotelis ir šiuolaikinės kognityvinės psichologijos šalininkai manė, kad estetinį pasitenkinimą sukelia tvarkos, moralinių normų laikymasis, simetrijos ir praktiškai naudingų objektų savybių pažinimas. Atrodo, ***kad teisingiausia yra pažūūra, pasak kurios, malonius estetinius jausmus žmogui sukelia aukščiausių dorinių, intelektualinių, estetinių, erotinių ir praktinių poreikių patenkinimas.***

Visus patenkinančios estetinių jausmų klasifikacijos dar nėra sukurta. Žymus vokiečių meno psichologas G.E. Miuleris-Freinfeldas siūlo skirti šias estetinių jausmų rūšis: didingumo, kilnumo, gražumo, komiško, tragiškumo ir gracijos.

Jausmų reikšmė ir jų asmenybiniai skirtumai

Dėl jausmų ir emocijų reikšmingumo ir vietos žmonių gyvenime buvo ir yra skirtingų požiūrių. Žinoma, kad kai kurių rytų tautų religijos (dzenbudizmas ir kt.) žmonių siekių idealu laiko atsisakymą nuo poreikių (nieko nenorėti, vadinas, visko turėti) ir kartu nuo tų poreikių nepatenkinimo kančių bei patenkinimo džiaugsmo. Minėta, kad kai kuriose kultūrose yra įprasta nerodyti aplinkiniams savo jausmų. Dabar mūsų žurnalistai bei politikai dažnai agituoja atsisakyti emocijų ir remtis vien tik loginiais (proto) argumentais.

Iš tikrųjų emocijų nuo protinio pažinimo ar loginio samprotavimo atskirti neįmanoma. Emocijos yra pagrindinis žmogaus asmenybės energijos šal-

tinis. Jei žmogus ką nors vertina nepasiduodamas emocijų įtakai, jis dažniausiai lieka pasyvus. O kai kyla koks nors jausmas (pyktis, baimė, pavydas, džiaugsmas ir t.t.), tada prasideda aistringa vidinė bei išorinė veikla. Daugelis žymių žmonių emocingai veikė ir savo pasisakymais aukštino emocingumą. Vadinasi, reikia manyti, kad emocionalios asmenybės yra vertingesnės už emociniu šaltumu pasižyminčius žmones.

Atskirų asmenybių jausmų pasaulio skirtumai pirmiausia pasireiškia emocionalumo lygiais.

Emocionalūs žmonės džiaugiasi ir liūdi, myli ir neapkenčia, garbina ir niekina, pavydi ir atleidžia, juokiasi ir verkia, aistringai ko nors siekia ir nusivilia ir t.t. Ramių, šaltakraujų žmonių emociniai išgyvenimai skurdesni: jiems būdingas mažesnis jautrumas, santūrios išorinės išraiškos, vadovavimasis išskaičiavimais ir kitomis protingomis išvadomis. Nors abiejų lyčių asmenys gali būti didesnio ar mažesnio emocionalumo, tačiau akivaizdžiai moterys yra emocionalesnės už vyrus. To priežasčių, matyt, reikia ieškoti žmonijos istorijoje, kai vyrai dažnai atlikdavo darbininko ir kario vaidmenis, o moterys čiūčiudavo vaikučius, ruošdavo maistą, tvarkydavo būstus, rūpinosi vyrų bei vaikų poilsiu ir pramogomis. Už suaugusiuosius emocionalesni yra vaikai. Pasitaiko ir padidinto, patologinio, emocionalumo pavyzdžių. Hiperemocionalūs asmenys jaudinasi dėl menkų, nereikšmingų dalykų, dažnai yra kaprizingi, isteriški ir nepatenkinti nei savimi, nei juos supančiais žmonėmis.

Esant vienodam emocionalumui, žmonės gali skirtis emociniu pastovumu. Emocinio gyvenimo intensyvumo ir pastovumo santykis gali būti įvairus (didelis emocionalumas ir didelis emocinis pastovumas, didelis emocionalumas, bet mažas pastovumas ir t.t.). S. Rubinšteinas mėgino išskirti žmones į tipus pagal jų emocionalumą. Individualizuotu emocionalumu pasižymintys žmonės labai impulsyviai reaguoja į įvairus emocinius poveikius. Sentimentalūs asmenys yra labai jautrūs, nepastovūs, pasyvūs ir uždari. Aistringos prigimties asmenybės patiria daug stiprių emocijų, jas aiškiai ir labai energingai išreiškia.

Žmonės skiriasi ir savo emocinio gyvenimo turiniu, kuris labai priklauso nuo gyvenimo sąlygų ir visos asmeninės patirties. Nuo vaikystės mylimas vaikas ir daugiau teigiamų emocijų patyręs žmogus savo emocijų turtinumu labai skirsis nuo šurkščioje ir priešiškoje aplinkoje išaugusių vaikų ir emocinio komforto nuolatos pasigendančių suaugusiųjų. Doriniai, intelektualiniai ir estetiški jausmai gali būti išugdomi tik patiriant atitinkamus išgyvenimus.

**Jausmų
valdymas**

Psichologijoje, aiškinantis emocijų savireguliacijos problemą, nesiekama suvienodinti žmonių emocinio gyvenimo, tačiau kai kada per stiprios emocijos kenkia objektyviam pažinimui, tikslingai veiklai ir sėkmingam bendravimui. Žmonės teisingai sako, kad “širdžiai neįsakysi”, *nes tiesiogiai emocijų kontroliuoti neįmanoma* (matyt, dėl to, kad emocijų centrai yra požiėvio srityje, o ne žievėje). *Tačiau yra būdų netiesiogiai emocijas reguliuoti*. Jei situacija kelia baimę (pvz., egzaminas, pasirodymas scenoje ir pan.) ar kitokią įtampą, ją reikia kuo dažniau kartoti, jai tinkamai pasirengti.

Žmogų galima pradėti gerbti ar net mylėti geriau pažinus jo teigiamas savybes. Ir priešingai, prieraišumo emocijos išnyksta mažėjant kontaktams (toli akys – toli širdis).

Norėdami kontroliuoti savo emocijų išraišką, turime išmokti jas atpažinti. Čia pravartu būtų pastudijuoti emocinių išraiškų pavyzdžius ir kartkartėmis savęs paklausti: “Ką aš jaučiu? Ko aš noriu? Ko man trūksta?” Supratę savo poreikius, jų sukeliamas emocijas, galime stebėti, kaip jos valdo mūsų kūną. Kiekvienas jausmas vis kitaip mus veikia. Pajutę raumenų įtampą, tikimės atpažinti baimę ar nerimą, “suakmenėjusį” veidą ir sunkų kvėpavimą - susijaudinimą ar įskaudinimą ir pan. Ir atvirkščiai, raumenų atpalaidavimas yra teigiamų emocijų, ramybės, pusiausvyros, pasitenkinimo išorinis požymis. *Taigi, pasinaudoję autogenine treniruote, galėtume išmokti valdyti savo emocijas. Ir pradėkime tai nuo raumenų įtampos valdymo* (prisiminkite V. Džemso – K. Langės emocijų kilmės teoriją). Šiuo metodu atpalaidavę raumenis iš karto pasijuntame nusiraminę ir galime objektyviau vertinti situaciją užklupus nerimui, įtampai ar stresui.

Kitas būdas, padedantis sąmoningai siekti dažnesnių teigiamų emocijų, - *tai kai kurių neurolingvistinio programavimo siūlomų taisyklių laikymasis*. Savo mintyse turime vartoti kuo mažiau neigiamą patirtį išsaukiančių žodžių – raktų ir kuo daugiau teigiamų. Pvz., užuot sau mintyse sakę: “Kokia šiandien bloga diena, aš jaučiuosi toks nevykęs, man taip nesiseka”, - derėtų pagalvoti: “Šiandien aš jaučiuosi ne toks laimingas, kaip norėčiau, šiandien man nelabai gera diena.” *Tuo pačiu principu turėtume ir apie save galvoti* (ne “koks aš kvailas!,” bet “aš neprotingai pasiėlgiau!” ir pan.). Gerų žodžių ir minčių buvimas mūsų sąmonėje sukelia teigiamą patirtį, geras emocijas ir prisiminimus, kurie ir ateičiai gali užprogramuoti palankius mums įvykius.

**Karių jausmai
ir jų ugdymas**

Kariuomenė yra Tėvynės valstybingumo ir nepriklausomybės gynėja, tautos idealų ir siekių puose-

lėtoja ir saugotoja, aukštos moralės pavyzdys, garbingų tautos tradicijų ir vertybių nešėja. Garbingas Tėvynės gynėjo vardas įpareigoja Lietuvos kari būti pasiaukojamai ištikimam Tėvynės idealams ir siekiams, drausmingam, teisingam, drąšiam, doram ir sąžiningam, gerai suvokti ir atlikti savo pareigas, vykdyti karinės priesaikos ir statutų reikalavimus. *Todėl aukštesniųjų jausmų (patriotinių, dorinių, intelektualinių ir estetinių) puoselėjimas bei ugdymas yra vienas svarbiausių karinio auklėjimo uždavinių.*

Apie kariuomenės vaidmenį patriotiniam jaunimo auklėjimui buvęs Lietuvos kariuomenės vadas ir krašto apsaugos ministras brig.gen. Stasys Raštikis rašė: “Ne tik buvęs mūsų karių auklėjimas, bet ir daugelio karių praeitas įvairių vargų ir kančių pragaras ir kruvini kryžiaus keliai sudegino juose, kaip ir daugelyje mūsų tautiečių, savitarpio antagonizmo liekanas. Todėl mes atmetame viską, kas mus skiria, ir priimame tik tai, kas mus jungia. Aš manau, teigiama yra gero kario ypatybė, kad jis, toleruodamas kitus, išskyrus tik savo tautos priešus, gerbdamas kiekvieno savo tautiečio vienokius ar kitokius įsitikinimus, pats iškyla aukščiau partijų skirtumų, laikydamas juos ne pirmaeiliais, bet trečiaeiliais reikalais. Šio pasaulio reikaluose mums pirmoje eilėje yra savo Tėvynė plačiąja prasme, po to visi savo tautiečiai, kurie juk yra mūsų bendros tautinės šeimos nariai, mūsų broliai ir seserys, ir tik po to visi kiti reikalai. Taip išauklėjo mus ne tik gyvenimo patyrimas, bet ir Lietuvos kariuomenė, kuri šalia Lietuvos mokyklos buvo taip pat milžiniška ir praktiška visos tautos mokykla (St.Raštikis. Kovose dėl Lietuvos, II d., p.65).

Kovotojo ugdymas – sudėtingas, daugiaplanis procesas, apimantis žinių perteikimą, mokėjimų ir įgūdžių formavimą, meistriškumo siekimą, reikalingų jausmų ir emocijų ugdymą. Reikia žinoti, kad, ugdant karių jausmus, neužtenka jiems perteikti karybos, istorijos, politologijos, religijos, psichologijos, dorovės, etikos ir estetikos žinias. *Zinios įsisąmoninamos ir gilėja palyginti greitai, o jausmai, ypač aukštesnieji, formuojasi žymiai lėčiau.* Kad atotrūkis tarp žinių ir emocijų išgyvenimų būtų kuo mažesnis, būtina jas perteikti vaizdžiai, emocionaliai, įtikinamai, užsiėmimus organizuoti taip, kad jie žadintų karių išgyvenimus, paliestų ne tik jų protus, bet ir širdis. Pratybų ir mokymų metu turėtų būti leidžiama pasireikšti karių savarankiškumui, nes tai ne tik didina jų aktyvumą, iniciatyvumą, bet ir skatina teigiamus emocinius išgyvenimus.

Patriotiniai karių jausmai ugdomi supažindinant juos su garbinga tautos praeitimi, mūsų tėvų ir protėvių kovomis už Tėvynės laisvę ir nepriklausomybę, tęsiant kovines ir patriotines tautos tradicijas, iškilmingai ir

pakiliai švenčiant valstybines ir tautines šventes. Karių patriotizmą ugdo susitikimai su kariuomenės ir pasipriešinimo sąjūdžio veteranais, ekskursijos į istorines Lietuvos vietas, gerų knygų skaitymas ir aptarimas, spektaklių, muziejų lankymas, dokumentinių ir meninių filmų žiūrėjimas, dalyvavimas tautinių ir valstybinių švenčių renginiuose, istorinių sukakčių minėjimas ir t.t. Svarbu, kad visi renginiai būtų gerai organizuoti, ne tik praturtintų karių žinias, bet ir sužadintų jausmus ir išgyvenimus.

Jausmai vystosi ir susiformuoja praktinėje veikloje, todėl labai svarbu, kad ir patys kariai būtų pratinami patriotiškai elgtis, aktyviai dalyvauti renginiuose ir šventėse, patys joms ruošęsi, neliktų vien tik stebėtojai.

Intelektualiniai jausmai vystosi skatinant karių žingeidumą, domėjimąsi mokomąja medžiaga, technika, ginkluote, taktiniais užsiėmimais. Sėkmė priklauso nuo vadų bei instruktorių sugebėjimo įdomiai pateikti dėstomąjį dalyką, vadovauti pratyboms bei mokymams.

Estetinius jausmus žadina grožis. Meno kūriniai, gamtos vaizdai dėl savo vaizdingumo, konkretumo, įtaigumo yra suvokiami emocionaliai. Jie gali sužadinti ne tik estetinius, bet ir kitus aukštesniuosius, ypač dorinius, patriotinius, jausmus. Todėl gamtos paminklų, vaizdingų vietų, teatrų, muziejų, parodų lankymas, susitikimai su literatūros ir meno veikėjais, pačių karių meninė kūryba turi užimti svarbią vietą karių ugdymo procese.

Emocinėms būsenoms ir jų kaitai didelės reikšmės turi aplinka, kurioje kariai gyvena. Gerai organizuota buitis, palankios gyvenimo sąlygos, griežta kariška tvarka, pavyzdinga švara, skoningas patalpų apipavidalinimas, tvarkinga apranga, aplinkinių pasitempimas, žvalumas daro teigiamą poveikį karių jausmams.

Teigiamoms emocinėms būsenoms palaikyti labai reikšmingas ir draugiškas karių tarpasmeninis bendravimas bei geri vadų santykiai su eilinieais kariais. Vadų dėmesingumas, atidumas, pagarba karius, rūpinimasis jų reikalais žadina teigiamas karių emocijas ir tuo pačiu didina jų emocinį imlumą auklėjamajai vadų įtakai.

Karių jausmai Atskirai reikėtų pakalbėti apie karių jausmus mūšyje.
mūšyje Mūšyje ir kitose ekstremaliose situacijose įvairios emociinės būsenos ir jausmai pasireiškia labai intensyviai ir dinamiškai. Vieni jų mobilizuoja karius, skatina jų aktyvumą, kovingumą, didina fizinės ir psichinės karių galias. Kiti, priešingai, paralyžiuoja aktyvumą, dezorganizuoja veiklą, gali sukelti net šoką, paniką.

Todėl labai svarbi kario savybė – jo psichinis, emocinis stabilumas, atsparumas stresams.

Ypatingą vietą plačiame kario jausmų spektre užima moraliniai – patriotiniai jausmai: meilė Tėvynei, drąsa, pasišventimas, netgi entuziazmas ginant Tėvynės siekius, tikslus, idealus, stiprūs pareigos ir atsakomybės jausmai. Šie aktyvinantys ir mobilizuojantys jausmai turėtų dominuoti ir nustelbti neigiamas emocines būsenas (nerimą, baimę, nepasitikėjimą, abejones), nes pastarosios slopinančiai veikia kario aktyvumą ir kovingumą.

Ypač stiprius išgyvenimus patiria jauni, nepatyrę kariai dalyvaudami pirmuosiuose mūšiuose arba išgyvendami kitas netikėtas, ekstremalias situacijas. Kad tokios situacijos neparalyžiuotų jaunų karių elgsenos, kad kuo mažiau trikdytų jų veiksmus, būtina iš anksto karius psichologiškai rengti, padėti kaupti emocinę patirtį, kuri galėtų praversti ekstremaliomis sąlygomis. Reikia nuolatos formuoti aukštesnius karių jausmus, siekti jų emocinio stabilumo. Didelę įtaką karių jausmams daro jų bendravimas su vadais, asmeninis vado pavyzdys.

Apie karių psichinių būsenų kaitą prieš mūšį, mūšio metu ir po mūšio, taip pat mobilizuojančių vadų vaidmenį šiose situacijose bus kalbama kitame skirsnyje.

Kartojimo testas

1. Jausmai yra:
  - 1) pasismagavimo procesas;
  - 2) apibendrinti jutimai;
  - 3) santykių su pažįstamais objektais išgyvenimai.
2. Jausmų išraiškos padeda:
  - 1) atsipalaiduoti nuo per didelių įtampų;
  - 2) bendrauti su kitais žmonėmis;
  - 3) adaptuotis prie emociogeninių situacijų.
3. Aukštesnieji jausmai skiriasi nuo žemesniųjų:
  - 1) išgyvenimų trukme ir intensyvumu;
  - 2) istorine kilme ir reikšmingumu žmogaus asmenybei;
  - 3) žemesnieji jausmai tie, kurie sumenkina žmogaus asmenybės vertę.

2. Valia. Karių valios grūdinimas

Bendrasis apibūdinimas

Kasdieniniame gyvenime ir grožinėje literatūroje apie valią dažnai kalbama tik tada, kai susiduriama su ypatingais jos pasireiškimais. Pvz., legenda tapo pasakojimas apie senatoriaus Licinijaus poelgį germanų stovykloje. Prie laužo puotaudami germanai ėmė šaipytis iš deryboms atvykusių romėnų, kad šie esą išglebę pertekliuje gyvendami ir dėl to neatsilaikysią prieš germanų karius. *Išgirdęs tai, Licinijus priėjo prie degančio laužo, ištiesė ranką į ugnį ir laikė tol, kol ranka suanglėjo.* Prieš keliolika metų spauda rašė apie tragišką atsitikimą gyvačių fermoje prie Rio de Žaneiro. Kartą tos fermos mokslininkas vakare pasiliko vienas laboratorijoje. Netikėtai jį įkando kažkokiu būdu iš narvo pabėgusi kobra. Priemonių, kurios sustabdytų nuodų veikimą, nebuvo. Įgeltasis profesorius, ieškodamas pagalbos, paskambino telefonu, bet žinojo, kad gydytojas iki jo mirties nespės atvykti. *Tada ėmėsi aprašinėti, kaip jaučiasi kobros įgeltas žmogus.* Atvykę gelbėtojai rado profesorių nebegyvą prie dienosraščio, kuriame jis užrašė savo paskutinę mokslinę informaciją apie kobrų nuodų veikimą. Tokių stebinančių žmonių valios pasireiškimo pavyzdžių galima rasti labai daug. *Tačiau valios reikia ir visiems paprastiems sąmoningiems veiksams atlikti:* pakilti ryte iš lovos, atlikti savo įprastus darbus, ištarti žodžius ir t.t. *Be valingų pastangų atliekami tik įgimtų fiziologinių reakcijų judesiai* (kvėpavimas, čiaudėjimas, kosėjimas ir kt.) arba *suautomatinti veiksmai*, atliekami be išankstinių ketinimų (įpročių veiksmai, kuriuos žmogus nesąmoningai kartoja, ir kt.).

Valia dalyvauja (arba ne) ir vidinėje psichinėje veikloje. Jau pažinimo procesus aiškindamiesi mes skyrėme iš anksto numatytą suvokimą, valingą dėmesį ir įsiminimą bei atgaminimą. Valia būtina pasirenkant vienokią ar kitokią veiklą, tą veiklą reguliuojant ir įveikiant kliūtis, jei siekiant tikslo jų kyla. Apibendrinami tai, kas buvo kalbėta, valią apibrėšime taip:

Valia yra sąmoningas aktyvumas, pasirenkant veikimo kryptis, įveikiant kliūtis, siekiant tikslo.

Valia žmogaus psichikoje atlieka stimuliavimo, reguliavimo, sulaikymo funkcijas.

Stimuliavimo funkcija pasireiškia tuo kad valios pastangomis žmogus iš pasyvios būsenos, pasibaigus pasyviam poilsiui, pereina į aktyvią, imasi darbo, pakyla iš miego ir keliai, stengiasi įveikti kliūtis, nepasiduo-damas nuovargiui, monotonijai, ir t.t. Stimuliuojančios valios ypatybės – tikslingumas, ryžtingumas, atkaklumas ir kitos.

Reguliavimo funkcija ryškėja pasirenkant optimaliausius veikimo būdus ir atmetant tas kryptis ar veikimo motyvus, kurie asmenybei dėl kokių nors priežasčių nepriimtini. Siekiant kokio nors sudėtingesnio tikslo veikimas reguliuojamas nuolat (paklydęs keleivis keičia kelio kryptis, kol išeina iš klaidaus miško; žmogus išbando daugybę metodų, kol išsprendžia sudėtingą uždavinį; kūrėjas – kol suranda patenkinantį jo vaizduotę kūrinio variantą ir t.t.).

Sulaikymo funkciją valia atlieka stabdydama kam nors kliudančius emocijų pasireiškimus (pykčio, nevilties, pavydo ir pan.), slopindama žemesniųjų materialinių poreikių tenkinimo (nesaikingų lytinių potraukių, gobšumo, asmeninio komforto siekimo ir t.t.) siekimus aukštesnių ar idealių siekimų labui (savo asmeninės laimės aukojimas vaikų, draugų, Tėvynės gerovei). Sulaikydami save nuo nederamo elgesio, išsiugdomė tokias valios ypatybes, kaip: *kantrybė, ištvermingumas, susivaldymas*.

Valios aktyvumo priežastys dar nėra galutinai ištirtos. Intelektualistinė valios teorija teigia, kad valingo aktyvumo priežastis yra proto išvados. Jų skatinamas žmogus pasirenka tikslus, metodus ir įveikia kliūtis. **Emocinės valios teorijos** šalininkai aiškina, kad pagrindinė valingo veikimo priežastis yra įvairios emocijos, kurios stimuliuoja ir tikslų pasirinkimą, ir visą valios energiją, būtiną tiems tikslams pasiekti. **Voluntaristinė valios teorija** (A. Šopenhaueris ir kt.) valią laiko labiausiai išsivysčiusia žmogaus savybe, stimuliuojančia bei reguliuojančia visą žmogaus psichinę ir fizinę veiklą.

Mūsų nuomone, nė viena iš šių kraštutinių hipotezių valingo veikimo teisingai neaprašo. Valingai veikiant, be abejo, dalyvauja ir emocijos, ir proto išvados. **Pačios valios prigimties psichologija dar nėra paaiškinusi. Ne visai aišku, ar, psichinius reiškinius klasifikuojant, valią tikslingiau skirti prie procesų, ar prie asmenybės psichinių savybių** (nes yra valingas veikimas su pasirengimo, reguliavimo ir t.t. veiksmiais, bet nėra „grynos“ valios, kaip, pvz., įsiminimo, vaizduotės ar emocijų, proceso ar būsenos).

**Valios laisvės ir
būtinumo
problema**

Ši problema iškilo filosofijoje dar prieš psichologijos mokslo atsiradimą. Klausimas yra labai paprastas: **ar žmogus turi laisvą valią?** Kitaip formuluojant, ar jis gali laisvai rinktis savo veikimo kryptis?

Atsakymai į šį klausimą buvo skirtingi. Krikščionybės teoretikai, pripažindami Dievo absoliutą, kartu pripažino ir žmogaus pasirinkimo laisvę. Laisvai pasirinkdamas elgsenos kryptis, žmogus kartu yra atsakingas už savo veikimą ir jo rezultatus (prieš Dievą ir prieš žmones). Tačiau suprantame, kad visiškos veikimo laisvės žmogus negali turėti, nes negali veikti

prieš gamtos, visuomenės ir savo paties asmenybės dėsnius (žmogus negali grįžti į praeitį arba pabėgti į ateitį ir pažvelgti, kaip ten bus, nors jam tai būtų naudinga; jis negali staiga pakeisti savo vertybių, kurios susiformavo per gyvenimą ar buvo išugdytos, negali priimti begalinio informacijos kiekio ir pan.).

Kitaip atsakyti į klausimą apie valios laisvę pabandė filosofai materialistai. T.Hobsas (XVII a.) ir jo pasekėjai teigė, kad žmogus neturi jokios valios laisvės, nes jo elgseną apsprendžia aplinka. T.Hobsas lygino žmogaus veikimą su bėgančiu vilkiuku, kuriam kažkas uždrožė botagu. Jei tas vilkiukas supras tik bėgimo faktą, neišisąmonindamas priešasčių, jis gali priskirti sau laisvą valią. Taip ir žmonės: jie supranta tik savo elgseną ir, nesuprasdami jos priežasčių, mano veikią laisva valia.

Šių abiejų pažiūrų prieštaravimus pastebėjo ir teisingai apibendrino G.H. Hegelis. Laisvę jis apibrėžė kaip išisąmonintą, pažintą būtinumą. Aplinka ir pats žmogus, kaip jos dalis, yra dėsningi reiškiniai. Dėsnių savo valia žmogus pakeisti negali, jis negali veikti prieš juos. Todėl absoliučios valios laisvės negali būti. Tačiau, pažindamas tikrovės dėsnius, žmogus įgyja tam tikrą reliatyvią veikimo laisvę. Pavyzdžiui, žmogus negali tiesiogiai pažinti ateities, bet, žinodamas reiškinių raidos dėsnius, išmoko prognozuoti Saulės ir Mėnulio užtemimus ir kitus ateities įvykius, įveikti Žemės traukos jėgą, net formuoti pageidaujamas gyvūnų savybes. Žinoma, žmogaus pageidavimai ir siekimai visada daug didesni negu rezultatai.

Apibendrinant tai, kas paminėta, matyt, teisinga į iškeltą klausimą apie valios laisvę atsakyti taip: žmogus turi *reliatyvią* valios laisvę.

Pagrindiniai valingo veikimo etapai

Valingas veikimas gali būti paprastesnis ir sudėtingesnis, tačiau jis visada susideda iš tam tikrų skirtingų veiksmų. Pavyzdžiui, jei moksleivis nori pamatyti kokį nors filmą, tai jis: 1) *pasirenka tikslą ir numato priemones jam pasiekti* (reikia pinigų, reikia numatyti, į kokį kino teatrą eiti, ir kt.), 2) *įvykdo, ką užsibrėžęs* (nueina, perka bilietą, stebi kino filmą), 3) *įvertina atliktus veiksmus* (vertėjo ar nevertėjo stebėti šį kino filmą ir kt.). *Šis valingas veikimas yra paprastas dėl to, kad čia nebuvo ryškios motyvų kovos nei pasirenkant tikslą, nei susiieškant priemones.* Apsispręsti dėl to buvo lengva, lengva ir įvykdyti, nes siekiant tikslo neiškilo didesnių kliūčių.

Sudėtingi valios aktai turi tuos pačius etapus, tačiau jų turinį sudaro daugiau ir intensyvesnių valios veiksmų. *Pirmajame etape tikslo pasirinkimas būna susijęs su ilgiau ar trumpiau besitęsiančia motyvų kova.* Pavyzdžiui, kai moksleiviui reikia rinktis profesiją, jis stengiasi įvertinti kiekvie-

nos jį dominančios profesijos teigiamas bei neigiamas puses, apsvarsto savo galimybes, numato galimas kliūtis, ateities perspektyvas ir kt. Motyvų kova gali kilti ir dėl to, kuriam tikslui suteikti siekimo pirmenybę (pvz., ar pirma baigti mokslus, susikurti pakankamai gerą materialinę padėtį ir tik po to vesti, ar pirmenybę teikti šeimos sukūrimui, meilės jausmų pilnatvei, kitus tikslus laikant antraeiliais, ir pan.).

Motyvų kova dažnai vyksta ir numatant tikslo pasiekimo būdus ir priemones. Kiekvienas iš galimų būdų ir priemonių būna vertinamas pagal kriterijus, kurie yra būdingi tai asmenybei ir išplaukia iš tos asmenybės bendrų vertybių bei vertybinių orientacijų sistemos. Pavyzdžiui, kiekvienas žmogus siekia užimti visuomenėje kuo geresnę padėtį ir joje išitvirtinti. Vieni tai daro siekdami mokslo, kiti – turto, treči – pažinčių su įtakingais asmenimis, ketvirti - kvalifikuotu darbu bei kūryba, dar kiti tam tikro statuso visuomenėje siekia nusikalstama veikla ir t.t.

Kadangi motyvų kova tokia svarbi pasirenkant tikslus bei priemones jiems pasiekti, dėl to atsirado prielaida, kad ji ir yra svarbiausias valingo veikimo komponentas. Tačiau tokia pažiūra vargu ar teisinga, nes vis dėlto daugiausia pastangų reikalauja užsibrėžtų siekimų vykdymas.

Siekiant užsibrėžtų tikslų, paprastai kyla įvairių kliūčių. Jos skirstomos į vidines ir išorines. Vidinėms priskiriamos: vidinė inercija, neigiamos emocijos, monotonija, nuovargis, įvairios kitos asmens savybės, trukdančios siekti tikslo, ir kt. *Išorinės kliūtys* – tai įvairios gamtinės kliūtys (aukšti kalnai, blogas klimatas ir pan.), daiktų savybės (gendantis automobilis keleiviui, kietas akmuo skulptoriui ir pan.), kitų žmonių pasipriešinimas (priešai kėsina į Tėvynės laisvę, tėvai draudžia bendrauti su mėgstamais draugais ir pan.). Kliūtys gali būti įveikiamos ir neįveikiamos (apie tai buvo kalbėta **Jausmų** skyriuje). *Objektyviai įveikiamas kliūtis nugalėti asmenybei gali pritrūkti valios jėgų, ir ji gali nepasiekti tikslo. Ne visada atsisakymą siekti užsibrėžto tikslo reikia vertinti kaip valios silpnumo požymį.* Siekiant tikslo, gali atsirasti naujų duomenų apie jo reikšmingumą ar beprasmiškumą, gali pasikeisti aplinkybės, dėl kurių buvę tikslai ir priemonės netenka buvusios vertės ar net tampa nedorovingi (pvz., kolūkinės tvarkos propagavimas žemės ūkyje neteko buvusios vertės tik po ilgamečių eksperimentų ne tik Lietuvoje, bet ir kitose šalyse ir pan.). *Keičiantis visuomenės ir asmenybės vertybėms, vyksta daugybė pasikeitimų, kur dėl motyvų kovos atsisakoma vienu tikslu ir pasirenkami kiti.* Vadinasi, pakeisti vertybines orientacijas bei veikimo tikslus dažnai reiškia valingą tobulesnių veikimo krypčių ieškojimą.

Užsibrėždamas ir siekdamas kokių nors tikslų *žmogus nuolat savo veikimą vertina ir koreguoja*, jei veikimas nukrypsta nuo pasirinkto tikslo. Valia asmenybė išreiškia kaip save reguliuojanti sistema. *Veikimo vertinimas ir koregavimas tarp valios veiksmų yra ne mažiau svarbūs kaip motyvų kovos ir apsisprendimų veiksmai*.

Tikslo siekimo baigiamasis etapas yra valios veiksmų įvertinimas. Asmenybė vertina, pasiektas tikslas ar ne. Pasiekimas gali būti įvertintas praktinės naudos, funkcinio tobulumo, estetinės išvaizdos, dorovingumo ir kitais aspektais.

Pagrindiniai valingo veikimo etapai, kaip pastebėjome iš pastabų apie motyvų kovą ir vertinimus, sudėtingesniais valingo veikimo atvejais kaitaliojasi, išnyksta ir vėl kyla (yra gana dinamiški).

Pagrindinės valios savybės ir jų asmenybiniai skirtumai *Kasdieninėje kalboje dažnai vertinama žmonių valia, kurios silpnumas laikomas daugelio nesėkmių priežastimi*. Čia mėginsime aprašyti, kokios valios savybės būdingos žmonėms. Vie-

nos savybės siejasi su tikslų pasirinkimu, kitos – su motyvų kova, trečiosios – su apsisprendimu, dar kitos – su vykdymu.

Tikslingumas yra tokia valios savybė, kai asmenybė veikia turėdama aiškius tikslus ir veikimo perspektyvas. Atskirų asmenybių tikslų reikšmingumas skirtingas (pagal aspiracijų lygius), skirtingas ir susikonzentravimo lygis (nuo labai pamėgusių bei aistringai siekiančių savo tikslų iki neatsakingų „vėjo botagėlių“).

Savarankiškumas – tai tam tikra autonomija pasirenkant tikslus, jų siekimo priemonės, vertinant savo pasiekimus. *Savarankiškumo priešybė yra įtaigumas*. *Įtaigumas* – tai polinkis priimti kitų žmonių pasiūlytas veikimo kryptis bei tikslus be savo asmeninių įvertinimų. *Nesavarankiškumas* pasireiškia ir vadinamuoju negatyvizmu, kai asmenybė neigia bet kokius kitų duodamus patarimus ir žūtbut stengiasi veikti savaip. Tikras savarankiškumas yra tada, kai kitų žmonių patarimai gretinami su savo asmenybės vertybių sistema ir priimami, jei atitinka tą sistemą.

Iniciatyvumas – tai valios savybė, padedanti savarankiškai imtis veiklos, kelti naujas idėjas, ieškoti naujų kelių, kurti mokslo, meno ir technikos kūrinius. Iniciatyvūs žmonės ne tik patys veikia kitų neskatinami, bet ir skatina kitus. Iniciatyvumo trūkumas padaro žmogaus veiklumą priklausomą nuo aplinkos ir kitų žmonių stimuliavimo.

Ryžtingumas yra savybė, padedanti laiku apsispręsti pasirenkant veikimo tikslus ir priemones. *Ryžtingumas ypač reikalingas ekstremaliose*

situacijose (stichinių nelaimių, avarijų metu, kare ir pan.) ir tais atvejais, kai apsisprendimais rizikuojama ką nors prarasti. **Tikrasis ryžtingumas nėra apsisprendimų skubotumas:** jei aplinkybės palankios, geriausia spręsti tik gavus kuo daugiau informacijos apie pasekmes ir kt. **Klasikinis neryžtingumo pavyzdys yra Buridano asilas**, mirštantis badu dėl to, kad nepajėgia apsispręsti, iš kurios kupetos pradėti ēsti šieną: kairės ar dešinės.

Drąsumas, kaip valios savybė, padeda įveikti baimę ir ištįžimą pavojingose situacijose. Tikrai valingas žmogus drąsiai veikia tik tada, kai įvertina gresiančius pavojus, savo galimybes ir tuos rezultatus, kurie gali būti pasiekti drąsiais žygiais. **Neprotinga drąsa, beprasmiška rizika pavojaus akivaizdoje nėra tikros drąsos požymiai.**

Atkaklumas ir energingumas labiausiai išryškėja vykdant valingus veiksmus. Energingumas priklauso nuo žmogaus fizinių ir dvasinių jėgų. Jis lemia asmenybės iniciatyvumą ir atkaklumą, su kuriuo ištvermingai įveikiamos kylančios kliūtys. **Atkaklumą reikia skirti nuo užsispyrimo**, kai žmogus ar vaikas žūtbūt stengiasi laikytis savos elgsenos, neatsižvelgdamas į grupės pageidavimus, aplinkybių kitimą bei kitas sąlygas, kurių individo veikla neatitinka.

Savitvarda ir organizuotumas yra tos savybės, kurios padeda slopinti savas psichines bei fizines ypatybes (emocijas, skausmus, alkį, nuovargį ir kt.), trukdančias siekti tikslo. Organizuotumas lemia veikimo planų nustatytą tvarką ir greičiu vykdymą. **Priešybė organizuotiems yra netvarkingi, impulsyvūs žmonės**, besikeičiantys dėl įvairių poveikių (netvarkingos buities), nesilaikantys duoto žodžio, nepajėgiantys laikinai atsisakyti visuomenės labui asmeninio komforto ir pan.

Valia gali būti ne tik tvirta ar silpna, bet ir **gera ar bloga (pikta), protinga ar neprotinga**. Blogos (piktos) valios pavyzdys gali būti valingos nusikaltėlio pastangos įvykdyti nusikaltimą. Protinga valia yra brandi, motyvuota, o neprotinga gali virsti šiurkščia savivale, paiku užsispyrimu.

Valios savybių skirtumai priklauso nuo įgimtų ir įgytų psichofiziologinių savybių. Svarbu normali žmogaus sveikata, mėgstami kasdieniniai darbai ir kitos pareigos, kurias žmogus tvarkingai atlieka. **Valios saviugdai taip pat reikia valios.** Kaip ją ugdyti, jei trūksta valios? **Jei nepadeda reikšmingi tikslai ir tvarkingo jų siekimo įgūdžiai, tai valią naudinga treniruoti režimu: gyvenimo sąlygos vasaros skautų stovykloje, tarnybos metai kariuomenėje ir pan.**

**Valios
grūdinimas**

„Savęs valdymas – pati aukščiausia valdžia, o vergavimas savo aistroms – pati didžiausia vergovė”, - rašė Seneka. Kokį būdą valiai lavinti bepasirinktumėm, visada reikės

trijų dalykų:

- 1) vidinio nusiteikimo, noro;
- 2) laiko (kariuomenėje – visas laikas būtent tam skirtas!);
- 3) pastangų.

Galima pasitelkti vaizduotę ir surašyti du sąrašus:

1) blogybių, kurios kyla dėl valios stokos (tu silpnas, negali to ar kito atlikti ir todėl gėdiniesi, esi nepatenkintas savimi, labai nori pasikeisti ir pan.);

2) įsivaizduojamų privalumų, kuriuos tau gali duoti stipri, išlavinta valia (gerų jausmų, pasisėkimų ir t.t.).

Sulyginus pirmąjį ir antrąjį variantus, kyla noras tuoj pat pradėti lavinti valią. Valios akto veiksmi:

- 1) ketinimas;
- 2) tikslo įsisąmoninimas;
- 3) motyvų kova ir apsisprendimas;
- 4) būdų ir priemonių pasirinkimas.
- 5) veikimas ir galutinis tikslo įgyvendinimas.

Valia yra mūsų psichinės būklės šerdis. Svarbu suprasti, kad ji yra mumyse ir jos neįmanoma paimti iš kitų. *Iš sąstingio gali išjudinti valios „gimnastika“.*

Pavyzdžiui:

- 1) nepasakyti to, ką knieti pasakyti;
- 2) nedaryti to, ką taip norėtum tuoj pat daryti (jeigu tai malonu);
- 3) daryti nemėgiamus fizinius pratimus;
- 4) išmokti nepykti, kai erzina;
- 5) išmokti nebijoti, kai gąsdina;
- 6) labai išalkus – nepulti prie valgio;
- 7) valią grūdina fiziniai pratimai. Valia ir kūnas stiprėja lygiagrečiai;

čiai;

- 8) suklydus prisipažinti, o užgavus – atsiprašyti (nors ir sunku);
- 9) kantriai to paties keletą (keliolika) kartų mokyti silpną ar negabų karį;
- 10) nesikeikti (jeigu įpratęs...).

Silpnavaliui būdingi tokie charakterio bruožai: 1) **negatyvizmas** (lot. *negatio, nego* – neigiu) – nemotyvuotas noras priešintis viskam, kas kyla iš kitų (jame nedrausmingumo šaknys). Negatyvizmas gali būti *pasyvus* – kai neįsakinėja – silpnavalis išsisukinėja nuo to, ką reikėtų daryti, ir *aktyvus*

– kai daro priešingai, nei reikalauja Statutas. *Taigi pirmoji nedrausmingumo priežastis – silpna valia*; 2) *įtaigumas (sugestyvumas)* – kai akiai paklūstama kito valiai, klausoma nekritiškai ir neanalizuojant (pvz., lengvabūdiškas elgesys, gėrimas ne laiku ir be saiko, ir pan.). Silpnavališkumas, akiai pasiduodama kitų įtakai, grupės normoms, nesugebėjimas, kai reikia, pasakyti „Ne!“, dar yra vadinamas perdėtu *konformizmu (prisitaikėliškumu)*; 3) *impulsyvumas* – staigūs, impulsyvūs reagavimai, agresijos protrūkiai, nevaldomas polinkis į konfliktus ir pan.; 4) *bailumas ir neryžtingumas* – iniciatyvos stoka. Ši savybė dar gimdo kitas ydas – *įtarumą* (tikėti kitu ir pasitikėti reikia drąsos!), *godumą* (iš baimės per daug rūpinamasi savimi), *egoizmą* – tai gimdo nedraugiškumą, saviizoliaciją, vienišumą, depresiją ir t.t.

Išugdžius stiprią valią, įgyjami tokie charakterio bruožai: 1) *savitvarda* – valdžia pačiam sau. „Žmogus, negalintis valdyti savęs, negali valdyti kitų... Tikroji žmogaus jėga pasireiškia ne protrūkiais, o nepažeidžiama ramybe.“ (L.Tolstojus); 2) *ryžtingumas* – viena būtiniausių karininko ar puskarininkio charakterio savybių. Kai to reikalauja tarnyba, būtina savarankiškai ir greitai spręsti ar vykdyti įsakymus. Tai – *veiklumas ir organizuotumas* (jie tik iš pirmo žvilgsnio panašūs į impulsyvumą); 3) *atkaklumas* – sugebėjimas siekti užsibrėžto tikslo; 4) *drąsumas* – valios savybė nugalėti baimę (nesutrikti, blaiviai vertinti situaciją bet kokio pavojaus akivaizdoje ir išmintingai apsispręsti parenkant geriausią veiklos būdą užduočiai įvykdyti, neaukojant pavaldinių ir savo sveikatos, gyvybės).

Valia karinėje veikloje Kiekvienas karys turi ne tik gerai įsisąmoninti savo pareigas, bet ir ryžtingai, atkakliai veikti, kad jo pilietinė pareiga – ginti ir saugoti Tėvynės nepriklausomybę –

būtų iki galo įvykdyta. ***Bet kokia veikla reikalauja valios.*** Karinėje veikloje reikalingas atkaklumas, tvirtumas, drąsa, ryžtingumas, pareigingumas, energingumas, organizuotumas, savitvarda, savo asmeninių interesų aukojimas bendram Tėvynės labui ir kitos tvirtos valios savybės. ***Todėl tvirta valia – viena svarbiausių kario asmenybės savybių.***

Kario, kaip ir kiekvieno žmogaus, valiai būdingi savi ypatumai. Pasi-taiko silpnos valios karių. Yra jaunuolių, kurie nesuvokia savo, kaip kario, Tėvynės gynėjo, pareigų, nenori prisiimti atsakomybės už jų vykdymą. Jie vadovaujasi savo asmeniniais tikslais ir interesais, siekia išvengti tarnybos arba blogai tarnauja. ***Pareiga yra moralinis valios komponentas.*** Todėl kari-ninkai, kaip karių auklėtojai, mokytojai ir vadai, atsižvelgdami į individua-lias jaunuolių savybes, ***privalo ugdyti jų pareigingumą, atsakingumą, stiprinti ir grūdinti karių valią.*** Karinės tarnybos metu tai geriausia padaryti.

Valia ugdoma intensyviomis treniruotėmis, nugalint sunkumus, įveikiant kliūtis. Karinėje veikloje pasitaiko daug įvairių sunkumų. Reikia taip organizuoti tarnybą ir mokymą, kad šiose veiklos srityse kariai būtų pratinami juos nugalėti. Daug galimybių valingumui ugdyti suteikia įvairios kovinio parengimo formos ir priemonės. Reikia stengtis, kad mokymai ir pratybos kuo mažiau skirtųsi nuo realių (karinės padėties ar mūšio) sąlygų. Kariams skiriamos užduotys turi būti įvykdomos iki galo. Neįvykdyti įsakymai, neatliktos arba bet kaip atliktos užduotys neugdo tvirtos valios, priešingai – ją silpnina.

Karių valia ugdoma laikantis šių psichologinių reikalavimų: laipsniškai sunkinamos užduotys (net iki karių galimybių ribos), jos įvairinamos, ilginama išbandymų trukmė. Nederėtų kariams skirti tokių užduočių, kurių jie negali ar nepajėgia įvykdyti. Jei sunkumai dideli, bet įveikiami, valios pastangas lydi teigiamos emocijos, skatinančios veiklumą, aktyvumą. Sėkmė didina karių pasitikėjimą savo jėgomis, skaidrina nuotaiką. Tai skatina karius įveikti naujus išbandymus, energingai ir tikslingai ir toliau veikti.

Naudinga ne tik mokyti įveikti kliūtis, bet ir vertinti savo veiklos rezultatus, išsiaiškinti, kas padaryta gerai, kas ne taip, kaip reikėjo daryti. Objektivi, savikritiškai savo veiklos rezultatų analizė taip pat yra žmogaus valingumo išraiška.

Valia tvirtėja, grūdina si aktyvioje kasdieninėje veikloje, kantriai išgyvenant įvairius buitines sunkumus, nepriteklus, laimint dideles ir mažas pergalės. Jos kaupia valios patirtį, grūdina ne tik valią, bet ir charakterį, nes *valią pagrįstai galima pavadinti charakterio stuburu.* Karių valią ugdo griežta kariška tvarka, tikslus statutų reikalavimų, dienotvarkės laikymasis. Kariai kasdien turi mokytis drausmės, tvarkos, pareiškimo. Atkaklumas, tvirtumas, organizuotumas, tvarkinumas ir kitos tvirtos valios savybės reikalingos ne tik kasdieninėje veikloje, bet ir susiklosčius ekstremalioms sąlygoms, mūšyje.

Daugelis žmonių, taip pat ir kariai, neretai susimąsto apie save, savo galimybes, asmenybės charakterio savybes, trūkumus. Karininkas turi padėti kariams ne tik geriau save pažinti, bet tą pažinimą paversti konstruktyviu procesu, t.y. *numatyti saviuoklos bei saviugdų būdus,* kurie padėtų atskratyti silpnybių, išsiugdyti reikalingus charakterio bruožus, tobulėti.

Valios ugdymas neatsiejamas nuo asmenybės kryptingumo, karių elgesio ir veiklos motyvų. Todėl lemiamą vaidmenį valios ugdymo procesui turi gilūs moraliniai karių įsitikinimai. Reikia siekti, kad pareigos jausmas, atsakomybė, patriotizmas ir kitos moralinės savybės būtų kiekvieno dorovinių įsitikinimų pagrindas. *Negalima pamiršti, kad visa valios energija glūdi pačiame žmoguje.* Todėl labai svarbus yra vidinis žmogaus apsisprendimas ir pasitikėjimas savimi. Tik valia iš sąmonės (ir pašamo-

nės) gali išstumti baime, nepasitikėjimo savimi pagimdytas neigiamas emocijas: pavydą, nedraugiškumą, uždarumą, įtarumą ir pan. Valia išugdo kantrybę, ramumą, pakantumą, užuojautą ir išgelbsti nuo pavojingo nuolankumo (išmokstama, kai to reikia, pasakyti „Ne!“).

Stiprios valios žmogus yra viduje laisvas, jokie darbo, tarnybos reikalavimai jo pernelyg nevargina, nėra per sunkūs. Jis viską atlieka ramiai, be įtampos. Valingas karininkas ar puskarininkis yra pavyzdys būrio ar skyriaus eiliniams, pelno jų pagarbą ir tikrą autoritetą.

Kartojimo testas

1. Valia yra būdinga:
  - 1) tik dorovingiems ir išsilavinusiems žmonėms;
  - 2) visiems normaliems žmonėms;
  - 3) specialiai treniruotiems asmenims.
2. Ar žmogus turi laisvą valią?
  - 1) taip;
  - 2) ne;
  - 3) ir taip, ir ne.
3. Žmogaus asmenybės vertingiausia savybė yra:
  - 1) intelektas;
  - 2) jausmai;
  - 3) valia.

V. PSICHINĖS BŪSENOS IR KARINĖ VEIKLA

1. Bendrasis psichinių būsenų apibūdinimas ir jų ypatybės

Kaip jau minėjome, psichiką sudaro įvairiausi vidinio gyvenimo reiškiniai. Tuos reiškinius skirstome į tris grupes: psichinius procesus, psichines būsenas ir psichines savybes. Ankstesniuose skyriuose nagrinėjome psichinius procesus (pojūtį, suvokimą, dėmesį, atmintį, mąstymą, vaizduotę, jausmus ir valią). Dabar analizuosime kitą psichinių reiškinių grupę – psichines būsenas.

Psichinės būsenos yra sudėtingi, pastovesni ir ilgiau trunkantys vidinio gyvenimo reiškiniai, susidarantys psichinių procesų ir asmenybės savybių pagrindu ir tam tikrą laiką veikiantys asmenybės savijautą ir elgseną. Psichinės būsenos aktyvina arba slopina psichinius procesus, didina arba mažina asmenybės aktyvumą, darbingumą, formuoja ir atskleidžia asmenybės savybes – yra tarsi psichinių savybių statybinė medžiaga. Psichinės būsenos atspindi individo išorėje bei elgsenoje. Pavyzdžiui, sangviniko, choleriko, melancholiko ir flegmatiko reakcijos į tuos pačius dirgiklius bei jų psichinės būsenos, esant toms pačioms sąlygoms, gali būti skirtingos: jei sangvinikas dažniausiai būna pakilios nuotaikos, tai melancholikas – liūdnas ir pesimistiškas.

Psichinių būsenų ypatybės

Psichinės būsenos pasižymi *integralumu ir vientisumu*. Jos daro įtaką visai asmenybės psichinei veiklai ir elgsenai, nors gali stipriau pasireikšti ir kurioje nors vienoje psichikos sferoje (pvz., pažintinėje, emocinėje ar valios).

Kita psichinių būsenų savybė yra jų *dinamiškumas* ir *santykinis pastovumas*. Psichinės būsenos daugiau ar mažiau dinamiškos: dėl įvairių priežasčių kyla, tam tikrą laiką tęsiasi ir išnyksta. Psichinių būsenų dinamiškumas pasireiškia ir tuo, kad jos yra ne tokios pastovios kaip asmenybės savybės. Santykinai pastoviomis laikomos dėl to, kad ilgiau trunka ir yra pastovesnės nei psichiniai procesai.

Psichinės būsenos glaudžiai susijusios su psichiniais procesais ir asmenybės psichinėmis savybėmis. Psichikos struktūroje psichinės būsenos atsидūrė tarp psichinių procesų ir psichinių savybių. Viena vertus, jos daro įtaką psichiniams procesams (jutimui ir suvokimui, dėmesiui, atminčiai, mąstymui, vaizduotei, jausmams ir valiai), kita vertus, psichinės būsenos yra tarsi statybinė medžiaga, iš kurios formuojamos atitinkamos savybės. Psichinės būsenos yra tarsi fonas, kuriame reiškiasi ir psichiniai procesai, ir psichinės savybės. Pavyzdžiui, kai kuriems jautresnės psichikos ir nepatyrū-

siems kariams prieš mūšį ar mūšio metu dėl didelės įtampos, nuovargio ir baimės sutrinka normalus jutimas ir suvokimas, netgi pasitaiko suvokimo iliuzijų ir haliucinacijų. Be to, tokie kariai sunkiau išveria stresą, juos dažniau ištinka šokas, kamuoja ažitacijos, panikos būsenos. Karių atsparumas neigiamam ekstremalių situacijų poveikiui priklauso nuo jų psichikos stabilumo, tinkamos moralinės ir psichologinės parengties, pasitikėjimo savimi ir vadovybe.

Dar viena psichinių būsenų ypatybė – jų *individualumas ir tipiskumas*. Kiekvieno žmogaus psichinės būsenos yra savitos, būdingos tik jam, kaip konkrečiam individui. Pavyzdžiui, kariui, turinčiam sangviniko temperamentą, būdinga sureikšminti savo pasiekimus, pernelyg optimistiškai vertinti perspektyvas, aplinkinį pasaulį matyti šviesų ir laimingą, nes tipiška sangviniko būsena – džiugi, pakili nuotaika.

Bet negalima teigti, kad asmenybės savybės bei psichinės būsenos visada viena kitą atitinka arba papildo. Kartais konkretų individą apima ir jam nebūdingos būsenos. Pavyzdžiui, prislėgta melancholiška nuotaika gali apimti ne tik melancholiką (šiam temperamento tipui būdinga tokia psichinė būsena), bet ir bet kurio kito temperamento tipo karį, išgyvenantį nemalonumus tarnyboje ar asmeniniame gyvenime.

Psichinių būsenų įvairovė. Apie psichinių būsenų įvairovę galima spręsti iš šio, nors ir nepilno, jų sąrašo, tai: išsiblaškymas ir susikaupimas, viltis ir beviltiškumas, optimizmas ir pesimizmas, darbingumas ir tingumas, liūdesys ir džiaugsmingumas, įtampa ir ramybė, atsipalaidavimas, pasitikėjimas ir nepasitikėjimas, ryžtingumas ir neryžtingumas, drąsa ir bailumas, stabilumas ir dirglumas, aktyvumas, veiklumas ir apatija, abejingumas ir t.t.

Kaip matyti iš pateikto psichinių būsenų sąrašo, kiekviena jų turi savo „priešingą polių“, t.y. priešingą savybę. Ši psichinių būsenų ypatybė vadinama *poliariškumu*. Pavyzdžiui, aktyvumui priešinga būsena yra pasyvumas, pasitikėjimui – nepasitikėjimas, ryžtingumui – neryžtingumas ir t.t. Psichinių būsenų poliariškumas, staigūs individo psichinės būsenos pasikeitimai ypač ryškūs neįprastose, t.y. ekstremaliose, situacijose, pavyzdžiui, mūšyje.

Čia paminėtos ypatybės, vienokio ar kitokio laipsnio bei intensyvumo, būdingos visų žmonių psichinėms būsenoms. Kadangi karinė tarnyba ir veikla labai skiriasi nuo įprastų gyvenimo sąlygų, karių psichinėms būsenoms būdingi savi ypatumai. Todėl galima atskirai kalbėti apie tipiškas jūreivių, lakūnų, operatorių, tankistų, jaunų ir patyrusių karių būsenas, taip pat karių būsenas mūšyje.

**Psichinių būsenų
įtaka fiziologiniams
procesams ir jų
išorinė išraiška**

Psichinės būsenos daro didelę įtaką žmogaus fiziologiniams procesams (kraujotakai, kvėpavimui, širdies darbui), ryškiausius pokyčius atitinkamai atspindi ir jo išorė: mimika, pantomimika, eiseną, gestai, kalba.

Pavyzdžiui, kai žmogus yra patenkintas, gerai nu-
siteikęs, jo kvėpavimas darosi dažnesnis ir gilesnis. Nepasitenkinimas, ne-
malonumai, priešingai – lėtina kvėpavimo ritmą ir mažina jo amplitudę.
Susijaudinus kvėpavimas dažnėja ir gilėja, o įsitempus – lėtėja ir silpnėja.
Pavojingose situacijose kvėpuojama dažnai, bet negiliai. Ko nors labai bi-
jant, kvėpavimas lėtėja, o nustebus ar susijaudinus – dažnėja ir intensyvėja,
bet išlaiko normalią amplitudę.

Susijaudinus arba įtemptai ko nors laukiant širdies ritmas tampa
dažnesnis ir intensyvesnis, padidėja kraujo spaudimas. Kraujotakos ir šir-
dies darbo pasikeitimai sukelia odos, ypač veido, spalvos pakitimus – žmo-
gus parausta arba išbąla.

Žmogaus psichinių būsenų indikatorius gali būti ir jo elgsena (jude-
siai, eiseną, veiklą). Jeigu judesiai sulėtėja, vangūs, netikslūs, galima spėti,
kad žmogus pervargęs, prislėgtas, apatiškas, jei dinamiški, energingi ir
tikslūs – jo būseną ir savijautą optimaliai (įprastą), jei staigūs, impulsyvūs,
karštingiški – žmogus sudirgęs, nervingas.

Žmogaus mimika (veido raumenų tonusas, akių išraiška, kaktos
raukšlės, antakių, lūpų forma) taip pat labai subtiliai išreiškia žmogaus psi-
chines būsenas, jo vidinius išgyvenimus. Todėl iš prigimties geri psichologai
ar patyrę pedagogai, stebėdami kitų žmonių ar savo auklėtinių veido išraiš-
ką, gali daug pasakyti ir apie jų vidines būsenas. Bendraujant gana daug
informacijos apie žmogaus psichines būsenas galima gauti stebint, *kaip
žmogus kalba*, koks jo kalbėjimo tempas, ritmas, balso tembras ir intonaci-
jos.

2. Psichinių būsenų klasifikacija

Psichinės būsenos gali būti įvairiai klasifikuojamos. Pagal jų įtaką
individo psichinei veiklai, jo aktyvumui ir darbingumui būsenos gali būti
skirstomos į *optimalias, sudirgusias ir depresines*.

Optimalioms (normalioms) būsenoms būdinga pusiausvyra tarp
nervinių jaudinimo ir slopinimo procesų. Vaizdžiai tokią būseną galima
palyginti su automobiliu, kuris turi gerą variklį ir puikiai veikiančius stab-
džius. Esant optimaliai psichinei būsenai žmogus yra darbingas, jo veikla

efektyvi, duoda gerų rezultatų, žmogus nepervargsta, be reikalo nesinervina.

Sudirgusią būseną galima pavadinti afektyvia. Ji apsunkina arba netgi visiškai blokuoja nervinius slopinimo procesus (neveikia „stabdžiai“). Sudirgusios būsenos žmogus neretai praranda savitvardą, sutrinka jo veikla, elgsena, bet koks, net ir nestiprus, dirgiklis ar jaudinimas gali sukelti afektą.

Depresinei (prislėgtai) būsenai būdinga neigiamas emocinis fonas, pasyvumas, bloga nuotaika, beviltiškumas. Sulėtėja mąstymas, nusilpsta valia, potraukiai prislopinti, elgsena vangi. Užklupus depresijai (kaip ir sudirgusios būsenos atveju) sutrinka jaudinimo ir slopinimo procesai, tačiau vyrauja slopinimas („stabdžiai“). **Depresijos atveju pasitaiko ir paradoksalijų situacijų**, kai į normalius ar net stiprius dirgiklius žmogus reaguoja silpnai, neadekvačiai, o į silpnus, nereikšmingus – per daug jautriai ir dirgliai, net afektyviai. Pavyzdžiui, pervargęs, nemiegojęs, išsekęs karys gali pernelyg audringai ir piktai reaguoti į nepiktas ir nereikšmingas draugų pastabas, ir atvirkščiai – išoriškai lieka abejingas rimtiems išpėjimams („man vis tiek!“). Prislėgtos depresinės būsenos rezultatas gali būti ir aktyvus negatyvizmas, užsispyrimas, nereagavimas arba priešinimasis protin-
giems draugų, auklėtojų ar vadų išpėjimams ir patarimams.

Be jau minėtos klasifikacijos, psichinės būsenos pagal jų įtaką asmenybės aktyvumui ir veiklai dar gali būti skirstomos į: **1) aktyviąsias ir pasyviąsias; 2) kūrybines ir reproduktyviąsias; 3) darbingas ir nedarbingas; 4) parcelines (dalines) ir visumines**, apimančias visas individo psichinės veiklos puses (sferas).

Pagal tai, kokią įtaką asmenybei ar grupei daro vienokios ar kitokios psichinės būsenos, jas galima skirstyti ir į **teigiamas bei neigiamas**. Neigiamos būsenos neretai tampa psichologinių barjerų tarp mokytojo ir mokinio, auklėtojo ir auklėtinio, viršininko ir pavaldinio priežastimi. Tuomet ugdomieji pedagogo veiksmai būna mažai efektyvūs ar netgi neduoda jokių rezultatų, o vadovavimas padaliniui – neveiksmingas.

Yra skiriamos ir **situacinės, asmeninės bei grupinės psichinės būsenos**. Taip jos klasifikuojamos pagal tas būsenas sukėlusias priežastis bei jų įtaką asmenybės struktūrai. **Situacines būsenas** sukelia tam tikros situacijos. Jos išmuša žmogų iš vėžių, išprovokuoja jam nebūdingas reakcijas, daro įtaką jo savijautai ir poelgiams. **Asmeninėmis ir grupinėmis** vadinamos būsenos, būdingos (tipiškos) kuriai nors konkrečiai asmenybei ar grupei.

Pagal išgyvenimų gilumą psichinės būsenos gali būti skirstomos į *paviršutiniškasias ir giliausias*, pagal trukmę – į *ilgalaikes ir trumpalaikes*, pagal įsisąmoninimo lygį – į *daugiau ar mažiau įsisąmonintas*. Pavyzdžiui, aistringas įsimylėjimas esti daug gilesnis negu simpatija ar prielankumas. Jaunų, neseniai pašauktų karių išgyvenamas stiprus namų ir artimųjų ilgesys gali trukti ilgiau ar trumpiau. Tai priklauso nuo to, kaip greitai jie pripraso prie specifinių sąlygų, aplinkos, integruosis į naują kolektyvą.

3. Karių psichinių būsenų priežastys

Psichinės būsenos, kaip ir kiti vidinio gyvenimo reiškiniai, determinuoti daugelio žmogaus vidinio ir išorinio gyvenimo veiksnių. Didelę įtaką jų formavimuisi turi *visuomeninio ir socialinio gyvenimo reiškiniai*. Pavyzdžiui, jeigu jaunas vaikinąs turi gerą, įdomų, jam patinkantį darbą, neblogai uždirba, pasitiki rytdiena, optimistiškai nusiteikęs, galima prognozuoti, kad ir jo psichinė būsena yra optimali. Ir priešingai, jeigu žmogų apninka nesėkmės, kamuoja netikrumas dėl ateities, socialinio nesaugumo jausmas, veikia nepageidautini socialinio gyvenimo faktoriai, jo psichinės būsenos krypsta negatyvizmo link.

Karių psichinės būsenos labai priklauso ir nuo to, kaip kiekvienas karys supranta savo pilietinę ir patriotinę pareigą Tėvynei. Įsitikinta, kad geriausiai tarnauja, tampa drausmingais ir pareigingais kariais tie jaunuoliai, kurie nevengia karinės tarnybos, aiškiai suvokia savo pilietines ir patriotines pareigas, patys, be prievartos, išpėjimų ir gąsdinimų, atvyksta į šaukimo apylinkes. Todėl galima teigti, kad sąmoninga pažiūra į pareigą Tėvynei ir karinę tarnybą kariuomenės gyvenime yra pagrindinis veiksnys. Nors reikia pripažinti ir tai, kad pareigos jausmą savo ruožtu formuoja ir tam tikros psichinės būsenos. ***Taigi tarp karių psichinės būsenas lemiančių ir jas formuojančių veiksnių yra abipusis ryšys.*** Tai būtina žinoti karių auklėtojams, mokytojams ir vadams.

Suprantama, plataus diapazono socialinio gyvenimo faktoriai konkretaus individo psichinės būsenas dažniausiai veikia per konkrečias socialines mikrosistemas, t. y. darbo kolektyvus, šeimas, studentų ar karių grupes. ***Todėl ir karių psichinės būsenos priklauso nuo tarnybos sąlygų,*** karių poreikių patenkinimo, jų tarpasmeninių santykių bei santykių tarp viršininkų ir pavaldinių.

Jeigu karinė tarnyba gerai organizuota, visiems aiški vidaus tvarka, kiekvienas žino, ką ir kada privalo daryti, tai ir karių psichinės būsenos tampa pastovesnės, atsiranda nuolatinis pasirengimas vykdyti savo parei-

gas. Darnus, nors ir labai įtemptas, tarnybos ir kovinio mokymo procesas, kartu su apgalvotu auklėjamuoju ir aiškinamuoju darbu, didina karių susidomėjimą tarnyba, skatina siekti gerų kovinės parengties rezultatų, žadina savigarbos ir pasididžiavimo savo padaliniu būsenas.

Ir priešingai, prastas tarnybos organizavimas, networka, blogas vadovavimas formuoja netikrumą, nervingumą, įtampą. Dėmesio stoka karinės tarnybos organizavimui sukelia abejingumo, apatijos būsenas, neigiamai veikia tiek karių mokymąsi, tiek ir auklėjamąjį procesą.

Didelės įtakos psichinėms būsenoms turi karių buities ir poilsio organizavimas. Buityje realizuojami svarbiausi asmenybės poreikiai. Jeigu jie nepatenkinami, žmogus išgyvena neigiamą nepasitenkinimo būseną, tampa nepatenkintas ir pačiu savimi. Bet tai nereiškia, kad karių teigiamų būsenų susidarymui būtinas visiškas visų materialinių ir dvasinių poreikių patenkinimas. Tarnyba kariuomenėje tuo ir skiriasi nuo civilinio gyvenimo, kad čia atsiranda objektyvių sunkumų, tam tikrų apribojimų: sumažėja galimybių užsiimti mėgstama veikla, pastebimai susiaurėja bendravimo galimybės, ribojami ryšiai su artimaisiais, būtina atsisakyti kai kurių norų ir įpročių dėl tarnybos reikalavimų ir kolektyvo interesų. Nors šie suvaržymai ir specifiniai sunkumai nepaliečia svarbiausių žmogaus gyvybinių poreikių, jie gali neigiamai paveikti karių psichines būsenas (jeigu dalinyje kariai nėra tinkamai morališkai rengiami, t. y. nekreipiama dėmesio į šią problemą).

Karių psichines būsenas teigiamai veikia pavyzdinga tvarka dalinyje, karinio miestelio aplinka, švarios ir tvarkingos kareivės, kasdienės buities kultūra ir estetika.

Ypatingą svarbą optimalių psichinių būsenų formavimuisi turi karinio dalinio moralinė psichologinė atmosfera, karių tarpusavio santykiai, ypač vadų ir viršininkų santykiai su pavaldiniais, vadovavimo stilius, padalinyje tarnybos atžvilgiu susidariusios nuostatos. Jeigu karių kolektyvuose susiformavusios teigiamos moralinės psichologinės nuostatos, normalūs tarpusavio santykiai, jaučiamas pasitikėjimas vadais, dauguma karių tarnybos sunkumus įveikia nesunkiai, optimistiškai nusiteikę. Jų tarpe vyrauja nuomonė: „Dėl to ir egzistuoja sunkumai, kad juos įveiktume“. Tačiau pasitaiko ir tokių karių, kurie gadina kitiems nuotaiką, nuolat yra kuo nors nepatenkinti, turi žalingų įpročių ir nenori jų atsisakyti. Nihilizmo ir neklusnumo priežastys turėtų būti surastos ir pašalintos, kad karių kolektyvuose neišsivysintų pesimistinės nuotaikos.

Žmogaus sveikata taip pat daro didelę įtaką jo psichinėms būsenoms. Savijautos ir nuotaikos pablogėjimas neretai signalizuoja apie kokios nors

ligos pradžią, nors objektyvūs ligos simptomai būna dar neišryškėję. Tarnauti šaukiami tik pakankamai sveiki jaunuoliai, todėl daugumos karių sveikata turėtų būti gera, tačiau tai nereiškia, kad padalinių vadovybė ir gydytojai neturi nuolat rūpintis savo pavaldinių sveikata bei savijauta.

Karinių pratybų metu karių psichinės būsenos gali pablogėti dėl pasikeitusių aplinkybių, neigiamo oro sąlygų poveikio organizmui bei kovinės užduoties vykdymo specifinių ypatybių bei sąlygų (supimo laive, skrydžio dideliam aukštyje, ilgalaikio buvimo nejudant, didelės fizinės ir psichinės įtampos, informacijos pertekliaus ar jos stokos, socialinių kontaktų ribojimo, ilgalaikio buvimo vienoje grupėje ar ankštoje patalpoje (automobilio kabinoje ar kėbule, tanke, povandeniniame laive ir pan.).

Pavyzdžiui, jūreivių psichinės būsenos pastebimai kinta, kai laivai iš vėsiaus klimato zonos įplaukia į pasaulio vandenyno pusiaujo vandenį. Jūreivių organizme vyksta pasikeitimai, susiję su perkaitimu ir saulės radiacijos poveikiu. Klimatinės adaptacijos laikotarpiu jie sunkiau pakelia fizinius krūvius, nes daug jėgų ir energijos išeikvoja organizmo fiziologinių procesų prisitaikymui prie naujų sąlygų. Tokiomis sąlygomis paprastai sumažėja darbingumas, domėjimasis aplinka, atsiranda abejingumas (apatija), greičiau pajuntamas nuovargis, dėmesys sutelkiamas į savo neigiamus pojūčius ir išgyvenimus.

Vandens baimė, kaip specifinę baimės rūšį, neretai išgyvena kariai, nepasirengę veikti vandenyje. Tokių atvejų pasitaiko, kai jūreiviams kautynių ar pratybų metu tenka gelbėti avarijos ištiktą laivą, pėstininkams – forsuoti vandens kliūtis, tankistams – po vandeniu vairuoti tankus.

Dideliame aukštyje, kai organizmas patiria deguonies stoką (badą), gali atsirasti psichinė būseną, vadinamoji aukštuminė euforija (jai būdinga nenatūraliai pakili nuotaika), arba, priešingai – monofobija (vienumos baimė).

Vairuotojų ar radijo lokacinių stočių operatorių ilgalaikis nejudrumas, o kartu nuolatinė fiziologinė bei psichologinė įtampa, veiklos monotoniškumas gali sukelti ***apatijos būseną***, nuovargį, sumažinti psichinį aktyvumą.

Kai grupė žmonių priversta ilgą laiką būti nedidelėje uždaroje erdvėje (pvz., tanke, lėktuve, automobilio kėbule ar kabinoje), kai sunku nors trumpam „atsikratyti“ nusibodusio partnerio, žmogus bendrauja irzliai, reaguoja jautriai, nervingai. Tokiomis aplinkybėmis ***gali atsirasti bendravimo sunkumų*** – nepasitenkinimo, susierzinimo ir pan. Tokios būsenos, jei

jos kartojasi, gali peraugti į grupės narių *psichologinį nepakantumą* vienas kitam.

Jeigu kovinių dalinių, laivų vadovybė, karininkai, puskarininkiai, kareiviai ir jūreiviai *žino objektyvias negatyvių psichinių būsenų susidarymo priežastis ir yra iš anksto pasirengę joms priešintis, neigiamas jų poveikis koviniam pasirengimui ir veiklai gali būti pastebimai sumažintas ar net ir visiškai likviduotas*. To pasiekti padeda geras karių psichologinis parengimas, sumaniai organizuojamas kovinis mokymas ir psichologinės treniruotės, nuolatinė karių sveikatos medicininė kontrolė, gerai sutvarkytas darbo ir poilsio režimas, apgalvotas mikrokolektyvų (pvz., ekipažų) formavimas, atsižvelgus į psichologinį individų suderinamumą, geros buities sąlygos, kokybiškas maistas.

Psichinių būsenų pažinimas bei gebėjimas jas valdyti gali puikiai pasitarnauti gerinant vadovavimą, efektyvinant mokymo ir auklėjimo procesą, tinkamai parengiant karius kovinėms užduotims vykdyti.

4. Karių psichinių būsenų kaita ir valdymas

Kariuomenė visada turi būti pasirengusi atlikti savo tiesioginę funkciją – apginti valstybę ir jos interesus. Tam rengiamas ir kiekvienas karys. Optimalios karių psichinės būsenos įgalina greitai persiorientuoti ir, neieškojant papildomos energijos vidiniam pasipriešinimui ir įtampai įveikti, vykdyti tarnybines ir kovines užduotis.

Teigiamas karių psichinės būsenas bei jų išankstinę moralinę bei psichologinę parengtį formuoja meilė Tėvynei, ištikimybė jos siekiams ir idealams, pareigos ją ginti įsisąmoninimas, pasitikėjimas šalies bei kariuomenės vadovybe, pačiu savimi ir kovos draugais, geras kario fizinis ir techninis pasirengimas, moderni ginkluotė, pakankamas kariuomenės aprūpinimas, elgsenos ekstremaliomis sąlygomis patirtis ir kiti faktoriai.

Nemažą įtaką optimalių būsenų formavimuisi daro tiesioginės moralinio ir psichologinio karių parengimo konkrečiai kovinei ar tarnybinei užduočiai atlikti priemonės. Jų esmė – būsenų, reikalingų konkrečiai užduočiai vykdyti, skatinimas, aktyvinimas ir negatyvių situacinių veiksnių, trukdančių optimalioms būsenoms susidaryti, slopinimas.

Jau minėta, kad ekstremaliomis sąlygomis pastebimai kinta psichinėms būsenoms įtaką darantys ir jas formuojantys veiksniai, dėl tos pačios priežasties dinamiškiau keičiasi ir karių psichinės būsenos. Šiame procese išsiskiria vadinamieji „kritiniai taškai“ (situacijos), su kuriais vadams daž-

nai tenka susidurti ir juos įveikti. Todėl vadų sugebėjimas kontroliuoti ir valdyti karių psichines būsenas yra svarbus jų kovingumą ir efektyvų veikimą užtikrinantis faktorius.

Schematizuotai karių psichinių būsenų kaitą ekstremaliomis sąlygomis galėtų atspindėti šios būsenų grupės: a) būsenos prieš mūšį; b) būsenos mūšio metu; c) būsenos po mūšio.

Karių būseną prieš mūšį galima pavadinti aliarmine. Tai padidėjusios įtampos, arba stresinė, būsena. Įtampos priežastys įvairios, jos intensyvumas taip pat labai nevienodas. Įtampą didina atsakomybė už užduoties įvykdymą, pavojus sveikatai ir gyvybei, laiko stoka pasirengimui, informacijos perteklius arba jos trūkumas ir kt. Įtampos lygis (intensyvumas) priklauso nuo gresiančio pavojaus didumo, užduoties sudėtingumo, individualių vado ir karių savybių, jų psichologinės bei profesinės parengties, informacijos pakankamumo ir kitų dalykų.

Aliarminės būsenos įtaka karių psichikai ir elgsenai dvejopa. Jei įtampa ne per didelė, tai ji mobilizuoja, padeda tinkamai nusiteikti, pasirengti būsimiems veiksams. Bet jeigu įtampa per didelė (hiperstresas) arba per ilgai užsitęsia (distresas), ji gali tapti rimta kliūtimi tikslingai karių elgsenai, dezorganizuoti jų psichinę veiklą ir kovinę parengtį. Tokią būseną galima pavadinti sudirgusia, nervinga.

Nuo kovinės parengties staigiai perėjus prie konkrečių kovos veiksmų karių elgsenoje gali atsirasti *rigidiškumo* (sustingimo, inercijos) požymių. Dėl to, prasidėjus kovai (mūšiui), karys gali jaustis (atrodyti) tarsi sustingęs, netiksliai nustatinėti atstumus, netaikliai šaudyti. *Vadas turi padėti kariui atsipalaiduoti, įveikti sustingimą.* Teigiamai veikia paties vado ramybė, pasitikėjimas, įtaigus žodis, humoro jausmas, kovinių pozicijų (pvz., apkasų) apžiūra, ginklų bei kovos technikos patikrinimas. Jei leidžia sąlygos, galima karius išrikiuoti, atlikti kai kuriuos rikiuotės pratimus.

Išvengti rigidiškumo padeda ir geras išankstinis karių parengimas, mokymas esant įvairioms sąlygoms ir aplinkybėms.

Jei pasirengimo, laukimo etapas užsitęsia, įtampą padeda įveikti *dėmesio nukreipimas nuo įtampos objekto į kokią nors kitą veiklą* (judėjimas, rikiuotės pratimai, mankšta, sportiniai žaidimai, įvairūs darbai), mokėjimas atsipalaiduoti (relaksacija), taip pat vadų autoritetas bei asmeninis pavyzdys.

Mūšio metu kariai patenka į labai sunkias, gyvybei pavojingas situacijas. Todėl visai natūralu, kad tokiomis sąlygomis jie būna labai susijaudinę. Labai svarbu, kad prasidėjus kovos veiksams kariai neprarastų bud-

rumo, savitvardos, akylumo, išliktų drausmingi, ryžtingi ir kovingi. Karių gebėjimas pavojaus ir sunkumų akivaizdoje nesutrikti, išlaikyti kovingumą stimuliuojančias būsenas priklauso ir nuo jų išankstinės moralinės bei psichologinės parengties: pilietinio ir patriotinio nusiteikimo, gilaus kario pareigos ir atsakomybės, vyriškos garbės ir orumo suvokimo, tvirtos valios, sugebėjimo įveikti baimę. Sunkiais momentais (prieš pat mūšį ir mūšio metu) mobilizuoti visas fizines ir dvasines jėgas padeda ir *tiesioginis moralinių nuostatų bei pilietinių ir patriotinių nuotaikų aktyvinimas. Vadų pareiga* – palaikyti teigiamas karių psichines būsenas, tvirtai ir ryžtingai vadovauti, savo asmeniniu pavyzdžiui, pasišventimu ir pasiaukojimu palaikyti karių kovos dvasią.

Jaunų, nepatyrusių bei psichologiškai blogai parengtų karių sudirgusi būsena mūšio metu gali virsti *afektyvia* (ypač didelio susijaudinimo) būsena. Afektas – ūmi, intensyvi, bet neilgai trunkanti emocinė būsena. Mūšyje ją sukelia pavojingos situacijos bei gyvybei pavojingi veiksniai. Afekto metu pakinta judesiai, pulsas, kvėpavimas, kraujagyslių spindis, neretai sutrinka suvokimas ir mąstymas. Dėl to sumažėja kario veiksmų kryptingumas ir tikslingumas arba šios savybės visiškai prarandamos.

Panaši į efektą yra ir *ažitacijos* būsena. Ažitacijos ištikto žmogaus judesiai tampa skuboti, nekoordinuoti. Jis praranda gebėjimą blaiviai mąstyti, suprasti reiškinių priežastis bei pasekmes, taip pat ryšius tarp jų. Pakinta žmogaus fiziologinė būsena – jis išbąla, ima drebėti, padažnėja jo kvėpavimas, širdies plakimas, gausiau prakaituojama, sutrinka kalba. Žmogus sutrinka, nežino, ką daryti, kaip elgtis. Ažitacijos būsena labai pavojinga kariui, nes jis dėl neatsargumo ar neapgalvotų bei neprotingų veiksmų gali žūti pats arba įstumti į labai keblią ir pavojingą situaciją kovos draugus.

Afekto ir ažitacijos intensyvumas ir formos labai priklauso nuo individualių žmogaus ypatybių (dirglumo, nervingumo, valingumo), taip pat nuo jo išankstinio psichologinio pasirengimo bei nuostatų sutikti ir ištverti pavojingas situacijas bei kitų faktorių.

Natūralu, kad mūšio metu kariai išgyvena įvairaus stiprumo *išgąsčio ir baimės būsenas. Baimė yra tikro ar tariamo pavojaus sukelta emocija*, kilusi dėl (ir veikiamą) savisaugos instinkto, anksčiau patirtų išgyvenimų bei žmogaus auklėjimo. Dažnai išgyvenama baimė gali virsti individualia psichine būsena – baikštumu. Baimė, baikštumas slopina žmogaus veiklumą, sumanumą, susilpnina, apsunkina gebėjimą prisitaikyti prie konkrečių sąlygų.

Baimė gali būti *refleksinė, instinktyvinė* (savisaugos instinktas) ir *intelektualinė*. *Refleksinė baimė*, pavyzdžiui, krūptelėjimas, yra natūrali gyvo organizmo reakcija į stiprius ir netikėtus dirgiklius (šūvį, sprogimą, trenksmą, netikėtus stiprios šviesos srautus, blyksnius ir kt.).

Instinktyvinė baimė – tai įgimtas savisaugos jausmas, gyvybės pavojingose situacijose saugojimas, gelbėjimasis. Tiek refleksinė, tiek instinktyvinė baimė būdinga visoms gyvoms būtybėms.

Intelektualinė baimė būdinga tik žmonėms. Tai suprata (įsisąmoninta) baimė, išankstinis baiminimasis, pavojingų situacijų vengimas, jų numatytas ir įvertinimas. Pavyzdžiui, radiacijos poveikio bijomasi tik tada, kai žinoma apie jį ir jo keliamą grėsmę. *Intelektualinę bei instinktyvinę baimę padeda įveikti tvirta valia. Įveikti baimę reiškia turėti drąsos. Parodžius tvirtą valią, baimė gali pavirsti drąsa.*

Žinoma Lietuvos pasipriešinimo istorijos tyrinėtoja istorikė *Nijolė Gaškaitė – Žemaitienė* savo knygoje *“Žuvusiųjų prezidentas”* rašo, kad Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos prezidiumo pirmininkas gen. *Jonas Žemaitis – Vytautas* buvo įsidėmėjęs ir dažnai prisimindavo tarpukario Nepriklausomos Lietuvos kariuomenės gen. štabo plk.ltn. Jono Šepečio žodžius apie baimę ir narsumą: *“Baimė – reakcija prieš kūno sužeidimą, narsumas – reakcija prieš žmogaus dvasios, jo taurumo pažeidimą”*. Ši mintis padėjo gen. J.Žemaičiui išlikti ramiam ir mirties nuosprendžio įvykdymo belaukiant (*Gaškaitė – Žemaitienė J. Žuvusiųjų prezidentas.-V.,1998, p. 365*).

42 pav. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio Tarybos prezidiumo pirmininkas gen. Jonas Žemaitis – Vytautas (prieškarinė nuotrauka)

Yra ir liguistų, patologinių, baimės reiškinių – *fobijų*. *Fobija* – įkryti nepagrįstos, liguistos baimės būseną. Ligonis, nors ir suprasdamas, kad jo baimė yra liguista, kankinasi bijodamas vienumos, staigios mirties, užkrečiamų ligų, viešo pasirodymo (kalbos) ir pan. Fobijos dažniausiai pasireiškia *įkyriomis būsenomis sergant neurozėmis*.

Mūšyje kariai išgyvena įvairaus stiprumo baimę: nerimą, įtampą, išgąstį, ilgiau ar trumpiau besitęsiančią baimę. Smarkus bei staigus išgąstis ar baimė gali virsti *siaubu*. Siaubas labai sukrečia karį, dėl to šis gali patirti *šoką* (fiziologinį ir psichologinį sutrikimą ir paralyžių). Karių fiziologiniai bei psichologiniai procesai gali sutrikti ir dėl mūšyje patirtos *kontūzijos*, kurią gali sukelti bombos, minos sprogimas ir kiti labai triukšmingi, staigūs ir stiprūs kautynių veiksmai.

Didelė, nekontroliuojama baimė gali virsti *panika*. Tai daugelį žmonių apimanti baimė, išgąstis, siaubas, sąmyšis. Panika – viena iš negatyvaus minios elgesio rūšių. Žmonės užsikrečia baime, ir panika ima sparčiai plisti tarsi gaisras. Paniką sukelia stiprus išgąstis, neišvengiamos nelaimės nuojauta, pavojaus gyvybei suvokimas, informacijos stoka, gandai, prastas vadovavimas, nepasitikėjimas vadovybe. Patyrę vadai žino, kad paniką gali sukelti karių neveiklumas, nerimastingas laukimas, pasyvumas. Todėl ir puolimo, ir gynybos metu vadai turi siekti karių aktyvumo, nes šie veiksmai sumažina įtampą, tuo pačiu ir pavojų panikai kilti.

Pagal šią būseną sukeliančias priežastis skiriamos *dvi panikos rūšys*: 1) panika netikėtai kilus labai dideliame (beveik neišvengiamam) pavojui gyvybei; 2) panika, kilusi ilgai laukiant pavojaus, pervargus, dėl gando, klaidingos informacijos, įsivaizduojamo pavojaus, klaidingo suvokimo (iliuzijų ar haliucinacijų).

Labai sunku paniką sustabdyti, todėl labai svarbu neleisti jai kilti. To pasiekama griežtai ir tiksliai vadovaujant, palaikant griežtą drausmę ir tvarką, kai kiekvienas karys žino, ką, kada ir kaip turi daryti. Didelės reikšmės turi ir vadovavimo stilius – žodžių, gestų, nurodymų, įsakymų tikslumas ir konkretumas.

Panikos išvengti padeda kovinių veiksmų aktyvumas, vado ryžtingumas, t. y. jo tikslus reagavimas į dinamiškai besikeičiančias kautynių aplinkybes bei panikos apraiškas. Pastebėjus netikrumo, sutrikimo požymių, būtina juos nuslopinti (užgniaužti), neleisti panikai toliau plisti. Patyrę vadai iš anksto nujaučia panikos grėsmę, „kritinius taškus“ ir imasi prevencinių priemonių.

Taigi, *siekiant išvengti panikos ir kitų neigiamų emocijų destruktivaus poveikio*, būtina iš anksto karius psichologiškai parengti - supažindinti su ekstremalių situacijų psichologija. Pratybos ir treniruotės ekstremaliomis sąlygomis, gebėjimas efektyviai vadovauti kautynių metu taip pat sumažina panikos pavojų.

Po mūšio karių psichinės būsenos esti labai įvairios. Tai priklauso nuo daugelio veiksnių, bet labiausiai – nuo kautynių baigties. *Po sėkmingo mūšio* kariai, nepaisant nuovargio, gali būti pakilios nuotaikos, pasitikėti savimi, būti ryžtingi, nusiteikę tęsti kovą, įtvirtinti laimėjimą. Tačiau per didelis džiaugsmingumas (*euforija*), atsipalaidavimas gali būti budrumo, kovinės parengties praradimo priežastis. Vadai neturi leisti įsivyrėti euforijai, per ilgai ir nerūpestingai švęsti, nes vėliau pergalė gali virsti pralaimėjimu.

Po nesėkmingo (pralaimėto) mūšio kariai, ypač morališkai ir psichologiškai labiau pažeidžiami, ilgai jaučiasi prislėgti, nusiminę. Ne tik atskirus karius, bet ir visą pralaimėjimą patyrusį dalinį gali apimti itin pavojinga *frustracijų būseną*, pasireiškianti ilgalaikė *apatija, depresija, nusivylimu (tada prarandama kovinė parengtis, smunka moralė)*. Šios būsenos gali sukelti *rezignaciją, t.y. nenorą kovoti (pasidavimo nuotaikas)*.

Vado pareiga neleisti įsivyrėti depresijos ir rezignacijos būsenoms. Išvengti šių reiškinių padeda objektyvus gilinimasis į nesėkmės priežastis, konstruktyvi veikla persitvarkant, atstatant kovinio dalinio veiksmingumą, iš naujo apgalvojant ir organizuojant gynybos, puolimo ar tvarkingo atsi-
traukimo strategiją ir taktiką. Kartais pralaimėjusiųjų organizuotumas, sumanus ir efektyvus vadovavimas pralaimėjimą paverčia pergale, ypač jei laimėjusieji per anksti ima džiūgauti, atsipalaiduoja ir praranda kovinį budrumą. Teisingai sakoma, kad kol nepalaužta kovotojų dvasia, tol priešas negali švęsti pergalės. “Ne tas nugalėtas, kas daugiau nustojo, bet tas, kurio dvasia buvo pirmiausia palaužta,”- sakoma Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio atmintinėje partizanams (LLKS norminiai dokumentai.-V., 1994, p. 5.).

43 pav. Pietų Lietuvos partizanų vadas plk. Adolfas Ramanauskas-Vanagas

5. Psichologinis karių rengimas

(Šiame paragrafe daugiausia kalbama apie *sausumos kariuomenės* karių psichologinį rengimą.)

Psichologinio karių rengimo sąvoka gana plati ir sudėtinga. Kadangi psichologinio karių rengimo uždaviniai atskirų kariuomenės ar ginklo rūšių daliniuose bei skirtingais mokymo etapais yra labai nevienodi, karo psichologai skiria: ***bendrajį psichologinį jaunuolių rengimą karinei tarnybai; parengimą tarnauti konkrečios rūšies kariuomenėje ar konkrečiame kariniame dalinyje; karių rengimą kovos veiksams (pulti, atsitraukti, gintis, apsisaugoti nuo masinio naikinimo priemonių, valdyti ginklą bei kovos techniką ir kita).*** Atskirai galima kalbėti apie vadų ir eilinių karių, atskiro kario bei karių grupių (ekipažų), motorizuotųjų šaulių, tankistų, lakūnų, jūreivių, raketinės kariuomenės ir kitų karinių specialybių bei ginklų rūšių karių psichologinį parengimą. ***Skiriamas bendrasis, specialusis ir tikslinis karių psichologinis rengimas.***

Psichologinis karių rengimas yra sudėtinė karių mokymo ir auklėjamojo proceso dalis. Todėl psichologinis rengimas glaudžiai susijęs su pilietiniu ir patriotiniu karių ugdymu, pomėgio karinei tarnybai formavimu, sąmoningos pažiūros į karinę drausmę diegimu, teigiamos mokymosi motyvacijos stiprinimu ir kitais kario asmenybės formavimo uždaviniais. Taigi psichologinio rengimo uždaviniai sprendžiami visos karinės tarnybos ir netgi pasirengimo jai metu ir yra svarbi bendrosios jaunuolių kovinės parengties dalis.

Kare žmogus patenka tarsi į kitą pasaulį: jam tenka patirti ir įveikti įvairius sunkumus, pavojus ir nepriteklus. Šios aplinkybės neigiamai veikia ir karių psichines būsenas. Didžiulė įtampa gali slopinti psichinę veiklą, sutrikdyti judesių koordinaciją. Ji apsunkina informacijos suvokimo procesą, sulėtina reakciją, pablogina atmintį ir t. t. Iš pusiausvyros išmuštas žmogus neryžtingai vadovauja, prasciau valdo kovos techniką ir ginklus. *Todėl svarbiausias karių psichologinio rengimo uždavinys – ugdyti tokias karių savybes, kurios užtikrintų normalią jų psichikos veiklą ir elgseną ekstremaliomis sąlygomis.*

Psichikos funkcinis patikimumas ugdomas treniruojant jutimo organus, organizmo reakcijas į įvairius dirgiklius, judesių tikslumą, jėgą, koordinaciją ir stabilumą, mokantis pratybose bei mūšyje tiksliai nustatyti ir įvertinti nuotolį, objektų didumą, judėjimo greitį, mokantis nesutrikkti, sutelkti dėmesį, veikti greitai, tiksliai ir efektyviai, pratinantis nebijoti pavojų, lavinant atmintį, mąstymą ir vaizduotę, ugdant valią. Viso to išmokstama atkakliai ir intensyviai treniruojantis įvairiomis ir sunkiomis sąlygomis.

Pavojai – karo stichija. Tačiau karių psichiką kare neretai veikia ne tik realūs, bet ir įsivaizduojami pavojai. Tariamai pavojai neretai veikia dar stipriau negu realūs. Priešas stengiasi tuo pasinaudoti, nes kariauja ne tik ginklais. Ne mažiau pavojingas yra *psichologinis karas*. Karius reikia taip mokyti ir auklėti, kad jie sugebėtų atskirti realų pavojų nuo nerealaus, tariamo, nebijotų nerealaus pavojaus, būtų atsparūs psichologinio karo poveikiui, žinotų tokio karo priemones ir jų galimybes.

Tikslingus, efektyvius kario veiksmus, jo kovingumą ekstremaliomis sąlygomis lemia gebėjimas įveikti baimę, kontroliuoti savo psichines būsenas, reikiamu momentu susikaupti, veikti šaltakraujiškai, protingai, atsargiai, bet ryžtingai, drąsiai ir tiksliai. Svarbu nepasiduoti ir klaidinančiai priešo propagandai.

Kariai psichologiškai rengiami per fizinio parengimo, rikiuotės, ginkluotės ir šaudybos, taktikos, apsaugos nuo naikinimo ginklų užsiėmimus, taip pat kautynes primenančias kovinio rengimo pratybas.

Pavyzdžiui, per fizinio parengimo užsiėmimus neužtenka stiprinti ir treniruoti vien karių fizines galias. Reikia grūdinti ir jų valią, pratinti įveikti sunkumus, nugalėti nuovargį, skausmą, įtampą, mokyti reikiamu momentu susikaupti, sutelkti visas fizines ir dvasines jėgas. *Taktikos užsiėmimų* metu reikia sudaryti kuo sudėtingesnes ir nuolat besikeičiančias, neprognozuojamas situacijas: nežinomybė ir įtampa padėtų lavinti karių vaizduotę, mąstymą, žadintų iniciatyvumą, skatintų efektyviau vadovauti, spręsti takti-

kos užduotis. *Ginkluotės ir šaudybos užsiėmimų* metu kariai išmoksta atsargiai bei atsakingai elgtis su ginklu, pripranta prie jo veikimo keliamų psichologinių efektų. Pasitikėjimas savimi labai priklauso ir nuo *mokėjimo apsisaugoti nuo naikinimo ginklų poveikio*, sugebėjimo naudotis apsaugos priemonėmis.

Veiksminga psichologinio rengimo priemonė – *rikiuotės užsiėmimai*. Jie didina karių psichologinį įtaigumą, ugdo drausmę, paklusnumą, karinį mąstymą, grupinį solidarumą, fiziškai ir dvasiškai tarsi sujungia karius į nedalomą vienetą. Darnus žingsnis, vieninga skanduotė, skambi daina – sustiprina karių drąsą ir kovingumą.

Bene sudėtingiausias karių psichologinio rengimo uždavinys yra specialusis parengimas kovos veiksmams. Jo tikslas – paruošti karį šiuolaikinio karo kovos veiksmams, pasiekti, kad sunkiausiomis ir pavojingiausiomis mūšio aplinkybėmis karys nesutriktų, nesijaustų bejėgis, bet galėtų atlikti jam pavestus uždavinius.

Patirtis liudija, kad veiksmingiausia karių psichologinio parengimo priemonė – pratybos ekstremaliomis, primenančiomis tikrus kovos veiksmus sąlygomis. Aptarsime keletą mūšio modeliavimo būdų. Pirmasis – sudaromos kuo sunkesnės pratybų sąlygos, reikalaujančios didelių fizinių ir dvasinių pastangų, su daugybe nepatogumų, sukeliančių neigiamas emocijas ir būsenas; *antrasis* – priešas turi būti „realus“; *trečiasis* – stengiamasi sukurti mūšio tikroviškumą, realumą (šūviai, sprogimai, kulų švilpesys, griuvėsiai, gaisrai, užtvindymas (įvairios vandens kliūtys), „sužeistieji“, „nukautieji“; *ketvirtasis* – sumodeliuojamos pavojingos, verčiančios rizikuoti situacijos.

Rengiant karius vadovaujamasi klasikiniu principu - kariuomenė moko to, kas būtina mūšyje. Dėl to pratybose daliniai privalo įveikti įvairias kliūtis, cheminiu ar bakteriologiniu ginklu „užterštą“ vietovę, griuvėsius, vandens kliūtis, gaisravietes, keletą valandų išbūti su individualiomis apsaugos priemonėmis. Čia vadai mokosi planuoti ir organizuoti kovos veiksmus, vadovauti daliniams ekstremaliomis sąlygomis, juos pergrupuoti mūšio lauke, organizuoti sąveiką su kitais daliniais.

Artimos mūšiui sąlygos sudaromos kuo efektyviau panaudojant imitavimo priemones. Geriausia dalinių kovinio ir psichologinio rengimo mokykla – lauko taktikos pratybos. Parenkama topografiniu atžvilgiu sudėtinga vietovė, sumanus, mobilus ir atkaklus „priešas“, sudaromos sudėtingos, ekstremalios, dinamiškos situacijos. Lauko taktikos pratybų metu kariai mokosi įvairių taktinių veiksmų, gudrybių, kovos būdų.

Paprastai taikos metu neįmanoma sukurti tikros kovos sąlygų. Tačiau vadai lauko taktikos pratybas turėtų organizuoti taip, kad jos kuo labiau primintų realius kovos veiksmus ir sąlygas, sudarytų situacijas, padedančias tobulinti karių kovinį meistriškumą, psichologiškai juos grūdinti.

Gera karių rengimo mokykla – dalyvavimas taikos palaikymo operacijose Bosnijoje ir Hercegovinoje. Ten Lietuvos kariai išmoksta Vakarų šalių kariuomenių taktikos ir taikos palaikymo būdų. Vėliau, grįžę į Tėvynę, jie galės įgytas žinias perduoti ginklo draugams.

Norint lauko taktikos pratybas kuo labiau priartinti prie kovos sąlygų, reikia naudoti visas kovos priemones ir ginklus, ypač šarvuočius, artileriją, aviaciją. Ypač svarbios pratybos naktį. Jose geriau patikrinamas karių meistriškumas, moralinis ir psichologinis pasirengimas, vadų sugebėjimai vadovauti.

Patirtis rodo, kad lauko taktikos pratybose tobulinamas ne tik karių kovinis meistriškumas – čia grūdinama jų valia ir kitos psichinės savybės. Todėl lauko taktikos pratyboms reikia itin kruopščiai rengtis. ***Galima ir reikia modeliuoti tariamus pavojus, tačiau jie neturi grėsti karių gyvybei ar sveikatai.***

Žinoma, kad kai kurie jau turimi įgūdžiai pasitarnauja (naudingi) kitiems įgūdžiams susidaryti. Pavyzdžiui, šuoliai į vandenį naudingi parašiutininkams, traktorininko įgūdžiai – tankistams, šaulių – snajperiams ir t. t. Šie psichologiniai dėsningumai tinka ir emociniams įgūdžiams formuotis, pavyzdžiui, mokantis nugalėti baimę. Emociniai įgūdžiai ugdomi tokiomis sąlygomis, kai teoriškai žmogui gresia (galėtų grėsti) pavojus, bet praktiškai jis nėra realus. ***Įveikti baimę mokomasi specialiose treniruotėse, panašiose į desantininkų ar specialiosios paskirties padalinių treniruotes, laikantis šių taisyklių:*** pratimus reikia kartoti dažnai, sistemingai; sudaryti daugybę tariamų pavojų; gerai parengti pratybas ir griežtai laikytis saugos taisyklių; treniruočių krūvius ir „pavojus“ didinti laipsniškai, kad nesumažėtų karių suinteresuotumas, noras ir galimybės treniruotis.

Grūdinant karių psichiką būtinos ir specialios psichologinės pratybos. Jos formuoja karių emocinį ir valios stabilumą, kitų psichikos funkcijų patikimumą. Tam tikslui ir pasitarnauja ***psichologinio grūdinimo pratimai.*** Pavyzdžiui, vadui įsakius, kariai įsitvirtina apkasuose ir pasirengia kautis. Jų link šaudydami važiuoja šarvuočiai. Kariai pasislepia apkasuose ir laukia, kol kovos mašinos priartės. Tada meta jų link mokomąsias granatas ir pasislepia. Šarvuočiams pravažėjavus apkasus – meta kitas granatas. Šarvuočiai

manevruoja, keičia kryptį. Pėstininkai taip pat nestovi vietoje, keičia savo gynybos pozicijas.

Tokiose pratybose mokomasi ne tik taikliai mėtyti granatas, bet ir narsumo, atkaklumo, ryžtingumo, savitvardos. Pėstininkai įpranta kautis su šarvuotąja kovos technika, įveikti baimę. Nemažesnę įtampą jaučia ir kovos mašinų vairuotojai, jų ekipažai. Ir jiems ši įtampa yra psichologinio grūdinimo priemonė.

Organizuodami ir vykdydami pratybas, vadai turi atsižvelgti į karių teorinį pasirengimą, specialybę, nuolat ieškoti naujų, efektyvesnių psichologinio grūdinimo būdų. ***Įvaldant skirtingų rūšių ginklus reikalingas atskiras (specialus) psichologinis parengimas.*** Tam tikslui naudojami ir specialūs treniruokliai, pritaikyti konkrečiai karinei specialybei.

Karių psichika grūdinama ir kovinio rengimo pratybose, kovos mašinų vairavimo, apsaugos nuo naikinimo priemonių naudojimo treniruotėse ir pan.

Gera karių psichologinė parengtis glaudžiai susijusi su moraline parengtimi ir viena kitą papildo bei stiprina. Gerai techniškai ir psichologiškai pasirengęs, tvirtos moralės karys bet kada (ir bet kokiomis sąlygomis) galės vykdyti savo pilietinę pareigą – ginti Tėvynės Laisvę ir Nepriklausomybę. (Apie kariuomenės moralę bei jos komponentus plačiau bus rašoma antrojoje knygos dalyje.)

Kartojimo testas

1. Psichinės būsenos yra:
pastovesni ir ilgiau už psichines savybes trunkantys vidinio gyvenimo reiškiniai;
dinamiškesni ir trumpiau už psichinius procesus besitęsiantys reiškiniai;
iš esmės niekuo nesiskiria nuo psichinių procesų ir psichinių savybių.
2. Psichinių būsenų kaita labiausiai priklauso nuo:
individualių asmenybės savybių;
individo psichologinio pasirengimo;
besikeičiančių aplinkos sąlygų.
3. Veiksmingiausia karių psichologinio parengimo priemonė yra:
fizinio bei taktinio parengimo pratybos;
rikuotės bei ginkluotės ir šaudymo užsiėmimai;
pratybos ir treniruotės ekstremaliomis sąlygomis.

6. Taikos įvedimo ir palaikymo operacijose dalyvaujančių karių psichologinio rengimo ypatumai

Nuo 1994 metų Lietuvos kariai dalyvauja taikos palaikymo ir įvedimo operacijose. Turbūt niekas neabejoja, kad dalyvavimas taikos palaikymo misijose palieka kariams psichologinių pasekmių. Visos šalys, kurių kariai dalyvauja tokio pobūdžio arba humanitarinės pagalbos operacijose, yra sukūrusios įvairias psichologinės pagalbos sistemas. Nors šios sistemos gana skirtingos, visų jų tikslas vienas - kiek įmanoma sumažinti ilgalaikius ir trumpalaikius patirto streso padarinius. Iš šios srities statistikos matyti, kad ne mažiau kaip 30 proc. karių grįžę po taikos palaikymo operacijų turi psichologinių problemų. 2-3 proc. karių išsivysto potrauminis stresinis sutrikimas, dėl kurio tenka gydytis pas psichiatrą.

Kalbant apie stresą, būtina atkreipti dėmesį į keletą momentų:

stresas yra būtinas kad išgyventume;

stresas reikalingas žmogaus vystymuisi, augimui;

iš pradžių stresas veikia teigiamai, bet per didelės jo dozės kenkia;

prie streso priprantama;

stresas gali būti reguliuojamas (valdomas).

Didžiausią rūpestį kelia, aišku, ne kasdieninis (bazinis) stresas, o *kumuliacinis ir trauminis. Stresas eikvoja mūsų fizinę, protinę ir emocinę energiją.*

Dalyvaujantis taikos palaikymo misijoje žmogus turi žinoti, kad teks susidurti su komplikuotomis situacijomis ir patirti stresą. Todėl jam būtina žinoti ir pagrindinius būdus, kaip jį kontroliuoti. Kai kurie streso šaltiniai gali būti numatomi ir sumažinami jau prieš operaciją.

1. Pasiruošimo laikas. Didžiausias stresas kyla, kai visas pasiruošimas, atsisveikinimas išsprendžiamas į labai trumpą laiką.

2. Misijos trukmė. Tam, kad būtų galima gerai sutvarkyti asmeninius ir šeimos reikalus, labai svarbu žinoti, kiek užtruks operacija. Žinoma, kuo ilgesnis išsiskyrimo laikas, tuo didesnė stresinių reakcijų tikimybė, tuo sunkesnis prisitaikymo periodas šeimai.

3. Misijos apibrėžimas. Aiškiai apibrėžtos misijos sukelia mažesnę stresą nei neaiškios, kurių tikslas nekonkretus. Personalą reikia informuoti apie tai, ko galima tikėtis misijoje.

4. Gyvenimo sąlygos. Gerai paruošti kariai lengvai prisitaiko gyventi ir spartietiškomis gyvenimo sąlygomis, jei jie supranta, vardan ko reikia tai patirti.

5. Ryšys su namais, šeima, mylimais žmonėmis. Teigiamas ryšys su draugais, šeima ir sava kultūra gali gerokai sumažinti stresą. Laiškai, pokalbiai telefonu, spauda iš namų gali būti didelė psichosocialinė parama.

6. Visuomenės parama ir teigiama ar neigiama nuostata. Sudėtingos, sunkios misijos taps dar sunkesnės, jei žmonės nejaus savo visuomenės pritarimo ir palaikymo ar įvykiai bus neteisingai interpretuojami spaudoje ir televizijoje.

7. Susidūrimas su svetima kultūra. Kuo daugiau taikos palaikytojas kontaktuos su vietiniais gyventojais, tuo didesnė vadinamojo "kultūrinio šoko" tikimybė. Išankstinė informacija apie svetimą kraštą padės geriau suprasti kitos šalies žmones, kultūrą.

8. Susidūrimas su žiaurumais, kančiomis, neteisybe. Kai kuriose misijose, ypač susijusiose su intensyviais karo veiksmais ar stichinėmis nelaimėmis, labai didelė tikimybė iš arti susidurti su masinėmis mirtimis, sužeidimais, kančiomis. Taikdariai dažnai priversti stebėti siaubingą žiaurumą ir išlikti pasyvūs, nesikišti. Paruošimui prieš misiją tinka nebent filmuotos medžiagos apie galimas smurto rūšis aptarimas. Šis paruošimas nepaprastai sunkus. Belgijos psichinių krizių centro vadovas L. Quinty'nas mano, kad tai viena iš sunkiausių užduočių, nes kažin ar įmanoma paruošti karių ramiai stebėti, kaip, pavyzdžiui, kankinami ar žudomi vaikai.

9. Rizika būti paimtam į nelaisvę ar įkaitu. Taisyklės griežtai draudžia taikdarius naudoti ginklą, nebent savigynos tikslu. Vadinas, kariams belieka pasitikėti sveiku protu, diplomatija ir moraliniu mėlynųjų šalmų autoritetu. Tačiau, kaip rodo skaudi patirtis, tai neapsaugo nuo tapimo įkaitu ar žūties nuo minų, kulkų. Jei kariai iš anksto nebus paruošti šioms situacijoms, didelė tikimybė, kad stresas, patekus į tokias krizines situacijas, gali sukelti sunkias psichologines pasekmes.

10. Asmeninio sužeidimo ir mirties rizika. Mirtys nuo dauginių traumų didina kovinį nuovargį. Jei tai įvyksta labai įtemptomis, emociškai dviprasmiškomis aplinkybėmis, karių elgesys dėl streso gali tapti neracionalus. Jie nustoja laikyti svetimą žmonėmis, nebesilaiko elementarių saugumo taisyklių ir dėl to patys rizikuoja savo bei kolegų gyvybe. Vada turi pastebėti tokius rasinių ar etninių stereotipų požymius ir tai aptarti.

Kaip pačiam atpažinti susikaupusio (kumuliacinio) streso požymius? Kai stresas kaupiasi palaipsniui, kasdien, pradeda atrodyti, kad tai natūrali, normali būseną, norisi neigti, kad kas nors yra netvarkoje. Todėl labai verta paklausti, kai Jums dažnai pradeda sakyti: pailsėk, nepersidirbk, žiūrėk į viską ramiau, atsipalaiduok.

Kad kumuliacinis stresas netaptu įpročiu, reikia sąmoningai pakeisti kai kuriuos savo reagavimo būdus į stresą ir jo šaltinius. Gali pririnkti keisti gyvenseną, gyvenimo filosofiją ir išankstines nuostatas. Įsidėmėkite:

- dėl streso jauskite asmeninę atsakomybę, nes tik Jūs pats galite nustatyti, kas jį sukelia Jūsų gyvenime ir ką būtina padaryti, kad tai pakeistumėte;

- prisipažinkite, kad kai ko negalite pakeisti, nes ne kiekviena stresinė situacija gali būti pakeista;

- venkite persidirbti: išmokite dalį darbų pavesti kitiems ir dalį palikti neatliktų;

- žiūrėkite realistiškai į tikslus - per ribotą laiką galima pasiekti tik tam tikrą rezultatą;

- pasirūpinkite savimi, nes tik tada Jūs galite gerai pasirūpinti kitais;

- išmokite tvardyti (elgtis disciplinuotai) nekontroliuojamose situacijose. Kumuliacinis stresas kaupiasi palaipsniui, per ilgesnį laiko tarpą. Tuo tarpu trauminis stresas atsiranda netikėtai, dėl staigaus smurtinio įvykio, kai iškyla fizinė ar psichinė grėsmė pačiam individui ar kam nors šalia jo.

Traumų, kurių galima patirti taikos palaikymo ar įvedimo misijose, pavyzdžiai:

- pastatų bombardavimas, kelių užminavimas;
- konvojaus ir medicinos tarnybos transporto užpuolimai;
- ginkluoti užpuolimai ir apipilėsimai;
- didelio masto sugriovimų stebėjimas;
- tiesioginiai ir netiesioginiai grasinimai;
- didelio masto žudynių, smurto stebėjimas.

Tikimybė, kad taikdariai pateks į tokias psichines traumas sukeliančias situacijas konflikto zonoje, yra labai didelė. Ši psichinė trauma dar vadinama kritinio įvykio stresu. Patyręs labai stiprų stresą žmogus gali būti visiškai priblokštas ir pasimetęs, nesugebėti užsiimti įprastine veikla. Nors emocinių reakcijų į kritinį įvykį spektras ribotas, įvairiems žmonėms jos skirtingos. Per kiek laiko šios reakcijos pasireikš, koks jų stiprumas, priklauso nuo asmens charakterio ir jo pažeidžiamumo tuo metu. Tos reakcijos, kurios pasireiškia tuoj pat, ar po kelių valandų ar dienų, vadinamos ūmiu stresiniu sutrikimu. Kitos reakcijos gali pasireikšti po kelių mėnesių - jos vadinamos potrauminio streso sutrikimu.

Fizines, emocines, mąstymo reakcijas gali lydėti elgesio sutrikimai:

- hiperaktyvumas;
- rizikingas vairavimas ar kitoks rizikingas elgesys;
- darbas iki išsekimo;
- pykčio protrūkiai;
- beprasmiški ginčai ir pan.

Svarbu suprasti, kad po psichiką traumuojančių įvykių patirti šiuos simptomus yra visiškai normalu (nors pasireišk **ne visos** iš šių reakcijų).

Žinoma, kai kurių iš minėtų simptomų pasireiškimas rodo, kad patirtas labai sunkus stresas ir, jei nebus imtasi priemonių, simptomai gali sunkėti.

Dažniausios reakcijos ūmaus stresinio sutrikimo metu

Fizinės	Kognityvinės	Emocinės
Pykinimas	Pasimetimas	Baimė, nerimas
Prakaitavimas	Negalėjimas sukaupti dėmesio	Pyktis, dirglumas
Nuovargis	Atminties pablogėjimas	Kaltės, beviltiškumo jausmas
Hiperventiliacija, galvos svaigimas	Pagreitėjęs ar sulėtėjęs mąstymas	Nusiminimas
Padažnėjęs širdies plakimas (kartais lydimas krūtinėje)	Pagreitėjusi kalba	Depresija
AKS padidėjimas		Izoliuotumo, atskirumo jausmas
Raumenų tremoras, trūkčiojimas		Nevalingi ryškūs buvusio įvykio prisiminimai
Padidėjęs psichoaktyvių medžiagų suvartojimas		
Nemiga, košmariški sapnai		

Patyręs stresą taikdarys turi prisiminti, kad:

1. Kiekvienas, kuris patiria kritinį įvykį, pasikeičia. Geriausiu atveju asmenybė sustiprės ir subręs, blogiausiu - nesugebės susitvarkyti su patirtu stresu be profesionalios pagalbos.

2. Įvairiausios emocijos, kurias patiriate per psichinę traumą sukėlusį įvykį ar po jo, pvz., kumuliacinis stresas ar depresinė reakcija, yra visiškai normalios reakcijos į nenormalų įvykį.

3. Šias emocines reakcijas reikia vertinti kaip psichologines žaizdas. Kaip ir gydydamiesi visas žaizdas, privalote:

- identifikuoti sužeidimą (nustatykite, kas Jums sukelia stresą);
- suteikite sau pirmąją pagalbą vietoje (kalbėkite apie tai, ką patyrėte);
- nelaukdami specialisto, gydykite pats save (pabandykite sumažinti streso lygį savo išbandytomis priemonėmis);
- stebėkite gijimo procesą (kad žinotumėte, iki kokio lygio sumažėjo stresas);
- jeigu reikia, kreipkitės pagalbos į gydytojus, kad išvengtumėte komplikacijų.

4. Kantrus, draugiškas, užjaučiantis išklašymas yra pati geriausia pagalba gydant psichologines žaizdas. Tai tikrai padeda, nors ir užima laiko. Dvi valandos klausymosi gali apsaugoti traumą patyrusį žmogų nuo kelis mėnesius trunkančių problemų.

5. Tas, kuriam teko patirti psichologinę traumą, turi išmokti kalbėti kitam asmeniui apie įvykį ir dar kartą išgyventi visus kylančius jausmus.

6. Geriausias pasiruošimas kritiniam įvykiui yra žinojimas, kokios emocinės reakcijos gali kilti.

Supratimas, užuojauta, parama ir atidus klausymasis yra būtini, kad padėtume susitvarkyti su stresinėmis reakcijomis, kurios gresia visiems taikos palaikytojams.

7. Specifiniai skrydžio faktoriai ir pilotų profesinė psichofiziologinė atranka

Lakūno profesija specifinė, nepanaši į jokią kitą. Skrydžio metu žmogus atsiduria neįprastoje, nuolat besikeičiančioje aplinkoje, kurioje orientuotis gali tik pagal prietaisų parodymus. Didelė atsakomybė, atliekant skrydžio užduotį, nuolatinis aplinkos ir įvairių prietaisų stebėjimas, teisingi sprendimai per minimalų laiką, avarinių situacijų grėsmė sukelia lakūnams nervinę-emocinę įtampą.

Skrydžio metu personalo nervų sistema apkraunama dideliu kiekiu informacijos, kurią reikia greitai suvokti ir atitinkamais veiksmais į tai reaguoti.

Lakūnus veikia daugelis specifinių skrydžio faktorių, t.y. atmosferos išretėjimas, įvairaus laipsnio hipoksija (deguonies trūkumas), triukšmas, vibracija, radialiniai, kampiniai ir smūgio pagreičiai, teigiamos ir neigiamos perkrovos, temperatūrų kaita, elektromagnetinis laukas, taip pat daugybė fizinių faktorių - ilgas buvimas ankštoje patalpoje, judesių suvaržymas, kvėpavimas padidėjusio deguonies slėgio sąlygomis.

Dažnas buvimas ekstremaliomis sąlygomis sukelia organizmo funkcinį sistemų profesinius sutrikimus ir profesines ligas. Skraidantysis personalas dažniau serga neurozėmis, širdies ir kraujagyslių ligoms.

Tiriant aviacijos specialistų darbo sąlygas, nustatyti pagrindiniai rizikos faktoriai ir jų sukeliamos ligos.

1. Išretėjusios atmosferos poveikis. Lėktuvui kylant aukštyn, jeigu pažeistas kabinos hermetiškumas, skraidantį personalą veikia sumažėjęs oro slėgis ir sukelia pakitimus, vadinamus dekompresine liga (aeroembolija). Stipriai sumažėjus atmosferos slėgiui, kraujyje išsiskiria azoto burbuliukai, jie kaupiasi prie kraujagyslių sienelių, ypač pažeistose vietose, koncentruojasi, kraujas "užverda". Užkemšamos smulkiosios, o kai kada ir stambesnės kraujagyslės, vyksta aeroembolizacija.

2. Įvairių pagreičių (vertikalaus, horizontalaus, šoninio) ir perkrovų (teigiamos, neigiamos) poveikis. Lėktuvo manevravimo metu skraidantį personalą veikia įvairūs pagreičiai, dėl kurių atsiranda perkrovos. Žmogaus organizmą tai veikia nevienodai, pažeidimo apimtis priklauso nuo pagreičio dydžio ir perkrovos krypties.

Veikiant teigiamoms (galva-kojos) perkrovoms atsiranda galvos smegenų išemija ir kraujagyslių pažeidimų apatinėje kūno dalyje (venų išsiplėtimas ir tromboflebitai, hemorojus).

Pavojingesnės neigiamos (kojos-galva) perkrovos. Dėl jų poveikio gali atsirasti padidėjusio kraujospūdžio galvoje ir viršutinėje krūtinės dalyje reiškinių (kraujosruvos veido odoje, akių sklerose ir tinklainėje, hemoraginiai retinitai, suborachnoidinės kraujosruvos, reaktyvi hidrocefalija), miokardo išeminis pažeidimas, spontaniškas pneumotoraksas.

Smūgio pagreitis, kylantis katapultavimosi metu, kartais būna lygus 20 g. Todėl netaisyklingai atsisėdus katapultavimosi metu galimi sunkiausi stuburo pažeidimai (stuburo kompresiniai lūžiai, tarpslankstelinio disko suspaudimas, išnirimas, išvarža).

Visais atvejais pagreičiai ir perkrovos traumuoja stuburą, gali būti stuburo osteochondrozės ir įvairių radikulitų priežastis. Veikiant įvairioms perkrovoms galimi regėjimo, sąmonės sutrikimai ir kolapsas.

3. Nuolatinės nervinės-emocinės įtampos poveikis. Skraidantis personalas dirba nuolatinės psichinės-emocinės įtampos sąlygomis. Gausių informacijos šaltinių stebėjimas, ekstremalios sąlygos, avarinių situacijų grėsmė sukelia įvairius funkcinis nervų sistemos sutrikimus. Pirmiausia tai pasireiškia psichiniu nuovargiu, dėl kurio, laiku nepastebėjus, galima susirgti centrinės nervų sistemos ligomis (vegetodistonija, dažniau hipertoni-

nio ir kardialinio tipo, gali pasireikšti asteninės ir depresinės būklės, neurozės). Nuolatinė emocinė įtampa gali būti ir įvairių kardiovaskulinės sistemos (aterosklerozė, išeminė širdies liga, ritmo sutrikimai, miokardo infarktas), virškinimo sistemos (skrandžio ir dvylikapirštės žarnos opa, lėtinis cholecistitas, funkciniai skrandžio ir žarnyno sutrikimai) ligų priežastis.

Skrendant sudėtingomis meteorologinėmis sąlygomis, nakties metu ar esant blogam matomumui, nervinė įtampa ypač padidėja, lakūnas gali orientuotis tik pagal prietaisų parodymus. Tuo metu dažnos neurozinės reakcijos, pasireiškiančios mąstymo sutrikimais, baimės priepuoliais, iliuzijomis ir vegetacinėmis krizėmis.

4. Triukšmo ir vibracijos poveikis. Skraidantis personalas dirba stipraus triukšmo ir vibracijos fone. Todėl dažnai pasitaikantys klausos nervo neuritas ir vibracinė liga vadinama profesinėmis ligomis.

5. Temperatūros kaita. Ji pastebimai veikia žmogų ilgalaikių skrydžių metu ir esant nepalankioms klimatinėms sąlygoms. Personalas dažniau serga uždegiminėmis viršutinių kvėpavimo takų ligomis, sinusitais.

Daugelį kvėpavimo sistemos ligų sukelia kvėpavimas grynu didesnio slėgio deguonimi, plaučių hiperventiliacija.

6. Toksinių medžiagų, radiacijos, elektromagnetinio lauko ir UAD spinduliavimo poveikis. Visa tai daugiau veikia antžeminių dalių personalą, dalyvaujantį ruošiant skrydžiui techniką ir pan.

Toksinės medžiagos (išmetamosios dujos, anglies monoksidas, azoto rūgštis, azoto ir silicio oksidai, aldehydai, raketinis kuras, aviacinis benzinai ir žibalai, Al, Be, Mg milteliai, dichloretanas, metanolis, tepalai ir jų skilimo produktai, hidrauliniai skysčiai, oksidatoriai, švino ir sieros junginiai, hidrolizinis spiritas) dirgina kvėpavimo takus, centrinę nervų sistemą, sukelia toksines alergines odos ligas (dermatitus, toksikodermijas, dilgėlinę, egzemas) ir akių junginės uždegimus. Be to, Karinių oro pajėgų antžeminių personalą papildomai veikia radiacija, elektromagnetinis laukas ir UAD spinduliavimas. Dėl to atsiranda pakitimų kraujodaros sistemoje (pjautuvinė anemija), virškinimo sistemoje (hipoacidiniai ir anacidiniai gastritai, funkciniai skrandžio motorikos sutrikimai), nervų sistemoje (nervinių procesų - dėmesio, atminties, mąstymo - sulėtėjimas, vegetacinės sistemos funkciniai sutrikimai).

Dėl minėtų rizikos faktorių poveikio skraidantis personalas gali patirti įvairių sveikatos sutrikimų, susirgti tam tikromis ligomis.

Iš jų pirmiausia minėtinos **profesinės ligos** (įvairios neurozės, neuritai, dermatitai, vibracinės ligos), **centrinės ir periferinės nervų sistemų sutri-**

kimai (pervargimai, vegetodistonijos, depresijos, osteochondrozė, radikulitai, neuralgijos), **širdies ir kraujagyslių sistemos** (aterosklerozė, širdies ritmo sutrikimai, miokardo infarktas), **virškinimo sistemos** (vidurių užkietėjimas, skrandžio ir dvylikapirštės žarnos opos, kirkšnies ir diafragmos išvaržų įstrigimas dėl perkrovų), **kvėpavimo sistemos** (įvairūs viršutinių kvėpavimo takų uždegimai, bronchitai), taip pat **akių, ausų-nosies-gerklės, odos, kraujodaros bei šlapimo išskyrimo sistemų ligos ir negalavimai**.

Norint išsaugoti skrydžiuose dalyvaujančio personalo darbingumą, išvengti pervargimo ir minėtų ligų, kurios gali būti įvairių klaidų ir avarinių įvykių skrydžių metu priežastis, būtinas tikslus darbo ir poilsio režimas, subalansuota mityba, griežta darbo apsaugos kontrolė, reguliarius reabilitacinis gydymas.

Skrydžių dienomis tinkamai maitinantis didėja lakūnų darbingumas, mažėja neigiamų faktorių įtaka organizmui. Reikia atkreipti dėmesį į tuos maisto produktus, kurie suvalgomi per 24 val. iki skrydžio. **Lakūnas turi pavalgyti likus 1,5-2 val. iki skrydžio.** Jo maisto racione neturi būti produktų, didinančių dujų išsiskyrimą į žarnyną, sukeliančių meteorizmą (žirnių, kukurūzų, ropių, ridikų, pupelių). Norint išvengti dispepsinių (virškinimo) sutrikimų, reikia stengtis nevalgyti daug riebalų turinčių maisto produktų (riebios kiaulienos, paukštienos).

Maiste turi būti gausu lengvai pasisavinamų baltymų, riebalų, angliavandenių, pakankamas vitaminų kiekis. Svarbu, kad produktai būtų lengvai virškinami, kad lakūnai gautų pakankamą kalorijų kiekį (skraidymų dienomis 70 kg žmogaus paros energijos sąnaudos lygios 4520 kcal).

Atskirai reikėtų pakalbėti apie angliavandenių ir vitaminų įtaką prisitaikant lakūnų organizmui prie neigiamų faktorių poveikio.

Angliavandeniai yra pagrindinis energijos šaltinis. Jie sudaro didžiausią paros maisto dalį, t.y. 57 proc. paros davinio kalingumo.

Angliavandeniai yra skonio receptorių, esančių burnos ertmėje, chemoreceptorių, esančių skrandyje, bei interochemoreceptorių, esančių vidaus organuose, dirgikliai. Be to, daugelis angliavandenių yra saldūs, o tai pagerina maisto skonines savybes.

Į angliavandenių trūkumą kraujyje labai jautriai reaguoja žmogaus organizmas, ypač centrinė nervų sistema: mažėja darbingumas, blogėja atliekamo darbo kokybė. Skraidančiam personalui labai svarbu gauti pakankamai angliavandenių, kad kraujyje nebūtų hipoglikemijos. Angliavandenių lygį geriausiai atspindi gliukozės kiekis kraujyje, jų apykaitą organizme reguliuoja sudėtingi tarpusavyje susiję nerviniai bei endokrininiai

mechanizmai. Pagrindinis angliavandenių kiekis į organizmą patenka su maistu. Tai lemia dujų susidarymą žarnyne. Todėl, norint išvengti meteorizmo, diskomforto žarnyne, maiste skraidymų dienomis turi būti gausu lengvai pasisavinamų angliavandenių (jų nestokoja medus, šokoladas, vynuogės).

Nuo centrinės nervų sistemos būklės priklauso ir gliukozės kiekis kraujyje. Taigi šis kiekis gali apibūdinti ir emocinę įtampą.

Tyrimais nustatyta, kad pasiruošimo skrydžiams ir skrydžių dienomis gliukozės kiekis kraujyje padidėja. O tiriant lakūnus po skrydžių to nebuvo nustatyta. Tai rodo, jog gliukozės kiekio padidėjimas įtampos, stresų metu yra normali organizmo centrinės nervų sistemos reakcija į padidėjusį angliavandenių poreikį.

Vadinasi, angliavandenių apykaitą organizme veikia ne tik išoriniai veiksniai (pagreitis, temperatūra, garsas, vibracija), bet ir nervinė-emocinė įtampa.

Vitaminai - labai svarbi maisto sudedamoji dalis. Jie reikalingi neuritų, neurozių, opų, dermatitų profilaktikai, taip pat svarbūs prisitaikant organizmui prie darbo sąlygų bei kenksmingų faktorių poveikio.

Kai trūksta vitamino A, blogėja matymas tamsoje, silpnėja adaptacija prie tamsos. Tai labai apsunkina lakūnų darbą naktį. Šis vitaminas svarbus furunkulų, stomatitų, infekcinių ligų profilaktikai.

Kai trūksta vitamino B₁, sutrinka centrinės nervų sistemos darbas: mažėja darbingumas, jaučiamas silpnumas, blogėja apetitas, dažnai kyla neurozinių būsenų.

Vitaminas B₂ įeina į aktyviųjų fermentų, kurie padeda audiniams pasisavinti maisto medžiagas, deguonį, sudėtį.

Trūkstant vitamino PP, sunku susikaupti, koncentruoti dėmesį, tiksliai mąstyti.

Vitaminas B₆ yra svarbus normaliai nervų sistemos funkcijai palaikyti, odos ir kraujotakos ligų profilaktikai.

Vitamino C reikia visiems organams ir audiniams, jis mažina kraujagyslių pralaidumą, didina darbingumą, organizmo atsparumą infekcijoms.

Be to, vitaminai labai svarbūs aterosklerozės profilaktikai, nes dėl aterosklerozės gali būti anksti diskvalifikuojamas Karinių oro pajėgų skraidantis personalas. Kraujagyslėse esantys ateroskleroziniai pakitimai - tai sutrikusios lipidų apykaitos pasekmė. Jų klinikinė išraiška gali būti tokia:

1) išeminė širdies liga: staigi mirtis, stenokardija, miokardo infarktas, ritmo sutrikimai;

2) hipertoninė liga.

Pagrindiniai etiologiniai aterosklerozės faktoriai yra emocinė įtampa bei nesubalansuota mityba.

Žinoma, kad cholesterolio kiekis kraujyje priklauso nuo funkcinės nervų sistemos būklės. Tyrimais nustatyta, jog ne skrydžių dienomis personalo kraujyje cholesterolio kiekis esti mažesnis negu skrydžių dienomis. Padidėjęs cholesterolio kiekis išlieka 1-2 dienas.

Jeigu skrydžio dieną lakūnai gauna papildomai vitaminų B₆, B₁, B₂, C, PP, cholesterolio kiekis kraujyje būna mažesnis. Tarp cholesterolio ir vitaminų organizme yra netiesioginė priklausomybė: kuo daugiau organizmas gauna vitaminų, tuo mažiau sintetuojama endogeninio cholesterolio. Tai gi mažėja tikimybė susirgti kraujagyslių ateroskleroze.

Vitaminų pasisavinimas mažėja esant nervinei emocinei įtampai, elektromagnetiniams svyravimams, triukšmui, vibracijai, dirbant dideliame aukštyje, kai aplinkoje trūksta deguonies. Lakūnų organizmą veikia visi išvardyti faktoriai. Todėl skraidantis personalas visus metus turi gauti papildomai vitaminų, geriausiai natūralių, t y su maistu.

Niekada negalima pamiršti, kad tinkamas skraidančio personalo darbo ir poilsio bei mitybos režimas labai padeda išvengti ligų, prisitaikyti prie neigiamų faktorių poveikio.

Pilotų profesinė psichofiziologinė atranka

Iš to, kas pasakyta anksčiau, galima spręsti, kad piloto profesija šiuolaikinėje visuomenėje yra viena sudėtingiausių. Vystantis aviacijos technikai, nepaisant to, kad lėktuvuose daugėja elektronikos ir automatikos įrangos, reikalavimai pilotams bei jų psichofiziologinėms funkcijoms vis didėja (apskaičiuota, kad greičiau už garsą skriejančiame lėktuve pilotas atlieka 6-8 kartus daugiau operacijų negu skrendančiame ikigarsiniu greičiu).

Teoriškai įmanoma, kad kiekvienas fiziškai ir psichiškai sveikas žmogus gali pasiekti aukščiausią lygį bet kurioje profesijoje. Bet gyvenime dažnai tai būna sunkiai įgyvendinama. Žymus baltarusių matematikas, akademikas Vladimiras Platonovas rašė: "Teoriškai kiekvienas mokinys gali tapti akademiku. Tik vienam tam prireiks 30 metų, o kitam 300. Manau, kad pastarojo tai nepatenkins".

Šio reiškinių priežastis - individualūs psichofiziologiniai žmogaus ypatumai. Todėl, be fizinio pajėgumo, mokymosi rezultatų įvertinimo, būtina atlikti kandidatų į pilotus psichologinį įvertinimą. Analizuojant piloto

veiklą matyti tam tikrų šiuolaikinio piloto darbo psichofiziologinių ypatumų:

Pastovus egocentriškas trimatis erdvės įsivaizdavimas. Psichofiziologiniai erdvinės orientacijos skrydyje mechanizmai skiriasi nuo antžeminės orientacijos. Mokydamasis skraidyti pilotas išsiugdo savo padėties erdvėje suvokimą.

Labai didelis darbo tempas be galimybės nutraukti ar pakeisti darbo ritmą. Laikas skrydžio metu, skirtas situacijai suvokti ir įvertinti, sprendimui priimti ir įvykdyti, griežtai ribojamas situacijų kaitos, ir dažnai būna svarbios net sekundės ar sekundžių dalys.

Fizinių faktorių, smarkiai keičiančių fizines ir psichines funkcijas, poveikis. Perkrova, triukšmas, vibracija, atmosferos slėgio pokyčiai, temperatūros, apšvietimo svyravimai, spindulinės radiacijos poveikis keičia darbingumą.

Didelė psichoemocinė įtampa. Tyrimais nustatyta, kad atskirais skridimo momentais piloto pulsas siekia 160-180 kartų per minutę, padidėja arterinis kraujospūdis, padažnėja kvėpavimas; visa tai vyksta tik nežymiai padidėjus fiziniam krūviui.

Nurodytos sąlygos ir lemia reikalavimus kandidatams į pilotus. Darant profesinę psichofiziologinę atranką atliekamas tyrimas, padedantis išsiaiškinti, kurie žmonės savo psichofiziologinėmis bei asmeninėmis savybėmis labiausiai tinkami šiai profesijai.

Darant atranką į Vilniaus Gedimino technikos universiteto Gen. A. Gustaičio aviacijos instituto orlaivių pilotavimo specialybę, testuojamos šios kandidatų savybės: erdvinė orientacija, trumpalaikė atmintis, dėmesio apimtis, jo išlaikymas, perkėlimas ir paskirstymas, gebėjimas atlikti kelias operacijas tuo pat metu, darbingumas laiko deficito sąlygomis. Pagal šios metodikos rezultatus stojantieji suskirstomi į 4 grupes: pirmoji gr. – gabiausi ir tinkamiausi apmokytį skraidyti; antroji gr. – vidutiniškai gabūs; trečioji gr. – nepakankamai tinkami; ketvirtoji gr. – visiškai netinkami.

Stojančiųjų į Vilniaus aviacijos institutą tyrimai buvo atliekami 1993, 1994 ir 1995 metais. Tyrimus atliko šio instituto aviacijos psichologijos dėstytoja Liudmila Lobanova ir Karinių oro pajėgų gydytojas Darius Ereminas. Jų tyrimų duomenimis, iš 111 į orlaivių pilotavimo specialybę įstojusių studentų I grupei buvo priskirti 4 proc., II – 27 proc., III – 37 proc. ir IV – 32 proc. įstojusiųjų.

Matydami, kad šis vertinimas yra per griežtas, nes dauguma baigusiųjų Aviacijos institutą nebus karo lakūnai, 1997 metais tikrintojai testų

sistemą šiek tiek pakeitė. Testavimas ir toliau buvo atliekamas taip pat, kaip ir anksčiau, bet rezultatai vertinami trejopai:

- besąlygiškai tinkamas apmokyti skraidyti;
- iš dalies tinkamas apmokyti skraidyti;
- besąlygiškai netinkamas apmokyti skraidyti.

1995 m. rugpjūčio – rugsėjo mėnesiais 30 pirmo kurso studentų praktiškai iš viso skraidė 538 valandas (vidutiniškai po 17 valandų 55 minutes). Jie buvo įvertinti taip: iš I grupės stojant priskirtųjų dviejų studentų abu įvertinti gerai; iš keturių II grupės priskirtųjų du – labai gerai, du – gerai; iš dvylikos III grupės priskirtųjų vienas – labai gerai, aštuoni – gerai, du – vidutiniškai, vienas – labai blogai; iš devynių IV grupės priskirtųjų šeši – gerai, trys – vidutiniškai. Vienas iš svarbesnių pilotų apmokymo rodiklių – laikas, po kurio kursantas pirmą kartą išskrido savarankiškai. Labai gerai įvertinti savarankiškai išskrido vidutiniškai po 4 valandų, gerai įvertinti – vidutiniškai po 7 valandų 15 minučių, vidutiniškai įvertinti – po 11 valandų 33 minučių, blogai įvertinti – po 17 valandų, labai blogai įvertintas – po 18 valandų 25 minučių.

Vis dėlto reikia pripažinti, kad ieškant tobulesnių tyrimo metodikų bet kuri profesinė savybė negali būti nusakoma matavimo vienetu – juk egzistuoja ne vienas, o daug būdų daryti darbą gerai. Todėl keliant profesinius reikalavimus būtina atsižvelgti į galimą asmenybės bruožų dinamiką, motyvus.

Profesionalių pilotų iš Karinių oro pajėgų, Lietuvos avialinijų įvertinimas padės sudaryti normatyvines vertinimo skales. Antra vertus, besimokančių studentų studijų ir skraidymų rezultatų analizė padės nustatyti subtestų vertę, testų patikimumą.

8. Apie tarnybą jūroje ir jūrininkų profesinę atranką

Viena aktualiausių per visą Lietuvos laivyno kūrimo laikotarpį yra jūrininkystės darbuotojų problema. Atkūrus nepriklausomybę, atsirado naujos galimybės Lietuvos, kaip jūrų valstybės, raidai. Per pastaruosius 50 metų norintiems įsidarbinti laivyne lietuviams buvo visai trukdoma, pirmenybę ir lengvatas teikiant kitataučiams. Jūrininkus rengiančiose mokyklose lietuvių ir lietuviškos dvasios buvo mažai. Siekta įtvirtinti nuostatą, kad lietuviai nemėgsta jūros ir jūrininko darbo. Iki šiol beveik visiškai netyrinėti jūrininkystės profesijų pasirinkimo klausimai. Pirmieji samprotavimai apie jūrininko profesijos pasirinkimą susiję su XX a. trečiajame de-

šimtmetyje dėtomis pastangomis pagaliau turėti savą - Lietuvos laivyną ir pradėti rengti jam darbuotojus.

Pirmoji jūrininkų mokykla Lietuvoje įkurta 1923 m. Kaune. Jos steigėjai buvo generolai V. Nagius-Nagevičius ir T. Daukantas. Ji veikė dvejus metus; pirmaisiais metais turėjo 24, antraisiais - 16 mokinių. 15 antrosios laidos moksleivių buvo išsiųsti į Suomiją toliau mokytis. Prieš tai jie turėjo įgyti patirties jūrų laivuose. Ši Kaune veikusi mokykla jokio laipsnio savo mokiniams neteikė, o lik rengė juos tikrosioms jūrininkystės studijoms. 1946—1948 m. emigracijoje (Flensburge) veikė Lietuvių jūreivystės mokykla, kuri turėjo kiek daugiau mokinių ir jiems teikė mažųjų laivų kapitonų („šiporių“), III šturmano, III inžinieriaus ir „mašinų asistentų“ pažymėjimus. Į šią mokyklą stojantieji turėjo būti baigę ne mažiau kaip 6 gimnazijos klases, pirmumo tvarka buvo priimami turėję jūrininko patyrimą. Išsamesnės informacijos apie kandidatams keltus reikalavimus ir jų atranką rasti nepavyko.

Atrodo, labiausiai tuo metu rūpintasi kandidatų parinkimu, siunčiant juos į kitų šalių jūrininkystės mokyklas. Antai stojantieji į jas ir norintieji tapti karo laivyno karininkais turėjo pateikti mokslo cenzo liudijimą, sveikatos pažymėjimą, apskrities viršininko išduotą liudijimą, kad nebaustas, netardytas, nelaikomas policijos priežiūroje, taip pat gyvenimo aprašymą. Kandidatams buvo nustatytas bandomasis plaukiojimas įsitikinti, ar jie tinka jūrininko specialybei. Manyta, kad į žvejybos laivyną geriausiai tinka žvejų sūnūs, baigę aukštesnes mokyklas, paprastai jie su ypatinga meile ir atsidavimu imasi to darbo. Siųsti žvejybos srityje specializuotis „sausžemio“ žmogų manyta esant neprotinga, nes kova su gamtos stichija yra įgimta žvejų būdo savybė. Buvo manoma, kad geriau, kai į laivą ateina žvejys, nors jokiame laive nedirbęs, nes toks turi susipažinti tik su laivo darbu, o jūra jam jau pažįstama nuo mažų dienų, kad iš tolesnių Lietuvos vietų atvykusiųjų išauga nelabai daug gerų jūrininkų, nes, kol tokie pripranta prie jūros, trunka nemažai laiko. Tačiau reikia pratinti mylėti jūrą visus Lietuvos gyventojus ir stengtis atrinkti kandidatus į jūrininkus taip, kad apie 50 proc. būtų pajūrio, kiti - tolesnių Lietuvos vietų gyventojai.

1938 m. Klaipėdoje buvo organizuoti kursai eiliniams jūreiviams rengti. Į kursantus buvo numatyta priimti 16—24 m. jaunuolius, gydytojo pažymėjimu įrodžiusius esant geros sveikatos ir baigusius pradžios mokyklą. Pirmenybę numatyta teikti žvejų vaikams ir baržų vairininkams. Buvo paskelbta, kad iš 1700 pareiškusiųjų norą tapti jūreiviais buvo atrinkta, kaip ir planuota, 21 jaunuolis. Apie atrankos metodiką žinių nėra.

Keletas autorių yra išdėstę savo nuomones apie būtiniausias jūrininko savybes. Vienas pirmųjų, pareiškęs savo nuomonę šia tema, buvo inspektorius *Randomanskis*, 1923 m. rugsėjo 22—27 d. Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos komandiruotas į Klaipėdos kraštą, vietinių žvejybos žinovų padedamas, laivu „Klaipėdos savanoris“ aplankęs „įdomiausias ir žvejybos atžvilgiu svarbiausias vietas“ ir 1924 m. išleidęs knygą „*Mažosios Lietuvos žvejyba*“. Pateikdamas bendrą žvejų charakteristiką, autorius teigia, kad žvejui reikia „vandenynė ne mažiau 3 metrų gilumo matyti, be to, reik būti buklam, akylam, budriam, narsiam, nesibijoti vėjo, saulės, bangu, lietaus, darbo, vargo, vienu žodžiu, amžinai reikia jaunam būti. Todėl ir sakoma, kad geras žvejys esti tik iki 50 metų amžiaus. Vėliau jis atsimpa, ir jame dingsta noras peštis su vilnimis dėl slepiamo turto, geriau šiltam užkrosny, senus tinklus lopant, apie patirtas jūroje baisybės anūkams pasakoti, prirengiant juos šiam sunkiam, bet jaunas sielas žavinčiam amatui“. Klaipėdos krašto žvejai, Randomanskio nuomone, esą linksmi, sąmojingi, blaivūs, darbštūs, energingi, išsilavinę, moką skaityti ir rašyti vyrai.

1937 m. „*Jūros*“ žurnalo vedamajame „*Dėl jūrininkų kadruų ugdymo*“ teigiama, kad „jūros tarnybai tinkamų kandidatų parinkimas yra labai svarbus dalykas, nuo kurio daug pareina mūsų jūreivystės ateitis ir jos vystymosi eiga“.

Aptariant jūrininkams privalomas savybes, rašoma, kad jos yra specifinės, kitoms profesijoms ne taip svarbios. Jaunuolis, besirenkąs jūrininko specialybę, greta bendrojo išsilavinimo ir įgimtų gabumų privalo būti „ne tik fiziškai ir morališkai sveikas, bet ir tvirtas. Jūrininko profesija labai sunki ir toli gražu ne kiekvienam pakeliama. Jaunuolis, turįs įgimtų ar paveldėtų palinkimų į lengvą gyvenimą, į pareigų ėjimą su baltomis pirštinaitėmis, žinoma, gali išmokti jūrininko specialybės, bet jisai niekada nebus geras jūrininkas. Toksai ponaitis veikia pradės jūrininko specialybe bodėtis ir, pirmajai progai pasitaikius, stengsis išlipti į krantą ir čia įsitaisyti, kad daugiau nebereikėtų grįžti prie sunkaus ir juodo darbo jūroje“. Neturintiems stiprios sveikatos įgimto atsparumo įvairioms ligoms nepatartina rinktis jūrininkystę, nes tik „idealiai sveikiems ir turintiems iš prigimties tvirtą konstrukciją“ asmenims įmanoma pakankamai užsigrūdinti ir išlikti atspariems visoms su jūrininko profesija susijusioms ligoms.

Kitomis itin svarbiomis jūrininkui savybėmis laikoma ramus ir su gyvenamas būdas, geležiniai nervai, šaltas kraujas ir susivaldymas visokiomis aplinkybėmis. Šios savybės daug labiau reikalingos jūrininkui negu kariui, nekalbant jau apie kitas profesijas. „Lygiai yra reikalingas įgimtas su-

gebėjimas greitai susiorientuoti, veikiai padaryti teisingą sprendimą ir geležinė valia bei aukščiausią laipsnį pasiekęs drausmingumas“, „mokėjimas susivaldyti nuo svaigalų, nuo visokio azarto bei nuo lytiškojo pobūdžio pagundų, kuriomis yra pagarsėję visi uostamiesčiai... Kas turi šios rūšies silpnybių, tam patartina nei kojos nekelti į laivą, nes jo neišvengiamai laukia liūdna karjeros pabaiga...“Kartu pažymima, kad jūrininko profesijai reikia rengtis jaunystėje, nes, kol įgyjamas reikiamas mokslas ir praktika, praeina apie 10 metų.

Kitas šiuo klausimu rašęs autorius, pasirašęs slapyvardžiu „Šturmanas X“, pataria tapti jūrininkais fiziškai sveikiems ir ištvermingiems 16—17 metų jaunuoliams, įsitikinusiems, kad jūreivystė bus jų profesija, amatas. Kito straipsnio autoriaus *K. Paužos* teigimu, gana dažnai pasitaiko, kad jaunuoliai, pažinę jūrą iš romanų ar fantastinių apysakų, palieka gimnaziją, pabėga nuo tėvų ir atvyksta į Klaipėdą ieškoti to įdomaus ir romantiško jūreiviško gyvenimo. Didžiulį norą išgyventi jūrininko gyvenimo romantiką mini ir V. Švedas (minėtų autorių straipsniai paskelbti 1938 m. žurnaluose „Jūra“ bei 1939 m. „Mūsų jūra“, Nr. 2).

Žinomas istorikas A. Šapoka yra teigęs, kad „lietuviai nėra jūrininkų tauta, nes jūreivystė, kova su jūros stichija niekad nėra buvęs vyraujantis arba nors ryškiau pasireiškęs lietuviškojo charakterio bruožas“. Autoriaus nuomone, lietuviai nuo amžių buvo sausumos gyventojai, pirmiausia - žemdirbiai („ūkininkų tauta“). Tai nulėmė geografinės krašto savybės - girios ir laukai... „Yra bendras dėsnius, kad jūreivystė aukščiausiai išsivystė tose tautose, kurios gyveno pajūry, turinčiame daug salų, dažnai net matomų nuo kranto ir viena nuo kitos. Žmogui ten iš pradžios nereikėjo leisti į begalines jūrų platybes, bet slankioti tarp daugybės salų, nepaleidžiant iš akių sausos žemės. Ir tik taip išsitreniravęs ir įgavęs įgūdimo jūrininkas galėjo išdrįsti ir su primityviomis plaukiojimo priemonėmis leisti į atvirų vandenų tolius. Visas lietuviškasis pajūris betgi yra be salų... Dėl to lietuviai, kaip ir kitos panašiuose pajūriuose gyvenusios tautos, į jūrą mažai teėjo ir jūrininkiškų dvasinių savybių neišsiugdė“, jūros ilgesio nebuvo varginami, - teigia A. Šapoka (Šapoka A. Ar senoji Lietuva nusigręžė nuo jūrų? - Tėviškės žiburiai, 1951 I d.). Mūsų manymu, šios mintys įdomios, tačiau stokoja mokslinio pagrįstumo ir patikimumo. Vargu ar teisinga kokią nors tautą apibūdinti vienos profesijos atžvilgiu; antra, tūkstantmečius trukusi įsitvirtinimo prie jūros ir jūroje istorija, tebesitęsianti ir šiandien, pati savaime byloja apie tvirtą lietuvių nusistatymą jūros atžvilgiu.

Tarpukario nepriklausomoje Lietuvoje ne kartą kalbėta apie būtinumą labiau „įjūrinti Lietuvą“, t.y. priartinti ją prie jūros ne tik geografiškai, bet ir dvasiškai, paversti lietuvių tikrą jūrininkų tautą, išugdyti pakankamą skaičių dorų, garbingų, patriotiškai nusiteikusių aukštos kvalifikacijos jūrininkystės specialistų. Jau pradžios mokykloje raginta supažindinti vaikus su jūra ir jos reikšme Lietuvai, vėliau tą darbą tęsti gimnazijose bei jaunimo organizacijose. Ypatingas vaidmuo populiarinant jūrininko profesiją buvo skiriamas jūrų skautams, kurie galėjo patirti jūreiviško gyvenimo ypatumus dar besimokydami gimnazijoje, vasaros atostogų metu. Raginta jūros skautus domėtis ir laivų modeliavimu, nes jaunuolis, daug laiko praleidęs prie laivų modelių, ateityje gal panorės tapti laivų inžinieriumi ar kapitonu. Panašių tikslų siekta ir propaguojant buriavimą.

Deja, prasidėjo pasaulinis karas, vėliau – ilgi sovietinės okupacijos metai, ir daug gražių planų bei darbų buvo sužlugdyta, daugelio Lietuvos jūrininkystės problemų sprendimai buvo perkelti į Maskvą. Ten buvo rūpinamasi ir laivininkystės darbuotojų rengimu (ypač aukščiausios kvalifikacijos), atrankos kriterijais. Sovietiniais metais ypač buvo siekiama formuoti nuomonę, jog lietuviai nemėgsta jūros ir jūrininkiškų profesijų, nesutinka eiti laivyne vadovaujančių pareigų, tokiu būdu pateisinant specialistų iš visos SSRS siuntimą į Lietuvos laivyną.

Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, padėtis ėmė iš esmės keistis. Susirūpinta nacionalinių jūrininkystės kadrų rengimu. Naujai organizuotame Klaipėdos universitete įsteigtas *Jūreivystės institutas*, rengiantis aukštos kvalifikacijos jūrininkystės specialistus. Be to, *Klaipėdoje veikia ir Jūreivystės kolegija (Aukštesnioji jūreivystės mokykla)*, rengianti jūrininkus su specialiuoju viduriniu išsilavinimu. Mokslininkai (*V.Paulauskas, J.Čerka, A.Brėskis, V.Juščius, A.Jonušienė ir kiti*) kelia ir nagrinėja jūrininkystės darbuotojų, ypač aukštos kvalifikacijos jūrininkų, rengimo problemas.

1992 m. atkurtos Lietuvos karinės jūrų pajėgos (toliau – KJP), užtikrinančios teritorinės jūros ir išskirtinės ekonominės zonos kontrolę ir gynybą, taip pat pakrančių ir laivybos apsaugą, kol kas negausios. Todėl būtų per brangu turėti atskirą karo laivyno mokymo centrą. Būsimieji Lietuvos karo jūrininkai siunčiami mokytis į kitų šalių karo akademijas – dažniausiai į Švediją, Daniją, Vokietiją, JAV. Norintys studijuoti užsienyje turi kreiptis į KJP arba Krašto apsaugos ministerijos Personalo departamentą dėl siuntimo. Yra ir kitas būdas tapti karo jūrininku – baigti aukštąją mokyklą Lietuvoje, įgyti karo laivynui reikalingą specialybę ir pasiprašyti į tarnybą KJP. Eiti šiuo keliu tapo lengviau pradėjus aukštųjų mokyklų studentų ka-

rinį rengimą. Jaunieji vadai KJP rengiami Lietuvos kariuomenės divizijos generolo St. Raštikio puskarininkių mokykloje Kaune bei KJP padaliniuose. Daug žinių ir praktinių įgūdžių galima įgyti aktyviai dalyvaujant KJP šefuojamos Jūrų skautų organizacijos veikloje.

Šauktiniai, norintys tapti karo jūreiviais, turi kreiptis į Teritorinį gynybos štabą. Į KJP štabą turėtų kreiptis jau atitarnavusieji šauktiniai, norintys liktiniais tęsti tarnybą KJP. Šauktinių tarnyba Karinėse jūrų pajėgose, *admirolo R. Baltuškos* nuomone, turėtų išlikti, nes tai investicija į Lietuvos ateitį formuojant ir stiprinant Lietuvos, kaip jūrų valstybės, įvaizdį, nes dalis šauktinių, tarnaujančių KJP, rimtai susidomi jūrininko profesija ir tolesnį gyvenimą susieja su jūra.

Anot buvusio Lietuvos KJP vado, *flotilės admirolo R. Baltuškos*, vaikinai, svajojantys tapti Lietuvos karo jūrininkais, turi pasižymėti gera sveikata, būti Lietuvos patriotai, tvirtos valios, ištvermingi, užsigrūdinę, gerai suvokti savo siekius ir pasirengę atkakliai jų siekti. Jie turėtų domėtis laivynu, sportuoti, visapusiškai lavintis, rimtai mokytis užsienio (pirmiausia anglų) kalbų ir tikslųjų mokslų. Humanitarinis išsilavinimas irgi praverčia, tačiau karo jūrininkai savo darbe susiduria su įvairia technika, navigacine įranga, ginkluote, todėl polinkis tiksliesiems mokslams būtinas.

Jūrininkų gyvenimo, darbo ir tarnybos sąlygos labai specifinės, iš esmės besiskiriančios nuo gyvenimo ir darbo sąlygų sausumoje. Jūrininkai gyvena ir dirba nedidelėje tų pačių žmonių grupėje, kuri ilgą laiką priversta būti dirbtinėje, ankštoje, jūros stichijos nuolat veikiamoje aplinkoje. Jūrininkus nuolat, ir darbo, ir poilsio metu, neigiamai veikia gamybiniai (triukšmas, vibracija, toksinės medžiagos) bei aplinkos (supimas, štormai, nepastovus, nuolat besikeičiantis klimatas) faktoriai. Per didelę audrą net prie supimo pripratę jūrininkai suserga jūros liga, dėl to tampa kurį laiką nedarbingi, negali valgyti. Nedidelė laivų erdvė riboja žmonių judrumą ir gali sukelti hipodinamiją (raumenų jėgos ir tonuso sumažėjimą). Lietuvos KJP laive „*Vėtra*“ tarnaujantys vaikinai teigia, kad ilgai plaukiodami jie labiausiai pasiilgsta erdvės. Nors aplink laivą jos kiek nori, bet pati „*Vėtra*“ nedidelė. Todėl jūrininkams daugiausia laiko tenka praleisti gana ankštose kajutėse, kuriose gyvena po 4-6 žmones, ir laivo skyriuose. Į denį be reikalo stengiamasi nevaikščioti, nes, stipriai banguojant, tai pavojinga.

Kadangi laivai įveikia didelius atstumus, plaukia iš šiaurės į pietus ir atgal, laivų įguloms tenka patirti nuolatinę temperatūrų ir kitų gamtinių sąlygų kaitą, kuri trikdo normalų jūrininkų organizavimo funkcionavimą.

Kita vertus, tarnyba ir darbas laivuose įgalina aplankyti daug šalių, pabuvoti jų uostamiesčiuose.

Specifiniai ilgalaikio plaukiojimo jūroje faktoriai neigiamai veikia ir jūreivių psichiką. Jūrininkus slegia monotoniškas gyvenimo būdas, santykinė sensorinė (jutiminė) izoliacija, įtempti tarpasmeniniai santykiai izoliuotoje žmonių grupėje (vadinamasis psichologinis ankštumas), ilgalaikis išsiskyrimas su žeme, gimtuoju miestu, šeima, artimaisiais, draugais. Visa tai gali sukelti nuobodulį, nostalgiją (tėvynės, laimingos praeities ilgesį), seksualinių rūpesčių, ir, galiausiai, psichologinį pervargimą bei išsekimą.

Pastebėta, kad po ilgalaikio plaukiojimo gali pakisti jūrininkų poza, mimika, eiseną ir kiti judesiai, kalba, bendravimo su kitais žmonėmis būdas, taip pat širdies ir kraujagyslių bei kitų organizavimo sistemų veikla. „Vėtros“ jūrininkai sako, kad jau po 2-jų savaitių plaukiojimo išlipus iš laivo vos ne iš naujo tenka mokytis vaikščioti sausuma (žeme), o paėjus kokius 500 metrų „pakerta“ kojas. Tų pakitimų priežastis – nuolatinis supimas, ilgalaikė izoliacija, atpratimas nuo įprastų gyvenimo sąlygų – gamtinės bei socialinės aplinkos.

Siekiant sumažinti neigiamas ilgalaikio plaukiojimo jūroje pasekmes, labai svarbi tampa ne tik derama jūrininkų profesinė atranka, bet ir teisingas jų darbo ir poilsio organizavimas. Reikia stengtis tinkamai, atsižvelgiant į socialinės psichologijos reikalavimus, formuoti laivų įgulas (ekipažas), visokeriopai gerinti jūrininkų darbo ir buities sąlygas, gerai organizuoti judriuosius žaidimus, rūpintis teisingu maitinimu, spręsti jūrininkų lytinio švietimo bei seksualinio gyvenimo problemas. Reikia stengtis, kiek leidžia galimybės, sudaryti jūrininkams sąlygas palaikyti glaudžius ryšius su savo šeimomis, artimaisiais, nustatyti optimalias plaukiojimo jūroje trukmės normas. Žmogus jūroje negali būti labai ilgai, plaukiojimo trukmė turi būti ribojama, paisant jūreivystės psichohigieninių reikalavimų.

Pateikta apžvalga rodo, jog jūrininkų profesijos labai specifinės ir sudėtingos. Todėl tebėra labai aktualios šių profesijų psichografijos bei jūrininkų profesinės atrankos problemos. Edukologijos daktarė **R.Petrauskaitė** tyrinėjo jūrininkų profesijas pasirinkusių moksleivių ir studentų bei jūrininkystės ekspertų – **prof. habil.dr. V.Paulausko, doc.dr.J.Čerkos, doc.dr.A.Seiliaus, doc. dr. V.Senčilos** ir kitų - nuomos apie svarbiausias, jūrininko profesijai reikalingiausias asmenybės savybes. Tyrimų rezultatais remiantis nustatyta, kad jūrininkas privalo turėti gerą sveikatą, humoro ir atsakomybės jausmą, sugebėti greitai orientuotis netikėtose situacijose bei mokėti prisitaikyti prie besikeičiančių klimato ir mikro-

aplinkos sąlygų, būti drausmingas, darbštus, ištvermingas, atsparus stresams ir kitiems aplinkos poveikiams.

Pagal jūrininkystę studijuoti ketinančių moksleivių atsakymus sudarytas svarbiausias jūrininko profesijos savybių dešimtukas nedaug skyrėsi nuo ekspertų nuomonės. Tik vietoje ekspertų akcentuoto drausmingumo ir atsparumo stresams moksleiviai dažniau minėjo valios tvirtumą ir sąžiningumą.

Mažiausiai reikalinga jūrininko profesijai savybė ir moksleiviai, ir ekspertai laiko žmogaus polinkį dirbti vienam.

Rusų kalba išleistas knygelės „Kaip tapti kapitonu“ autorius *V.Dmitrijevas* teigia, kad kapitonui būtina sugebėti aukotis bendriems interesams, būti darbščiam, sąžiningam, atsargiam, savikritiškam, nekaprizingam, ištvermingam, santūriam, greitai reaguojančiam ir sugebančiam nedvejojant spręsti keičiantis aplinkybėms. Reikalingas ir atsakomybės jausmas, gebėjimas koncentruoti dėmesį, gebėjimas logiškai mąstyti ir kalbėti, įtikinti, humoro jausmas. Kaip matome, čia išvardytų savybių yra ir minėtų ekspertų sudarytame sąrašė.

JAV karinių jūrų pajėgų kapitono *H.Coupe'o (Harley F.Coupe)* knygelėje „Vadovavimas laivui“ nurodoma, kad tarnyba karinių jūrų pajėgų laivuose reikalauja visapusiškos fizinės parengties, jėgos, vikrumo, miklumo, ištvermės ir užsigrūdinimo. Ilgalaikis plaukiojimas, ypač esant štormui, yra rimtas visų jūrininko moralinių ir fizinių jėgų, ypač ištvermės ir tvirtumo, išbandymas. Fizinė jėga, vikrumas, miklumas, drąsa ir ištvermė ypač reikalingi karo jūrininkui aptarnaujant ginkluotę ir technines priemones, irkluojant, buriuojant, karinių pratybų ar kautynių metu, ypač tada, kai tenka gelbėti avarijos ištiktą laivą. Tokiomis aplinkybėmis, be kitų dalykų, jūrininkui būtina įveikti ir vandens baimę, kuri yra specifinė baimės rūšis ir kurią išgyvena kariai, nepratę veikti vandenyje.

9. Kai kurie moterų tarnybos kariuomenėje aspektai

Iki šiol Lietuvoje ir kitose šalyse dar gyvas požiūris, kad karinė tarnyba – ne moterų reikalas. Ir iš tiesų, ilgus šimtmečius ir tūkstantmečius moterys netarnavo kariuomenėje, nedalyvavo kariniuose veiksmuose. Istorikai mano, kad pasakojimai apie legendines amazones yra tik miglotas kadaise viešpatavusios matriarchato epochos atspindys... Ir nors jau Antikos laikais didysis graikų filosofas Platonas teigė, kad visus valstybės reikalus gali tvarkyti ne tik vyrai, bet ir moterys, vis dėlto iki pat mūsų laikų buvo įsiga-

lėjęs gana griežtas funkcijų ir darbo pasidalijimas tarp vyrų ir moterų. Jis lėmė, kad moterys daugiausia rūpinosi vaikų auginimu ir priežiūra, namų ūkio tvarkymu, o vyrai medžiojo, žvejojo, vertėsi gyvulininkyste, žemdirbyste, dalyvavo karo žygiuose, gynė savo giminę, gentį, šalį nuo priešų. *Tiesa, būta ir išimčių – garsioji prancūzė Žana d'Ark, 1831 sukilimo Lietuvoje dalyvė Emilija Pliaterytė, rusė Nadiežda Durova ir kitos.* Tačiau šios retos išimtys nekeičia sąlygų ir nenaikina priežasčių, dėl kurių moterys senovės laikais faktiškai negalėjo tarnauti kariuomenėje. Tas priežastis lėmė ne tik įsišaknijusios tradicijos, bet pirmiausia moterų fizinės ir fiziologinės savybės.

Ankstesniais laikais dalyvavimas karo žygiuose, labai sunkių ir gremėzdiškų ginklų valdymas, kautynės vyras prieš vyrą reikalavo didelės fizinės jėgos, ištvermės, vikrumo, agresyvumo ir drąsos. Šiomis savybėmis kaip tik daugiau ir pasižymi vyrai. Nemažiau svarbios ir moralinės etinės bei psichologinės priežastys. Karas – tai vargas, nešvara, purvas, prakaitas, kraujas, mirtis ir kitos blogybės bei baisybės. Neveltui sakoma, kad karo – nemoteriškas veidas. Todėl kiekvienas tikras vyras turi stengtis ne įtraukti moterį į savo stichiją, bet apginti ir apsaugoti ją nuo visų jo (karo) sukeltų baisių ir blogių.

Tačiau padėtis pamažu ėmė keistis XIX a. antrojoje pusėje. Tuo laiku moterys pradėjo organizuotai dalyvauti karuose, pirmiausia kaip medicinos seserys. Yra žinoma, kad 1853-1856 m. Krymo kare Rusijos kariuomenės sudėtyje dalyvavo daugiau kaip 100 gailestingųjų seserų, iš jų 17 žuvo eidamos tarnybines pareigas. Pastebėta, kad moterys, gailestingosios seselės, ne tik daug padėjo karo gydytojams, bet ir teikė moralinę pagalbą sužeistiems kariams.

Šiais laikais turbūt nerasime nė vienos valstybės, kurios ginkluotosiose pajėgose netarnautų moterų. Pvz., JAV ginkluotosiose pajėgose pastaraisiais metais tarnauja daugiau kaip 224 tūkst. moterų. Tai sudaro daugiau kaip 10 proc. visų tarnaujančiųjų kariuomenėje. Kitų NATO šalių kariuomenėse tarnauja apie 270 tūkst. moterų. Moterų dalis Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Olandijos, Danijos ginkluotosiose pajėgose siekia nuo 3 iki 10 proc. Rusijos kariuomenėje tarnauja 160 tūkst. moterų (8,5 proc. asmeninės karių sudėties). Iš jų 3 tūkst. moterų turi karininko laipsnį – 6 pulkininkės, 67 papulkininkės, 276 majorės, 774 kapitonės ir t.t. Nemažai dailiosios lyties atstovių yra Graikijos, Jugoslavijos, Austrijos, Šveicarijos, Kubos kariuomenėse, jau nekalbant apie Izraelį, kur moterys kaip ir vyrai šaukiamos į privalomąją karo tarnybą, kuri joms trunka 21 mėnesį (vyrai tarnauja 32 mėnesius).

Vis mažiau karinių specialybių moterims neprieinamos. Pavyzdžiui, JAV iš 575 karinių specialybių moterims liko nepasiekiamos tik 40, tarp jų tarnyba povandeniniuose laivuose. Didžiojoje Britanijoje dar liko apribojimai tankų formuotėse, bet užtat moterys gali tarnauti povandeniniuose laivuose. Danijos ir Norvegijos kariuomenėse moterys gali eiti bet kokias pareigas, o Olandijoje ir Kanadoje, kaip ir JAV, moterims neleidžiama tarnauti povandeniniuose laivuose.

Nuo 1976 m. JAV moterims tapo prieinamos studijos karo akademijose. Amerikietė Džin Holl tapo pirmoji moteris, gavusi generolės majorės karinį laipsnį. Šiuo metu JAV ginkluotosiose pajėgose yra 11 moterų generolių ir viena admirolė. Moterys studijuoja ir Ispanijos, Japonijos, Rusijos, Taivanio ir kitų šalių karo mokyklose. Jas baigusios gauna karininkų laipsnius.

Nuo pirmaujančių šiuo atžvilgiu šalių nedaug atsilieka ir Lietuva. Krašto apsaugos sistemoje tarnaujančių moterų yra apie 11 proc. Toks pat karininkų moterų procentas, o seržantų ir puskarininkų pareigose moterų yra apie 12 proc. Kad Lietuvos moterys neabejingos tarnybai karinėse ir sukarintose žinybose, akivaizdžiai patvirtina ir kitos jėgos struktūros – vidaus reikalų sistemos statistika. Šioje žinyboje tarnauja 13,8 proc, o policijoje – 11,6 proc. moterų. Turbūt šis skaičius dar padidės, kai į policijos tarnybą įsitrauks 316 Teisės akademijos Policijos fakulteto absolvenčių, kurios sudaro bemaž trečdalį visų čia studijuojančiųjų. Manoma, kad ir Lietuvos karo akademijoje atsirastų merginų, norinčių mokytis karo specialybių, jeigu į dieninį skyrių būtų priimami ne tik vaikinai.

Sunku pasakyti, kodėl moteris vilioja gana rūsti vyriška kario profesija. Gal tai kariškos romantikos trauka, gal noras susirasti gyvenimo draugą, įgyti nuolatinį ir gerai apmokamą darbą ar kiti merkantiliniai sumetimai, o gal siekimas įrodyti, kad moterys, kaip ir vyrai, sugeba įveikti bet kokius sunkumus? Nėra abejonės, jog moterų tarnyba kariuomenėje padeda spręsti moterų bedarbystės problemas, didina visuomenės socialinio saugumo jausmą, įgalina gauti neblogas pajamas. Pavyzdžiui, amerikiečių, tarnaujančių kariuomenėje, metinės pajamos vidutiniškai didesnės 1,5 tūkst. dolerių (t.y. 15-20 proc.) negu dirbančių civiliniame ūkio sektoriuje.

Paprastai moterys kariuomenėje tarnauja lygiomis su vyrais teisėmis ir eina net vadovaujančiąsias pareigas. JAV sausumos kariuomenėje ir karinėse oro pajėgose moterys įeina į kovinių raketų dalinių ir orlaivių įgulų sudėtį, dirba su racijomis ir kompiuteriais. Moterų yra ir specialiosios paskirties daliniuose, JAV karo laivyne. Prancūzijos moterys pilotuoja ko-

vinius sraigtasparnius ir transporto lėktuvus, jų yra karinėse jūrų pajėgose ant kapitonų tiltelių. Daugelyje valstybių moterys kariuomenėje dirba pagal civilinės mokymo įstaigose įgytas specialybes: gydytojomis, medicinos seserimis, inžinierėmis, telefonininkėmis, finansininkėmis. Esama jų ir pareigose, susijusiose su štabų darbu (intendantų ir pan). JAV, Rusijos ir kitų šalių karo mokyklos rengia ir išleidžia teisininkes, referentes-vertėjas, užsienio kalbų specialistes, psichologes, kurias įdarbinamos pagal kontraktus gynybos ministerijų sistemoje.

Nors, kaip rodo tyrimai, moterys fiziškai silpnesnės už vyrus vidutiniškai 1,6 karto ir mažiau ištvermingos, bet dėl to ginkluotųjų pajėgų kovinė parengtis nesumažėja. Šiuolaikinėje kariuomenėje dėl mechanizacijos ir automatizacijos reikalavimai karių fizinei parengčiai sumažėjo. Moterys dažniausiai turi tokias specialybes ir tarnauja tokiose pareigose, kurios nereikalauja didelės jėgos ir ištvermės. Be to, moterys savo fizinės jėgos trūkumą kompensuoja kitais privalumais. Tyrimai rodo, kad JAV ginkluotosiose pajėgose tarnaujančių moterų intelekto koeficientas yra aukštesnis negu vyrų. Šios šalies kariuomenėje tarnaujančios moterys įgijusios žymiai aukštesnį bendrąjį išsilavinimą. Be to, moterys yra drausmingesnės, sąžiningesnės, paklusnesnės, kruopštesnės. JAV sausumos kariuomenėje drausmės pažeidėjų vyrų vidutiniškai būna 3 kartus daugiau negu moterų, karinėse oro pajėgose - 2 kartus, o karinėse jūrų pajėgose – net 6,8 karto.

Nepaisant minėtų privalumų, JAV ir kitų šalių ginkluotosiose pajėgose tarnaujančioms moterims dar išlieka ir nemažai apribojimų. Pavyzdžiui, JAV ribojamas moterų dalyvavimas kovos veiksmuose ir kitose operacijose, kuriose iškyla grėsmė gyvybei. O Vokietijoje moterims apskritai draudžiama tarnauti kariuomenėje “su ginklu rankose”.

Įprasta, kad moterims kariuomenėje daromos tam tikros ekipuotės ir uniformos vilkėjimo tvarkos išimty. Pavyzdžiui, Vokietijoje joms leidžiama turėti ilgus plaukus, užsidėti papuošalus, papildomai skiriama lėšų apatiniam trikotažui įsigyti. Tačiau Turkijoje nustatyta, kad moterys privalo vilkėti tokią pat uniformą kaip ir kariai vyrai. Karinėse jūrų pajėgose sijosnai pakeisti kliošinėmis kelnėmis, kad, kaip teigiama, kariškių negundyty dailios moterų kojos ir netrukdyty jiems atlikti tarnybiniy pareigy.

Kariuomenėje, kaip ir kitose socialinėse struktūrose, pasitaiko ir seksualinio priekabiavimo atvejų. To neslepia amerikiečiai. Tuo tarpu Rusijos Federacijos vyriausioji karo prokuratūra, atlikusi moterų karių anoniminių anketavimą, oficialiai pareiškė, kad Rusijos armijoje seksualinio priekabiavimo nėra !?

Rimta problema – kariuomenėje tarnaujančių moterų nėštumas. JAV šioje padėtyje nuolat esti apie 5 proc. moterų karių, o kai kuriuose padaliniuose šis santykis siekia 10 proc. Tokia padėtis kelia vyrų nepasitenkinimą, nes, išėjus moteriai nėštumo, gimdymo ir vaiko priežiūros atostogų, jų pareigas turi atlikti kiti. Moteriai pastojus, jos tiesioginis vadas priverstas tapti vos ne gydytoju ir rizikuoti, sprendamas, kas tokiai moteriai galima, o kas ne, nes statutuose apie tai nieko nepasakyta. Gimus kūdikiui, motina dėl suprantamų priežasčių privalo rinktis arba tolesnę tarnybą, arba šeimą. JAV 17 proc. moterų pasirenka šeimą ir palieka kariuomenę. Kita vertus, šeimyninis duetas JAV kariuomenėje visokeriopa skatinamas. Vadovybė sutuoktinius paprastai perkelia tarnauti į vieną padalinį, rūpinasi, kad toje vietoje būtų vaikų darželis, kasmet rengia vadinamąją “federalinę moterų savaitę”, pagerbdama kariuomenės moteris, kaip tikrąsias Amerikos patriotes.

Pagal naujus JAV statutus, karo laivuose leidžiama kurti šeimas. Nėščios moterys atlieka tarnybą iki penktojo nėštumo mėnesio. Nustatyta, kad nėštumas neturi trukdyti moters karinei karjerai ir tapti kliūtimi suteikiant eilinį laipsnį. Gimdymui artėjant, laivai turi būti ne toliau kaip per šešias valandas kelio nuo artimiausių gimdymo namų (ligoninės).

Rusijos Federacijos kariniuose bei darbo įstatymuose nėštumo, gimdymo ir vaiko priežiūros atostogos suteikiamos moterims pageidaujant, kol vaikui sueis treji metai. Be to, čia moterims draudžiamas naktinis darbas, jų negalima skirti į sargybą, patruliuoti, taip pat į vidaus tarnybą (išskyrus tarnybą moterų bendrabutyje). Nėščios moterys ir motinos, turinčios vaikų iki keturiolikos metų, negali būti skiriamos dirbti viršvalandžių ir siunčiamos į komandiruotes, jeigu pačios to nenori.

Kiek kitaip su moterų karių motinyste susiję klausimai įstatymiškai reguliuojami Lietuvoje. Lietuvos Respublikos krašto apsaugos sistemos organizavimo ir karo tarnybos įstatyme, be nėštumo ir gimdymo atostogų, numatyta, kad atostogos vaikui prižiūrėti kariui suteikiamos, iki kūdikiui sueis vieneri metai. Suteikus šias atostogas, karys atleidžiamas iš pareigų ir perkeliamas į laikinąją profesinės karo tarnybos personalo rezervą. Jeigu suteiktų atostogų terminui pasibaigus motina negrįžta į tarnybą arba nėra jos kvalifikaciją atitinkančio laisvo etato, ji išleidžiama į atsargą. Taigi tokiu atveju moteris faktiškai praranda teisę grįžti į ankstesnę tarnybos vietą, nors tai garantuoja darbo įstatymai.

Be išvardytų nėštumo, gimdymo ir vaiko priežiūros atostogų, minėtame įstatyme apie moterį karę daugiau nieko nekalbama. Galima manyti, kad, viena vertus, tai rodo moterų ir vyrų lygiateisiškumą stojant į

krašto apsaugos profesinę karo tarnybą ir atliekant ją Lietuvos kariuomenėje, kita vertus, moterims nenumatytos jokios kitos lengvatų, kurias, kaip minėjome, jos turi kitų valstybių kariuomenėse.

10. Psichologinio karo mechanizmai

Kaip jau minėta, *psichologinis karas yra ypatinga konfrontacijos, priešpriešos, kovos forma, siekianti prasiskverbti į dvasinę žmogiškosios būties sferą, pakeisti žmonių galvosena ir elgseną*. Psichologinis karas plėtojamas ir taikos, ir karo sąlygomis. Taikio metu jo diapazonas gali būti netgi platesnis, negu kilus karui. Jis apima ekonomikos, politikos, tarptautinių santykių, karo ir taikos, saugumo, taip pat ideologijos sferas. Kariaujant psichologinio karo smailalys nukreipiamas į svarbiausią tikslą – siekiama paralyžuoti priešų karių ir visų gyventojų valią priešintis, gintis.

Psichologinis ginklas turi labai senas tradicijas. Senovės rankraščiai skelbia, kad romėnai prieš puldami priešą, pirmiausia paskleisdavo gandą apie savo legionų narsumą ir tik paskui pradėdavo žygį. Psichologinis karas - sudėtingos destruktuvios veiklos sritis, moralinis priešų spaudimas, valios ir dvasios griovimas. Dar Pirmojo pasaulinio karo metais Antantės šalių karinės vadovybės koordinavo tarpusavyje psichologinio karo priemones, įkurdamos tam specialų štabą, nors pats psichologinio karo terminas atsirado gerokai vėliau, tik 1941 m. Antrojo pasaulinio karo metais informavimo technologija jau leido suintensyvinti psichologinę karą.

Manoma, kad dezinformavimo ir dezorientavimo mechanizmų pagalba galima žmogų padaryti bejėgį, kaip krūtimi maitinamą kūdikį. Vadinasi, deformuojama valia, naikinamos žmogaus dvasinės vertybės. Prancūzų psichologas Pjeras Noras teigia, kad psichologinio karo tikslas - sukelti nusivylimą, nepasitikėjimą ir baimę – “pirmiausia priešą reikia apakinti, o paskui suparalyžuoti”.

Psichologinio karo specialistai remiasi visų pirma *įtaigos* reiškiniu, kai mažinamas žmogaus sąmoningumas ir kritiškumas kuriam nors dalykui. Rusų mokslininkas V.M. Bechterevas 1908 m. rašė: “Įtaiga veikia tiesioginiu psichologinės būsenos primetimu, nereikalaujančiu logikos ir įrodymų”. Sakoma, kad įtaiga netgi aistrą galima paversti abejingumu, ryžtą racionaliai veiklai – bailumu, nesutarimus - nepasitikėjimu, prietarus - įtūžiu. Įtaigos mechanizmas veikia ypač efektyviai, *kada autoritetingam informacijos šaltiniui pavyksta emocionaliai sužadinti poveikio objektą*. Kitas psichologinio karo reikšmingas veiksnys yra *užkrėtimas*. Šiuo atveju įvertinama

žmonių sąmonės savybė - prielaidumas prie konkrečių psichinių nusiteikimų, kaip nacionalinis jausmas, religija, socialinio teisingumo dvasia. Socialinėmis nuotaikomis meistriškai naudojosi bolševikai, o mūsų dienų populistai šitaip kraunasi politinį kapitalą. Šiomis priemonėmis pavyksta "uždegti" dideles žmonių mases.

Psichologinis ginklas nesunaikina priešų fiziškai, bet gali palaužti jo dvasią, todėl, apžvelgdami psichologinio karo esmę ir plačiau naudojamus būdus, kartu galime prisidėti prie dvasinio imuniteto formavimo.

Lietuvos nacionalinio saugumo pagrindų 4-ame skyriuje apibrėžiama nuostata dėl antihumaniško pseudokultūros poveikio. Per pseudokultūrą galimas mūsų visuomenės ne tik kultūrinis, bet ir moralinis bei idėjinis žlugdymas, negatyvių mąstymo stereotipų formavimas. Sakoma, kad idėja yra pavojingesnė už patrankos sviedinį, nes idėja yra "daugkartinis" veiksnys, o patrankos sviedinys - vienkartinis. Metodškai ir konstruktyviai pateikiant dezinformaciją, pasiūlant žmonėms tam tikrus mąstymo stereotipus, masių sąmonę galima orientuoti norima linkme.

Psichologinio karo specialistai išskiria tris psichologinio poveikio lygmenis: *1. Priešui reikalingų idėjų, vertybių ir gyvenimo stereotipų stipinimas. 2. Dalinis, nežymus esamų pažiūrų keitimas. 3. Esminis esamų nuostatų bei pažiūrų keitimas.* Efektyvesnio rezultato galima tikėtis pirmais dviem atvejais, o trečiam lygmeniui reikalinga ilgalaikė kompleksinė veiklos programa.

Į psichologinio karo metodų sąrašą galima būtų surašyti: *klastotes, diskreditavimą (baražą, t.y. informacijos blokavimą ar iškraipymą), bauginimą, gandus ir kitus tiesos deformavimo būdus.* Trumpai paaiškinsime šių metodų esmę. *Klastotės* - tai iš dalies arba ištisai padirbti dokumentai, laišakai, "netikėtai pamesti" slapti dokumentai. Kad klastotė būtų įtikinanti, ji turi turėti realybės bruožų. Praktikuojama net padirbti ištisus žinomų laikraščių numerius. *Diskreditavimo* mechanizmai gali būti skirti priešų vadovybei sumenkinti, taip pat įvairių organizacijų, politinės veiklos, pažiūrų, teorijų, konkrečių žmonių šmeižimui. Taikant šį metodą dėmesys nukreipiamas į negatyvią objekto pusę, ir ji atskleidžiama kaip esminė. *Bauginimas* karo praktikoje pasireiškia žiauriomis akcijomis prieš etnines mažumas, prieš politinius priešininkus, taip pat įvairių apokalipsinių dalykų, siaubo filmų ar panašių dalykų platinimu per žiniasklaidos priemones. Bauginimo tikslas - įteigti visuomenei pesimizmo, pasmerktumo bei iracionalios baimės jausmą. *Baražas* (pranc. - užtvara) yra visuomenės dėmesio nukreipimas nuo esminių įvykių ar reiškinių, surengus triukšmingą kampa-

niją dėl kokio nors nereikšmingo įvykio. *"Nuostatų vogimo"* metodas reiškia, kad į esamas pozityvias nuostatas gali būti integruojamas griovimo "virusas", kuris keičia šią nuostatą ir ją sugriauna. *Mąstymo stereotipų formavimas* galimas per žiniasklaidą - siūlant įvairius madingus problemų sprendimo būdus. Šiuo metu mūsų visuomenės dalis "geru tonu" laiko tyčiotis iš tautinių ar religinių vertybių. Plinta liberalios pažiūros į šeimą, į seksualines mažumas. Taip formuojami mąstymo stereotipai. *"Kortų pakišimo"* metodas gali būti taikomas formuojant tam tikrą koncepciją ir šiam tikslui tendencingai parenkant iš konteksto ištrauktus faktus, dokumentus bei įvykius. *"Etikečių kabinimo"* metodu vadinamas įvairių organizacijų, įstaigų ar asmenų veiklos nepagrįstas skelbimas negatyviais, provokaciniais, griauančiais. *Gandai* - tai labai senas informacijos deformavimo būdas. Daugelyje čia minėtų mechanizmų galima rasti gandams būdingų bruožų. Gandai būna kiršinantys, gąsdinantys, griauinantys viltį. Jeigu tikėtume gandaiis, "mes gyvename tokioje vagių, ištvirkėlių, parsišlavėlių terpėje, kad stebėtis tenka, kaip dar pasaulis mus pakenčia". Toks išpūdis naudingas priešui, kuris stengiasi šį išpūdį kurstyti, kad žmonėms dingtų noras tarnauti kariuomenėje, vargti, aukotis ginant savo kraštą. Žinoma, gandai dažnai plinta savaime, o ir visuomenė padeda jiems plisti. *Ypač greitai jie plinta ekstremalių situacijų ar politinio įtempimo metu. Dažnai gandus paskleidžia specialiosios struktūros.*

Gandus galima būtų surūšiuoti. Štai gandai, "užstojančios" tam tikrą socialinį sluoksnį, pvz., ūkininkus. Jie turi tikslą sleisti nuotaikas, kad "mūsų krašte nesprendžiamos ūkininkų problemos, o esant valdžioje buvusiems vadovams arba kaimyninėje valstybėje jie labiau globojami". Kita gandų rūšis turi tikslą neleisti, kad mūsų tautoje būtų išugdyti autoritetai. Šis reiškinys gan ryškus mūsų dienomis. Plinta negatyvus šūkis – "visi jie vienodi". Arba - "mes neturime Havelo". *Tauta be savų autoritetų karo ar kitų negandų metu būna pasimetusi, neturi dvasinės atramos, o tai patogu priešui. Trečia gandų rūšis skirta griauti santarvę tautoje, išpučiant smulkius nesusipratimus ar neesminius dalykus. Todėl atsiranda nepasitikėjimas ir rietenos.*

Galima būtų paminėti ir kitų charakteringų gandų grupių. Gandus tyrinėti, klasifikuoti buvo siūloma dar prieškario metais. Galima būtų atskirti natūraliai atsirandančius ir sukurtus gandus, surasti jų autorius. Bet ši veikla nelabai populiari mūsų visuomenėje, kai esame dirbtinai sunerimę dėl "sekimo pavojaus". Gandai turi būti blokuojami. Geriausia tai daryti ne tiesiog juos paneigiant, bet paskelbiant alternatyvią informaciją, tiesiogiai nesusijusią su dezinformacija.

Ivairios dezinformavimo rūšys gali padaryti daug žalos, ypač ekstremalių situacijų atveju. Su dezinformavimu turi būti kovojama. Lietuvos kariuomenės tarnos - Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio 1949 m. Baudžiamųjų nuostatų 22 str. numatoma mirties bausmė už melagingų gandų skleidimą.

Išsami, objektyvi, laiku išplatinta informacija yra geriausias ginklas prieš įvairių rūšių dezinformaciją. Be to, mūsų kariuomenės kariai turėtų stengtis išsiugdyti imunitetą prieš subtilaus psichologinio poveikio priemones bei grubias dezinformavimo formas, todėl reikia žinoti apie jų egzistavimą šiuolaikinės karo propagandos arsenaluose bei formuoti tvirtą vidinę nuostatą. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio 1949 m. nuostatuose rašoma: “Nuolat reikia siekti **pasitikėjimo savimi**, savo vadais, savo tautos ateitimi, jį diegti kitiems, plačiau vertinti įvykius, nesijaudinti dėl vietinių nepasisekimų ir trūkumų. Reikia vengti žodžių ir darbų, kurie keltų nepasitikėjimą.

Šie žodžiai skirti mūsų tėvų kartai, bet jų svarba nesumažėjo ir šiandien, nes psichologinio karo mechanizmai tapo dar subtilesni. Nors “karštasis karas” kol kas negresia, bet tęsiama įtempta konkurencija tarp valstybių, o taikos sutarties psichologinio karo frontuose dar niekas nesudarė.

VI. PRIEDAI

Įvadinės pastabos

“Bendrosios ir karo psichologijos pagrindų” pirmosios dalies prieduose skaitytojams siūlome keletą ištraukų iš 1940 m. Krašto apsaugos ministerijos Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyriaus parengtos ir išleistos mokomosios knygos *“Karinio auklėjimo paskaitos”*. Tokį mūsų sumanymą lėmė tai, kad mokomoji knyga “Karinio auklėjimo paskaitos” beveik neprieinama plačiajam skaitytojų ratui, taip pat ir Generolo J.Žemaičio Lietuvos karo akademijos kariūnams bei klausytojams. Norėjosi prikelti anų laikų autorių darbus iš užmaršties. Manome, kad šioje knygoje gvildenamos karo psichologijos problemos neprarado aktualumo ir šiandien. Suprantama, skaitant ir vertinant minėtas ištraukas (*pateikti tekstai iš naujo neredaguoti*), negalima pamiršti, kad darbas parašytas maždaug prieš 60 metų. Nuo to laiko pasikeitė kariuomenės organizacija, ginkluotė ir kovos technika, o su ja ir taktika, kariavimo būdai. Knygoje vartojamos sąvokos “modernusis karas” ar “šiulaikinis karas” mūsų laikais taip pat jau yra įgavusios kitokią prasmę. Nūdienos skaitytojui gali būti nepriimtini ar nuskambėti pernelyg kategoriškai kai kurie teiginiai, pavyzdžiui, straipsnio “Dvasinis jaunųjų kareivių parengimas” teiginys, kad “karas yra neišvengiamas dalykas”, nes tarpkontinentinių termobranduolinių raketų ir kitų masinio naikinimo ginklų epochoje žmonija siekia ir tikisi išvengti globalinio karinio konflikto.

Pastaruoju metu tarptautinė bendruomenė vis daugiau pastangų deda siekdama užgesinti ir lokalinius karinius konfliktus, neleisti jiems išsiplėsti. Tam tikslui tarnauja tarptautinės taikos įvedimo ir palaikymo pajėgos. Dėl savo istorinio ribotumo minėtoji knyga negali būti rekomenduojama kaip vadovėlis ar mokomoji knyga. Tačiau ji būtina norint susipažinti su prieškarinio Lietuvos karybos specialistų raštais, taip pat ir jų nuostatomis, karo psichologijos problemų traktavimu. Susipažinimas su ankstesniųjų laikų autorių darbais įgalina vertinti juos iš nūdienos pozicijų, analogiškas problemas nagrinėti ne tik šių dienų karybos mokslų, bet ir istoriniame kontekste. Be to, čia aptariamo darbo naudingumą šiulaikinei karybai, mūsų nuomone, daugiausia lemia ne jame aptariami taktikos, ginkluotės, kovos technikos valdymo ir panaudojimo klausimai, bet karinės veiklos psichologiniai aspektai, kurie ir šiandien nedaug tepasikeitė ir tebėra aktualūs.

1. Knygos „Karinio auklėjimo paskaitos“* fragmentai

1.1. Dvasinis jaunųjų kareivių parengimas

Kariuomenės pajėga priklauso ne vien nuo ginklų, bet ir nuo gero kovotojų parengimo, kuriame dvasinis kovotojų lygis vaidina labai svarbų vaidmenį. Jei seniau iš durtuvų ir pabūklų skaičiaus sprendavo apie kariuomenės pajėgumą, tai šiandien to nebepakanka. Dvasinis kovotojų parengimas yra labai svarbus dalykas, kuris negali būti atskirtas nuo fizinio ir techninio kovotojo parengimo. Nors ir labai gerai ginkluota ir gausi kariuomenė būtų, bet be gerų vadų ir eilinių kovotojų išmokymo, be fizinio ir dvasinio auklėjimo, be stiprių vidujinių dvasinių ryšių su visa tauta, be tvirtų įsitikinimų, sveikos kariavimo tikslo nuovokos ir be tvirto pasiryžimo negalės laimėti.

Kas gi sudaro tas dvasines kovotojo jėgas, tą dvasios stiprybę? Štai kas:

1. Aiškus supratimas, dėl ko kariaujama, ir žinojimas, kad kito kelio nėra.

2. Pilietinės savo pareigos supratimas, t. y. jautimas pareigos ginti valstybės, tautos, savo krašto, o drauge ir savo reikalus.

3. Tvirtas pasiryžimas laimėti, gerai nusimanant, kad tos dovanos iš kitur nėra ko laukti.

4. Nusistatymas pakelti visus kovotojo laukiančius sunkumus iki pasiaukojimo bendram labui.

5. Veržlumas, atkaklumas siekiant tikslo ir nenusiminimas dėl laikinų nepasisekimų, kurių ir šiaip gyvenime pasitaiko.

6. Kautynių aplinkumos pažinimas arba teisingas jos įsivaizdavimas.

7. Nervų valdymas ir šalto proto išlaikymas sunkiausiose kautynių aplinkybėse bei netikėtumų atvejais.

9. Drausmė mintyse, poelgiuose ir veiksmuose.

10. Visiškas paklusnumas ir pasitikėjimas savo vadais, draugais ir savimi.

---

*Karinio auklėjimo paskaitos.-K., 1940.

Išleido Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos Kariuomenės štabo Spaudos ir švietimo skyrius.

11. Tvirtas noras ir nusistatymas gerai suprasti kovotojo pareigas ir geriausiai išmokti karo dalykų tam, kad jei kada reiktų gyvybę atiduoti, tai atiduotume ją tik brangiausia kaina.

12. Tvirtas atsakomybės jausmas už kovotojuje sudėtas viltis, patikėtas teises ir pareigas, už patikėtą turta.

13. Nesididžiavimas savo pranašesne padėtimi.

14. Darnus sugyvenimas tarpusavyje, solidarumas ir pastangos padėti savo draugams moksle, darbe ir nelaimėje.

15. Pagaliau, atsparumas kario vardą žeminančioms pagundoms ir kariuomenės galią ardančioms paskaloms, įvairiems nepatikrintiems gandams.

Dvasiniu jaunųjų kareivių parengimu siekiama padaryti juos atspariais toms moderniojo karo baisybėms, kurios jų nepažįstančius kartais palaužia be šūvio, be didesnių pastangų. Kovotojai gerai supažindinti su kautynių aplinkuma ir su tais netikėtumais, kurie galimi karo metu, jų neišsigąsta ir nebėga pametę šaltą protą, o ieško priemonių jiems atremti, nugalėti. Gerai dvasiškai parengti kariai eina į kautynių lauką jau nebe kaip į paslaptingas ir visokių netikėtumų pilnas tamsybes, bet kaip į gerai iširtą sritį, pasirenkę visus jiems galimus pavojus atremti.

Baimės jausmas yra įgimtas. Nėra žmonių, kurie to jausmo nejauštų, nors kai kurie ir didžiausiais drąsuoliais dėtųsi. Tik vieni tą jausmą moka savyje užgniaužti, paslėpti, o kiti, nesuvaldydami nervų, pasiduoda pirmam įgytam įspūdžiui, nustoja šaltai protauti ir tuo būdu nei pažaboti, nei paslėpti baimės jausmo nebesugeba. Baimės jausmo apimti ir jo vergais tapę kovotojai pavirsta niekais, nes tokie arba slepiasi, arba, pasidavę panikai, be atodairos bėga iš kautynių lauko, žalodami ir kitų atsparumą, arba pykčio ir keršto troškulio pagauti, kaip laukiniai puola pirmyn į pražūtį, nes tokius išsišokėlius apleidžia šaltas protas ir mokėjimas įvertinti padėtį. Rodomas drąsumas ir toks išsišokimas, kyla iš pykčio ar keršto jausmo, nėra nei tikrojo drąsumo nei narsumo pažymys. Įgimtai drąsai ir narsumui reikia dar tvirtų nervų ir šalto proto. Ne tik tas narsuolis, kuris neapgalvotai veikdamas sunaikina priešo kulkosvaidį ir laimi vienas prieš dešimtį, bet ir tas, kuris po didelio nepasisekimo nenuleidžia rankų ir nepasiduoda panikai. Didžiausi narsuoliai ir visų didžiausios pagarbos yra verti tie, kurie sąmoningai aukojasi, savo noru imasi vykdyti sunkiausius kautynių uždavinius, siekdami bendro tikslo. Tokie vyrai lieka šalti ir ištvermingi iki galui ir savo gyvybę atiduoda brangiausia kaina.

Iš to, kas pasakytą, matome, kad karščiavimasis, kvailas, neapgalvotas rizikavimas be tikslo yra didžiausi ne tik asmeniniai paties kovotojo priešai, bet ir didžiausi kenkėjai tam kilniam tikslui, dėl kurio kovotojai vargsta ir rizikuoja savo sveikata ir gyvybe. Iš to matome, kad šaltas protas, valdomi nervai, nesikarščiavimas ir apgalvoti veiksmai, suderinti su vykdomu uždaviniu yra gero kovotojo privalumai. Tų privalumų ir siekiama įskiepyti jauniems kareiviams. Nuoseklus jaunųjų kareivių pratinimas prie šūvio, prie ginklų, įvedimas įvairių aplinkybių lauko pratimuose, nušvietimas galimų staigmenų ir netikėtumų kautynėse, atvaizdavimas jausmo pirmą kartą susidūrus su sunkiosios priešų artilerijos ugnimi, cheminio karo medžiagomis, tankais, aviacijos puolimu, durtybėmis ir kitokios parinktos progos bei pavyzdžiai yra priemonės minėtiems gero kovotojo privalumams ugdyti.

Geriausias betgi visų gerųjų kovotojų privalumų ir dvasinių jėgų šaltinis yra piliečio ir kario pareigos supratimas. Susipratęs pilietis, atvykdamas į kariuomenės eiles karinės prievolės atlikti, atsineša kartu didžiąją dalį arba net ir visas tas dvasines vertybes, kurios būtinos geram fronto kovotojui. Toks pilietis į kariuomenės eiles veržiasi ir karinio mokslo imasi su noru, nes jis gerai supranta, kad jei jau karo išvengti negalima, tai jis kovos ne už asmeninius karaliaus, prezidento, generolo ar kurio nors luomo reikalus, bet už valstybės, tautos ir savo paties gyvavimą ir gerovę. Tačiau vis dar atsiranda vienas kitas ir toks, kuris per 20 su viršum nepriklausomo gyvavimo metų nesusipėjo susigyventi su pilietinės pareigos pajautimu, kuris dėl tamsumo, apsilaidimo ir žemo kultūrinio lygio dar nesugeba susivokti kas esąs — vergas, ar laisvas savarankus žmogus, nepriklausomos valstybės pilietis. Suprantama, kad toks nuo gyvenimo atsilikęs pilietis ir visas prievoles savam kraštui ir valstybei atlieka nenoromis, dažniausiai tik priverstas, nes jo vergiška siela dar neatprato neapkęsti viso to, kas pripažinta laisvųjų žmonių. Tokiam piliečiui nesuprantami jokie Lietuvos valstybės siekiai. Jam nesuprantama, kad nepriklausomybė, kurios dėka kuriama jo ir jo vaikų gerovė, yra toks dalykas, dėl kurio verta kovoti. Toks apsilaidęs pilietis jo gerovę saugančius įstatymus vertina taip, kaip vergas žandaro „nagaiką“ ar kumštį, o todėl jam nesvarbu, kas jį valdys. Jis neįvertina savarankaus gyvenimo, nenuvokia, kad svetimieji, prislėgę jį kultūriškai ir ekonomiškai, vėl jį paverstų tokiu pat vergu, kokiu buvo jo senelis. Klęsta ir tie, kurie dėl klaidingai susidarytų ar iš kitur importuotų politinių pažiūrų nuolat murma prieš valdžią ir neapkenčia esamos santvarkos, sąmoningai vengia pilietinių pareigų ir priešų pasparnėje tikisi susilaukti socialinės pa-

dėties pagerėjimo ar kitokios asmeninės naudos. Netolimos praeities įvykiai Europoje aiškiai įrodė, kad kiekvienas okupantas pavergtųjų sąskaiton tesirūpina tik savo tautiečių gerove.

Iš to, kas pasakyta, suprantama, kad tik nesusipratę ar nelojalūs Lietuvos piliečiai tevengia karinės prievolės ir į ją tebežiūri kaip į “katorgą”, kurios vengdami slapstosi, žaloja savo sveikatą arba paimiti į kariuomenę simuliuoja, blogai mokosi ir blogai atlieka kario pareigas. Jei toks karo prievolės vengimas arba simuliacijimas iš dalies buvo galimas pateisinti tais laikais, kada karo tarnyba buvo nepaprastai ilga (net iki 25 metų) ir sunki, kada rekrutus gaudydavo ir surišę veždavo tam, kad vargtų ir kovotų už mums priešingus interesus, tai šiandien visa tai nebesuprantama. Gausybė pavyzdžių rodo, kad kas šiandien nekovoja už savo interesus, rytoj kaip vergas bus priverstas kovoti už svetimus reikalus, o tas, kas kovotojo pareigom tinkamai nepasirengia, yra pirmas kandidatas žūti nuo priešo kulkos be jokios naudos savajam kraštui. Taigi, nenorėdami būti trąša kitiems, į karo prievolę ir gerą pasirengimą fronto kovotojų pareigoms turime žiūrėti ne tik kaip į garbės dalyką, bet ir kaip į būtiną ir neišvengiamą reikalą, o į dvasinių savo pajėgų ugdymą turime kreipti nė kiek nemažiau dėmesio, kaip į techniską pasirengimą karui. Karo autoritetų tvirtinimas, kad 3/4 pasisiekimo kare priklauso nuo dvasinio kovotojų pajėgumo, yra visu 100% teisingas, nes tuo mes patys įsitikinome savo nepriklausomybės kovose, tai rodo ir dabar kariaujančių valstybių pavyzdžiai.

Išvados

1. Karas, kad ir kaip jį apibūdintume, kad ir kilniausius tikslus jam priskirtume, vistiek buvo, yra ir pasiliks didžiausia „Dievo rykštė“, didžiausia žmonijos nelaimė, kurios visi bijosi ir stengiasi jos išvengti arba ją atitolinti.

2. Bet karas yra neišvengiamas dalykas, todėl nenorint tapti jo auka, yra būtinas geras pasiruošimas ir pasiryžimas išgyventi visus jo sunkumus, nes vergija daug baisesnė už karą.

3. Kariuomenės ir fronto kovotojų garbė priklauso nuo to, kokiems valstybės interesams ta ginkluota pajėga naudojama. Tegu sau kiti tvirtina, kad pulti ir sunaikinti silpnesnįjį arba iš kito pagrobti tam tikrų gėrybių dalį yra garbinga. Mums daug garbingiau yra ginti tai, ką turime ir kas teisėtai mums priklauso.

4. Kad kariuomenė pateisintų jai dedamas viltis, ji turi būti stipri ne tik ginklų kiekybe ir kokybe, bet ir kovotojų techniniu ir dvasiniu parengimu.

5. Mažosios valstybės, jų tarpe ir Lietuva, turimų ginklų ir kovotojų skaičiumi negali susilyginti su didelėmis valstybėmis, už tai, kad galėtų sėkmingai ginti palyginti kuklius savo interesus, jų kariuomenės visais atžvilgiais turi būti daug geriau parengtos, negu didžiųjų valstybių kariuomenės.

Palietus šį klausimą, kai kam galėtų kilti abejonė, ar maža valstybė, kad ir su kažin kaip gerai parengta, bet negausia savo kariuomene iš viso gali gintis prieš kelis kartus didesnę priešą kariuomenę. Taip, gali, o argumentai štai kokie:

a) Šių laikų valstybių santykiai ir interesai yra tarpusavyje taip susipynę, kad vienos valstybės užpuolimas negali nesukelti kitų valstybių nepasitenkinimo ir galimos reakcijos prieš užpuolėją.

b) Didelės valstybės ir sienos plačios, todėl ji, puldama silpnesniąją, negali visų savo jėgų panaudoti smūgiui, kadangi, vengdama kitų valstybių įsikišimo, savo jėgų dalimi turi saugoti likusias savo valstybės sienas. Tuo tarpu maža valstybė, nejudama pavojaus iš kitur, prieš užpuoliką gali panaudoti visas turimas jėgas ir tuo būdu jėgų santykį pagerinti savo naudai.

c) Gintis visuomet lengviau, negu pulti, tuo labiau, kad ginantysis kaunasi savame krašte, gerai pažįstamoje vietoje ir vietinių gyventojų padedamas. Tatai įgalina ir silpnesnę gintis prieš stipresnę. Ryškus pavyzdys yra suomių — rusų karas.

Tik tais išimtiniais ir blogiausiais atvejais, kai mažam tenka susidurti su keleriopai stipresniu, gali tekti pralaimėti ir laikinai apleisti savo teritoriją, kaip tai buvo D. kare Belgijai, Serbijai ir 1939 m. kare Lenkijai. Tačiau karas išsisprendžia ne pirmais smūgiais, bet karo pabaigoje, kai jau ir didieji pavargsta ir nusilpsta. Tuomet ir maža, bet dar stipri drąsi kariuomenė pasidaro reikšminga ir sugeba kraštą išlaisvinti iš okupantų. Ir Belgija, ir Serbija galų gale iš karo išėjo laimėtojomis; tokiu momentu ir mes iškovojom savo nepriklausomybę.

6. Kariuomenė susideda iš atskirų kovotojų, todėl kariuomenės pajėgumas yra suma tų pavienių kovotojų pastangų ir jų parengimo. Kiekvienas nepakankamai kovotojo uždaviniams pasirengęs karys tam tikru laipsniu silpnina visą kariuomenės organizmą, darydamas didelę žalą valstybei, kraštui, savo draugams ir sau pačiam. Sąmoningai ar dėl apsilaidimo nepasiruošęs karys yra didžiausias nusikaltėlis, visuomenės priešas ir valstybės išdavikas. Ar kas iš mūsų panorėtų būti tokiu nusikaltėliu ir kenkėju ne tik kitiems, bet ir sau pačiam?

7. Gamtoje pasižvalę matome, kad kiekvienas gyvis užpultas ginasi. Didžiausia betgi sėkmingo gynimosi garantija, o taip pat ir darbo našumas

pasiekiamas darniomis telkinio (kolektyvo) pastangomis, kur, nežiūrėdami asmeninės naudos, vienas kovoja už visus, o visi už vieną, kur kiekvienas telkinio narys rūpestingai ir kruopščiai atlieka jam skirtą darbą bendram labui. Bičių šeima geriausias mums sėkmingo telkinio darbo pavyzdys.

Mūsų kuopa yra bičių šeimos analogija — kareivių šeima, kuri bus stipri ir jai skirtą uždavinį sėkmingai atliks, jei visi tos šeimos nariai bus glaudžiai tarpusavyje susigyvenę, jei kiekvienas kuopos kareivis gerai nusi-manys apie jam skirtą darbą ir rūpestingai tą darbą atliks, jei visi eis už vieną ir vienas už visus, jei kuopoje viešpataus maloni draugiška nuotaika.

Nebėra reikalo kartoti, kad kuopos pajėgumas priklausys nuo jūsų pasirengimo kovotojo uždaviniams ir garbingoms kario pareigoms. Nėra reikalo dar kartą priminti, kad pradėdas kuopos kareivių šeimos nario gyvenimą jaunas kareivis mokymo programą turi eiti su didžiausiu pasiryžimu ir atkaklumu. Primintina tik, kad kiekvienas daugiau nusimanąs karys neturi pūstis prieš silpnesnius ir užsidaryti savyje su visomis turimomis žiniomis. Priimtina tik, kad kariuomenėje nesiekama asmeninės naudos, kad čia tiek stipresnis, sumanesnis, tiek ir silpnesnis ruošiasi kovai už valstybės ir tautos nepriklausomybę, už viso krašto ir visu mūsų gerovę ir kad visi mes vienodai aukojame brangiausią savo turtą — sveikatą, o jei bus reikalas — ir gyvybę. Užsidarymas savyje, savimyla yra toks pat žalingas visai kariuomenei ir bendram valstybės reikalui veiksny, kaip nesistengimas suprasti savo pilietines pareigas ir jas atlikti. Siekdami fizinio bei dvasinio pajėgumo, solidarumo ir malonios draugiškos nuotaikos kuopoje, gabesnieji iš jūsų turi jausti pareigą nuoširdžiai padėti silpnesniam savo draugui tiek mokslo žiniomis, tiek piliečio ir kario pareigos išašmoninimu, tiek geros ir linksmos nuotaikos sudarymu. Silpnesnieji neturi drovėtis visus neaiškumus išsiaiškinti, kreipdamiesi tiek į savo vadus, tiek į sumanesnius draugus. Nors mes neturtingi karinių priemonių ir negalime lygintis su didžiųjų valstybių karinėmis pajėgomis, bet savo valstybės siekiams laiduoti būsime pakankamai stiprūs, jei būsime stiprūs dvasioje, suprasime tikslą, kuriuo siekiame ir patikėto mums ginklo galią išnaudosime taip, kaip tik jį galima išnaudoti, nenuleisdami veltui nė vieno šūvio. Tad to siekdami pratimams skirtu laiku įtemptai dirbkime, o poilsio metą išnaudokime linksmumui ir gerai nuotaikai susidaryti. Skaitydami ar su draugais pasikalbėdami užpildykime savyje tas spragas, kurias juntame kaip kariai ir sąmoningi laisvosios Lietuvos piliečiai.

1.2. Didvyriškumas moderniajame kare

Blogai suprastas didvyriškumas

Kiekvienas esame skaitę daugiau ar mažiau knygų. Žinome, kad vienos knygos yra sunkokos skaityti, palyginti neįdomios, bet užtat labai naudingos. Tokios knygos — tai kariniai statutai, ūkiškos knygos, mokslinės knygos. Nors šios knygos labai naudingos, tačiau žmonės labiau mėgsta skaityti kitokios rūšies knygas — vadinamąsias beletristikos knygas. Tarp beletristikos knygų taip pat nemaža vertingų. Tai lengvai skaitomos, įdomios apysakos, novelės, kuriose gražiai parodoma tikrasis gyvenimas, gvildenama įvairūs šio gyvenimo reiškiniai, parodoma tolimų kraštų gyventojai ir jų papročiai. Tačiau už vis labiau menčiau išsilavinusiam skaitytojui patinka knygos, vadinamos nuotykių romanais. Jeigu kitas knygas rašantieji autoriai dažniausiai nori apšviesti skaitytoją, paskatinti skaitytoją susirūpinti dėl kurių nors dalykų, tai kai kurių romanų rašytojai turi tik vieną tikslą — padaryti romaną kiek galint įdomesnį, kad jį kuo gausiausiai pirkėtų. Ir iš tiesų — vadinamuosius nuotykių romanus įdomu skaityti, nors naudos iš to skaitymo dažnai nėra jokios. Priešingai, kai kurie romanai yra net žalingi, nes skaitytoją klaidina. Šioje paskaitoje kalbėsime apie vieną karinį dalyką, kurį daugelis piliečių labai neteisingai supranta ir tai daugiausia todėl, kad taip neteisingai suprasti išmokė vadinamieji nuotykių romanai. Tas dalykas tai didvyriškumas kare.

Apie karo didvyrius nuotykių romanai ypač daug mėgsta rašyti ir labai dažnai meluoti. Praeitame šimtmetyje išėjo nemaža romanų, kurių didvyriai, be kitų, beveik stebuklingų, gabumų, pasižymėdavo dar ir nepaprastai taikliu šaudymu. Jeigu tokie vyrukai susitikdavo šaudymo rungtynėse — jų kulkos pralisdavo būtinai pro tą pat skylutę taikinio centre. Nušauti padėbesyje skrendančią varną tokiame didvyriui vieni juokai. Norėdamas savo mergučėlei parodyti ką gali, toks didvyris viena kulka nušaudavo dvi tolokai viena nuo kitos skrendančias varnas. Net dabartiniai šautuvai, įtvirtinti stovuose, tokio taiklumo niekuomet nepasiekia, o turime atsiminti, kad anie romanų herojai šaudė iš šautuvų, kurių didžiausias tolašumas 200—400 metrų, o sklaida tokia, kad iš 100 metrų pataikyti į krūtinės taikinį retokai bepavykdavo. Visa tai, žinoma, romanų autoriai nutylėdavo.

Fizinės jėgos šių romanų didvyrių taip pat stebėtinios. Vienas toks didvyris, keturiolika metų išsėdėjęs požeminiame kalėjime, kur buvo nuolat

verčiamas badauti, vieną dieną vis tik pabėga ir turi jėgų plaukti jūromis kelis ar net keliolika kilometrų be poilsio. Kitas, lenkų rašytojo Sinkevičiaus sukurtas, didvyris, lietuvis Podbipenta, kautynėse vienu kalavijo smūgiu nukerta tris galvas (jo ir protėvis, anot Sinkevičiaus, tokių numerį padaręs Griunvaldo kautynėse). Apskritai, lenkų rašytojai, norėdami parodyti fiziškai ypač stiprius vyrus, dažniausiai juos kildindavo iš Lietuvos. Gal ir tiesa, kad senovės lietuviai buvo fiziškai pajėgesni už savo kaimynus, tačiau iš lenkiškų romanų susidaro įspūdis, kad Lietuvoje beveik milžinai gyvenę. Apie save mes galvojame, kad esame fiziškai labai sumenkėję, palyginus su senovės lietuviais. Tikrovėje vargu ar taip yra. Gal mūsų dvasia, vergijos amžių paveikta, kiek silpnesnė; negu Pilėnų didvyrių, kurie buvo linkę vėliau susideginti, negu vergauti, bet, kad būtume fiziškai taip sumenkėję, kažin ar tai tiesa. Dukartinis Europos krepšinio meisterio titulo laimėjimas, lietuvių iškilimas į sunkiojo svorio pasaulio bokso meisterius (Šarkis-Žukauskas) byloja, kad ten, kur lietuvis tinkamai pasidarbuoja, jis savo fizinėmis jėgomis pralenkia kitas tautas. Iš kitos pusės — iškasamieji senovės lietuvių kaulai ryškiai parodo, kad žmonių ūgis senovės Lietuvoje nebuvo nei kiek didesnis, negu dabartinėje.

Esama vis dėlto žmonių, kurie romanų didvyrių žygiams tiki, kaip tikrai teisybei. Turėjusieji progos pažinti 1939 metais žuvusiąją Lenkiją tvirtina, kad lenkai buvo ypač linkę tikėti savo romanuose sukurtais didvyriais. Eilinis lenkas be didesnės kritikos tiki net tokiems romanams, kur aprašoma pora vaikų (žinoma, lenkų!), berniukas apie 14 metų ir dar jaunesnė mergytė, kurie pagrobiami Afrikoje sukilėlių, pabėga iš nelaisvės, klajoja puikiai kovodami su blogais žmonėmis ir piktais žvėrimis po visą Afriką, ir po visos eilės žygių, pasigautu drambliais laimingai joja pas tėvą. Eilinis lenkas tiki, kad ir dabartyje lenkai nemažesni didvyriai. Lenkas Bieloskurskis savo knygoje „Krwawe piaski“ aprašo gyvenimą ir kovas prancūzų svetimšalių legijone. Visų tautybių kariai ten prasti, bet lenkai vėl nepaprasti didvyriai.

Šitokioje dvasioje išauginta tauta įgauna labai savotišką būdą bruožų, ypač kenksmingų kautynėse. Pavyzdžiui, tie patys lenkai 1939 metais, būdami įsitikinę, kad dvasiškai jie daug pranašesni už savo priešus, kartais tikrai bandydavo ir šių dienų kautynėse padaryti kokią stebuklingą žygį, sakysim, raitininkai kardais puldavo daužyti priešo tankus. Bet užtat, kai tik tokie kariai pajusdavo tikrąją šių dienų kautynių realybę, kai pamatydavo, kad ir priešas nemenkas — nepaprastai nusimindavo, puldavo į kitą kraštutinumą, visišką savęs žeminimą. Tie, kurie prieš valandą dar laike

save didvyriais, po valandos jau bėgdavo panikos apimti nuo menkiausio priešo arba, keikdami savo tariamai pasidavusius vadus, būriais pasiduodavo nelaisvėn.

Turime ir mes susirūpinti, kad nebūtume klaidinami blogai suprasto didvyriškumo, kad perdaug neužsisvajotume begalvodami apie savo heroizmą ir kad netektų nusivilti kautynių lauke.

Esama žmonių manančių, kad šių dienų kare iš viso nėra progos didvyriškų darbų padaryti. Seniau, susitikęs akis į akį su priešu, galėjai tą priešą daužyti kardu ir, jei buvai stiprus vyras ir gerai įgudęs kardą valdyti, galėjai pats vienas kelis priešus nugalėti. O dabar? Iš poros kilometrų atlėkusi kulkelė gali patį didžiausią didvyrį nukauti. Tad kaip gi dabar turi didvyriškumas reikštis? Atsakymas vienas — visai kitaip, negu supranta nuotykių romanų autoriai, ir visai kitaip, negu supranta tie, kurie didvyriu laiko net išsigėrusį, stiprų chuliganą, kuriam pavyksta apdaužyti kelis silpnesnius už save chuliganus. Tačiau dabartiniame kare tikram didvyriškumui pasireikšti progų nei kiek nemažiau, kaip senesniuose karuose, o nauda tautai iš šių dienų kautynių didvyrių gal net didesnė, kaip seniau.

Didvyriškumas dvasiniame kare

Senovėje kryžiuotis, įsibrovęs į Lietuvą, turėdavo labai paprastą sumanymą: susitikti su lietuviu ir ginklu įrodyti savo pranašumą. Atitinkamas buvo lietuvio apsigynimas: gerai valdyti kardą, gerai atsikirsti kardu. Šių dienų kare priešas nesitenkina vien ginklu. Šių dienų priešas apgalvoja visas sritis sriteles, kur tik jis galėtų mus paveikti, susilpninti, kad ginklų kovos lauke jis susitiktų jau prastai nusiteikusius, menkos dvasios, menkai aprūpintus kovotojus. Todėl pirmiausia priešas smogs mus dvasiniu ginklu — organizuos galingą propagandą, skleis gandus, klastos istoriją, šmeiš mūsų vyriausybę ir vadus ir t. t. Kovotojas visa šita turės atlaikyti, dvasiškai nesusmukdamas. Diena iš dienos jis girdės ar skaitys vis naujus ir naujus nemalonių dalykus: ministras A spekuliuoja valiuta, vadas B pasidavęs priešui, pareigūno C žmona yra priešo šnipė, prieš porą dienų visas mūsų pulkas perėjo priešo pusėn, mūsų lakūnai tyčia pasidavė priešui, 1-mo pulko vadas pykstasi su 2-ro pulko vadu ir todėl tyčia nepadėjo antram pulkui ir leido priešui tą pulką sunaikinti, priešas visai nenori mums blogo, bet tik nori nuversti „netikusią“ mūsų vyriausybę, kuri įpainiojo mus į karą, priešas belaisvius gerai aprūpina, leidžia jiems laisvai gyventi savo krašte, tie mū-

siškiai, kurie pasidavę į nelaisvę, juokiasi iš mūsų, kad mes sušalę ir išalkę liejame kraują.

Šitokios „naujienos“ diena iš dienos bus kalamos piliečio ir kario galvon su vienu tikslu — padaryti kareivį neatsparų. Dažnas kareivis pamažu pradės galvoti — tikrai, argi verta kovoti?

Kokia man nauda iš viso to vargo? Kodėl aš čia turiu kentėti, kai kiti sau ramiai sėdi užnugaryje? Ar ne už spekuliantų greitesnį praturtėjimą aš čia kovoju? Ar iš tiesų nebūtų geriau, jei nuolankiai pasiduotume priešui? Visvien blogiau nebus, negu dabar yra, kad nemigęs ir nevalgęs amžinai turiu budėti postuose, kad peršlapęs ir sušalęs gadinu sau sveikatą ir rizikuojau gauti kulką krūtinėn.

Tad štai — tas, kuris pretenduoja šių dienų kare į koki nors didvyriškumą, pirmiausia turi nugalėti visą šį dvasinį priešo puolimą. Net ir blogiausiose sąlygose jie neturi užmiršti, kad Lietuvos kareivis ne dėl spekuliantų kišenės ir ne dėl didesnės prezidento garbės kariauja ir vargsta. Turi atsiminti, kad jo motutė, jo broliai, seserys, kaimynai yra suinteresuoti, kad karas būtų garbingai baigtas, kad jis, kareivis, buvo taikos metu parengtas būti fronto kovotoju ir dabar 30 pareiga kovoti ir, jeigu reikia, aukotis. Jei-gu nepaisydamas visų dvasinio priešo puolimo pastangų kareivis vis dėlto išliks sveikai mąstantis ir pasiryžęs negailėti savo sveikatos ir gyvybės dėl savo artimųjų — tuomet kareivis yra pasiruošęs atlikti pirmąjį didvyriškąjį darbą šių dienų kare — jis gali tuomet atitinkamai paveikti kitus kareivius savo gražiu pavyzdžiu, savo kilniu galvojimui, savo išmintingu, vietoje pasakytu žodžiu. Tik po to kareivis galės ir ginklu susikauti su priešu.

Didvyriškumas ginklų kare

Ginklu susiremiant su priešu šių dienų kautynėse taip pat visai kitas vaizdas, negu seniau. Seniau kautynės dažnai baigdavosi per kelias valandas. Pakakdavo, kad kareivis tas kelias valandas būtų tikrai drąsus ir energingai kovotų — ir reikalas baigtas. Dėl to kareiviams kartais duodavo gerokai svaiginamųjų gėrimų. Išsigėręs karys ginklų valdo prasčiau, negu blaivus, tačiau drąsos dažnai daugiau turi. O kai turi drąsos, narsiai puola priešą — priešas kartais tiesiog pastyra iš baimės ir jį lengva nukirsti, nors ir prastai valdomu kardu. Visai kitas dalykas šių dienų kautynėse. Kautynės vyksta dažniausiai iš didesnių atstumų. Gali išsigėręs atrodyti ir labai drąsus, bet priešas tavęs iš arti nemato ir dėl to jo gyslose kraujas iš baimės nesustingsta. O išgėręs blogiau šaudysi, blogiau taikysies prie vietos, men-

kiau išnaudosi vietovę, o visa tai tave patį pražudys. Maža to, šių dienų kautynės tęsiasi labai ilgai ir be pertraukų. Išėjęs į puolimą kovotojas kartais ištisas keliolika ar keliasdešimt valandų. negali būti pakeistas ir turi būti priekinėse linijose. Kas bus, jei jis bus išsigėręs? Iš karto jausis drąsiau, o po kurio laiko ateis reakcija (pagirios), kurios metu kovotojas ypač jaučiasi silpnas, menkas, neryžtingas. O tuo tarpu kaip tik reikia skverbtis priešų pozicijos gilumon, kovoti apkasų pinklėse, atmušinėti priešų kontratakas ir t. t. Tad alkoholis šių dienų kautynėse menkas sąjungininkas.

Bet kas gi tuomet gali pagelbėti kovotojui, jei ne alkoholis? Deja, dirbtinių vaistų nėra. Yra tik natūralūs vaistai. Kovotojas turi būti tokių stiprių nervų ir tokios stiprios valios, kad visas sunkenybes nugalėtų. Lengva tai pasakyti, bet nelengva padaryti. Labiausiai įtempti lemiamųjų kautynių momentai dažnam kariui praeina lyg sapne. Štai ką pasakoja kai kurie kautynių dalyviai tuojau po kautynių.

„Paskutinis dalykas, kurį atsimenu, — pasakoja Napoleono kareivis — yra vaizdas, kai prūsų raiteliai įsiveržė į mūsų keturkampes rikiuotės (karrė) vidurį. Po to atsimenu tik tai, kad buvome surikiuoti žygio rikiuotės kelyje. Kas įvyko tarp tų dviejų atsimenamų vaizdų, nežinau, tik matau, kad likau gyvas ir sveikas. Ant mano durtuvo likę kraujo ir plaukų. Matyti, kovojau.”

Taip, šis kovotojas kovojo; jis vykdė tuos veiksmus, kuriuos buvo išmokęs tankinėje rikiuotėje. Bet raitininkų atakos vaizdas buvo labai baisus, dar baisesnis buvo vaizdas, kai prūsų raiteliai pralaužė prancūzų keturkampę rikiuotę, nes tuomet atrodė viskas žuvę, mirtis čia pat. Bet, matyti, kas nors iš vadų ar iš eilinių kovotojų nebuvo netekę nuovokos ir komandavo kovoti durtuvais. Kareiviai vykdė komandas nesąmoningai, bet ir atakuojantis priešas vargu ar buvo labai sąmoningas. Ir priešas pergyveno šurpias minutes, įsibraudamas į prancūzų rikiuotę; ir priešas labai rizikavo ir dėl to labai jaudinosi. Ir štai tokiu momentu tas, kurio nervai išlaikė, kuris dar sugebėjo komanduoti, tas pakreipė visą kovą savųjų naudai. Tai ir yra didvyris.

Vienas kazokų karininkas pasakoja, kaip raitoje rikiuotėje kazokų būrys puolė vienkiemį. Prijoję prie sodo tvoros, jie mato tuoj už tvoros vokiečius, kurie iškišę šautuvus per tvorą, bet nei šaudo, nei ginasi durtuvais, nei bėga. Jie visai suakmenėję nuo raitininkų atakos vaizdo ir negali pajudėti, nors, kazokų karininko nuomone, jei jie būtų ramiai šaudę, nei vienas kazokas nebūtų pasiekęs vienkiemio. Išvada — tarp vienkiemyje buvusių vokiečių neatsirado tokio, kurio valia būtų nugalėjusi nervų įtempimą: nie-

kas nekomandavo šaudyti, niekas neramino, nedrąsino kovotojų ir jie liko kaip stabo ištikti.

O štai ir priešingas vaizdas iš mūsų nepriklausomybės kovų. Priešas be sustojimo puola, o mūsų vienintelis sunkusis kulkosvaidis tyli. Net kuopos vadas pradeda nervintis ir nervingu balsu įsako taikytojui šaudyti. Taikytojas ramiai paprašo leisti baigti išrūkyti pypkę ir prisileisti priešą arčiau. Tuo kaip dušu atšaldo visus aplink besikarščiuojančius. Visi pradeda šaudyti rečiau, bet taikliau ir kai pradeda šaudyti sunk. kulkosvaidis — priešas priverstas sustoti.

Turime mūsų nepriklausomybės kovose ir tokių pavyzdžių, kai sujaudinti kariai ar šauliai labai daug šaudydavo, bet be jokios žalos priešui. Galime pasidžiaugti, kad tokie atsitikimai mūsų kariuomenėje būdavo retesni kaip kitose kariuomenėse, gal labiausia dėl to, kad mūsų kariuomenė komplektuojama daugiausia iš ūkininkų, o ūkininkai dažniausiai turi tvirtesnius nervus, kaip miestiečiai. Tačiau nebūkime apie save per daug geros, o apie kitus per daug blogos nuomonės ir nemanykime, kad ateities kautynėse mums nebus tokių momentų, kad iš didelio jaudinimosi tiesiog pajudėti negalėsime. Pagalvokime tik, kiek kartų taikos meto gyvenime mes jaudinomės, nervinomės, nors pavojus būdavo toli gražu ne toks didelis, kaip kautynėse kritiškais momentais. Gal pasitaikė ar pasitaikys jums kartais toks nuotykis. Šaudykloje, belaukiant savo eilės šaudyti, jus labai kas nors sunervina — priminė ką nors nemalonaus iš jūsų praeities ar pasakė nemalonų dalyką iš dabarties ar įžeidė jūsų savimeilę. Nors reikalas palyginti menkas, bet jūsų širdis pradėjo labiau plakti, rankos kiek drebėti. Norisi piktai atrėžti ką nors tam, kuris jus sunervino, bet vis tik paėmėt save į rankas ir nutylėjot. Tokiame dvasiniame stovyje einate šaudyt. Kaip manote, ar pasieksite gerų rezultatų? Dažniausiai ne. Bet, jei vis dėlto eidami šaudyti jūs įstengėt savo širdį priversti ramiai plakti ir rankas nedrebėti, jei įstengėt savo protą priversti užmiršti pyktį ir įsakėte jam susikaupti tik vienam dalykui — taikliam šūviui — tuomet jus reikia pasveikinti. Tuomet jūs turite brangią ypatybę — stiprią valią, kuri kautynių lauke, norint padaryti didvyrišką darbą, yra būtina. Tačiau kartu turite atminti, kad kautynėse bus daug sunkesnių, daug labiau jaudinančių momentų. Bus momentų, kad reikės šaudyti, o jums kraujas gyslose siūbuote siūbuos, o pridėjus šautuvą prie peties nustebsite, kad jokių būdu negalite matyti iš karto ir taikmenėlį ir taikinį, taigi, negalite ir taikyti. Taikos metu vargu ar kuomet šitokių patyrimą turėsite, nors vis dėlto ir taikos metu gali būti momentų, kad reikės gintis nuo užpuoliko, o iš susijaudinimo nei pajudėti negalėsite.

Pasirengimas taikos metu

Didieji karo psichologai nurodo du kelius, kuriais einant galima savo nervus ir valią parengti kautynėms. Šiais dviem keliais reikia mums kiekvienam eiti, nes jie duos didelę naudą ne tik kautynėse, bet ir šiaip gyvenime. Pirmasis kelias — susivaldyti visais sunkesniais taikos meto momentais. Kiekvieną kartą, kai tik pradedi jaudintis, pats sau turi tarti: „ne! šį reikalą aš atliksiu be jokio jaudinimosi, visiškai ramiai; širdie, tu privalai ramiai plakti; rankos, jūs neprivalote drebėti”. Sunku bus priversti širdį ir rankas, kad paklaustų proto, pirmą, antrą, trečią kartą. Bet jei kiekvieną kartą, kai tik susipyksite ar susiginčysite su kuo, kai susijaudinsite dėl kurios nors priežasties, vis bandysite suvaldyti savo širdį ir rankas — tuomet vis lengviau bus tai padaryti. Žmogus, jei užsispiria ką padaryti, jis gali labai daug — jis gali net savo būdą pakeisti. O jeigu žmogus taip pakeis savo būdą, kad jis niekad nesijaudins taikos metu, tai ir kare jis bus daug ramesnis ir šaltesnis už kitus. Ten, kur kiti matys tik pražūtį, jis ras gerą išeitį. Kai kiti dėl jaudinimosi negalės šaudyti, jis stos prie kulkosvaidžio ar automatinio pabūklo ir visą padėtį pakreips geron pusėn. Kai toks kovotojas pateks į artimas kautynes su apsvaigusiū iš susijaudinimo priešu, aišku, toks kovotojas, veikdamas pilnu protu, galės daryti tokius dalykus, kuris ramiau laiku atrodytu stebuklais.

Antrasis kelias — dažnai galvoti apie pavojus būsimajame: kare, įsivaizduoti visas būsimąjo karo galimas aplinkybes ir jau dabar taikos metu kombinuoti, kaip į įvairiausias kautynių lauko aplinkybes reikėtų reaguoti. Kai taip dažnai galvojama, susigyvenama su visokių pavojų bei sunkenybių mintimi ir kai galop tie pavojai tikrai ateina, atrodo, kad taip ir turi būti ir dėl to nesijaudinama. Ypač reikia nepatingėti galvoti tuomet, kai skaitome kuriuos nors kautynių aprašymus, nors ir romanuose aprašytus. Reikia tuomet stengtis įeiti į knygos aprašytų karių sielas, stengtis išgyventi savo sieloje tai, ką jie išgyveno ir pagalvoti, kaip jų vietoje aš pasielsčiau. Kartu savo viduje su pagarba reikia auklėti jausmą, kad esi lietuvių tautos narys, esi narys tos tautos, kurios vyrai per amžius mokėjo mirti už savo tautą, nereikalaudami už tai jokio atpildo, kad tau yra skirta ne tik kovoti dėl geresnio savo tautiečių būvio, bet jeigu reikės, ir pasiaukoti.

Reikia ruoštis tam pasiaukojimui, kad tuomet, kai matysi, jog nėra kitos išeities, lieka tik garbingai žūti, kad ir tuomet tavo valia įstengtų priversti tave iki paskutinio momento daryti žalą priešui, gelbėti savuosius.

Matome, kad tas, kuris nori moderniajame kare padaryti didvyriškus darbus, turi atitikti dvi sąlygas: 1) turi mokėti atsisipirti dvasiniam priešui puolimui ir kilniai galvoti tuomet, kai kitų galvojimas virsta grynai egoistiniu ir 2) turi turėti tokią stiprią valią, kad galėtų suvaldyti šėlstančius nervus tuomet, kai kiti neįstengia suvaldyti. Kovotojas, atlaikęs dvasinį priešui puolimą, gali padaryti daug įtakos kitiems kovotojams, o tas, kuris suvaldo nervus tuo metu, kai kiti to neįstengia padaryti, jau vien savo komandomis, savo paliepimais ar savo taikliais šūviais gali padaryti didvyrišką darbą.

Progos didvyriškumui pasireikšti moderniajame kare

Senuose karuose didvyriški darbai būdavo dažniausiai atliekami tik tuomet, kai sekdavosi, kai būdavo pasiekama laimėjimo. Retesni būdavo nuotykiškai kur didvyriškumas pasireikšdavo nesisekant, pralaimint. Moderniajame kare kaip tik labiausiai branginami tie žmonės, kurie didvyriškumą parodo ir tuomet, kai nesiseka. Sėkmingose kautynėse kovotojai mažiau jaudinasi, dažnai atsiranda juose noras rizikuoti ir užpulti priešą taip, kaip priešas nelaukia. Priešu kovotojai tokiose kautynėse labiau jaudinasi ir todėl rizikingi veiksmai prieš juos dažnai pavyksta. Visai kas kita nesėkmingose kautynėse. Kovotojų dvasia nupuola, jaudinamasi dėl kiekvieno menkiesnio, o dažnai ir be jokios priežasties. Net tie, kurie sėkmingose kautynėse pasižymėjo kaip gabūs vadai ar kaip narsūs kovotojai, nesėkmingose kautynėse jaudinasi, nedrįsta rizikuoti vykdyti drąsesnių veiksmus. Priešas tai jausdamas darosi drąsus iki akiplėšiškumo. Ir štai, jeigu tokiu momentu dalinyje atsiranda kovotojas, kurio dvasia nenupuola, kuris lieka ramus, atkaklus, toks savo pavyzdžiu greit užkrečia kitus ir akiplėšiškas priešas smarkiai nukenčia, jei per daug rizikingai puola.

Šaltų nervų ir pasiryžęs aukotis kovotojas moderniajame kautynių lauke turi labai daug progų didvyriškiems darbams. Pavyzdžiui, žvalgyba. Tai sritis, kur gudrus ir šaltų nervų kovotojas gali nepaprastai daug patarnauti visai kariuomenei. Arba partizaniniai veiksmai. Priešu užnugaryje likęs kovotojas, ginkluotas lengvu kulkosvaidžiu arba granatomis, nakties metu prisėlinęs prie priešo postovio ar žygio voros, pats vienas gali priešui labai daug žalos padaryti. Bet reikia, kad būtų vyras, pratęs veikti naktį ir išdrįstas pats vienas be draugų paguodos žodžio, be draugų pagyrimo drąsiai veikti ir išsisomis paromis, nežiūrėdamas nuovargio, išlaikyti didžiausią nervų įtempimą.

Paskaitykime aprašymus, kaip kovoja prieštankinio ginklo taikytojas tankų atakos metu. Dažni atsitikimai, kad kelios sekundės turi nu-

lemti kas laimės: ar prieštankinio pabūklo taikytojas kris negyvas, ar tankas bus išvestas iš rikiuotės. O vis dėlto iš to vyro, kuris imasi būti prieštankinio ginklo taikytoju, reikalaujama, kad tokiu kritišku momentu jo rankos nedrebėtų, o akis matytų ir taikmenėlį, ir priešo tanką.

(Čia paskaitininkas turi papildyti, nurodydamas progų, būdingų savajai ginklų rūšiai).

Fronto kovotojų nuotaika

Menkai karinį gyvenimą pažįstantieji laikraščių korespondentai kartais apie karių gyvenimą mėgsta ir nesąmonių prirašyti. Ypač tai pasitaiko karo metu. Kažkodėl tokie korespondentai mėgsta aprašinėti viską gražesnėmis spalvomis, negu iš tikrųjų būna. Dažnai pasitaiko, kad koks nors korespondentas iškilmingai įtikinėja skaitytojus, kad mūsų kareiviai fronte esą entuziastiškai nusiteikę, kad veržiasi mušti priešą, kad visi iki vienam siūlosi atlikti pavojingus uždavinius, pavojingą žvalgybą.

Beveik visada tokie laikraštininkai meluoja. Fronte gyvenimas dažniausiai būna sunkus, pilnas pavojų. Labai dažnai kariui tenka ir šalti, ir neišsimiegoti, ir alkanam pabūti. Didžiuma kovotojų dažniausiai svajoja tik apie vieną — kaip greičiau patekti namo. Apie kokį nors entuziazmą ir kalbos nebūna. Jei vis dėlto kovotojai lieka savo vietose, jei kovoja, laimi ir pralaimi, puola ir ginasi, tai tik dėlto, kad to reikalauja kario pareigos supratimas ir drausmė, bet jokių būdu ne entuziazmas. Entuziazmas, tiesa, kartais atsiranda kovotojų eilėse, bet kaip greit jis kyla, taip greit ir baigiasi. O kovoti reikia ilgai, sunkiai ir ištvermingai.

Labai dažnai netiesa ir tai, kad kovotojai patys siūlosi pavojingus uždavinius atlikti. Labai dažnai net žvalgybon eiti savanorių nebūna, tenka skirti. Tiesa, praktika rodo, kad ir tokie skirti žvalgai, jei jie gerai parengti, kartais net labai gerai savo uždavinį atlieka. Kai dėl savanoriškumo, tai daugelis kareivių pamatę, kad vienas kitas draugas savu noru apsiėmė sunkesnę kautynių uždavinį vykdyti, lieka tam draugui dėkingi už tai. Bet kad tokių savanorių visuomet daug būtų — netikėkime. Žygiai, prastas poilsis, nuolatinis nervų įtempimas taip visus išvargina, kad anaip tol neturime smerkti tuos, kurie nepasisiūlo savanoriais pavojingesniems darbams. Tačiau tiems, kurie vis dėlto randa savyje jėgų nugalėti visas negeroves ir siūlosi patys atlikti tai, kas visiems yra svarbu — turi priderėti mūsų didžiausia pagarba. Savo noru šių dienų kare eiti atlikti pavojingą uždavinį — tai pasiaukojimas už savo draugus ir labai būna neteisingi tie draugai, kurie ban-

do aiškinti tai vien tik savanorių noru pasižymėti. Tie, kurie iš tiesų turi tik norą pasižymėti, dažniausiai tik moka gražiai pakalbėti ir savanoriais žvalgybon ar partizaniniams veiksams nesisiūlo.

Gal ir buvo jūsų tarpe kas nors, kuris galvojo, kad kare lengva didvyriškus darbus nuveikti, gal svajojo esąs tinkamas Vyčio kryžiumi pasipuošti. Nenoriu sakyti, kad jūsų tarpe nėra Vyčio kryžiaus vertų. Nei vienas didvyris iš dangaus nenukrito, visi kautynių didvyriai buvo kareiviais, mokėsi rikiuotės, statutų, skuto bulves, šlavė rajoną, būdavo baudžiami savo viršininkų už įvairius smulkesnius nusižengimus. Tačiau noriu pabrėžti, kad taikos metu dažnai tariaisi didvyriškų bruožų turįs tas, kuris iš tikrųjų nieko didvyriško savyje neturi. Tai pirmiausia tie, kurie per daug mėgsta girtis savo drąsa, savo fizine jėga. Toliau — tie, kurie greit susikarščiuoja ir neįstengia suvaldyti savo jaudinimosi. Tokiems mažiausia galimybių padaryti savo tautai tokių naudingų darbų kautynių lauke, kad būtų galima kalbėti apie didvyriškumą. Nedaug ko galima tikėtis ir iš to, kuris lengvai tiki gandams, kuris nėra savyje išsiauklėjęs pasiryžimo aukotis už savo tautiečius. Trumpai sakant, tas, kuris tikisi kautynėse pigiai skinti laurus, tikrai to nesusilauks.

Tikras šių dienų kautynių didvyris, tikrai naudingas kovotojas dažniausiai išauga iš ramaus, nemėgstančio girtis vyro, kuris tačiau visa širdimi persiima noru būti naudingu savo artimiesiems, savo tautai.

Išvados

1) Senieji karai ir dar labiau nuotykių romanai sukūrė mummyse dabartiniam karams nevisai atitinkantį didvyriškumo vaizdą. Turime susikurti tikrą vaizdą.

2) Moderniajame kare didvyriškumas pirmiausia pasireiškia atlaikymu viso priešų puolimo dvasinėje (propagandos) srityje.

3) Kovojant ginklu nepaprastą svarbą įgauna sugebėjimas valdyti nervus.

4) Tik dažnai taikos metu galvojant apie įvairias karo meto aplinkybes ir dvasiškai rengiantis visas sunkenybes nugalėti ir, reikalui esant, pasiaukoti, galima parengti savo nervus ir valią moderniajam karui.

4) Progų didvyriškiems darbams moderniajame kare labai gausu, bet didvyriškus darbus atlikti gali tik stiprios dvasios žmonės. Jie turi būti tokie, kad kasdieninės fronto kovotojo sunkenybės neužgniaužtų juose pasiryžimo kuo stipriausiai kovoti ir, reikalui esant, aukotis.

1.3. Baimė ir kova su ja

Baimės reiškiniai

Kur gresia pavojus žmogaus gyvybei ar sveikatai, kur yra nelaimių, ten daugiau baimės. Baimė kankina žmogų, slegia jo dvasią, atima daug energijos, mažina jo veiklumą, pastumia į nusikaltimus. Kare pavojus gyvybei gresia kiekviename žingsnyje, todėl baimė ten yra vienas svarbiausių kovotojo dvasios reiškinių. Baimės jausmas kare yra vienas didžiausių kovotojo veiklumo stabdžių, tai yra priešingumas pareigai ir siekimui nugalėti priešą. Todėl baimė yra kenksmingas reiškinys; su juo tenka kovoti ir pasistengti jį nustelbti.

Baimės jausmas, žiūrint jo dydžio, visuomet sukelia stipresnius ar silpnesnius žmogaus kūno ir dvasios reiškinius. Kasdieninėje kalboje girdimos sąvokos: krūptelėjimas, išgąstis, baisumas, siaubas ir t. t., kuriomis išreiškiama baimės rūšis ir dydis, paprastai nusako psichofiziologinį (dvasios ir kūno) baimės pasireiškimą. Tie baimės pasireiškimai yra organizmo reakcija (pasipriešinimas) prieš gresiantį pavojų. Ji esminga ne tik žmogui, bet ir kiekvienam gyviui. Gyvuliuose ji pasireiškia jų fiziologijoje (dirksniuose, nervuose) ir instinktuose, o žmoguje, be to, dar ir jo sąmonėje, t. y. žmogaus apsigynimo reakcija yra ir fiziologinio, ir dvasinio pobūdžio. Fiziologinė reakcija yra paprasčiausi organizmo refleksai (kūno organų judesiai) į išorinį jaudinimą: pašokimas, užsidengimas, užsimerkimas ir t. t. Refleksai įvyksta automatiškai, nedalyvaujant sąmonei. Psichofiziologinė reakcija jau yra daug sudėtingesnė, apima ne tik fizinę, bet ir dvasinę žmogaus sritį: instinktus, jausmus, sąmonę, protą. Refleksų ir instinktų reakcijos yra įgimtos, o sąmoninga arba intelektinė (protinė) baimė atsiranda patyrimo keliu. Intelektinė baimė ateina per sąmonę, supratimą, įsivaizdavimą; ji mums geriausiai pažįstama, apie baimę kalbėdami ją, paprastai, ir turime galvoje.

Nesiimdami sudėtingo baimės reiškinių tyrinėjimo, panagrinėkime tik tuos fiziologinius bei dvasinius reiškinius, kurie gali turėti įtakos kovotojui.

Fiziologiniai reiškiniai. Staigi ir netikėta baimė, kurią vadiname išgąsčiu, siaubu, pirmas kelias sekundes beveik visuomet virsta stabu arba nesąmoningu judesiu: griuvimu, priklaupimu, užsidengimu rankomis ir t. t. Širdies plakimas ir kvėpavimas pradžioje sulėtėja arba ir visai sustoja, žmo-

gus lyg sustingsta, raumenys nebeveikia, akys nejudamai išplėstos. Kartais atsistoja plaukai (dėl galvos raumenų susitraukimo). Didelio siaubo ištiktas žmogus gali būti net mirtinai pritrenktas.

Vėliau, pirmam išpūdžiui praėjus, pulsas tankėja, kvėpavimas darosi greitas, gilus ir netvarkingas. Širdies plakimui ir kvėpavimui sutankėjus, padidėja kraujo apytaka ir dėl to kūne jaučiamas karštis, troškulys, dusinimas, prakaitavimas. Ypač jaučiamas noras gerti. Judesiai netvarkingi, nevalingi, atsiranda drebulys, ryškus betikslis blaškymasis.

Baimės apimtiems visiškai dingsta noras valgyti. Pastebėta, kad jeigu užnugaryje esantieji daliniai prieš pietus sužino, jog reikės vykti į frontą, tai daugumas savo pietų nesuvalgo ir pusės arba ir visai nevalgo. Virškinamųjų organų veikimas susilpnėja, kyla noras dažnai eiti laukan. Po sunkiu kautynių dar kokias 5—6 dienas daugumas žmonių jaučia skilvio sutrikimą.

Dvasiniai reiškiniai. Dvasiniu požiūriu baimė — tai didelė dvasinė kančia. Didelės baimės ištiktas žmogus kartais pameta net dvasinę pusiausvyrą; bėgdamas nuo nepakeliamos tikrovės, norėdamas atsikratyti sunkios slegiančios nuotaikos, dažnai dirbtinai tampa linksmas, juokauja arba net įpuola į pamišimą. Dvasiniai kentėjimai dėl baimės būna tokie dideli, kad žmogus kartais nebeištveria ir nusižudo.

Būdingas reiškinys išsigandus — nustojimas atminties, užsimiršimas, nesąmoninga būseną. Visų įvykių sąmonė nebesuspėja užfiksuoti (sužymėti). Sunkias kautynes išgyvenusiųjų pasakojimai būna nesurišti, netvarkingi, atskirais epizodais. Pačių baisiausių įvykių dažnai nebeatsimename.

Baimės dvasinių pasireiškimų efektingumas ne visuose bus vienas, tai priklausys nuo kovotojo prigimties, intelekto, kultūringumo, parengimo, išauklėjimo — apilai nuo dvasinio tvirtumo.

Sunkesnė baimė yra ta, kuri paėina iš žmogaus galvojimo, susikurtų vaizdų, laukimo. Ypačiai kankinanti esti baimė, kol nepatirtas baimės objektas (priežastis). Nežinia visuomet daugiau kankina, sukelia didesnę baimę, negu iš tikrųjų yra. Žinojimas padėties, nors ir blogiausios, geriau negu nežinia. Nežinioje organizmas visuomet parengties padėtyje, jis saugosi netikėtumo, staigmenos, o dėl to visuomet susikaupęs, pasirengęs, lyg įelektrintas; niekuomet neturi dvasinio (o kartu ir fizinio) poilsio. Jutimo organai ir nervai nenormaliai įtempti, labai padidėjęs jautrumas, pakilęs jausmingumas. Dėl nuolatinio nervų įtempimo, žmogus greit pavargsta, išsikankina, pameta dvasinį atsparumą ir dėl to labai greit ir jaut-

riai reaguoja į kiekvieną išorinį dirginimą, sujaudinimą. Baimės įtakoje žmogus veikia greitai, neapgalvotai, dažnai net nesąmoningai, o dėl to, jei-gu nesugebės susivaldyti, neištengs užgniaužti savyje bekylančio baimės jausmo, gali pridaryti nepataisomų klaidų arba gali padaryti nusikaltimą. Tad šiuo požiūriu baimė kare yra griežtai neigiamas reiškinys.

Baimės įtaka kautingumui

Ėjimas į mūšį. Visiems suprantama, kad baimės reiškiniai prasideda jau išvažiuojant iš namų į karą. Tegu karas bus ir populiarus, tegul išvykstantieji išlydimi iškilmingai, vyksta su sąmoningu noru, gerai suprasdami savo pareigą, bet dvasios gilumoje vis tiek jaus sunkų slėgimą, nemalonų jausmą. Ir kuo arčiau į mūšio lauką, kuo daugiau fronto žymių (kariuomenės judėjimas, pasakojimai, sužeistieji, artilerijos šaudymo garsai ir t. t.), tuo daugiau auga baimė ir tuo daugiau reikia kovotojui jėgų, dvasinio įtempimo, kad pajėgtų kylančią baimę ir nervingumą sutramdyti.

Štai vaizdas, kaip veikia į kovotoją baimė, pradedant nuo pasirengimo išvykti į mūšį ir baigiant ataką. Tai ypač būdinga einantiems į mūšį pirmą kartą.

Pasirengimas. Jau įsakymas išvykti sukelia baimės žymes, kurios iškart pakeičia kovotojus. Sąmonėje užfiksuota žinia greit perduodama į raumenis, kurių veikimas arba pagreitėja, arba sulėtėja, žmogus lyg apmiršta; žvilgsnis blankus, klajojantis, veiksmi arba skubūs, nervingi, netikri, arba lėti, pasirengimai žygiui vėluojasi. Daiktus susidėti nesiseka, vis kartojama ir vis kas nors pamirštama; apsirengimas netvarkingas. Ypač būdingas pamiršimas, nes galvojimas atitrauktas, mintys išsiblaškusios, ryšku stichinis automatiškumas. Kalbama greit, dažnai pačiam sau, kitų neklausant.

Žygis į mūšio lauką. Žingsnis lėtas, greit jaučiamas nuovargis. Esant toliau nuo priešo kiekvienam būdingas susikaupimas savyje, susimąstymas. Žygio monotoniškumas kaip tik teikia tam geras sąlygas. Tačiau pirmieji mūšio lauko ženklai išblaško vidinį susikaupimą ir visas dėmesys jau nukreipiamas apsisaugoti nuo betarpiškai pradedančio grėsti pavojaus.

Žmogus visuomet stengiasi patirti baimės priežastis ir neapkenčia nežinios. Todėl labai būdinga einantiems į mūšio lauką stengimasis rinkti žinias, kuo daugiau išsiaiškinti apie laukiamą pavojų, atseit, apie priešą. Visi tokias žinias godžiai gauda. Dėl tos priežasties labai pavojingi šiame ruožte gandai. Priešo agentų paleistos neteisingos žinios apie tariamą prie-

kyje esančių dalių sumušimą ir t. t. atliks labai didelį griaujamąjį darbą. Kaip jau matėme, toji nežinios įelektrinta baimės būseną labai palanki visiškam dvasiniam sugniužimui, apatijai, nusiminimui. Todėl kol nesusidurta su priešu, kol kovotojai negavo pirmo kovos krikšto, jie turi būti atidžiai vadų sekami, saugomi, neišleidžiami iš akių ir nepaliekami savo pačių mintims ir kalboms.

Artėjimas. Įeinant į kovos lauko sritį pastebimas žmonių slėpimasis nuo priešo akių, geras taikymasis prie vietos, stengimasis nepatekti į nepatogią taktinę padėtį. Visi aptyla, eina atsargiai, visas dėmesys dabar nukreiptas į frontą. Atidžiai seka vadų judesius ir stengiasi atspėti, išsiaiškinti gresiantį pavojų. Vadų autoritetas didėja, juos laiko visažinančiais, viltis ir pasitikėjimas jais auga. Kuo arčiau mūšio lauko, tuo daugiau sutelkiamas dėmesys į vadus ir ginklus. Šautuvą laiko tvirčiau, dažnai apgraibo šovinius, visi instinktyviai pasirenkę kiekvieną momentą paleisti ugnį, nes jaučia, kad ugnis svarbiausias pasipriešinimas pavojui. Tuo įtemptu ruožtu užtenka vieno netikėto šūvio, kaip bematant gali kilti aliarmas, viso dalinio šaudymas, ypač tai gali atsitikti naktį. Griebimasis už ginklo ir šūvis gali įvykti kaip refleksas, automatiškai, visai nedalyvaujant sąmonei.

Įeinant į artilerijos ugnies sritį, krintantieji pirmieji sviediniai sukelia ypač stiprius refleksus: griuvimas, pritūpimas, užsidengimas, o tebesant tankinėje rikiuotėje, gresia net išsibėgiojimas. Persirikiuojant į artėjimo rikiuotes, kiekvienas stengiasi palikti užpakalyje, kad prisidengtų priekyje einančiais, nors artilerijos ugnyje pavojus visiems vienodas. Jau artilerijos ugnyje šautuvus patys nusiima nuo pečių ir nešasi rankoje. Pradeda jausti aprangos sunkumą, trūksta oro, karšta — tai vis baimės fiziologiniai reiškiniai.

Įeinant į tikrųjų kautynių lauką, labai svarbu, kokia bus savo dalių padėtis ir kokie veiksmai. Blogai veikia savo dalių atsitraukinimas tuo metu, kai atėję iš užnugario įeina į šautuvų ugnies lauką; tuomet gali patraukti atgal ir ateinantieji. Priešingai, jei atėjusieji savo dalis randa tvarkingas, normaliam kautynių darbe, tuomet ir jiems pakyla nuotaika, atsiranda drąsos. Tai geriausia psichologinė įtaka atvykusiems. Reikšminga, kad gerą įtaką kovotojams padaro priešo pamatymas, betarpis su juo susidūrimas. Tai visiškai suprantama: tada pasibaigia tas nežinios, įtempimo, laukimo laikotarpis, gaunamas dvasinis palengvėjimas. Nors šių dienų kovos lauke iš toliau sunku taip ryškiai patį gyvą priešą pamatyti, bet užtenka ir to, kad jis apčiuoptas. Atkrinta tuomet godus žinių rinkimas, įsiklausymas, įtemptas laukimas, kaip ir iš kur priešas pasirodys, pasibaigia gandai — dabar jau

pats viską mato ir betarpiškai seka kovos lauką. Dėl to įtempimas atslūgsta, nervai kiek atsileidžia, gauna poilsio.

Kautynės. Šių dienų mūšis ar net vietinės kautynės tęsiasi dienomis, savaitėmis ir net mėnesiais. Ilgas buvimas nuolatiniam pavojui, pragariška artilerijos ugnis, efektingi ir baisūs ginklai — mašinos, dideli nuostoliai taip iškankina kovotoją fiziškai ir dvasiškai, suardo nervus, kad jame mūšio eigoje karingumas vis daugiau užleidžia vietos dvasinei depresijai (slogučiu). Savisaugos reakcija vis labiau užvaldo sąmonę, paraližuoja valią; sąmoningą veikimą vis daugiau pakeičia automatiškumas.

Kuo arčiau priešo, tuo labiau didėja baimė. Suartėjus su priešu iki durtuvų atakos atstumo, ateina kritiškas momentas: kovotojo dvasinė būseną pasiekia tokio įtempimo, kuris greitai turi išsispręsti į vieną ar kitą pusę. Baimės jausmo kankinamas jis instinktyviai ryžtasi išsigelbėti nuo pavojaus. Gali būti trys atvejai: puolimas priešo, norint jį sunaikinti; pabėgimas nuo jo; pasidavimas nelaisvėn. Kuris iš tų trijų kelių bus pasirinktas, priklausys nuo aplinkybių, kurios paveiks kovotoją. Atakos momentu daugumas veikia automatiškai, instinktyviai: nei aplinkybės, nei sustojimai tuo laiku nesvarstomi, neapgalvojami. Patys kovotojai dažnai sako, kad priešo tuo momentu nematę. Tokioje būsenoje žmogus labai palankus įtaigai. Čia ir iškyla didžiausia vado (žinoma, nedidelio dalinio) valios ir susivokimo reikšmė. Nukreipti atakuojantį dalinį norima kryptimi dažnai bus galima tik paties dalinio vado asmeniniu pavyzdžiu. Svarbu dar duoti atakos akstiną, signalą, kuris visą dalinį iškart pakeltų ir mestų pirmyn. Iki šiol, kaip žinoma, sėkmingai tebevartojama garso įtaiga (valio!) ir vadų bei narsesnių kovotojų asmeninis pavyzdys. Geriausios, žinoma, išdavos bus, kai garso įtaiga bus jungiama su asmeniniu pavyzdžiu. Kuo daugiau tokių asmeninių pavyzdžių, tuo daugiau tikrumo, kad atakos momentu bus pasirinktas pirmasis, o ne antrasis ar trečiasis kelias. Tuo metu milžinišką vaidmenį suvaidina tie vyrai, kurie ir didžiausiame pavojuje nepameta galvos, moka valdyti savo nervus ir sugeba galvoti apie pareigą.

Tačiau šių dienų karuose puolimas labai retai kada baigiasi durtuvų ataka. Dažnai susidūrimas baigiasi arba vieno kurio priešų pasidavimu arba pabėgimu. To priežastis — jau aukščiau minėtas didelis kovotojo moralinis sukrėtimas puolimo metu iki atakos; atakai jau nebeužtenka dvasinių jėgų ir dėl to nuo kovos atsisakoma.

Sužeidimų statistika rodo, kad nuostoliai sužeistais ir užmuštais daug didesni puolimo ruožte iki atakos, negu atakos metu. Vadinasi, galutinai kovą nulemia ne fiziniai nuostoliai, bet kas kita. Pralaimėjimo gali

būti trys atvejai: žuvimas arba sužeidimas, pasidavimas į nelaisvę ir pabėgimas. Antrasis ir trečiasis atvejis yra dvasinio sugniužimo pasekmė. Kadangi iš trijų atvejų pirmasis neturi lemiamos reikšmės (atakos metu sužeistų ir užmuštų esti mažiau), tai nulemia antrasis ir trečiasis (nelaisvėn pasidavimas arba pabėgimas), kitaip sakant, nulemia dvasinis veiksnys. Taigi, galutine kovos išdava yra vieno kurio priešų dvasinis pralaimėjimas. Iš to matome, kaip svarbu valdytis, taupyti dvasines jėgas, kad jų nepri-trūktų svarbiausiam, lemiamam ruožtui — atakai. Kuris bus atakos mo-mentui stipresnės dvasios, tas ir laimės.

Baimės įtaka šaudymui. Kare pataikymų nuošimtis labai mažas, 3—5% visų išleistųjų kulku. Priežastų yra labai daug, ir išorinių (sunkus taiki-nių stebėjimas, nepatogi padėtis ir t. t.), ir vidinių. Svarbiausios priežastys yra vidinės (asmeninės), kylančios dėl baimės įtakos. Baimės įtakoje pasi-taiko dažniausiai šios klaidos:

1. Klaidingas atstumų sprendimas (dėl susijaudinimo).
2. Klaidingai pastato taikiklį arba dažnai jo visai nestato.
3. Veiksmai skubūs, nervingi, ginklo užtaisymas nesiseka, darosi kliūtys ir todėl šaudymas lėtėja.
4. Netikslus nusitaikymas, šautuvo nuvertimas ir panašios klaidos, kurių dėl susijaudinimo nepastebi.

5. Gilus ir netaisyklingas kvėpavimas, rankų ir viso kūno drebėji-mas, nervingas nuleidžiamosios svirties nuspaudimas. Šitie ir kitokie fizio-loginiai reiškiniai, be abejonės, pataikymų nuošimtį labai sumažina.

Išsigandę paprastai paleidžia netvarkingą ugnį, nebemato taikymo prietaisų ir nebetaiko. Kuo daugiau kovotojai apimti baimės, susijaudinę, tuo netikslesnė ugnis, vien tik šovinių eikvojimas. Stipriai sujaudintų žmo-nių klausia susilpnėja, jie nebegirdi nei komandų, nei švilpukų. Tuo ir pa-aiškinama sužeidimų statistika, kad puolant vidutiniuose atstumuose turi-ma daug didesnių nuostolių, negu artimuose. Drąsus priešųėjimas pirmyn ir jo artumas blogai veikia besiginantį ir labai sumažina jo šūvių taiklumą.

Baimės įtaka žvalgams. Žvalgyba dvasiniu požiūriu sunkus darbas, nes daug pavojaus, daug netikėtumų ir didelė atsakomybė. Veikiama nedi-delėmis grupelėmis ir net pavieniui, kur baimė dar padidėja. Vykdydamas uždavinį žvalgas turi pats pirmutinis vykti priešų link, turi priešą surasti, pamatyti, o pamatęs turi prie jo prisiartinti, išaiškinti jo jėgas ir tik tada grįžti su žiniomis. Vykdamas rizikuoja kiekvieną momentą susidurti su priešų, kiekvieną momentą gali būti priešų užkluptas ir nukautas. Visa tai žvalgą labai veikia; jis bus visuomet susikaupęs, pasirengęs, jo jutimo orga-

nai ir nervai įtempti, raumenys parengti kiekvienu momentu veikti. Tokioje būsenoje žvalgas, aišku, į kiekvieną išorinį suerzinimą reaguos greitai ir energingai: šauna arba pasileidžia bėgti automatiškai, visai negalvodamas. Veiksmą sukėlusį priežastis gali pasirodyti keleriopai didesnė arba baisesnė, negu iš tikrųjų buvo. Dėl klausos ir regėjimo nuolatinio įtempimo ir dėl nervinio nuovargio pastebėjimai būna perdėti — visur palinkimas matyti priešą. Labai dažnai kelmiai, kirtimai palaikomi priešų vilnimis, gyvulių bandos — kavalerija; atsitiktini garsai — arklių trypimu, paukščių garsai — arklių žvengimu ir t. t. Skaičiai apie priešą dažnai perdedami; tai iš dalies daroma ir savo atliktojo darbo vertei pakelti (tai jau pavojingas nesąžiningumo požymis).

Nuolatinė įtempta būseną sukelia dvasinį nuovargį ir todėl instinktyviai siekiama kuo greičiau darbą baigti; stengiamasi kuo greičiau ką nors sužinoti apie priešą, ką nors pamatyti, kad tik būtų pasiteisinimas grįžti. Dažnai žvalgų patrulis ar net didesnis dalinys, tik susidūręs su priešų kavalerijos patruliu, grįžta su pranešimu, kad priešų kavalerija sutrukdė tolimesnį žvalgymą ir atstūmė atgal. Taigi, yra pavojaus, kad išsiųstoji žvalgyba dėl baimės kartais gali uždavinio kaip reikiant neatlikti. Todėl statutai ir reikalauja, kad į žvalgybą būtų skiriami geriau parengti ir stipresnio būdo žmonės (P-51, 219 ir 752 str.).

Panašią įtaką baimė turės ir kitų specialybių (ryšininkų, pionierių, lakūnų ir kt.) darbui (čia paskaitininkas parenka atitinkamų pavyzdžių savo ginklų rūšiai). Darbo greitumas ir tikslumas nebus toks, kokio pasiekama taikos meto pratimuose. Ypač dėl to gali būti staigmenų apskaičiavimuose karo pradžioje, kol dar neturima karo patyrimų.

Veikiant ypatingose sąlygose — miške, naktį, neaiškiose aplinkybėse ir kt., aukščiau aprašytoji baimės įtaka kautingumui bus dar ryškesnė.

Psichiniai susirgimai ir nusikaltimai dėl baimės. Baimėje pirmaujanti role priklauso nervams. Slėpimasis kitąsyk už visai menkų uždangų, dengimasis rankomis puolant pirmyn ir t. t. — tai vis baimės nerviniai reiškiniai; nors tokios uždangos ir neturi jokios apsaugos reikšmės, bet duoda nervinį poilsį. Dėl nuolatinio įtempimo silpnesnių nervų žmonės kartais net nustoja psichinės pusiausvyros. Be to, dar prisideda paliktųjų namiškių pasiilgimas, nusivylimai dėl nepasisekimų, karinio gyveninio šiurkštumai: netvarkingas ir nenormalus poilsis, valgis, fizinis nuovargis. Visi tie veiksniai kartu sistematiškai parengia dirvą nervų pakrikimui, kuriam pasireikšti aštresniu pavidalu pakanka vieno sunkesnio dvasinio sukrėtimo, pav., sunkesnės atakos. Tuo būdu liguista būseną ne iš karto atsiranda, bet ateina

palaipsniui. Jos žymės yra tokios: šalinimasis nuo draugų, nebesidomėjimas aplinka; prigesta balso tonas, ryškumas, aiškumas; žymiai pasireiškia pasąmonės gyvenimas. svajonės, neatidumas, abuojujamas, automatiškumas, mažėja iniciatyva, padidėja palinkimas pasiduoti įtaigai, o kartu ir panikai.

Vienas lengvesnių dvasinio liguistumo požymių — noras būti sužeistu, kad tik pabėgtų iš sunkios aplinkumos. Menkesnio dvasinio parengimo, žemesnės moralės kariai lengvai sužeistam atvirai pavydi.

Sunkaus pavidalo susirgimų (pamišimų) nedaug. D. kare surinktais duomenimis, iš patenkančių į ligonines visų ligonių, psichonervinių yra tik 3%. Bet lengvesniais pavidalais psichonervingumas žymiai didesnis, skaičiuojamas iki 20%. Žala nuo pastarųjų dvasios ligonių ta, kad jie, pasilikdami rikiuotėje, daro blogą dvasinę įtaką sveikiesiems. Visų pirma, turėdami stiprų palinkimą į paniką, jie ir yra tie panikos pradininkai. Jie ardo organizacinius ir dvasinius dalinio ryšius, užkrečia melancholija, skleidžia gandas, apatiją. Vadams ir patiems kovotojams tenka su tokiais reiškiniais kovoti: silpnesnės dvasios kovos draugus reikia žodžiu ir pavyzdžiu padrausinti, o kartais ir sudrausti. Vienoje vietoje karys pasirodęs bailiu, atitinkamai paveiktas, kitur gali pasirodyti labai drąsiu. Štai toks pavyzdys: kareivis iš baimės, norėdamas kaip nors pabėgti iš kovos lauko, persišovė sau ranką; vadas, ištyręs aplinkybes ir kareivio dvasinę būseną, paliko jį rikiuotėje, nes sužeidimas nebuvo sunkus; pakalbėjo su juo, padrausino, sustiprino jo dvasią ir nusikaltimui išpirkti davė uždavinį sekančią naktį kartu su kitais keliais įvykdytas, grobio parsinešta sunkusis kulkosvaidis; anksčiau atrodęs niekam vertas bails, vietoj karo lauko teismo, gavo pasižymėjimo ženklą.

Nusikaltimai dėl baimės esti šie: nesąžiningumas (atsilikimas, slėpimasis už kitų, melavimas), pabėgimas, savęs tyčia žalojimas. Be abejo, visi šie nusikaltimai labai dideli. Melavimas gali suklaidinti kovos draugus ir vadus ir dėl to gali įvykti neįkainojamų nuostolių. Noras pabėgti iš kovos lauko (susižeidžiant ar pasislepiant) yra atsisakymas nuo šventų kario ir piliečio pareigų, yra žemas, egoistinis savo kailio gelbėjimas, užkraunant savo pareigas kitam. Dėl to pabėgėliai gauna niekingą bėglio vardą ir dažnai baudžiami mirties bausme.

Panika

Kas yra panika?

Panika vadinama didelis, siaubingas išgąstis, didelė baimė, siaubas. Paprastai žodžiu panika apibūdinama ne vieno atskiro žmogaus išgąstis, bet didesnio žmonių sambūrio, esančio vienoje vietoje, bendras siaubas. Panikos apimtą minią galima taip apibūdinti: visi galvotrūkčiais bėga nuo kažko baisaus, girdėti beprotiškas riksmas, šauksmas, matyti betikslis blaškymasis; žmonės apimti panikos visiškai pameta galvas ir atrodo lyg pamišę; su jais sunku arba ir visai nebegalima susikalbėti, nes protas tada nebeveikia, kritiškas galvojimas visiškai dingsta, žmonės gyvena vien tuo juos užvaldžiusiu baimės jausmu ir veikia vien tik savisaugos instinkto vedami. Panika kyla tada, kai yra didelis pavojus, kuris betarpiškai gresia vienoje vietoje susirinkusių žmonių gyvybei, sveikatai arba turtui, pav., gaisras, žemės drebėjimas, staigūs potvyniai, audros, karas, laivo skendimas ir t.t. Reikia pabrėžti, kad paniką dažnai sukelia ir netikras, bet tik įsivaizduojamas pavojus, pvz., tegu tik kine sėdintiems ir ramiai žiūrintiems filmą kas nors garsiai sušuks „gaisras!“ — bematant kils panika, žmonės puls prie išėjimo, grūsis viens per kitą, stengdamiesi kuo greičiau išbėgti laukan, nors dar nemato nei gaisro dūmų, nei ugnies. Žiūrėdami iš šalies į tokį vaizdą, iš karto pamatysime, kad žmonės visiškai nebegalvoja: dar jokių gaisro žymių nėra, ir namas juk ne parako statinė, iš karto nesprogs, tad protingiau, atrodo, būtų išsiskirstyti visiems ramiai, nekeliant triukšmo ir nerizikuojant būti aplaužytam, o gal ir negyvai sutryptam. Būdingiausias panikos bruožas ir yra tas, kad žmonės veikia nesąmoningai.

Žmogui gyvenime brangiausia yra gyvybė, todėl pavojus gyvybei sukelia ir didžiausią baimę. Kare pavojus gyvybei labai dažnas reiškiny, todėl čia ir sąlygos panikai susidaryti yra palankios. Panika kare, paviršutiniškai žiūrint, yra gėdingas reiškiny, tai bus paprasčiausias bėgimas nuo priešo. Panikos pasekmės labai baisios: panikos ištikta kariuomenės dalis dažnai turi didelių nuostolių, o jos kautingumas tam tikram laikui krinta iki nulio, vadinasi, tuo momentu nuostoliai pasiekia 100%. Tačiau nereikia manyti, kad panika gali kilti tik bailių ir menkaverčių karių tarpe arba kad tai yra tik palaidos ir neorganizuotos minios savybė, o geroje ir drausmingoje kariuomenėje panikai ne vieta. Deja, taip nėra — panikos neišvengia ir geriausios kariuomenės. Pavojus gyvybei, o dėl to ir panika būtinas kiekvieno kario palydovas. Kiek tik istorija siekia, nuo seniausių laikų iki šių

dienų, nė vienas karas neapsiėjo be panikos reiškinių. Be abejonės, geroje ir drausmingoje kariuomenėje panikos rečiau būna, bet visai jos neišvengiama. Iš vieno kito panikos atsitikimo dar negalima spręsti apie dalį, kad ji iš viso .niekam verta; geriausi pulkai, savo narsiais žygiais įrašę į savo istorijas gražiausių laimėjimų, tam tikrose aplinkybėse vis tik pasiduoda panikai, o po to kitoje vietoje ar po kiek laiko vėl didvyriškai kaunasi ir pasiekia didelių laimėjimų. Dėl to ir gerai kariuomenei su panikos galimumis reikia skaitytis, reikia į tai žiūrėti ne vien kaip į gėdingą reiškinį, bet kaip į galimą tam tikrose aplinkybėse nelaimę. O norint tos nelaimės išvengti arba bent sumažinti jos atsitikimus, reikia ją pažinti, išsiaiškinti jos priežastis, tuomet bus sėkmingesnė ir kova su ja.

Panikos priežastys

Kautynių metu kiekvieno kovotojo viduje grumiasi priešingos jėgos: noras priešą nugalėti ir noras išvengti pavojaus, pareiga ir mirties baimė; pareiga liepia ieškoti priešo ir jį sunaikinti, mirties baimė liepia slėptis ir bėgti nuo priešo. Mirties baimę visuomet ir visi turi, tik ji pasireiškia ne visuomet vienodai; tai priklauso nuo kariuomenės dvasinės ir medžiaginės būsenos ir nuo aplinkybių, kuriose tenka jai veikti. Kad karys būtų geras kovotojas, kad jis sugebėtų užgniaužti baimės jausmą ir kad jame vyrautų pareigos jausmas, jis atitinkamai parengiamas fiziškai ir dvasiškai, gerai išmokomas ir įstatomas į tvirtą, griežta drausme paremtą, kariuomenės organizaciją. Visi tie veiksniai baimę laiko lyg varžtuose ir neleidžia jai pilnai pasireikšti. Kariuomenės kautingumo laipsnis priklauso nuo tų varžtų stiprumo. Tačiau kare yra daug išorinių veiksnių, kurie tuos varžtus silpnina ir kartais tiek juos paveikia, kad jie trūksta iki paskutinio ir kovotojus užvaldo vien baimės jausmas. Tokioje būsenoje žmogus labai palankus įtakai, t. y. greitai įtiki gandams, kurie tuomet plinta daug greičiau ir būna daug fantastiškesni, nes žmonės linkę tuomet viską perdėti; žmonės tada linkę pamėgdžioti — vieno nervingus judesius greitai paseka kiti. Sakysim, eina uždengta vietovė žvalgų patrulis ir žino, kad toje vietoje kiekvieną momentą gali susitikti su priešu; visų dėmesys bus sukauptas į laukiamą priešo pasirodymą, nervai įtempti, akys išplėstos, ginklai tvirtai suspausti. Tegul tik tokiu momentu vienas iš žvalgų staiga kris prie žemės — tą pačią akimirką jį paseks kiti; arba tegu bent vienas staiga ima bėgti į šalį — greičiausiai jį paseks ir kiti, gal tik ypatingai tvirtos dvasios sugebės save suvaldyti. Reikia pasakyti, kad toks pamėgdžiojimas kito judesių yra grynai ins-

tinktyvaus pobūdžio; tai įgimto kiekvienam gyviui nesąmoningo savisaugos instinkto veiksnys, kuris pasireiškia ne tik žmonėse, bet ir gyvuliuose. Pvz., arklių būryje vienas staiga ko nors išsigandęs staiga pašoka ir bėga — be-matant paseka jį ir kiti.

Kai dėl kurių nors priežasčių (stiprūs kautynių lauko išpūdziai, nuovargis) baimę laikantieji varžtai (pareigos jausmas, drausmė, rikiuotė) susilpnėja iki nulio ir kovotojus užvaldo baimė, tuomet pakanka kartais visai nežymios pašalinės įtakos — šūvio, nervingo riksmo ar judesio, tuojau tai paseka kiti, viskas susiūbuoja, payra ir prasideda bėgimas. Šis momentas ir žymi panikos pradžią. Kariuomenės dalinys, iki tol turėjęs tvirtą organi-zaciją ir stiprią karinę dvasią, staiga payra: drausmė, klusnumas, rikiuotė, draugiškumas — viskas dingsta, kariai viens kitam pasidaro lyg svetimi, kiekvienas gelbsti tik savo kailį. Galutinai baimės apimtas užmiršta pareigą, nustoja sąmonės. Kariuomenės dalinys tampa palaida minia. Prasidėjusią paniką sulaukyti, tvarkai atstatyti žmogiškomis jėgomis beveik neįmanoma, nes panikos ištikti žmonės nustoja žmogaus savybių: ne tik nebegalvoja ir nebejaučia, bet nebegirdi ir nebemato tikrovės, todėl sudrausti bei suval-dyti labai sunku.

Taigi panika yra aukščiausias baimės pasireiškimo laipsnis Visa, kas silpnina baimę varžančius varžtus ir kas didina baimės jausmą, kartu didina ir panikos galimumus.

Baimei palankūs veiksniai

Pranašesnis priešas

Jau vien tas jausmas, kad priešas stipresnis, sumažina pasitikėjimą savo jėgomis, nuteikia slegiamai. Priešo pranašumo išpūdis itin pavojingas, nes jis kovotojų vaizduotėje keleriopai padidėja, negu iš tikrųjų yra. Kartą susidaręs priešo pranašumo išpūdis palieka ir tada, kada faktinai to nėra. Priešas, žinoma, savo propaganda stengiasi tokį išpūdį palaikyti, nes nepa-sitikėjimo skleidimas yra vienas stipriausių ginklų.

Mes, kaip maža valstybė, visuomet galime tikėtis skaičiumi prana-šesnio priešo; tai turime žinoti ir rengtis priešo kiekybę atsverti savo koky-be. Kovą galutinai nulemia dvasios stiprumas, dėl to būkime dvasiškai tokie stiprūs, kad visais atvejais pirmiau palūžtų priešo dvasia, bet ne mūsų.

Kautynių lauko įspūdžiai

Sužeistieji ir nukautieji stipriai veikia sveikuosius. Sudraskytų kūnų vaizdai, sužeistųjų kančios, skausmo iškreipti veidai, verksmai ir skundai sukelia skausmo jausmą ir sveikiesiems, sužadina juose atitinkamą reakciją. Tokią reakciją sukelia ir pačių žaizdų vaizdas, ir tie priešų ginklų veiksmas, kurie tas žaizdas padaro. Artilerijos šaudymo garsai, sviedinių sprogimai, šautuvų ir kulkosvaidžių tratėjimas, kulų ir sviedinių švilpimas — visa tai efektingai primena kovotojui gresiantį pavojų, sukelia stipresnius psichofiziologinius baimės pasireiškimus. Puolimo parengimas, toji pragariška parengimo ugnis, turi ne tik fizinę, bet ir dvasinę reikšmę — ji ne tik nuslopina besiginančiojo ginklus, bet turi tikslą pritrėnkinti jį ir dvasiškai. Žmogų stipriausiai veikia garso efektas, nes įvyksta staiga, netikėtai, nepasirengus tą pavojų sutikti, o staigumas visuomet įspūdį padidina. Vaizdo įspūdis bus mažesnis, nes besiantinantį pavojų dažnai pamatome iš toliau, spėjame dvasiškai pasirengti (susikaupti) ir turime laiko susivokti, kaip gresiantį pavojų atremti. Artėjančios priešų vilnys, šliaužiantieji tankai arba atplaukiančios dujos, be abejo, stipriai veiks kovotoją, bet vis tik jam yra laiko suvaldyti bekylantį susijaudinimą ir paleisti į darbą ginklus.

Visa tai čia pasakojama ne kokiam nors gašdinimui, bet tam, kad bent dalinai būtų galima įsivaizduoti kautynių lauką. Tikras įsivaizdavimas kare atneš mažiau netikėtumo; netikėtumas, nežinojimas yra vienas stipriausių veiksnių, veikiančių žmogaus dvasią. Karui reikia rengtis ne su baimė ir užmerktomis akimis, bet realiai jį įsivaizduojant. Nenorėjimas matyti nors ir labai baisios realybės, su kuria gali tekti susidurti, būtų tik kenkimas sau pačiam, savęs apgaudinėjimas. Gerai kautis išmokstama tik kautynių lauke, bet ta pamoka brangiai kainuoja, dėlto, mokydamiesi taikos metu, kautynių aplinką turime bent įsivaizduoti, kad, reikalui ištikus, kautynės mažiau duotų nuostolių.

Blogas parengimas

Žinodamas esąs nepasirengęs arba, tikriau sakant, neparengtas, kovotojas instinktyviai jaus savo silpnumą, palyginus su priešu, jaus kad bus daug nauja, nesuprantama; numanys, kad bus daug kur sunku susivokti, kad dažnai bus atsitikimų, kai nežinos, kaip pasielgti. Tai sukels nepasitikėjimą, savimi ir savo darbais, atsiras netikėtumų, o tai, be abejo, baimę didina, o dvasią silpnina.

Netikėtumas

Netikėtumas yra viena svarbiausių baimės, o dažnai ir panikos priežasčių. Paprastai tariant, netikėtumas yra išgąsdinimas. Netikėtumą sudarys visa tai, ko nelauki, nesitiki: netikėtoje ir nelauktoje vietoje staigus priešo puolimas (ypač iš šono ir iš užnugario), netikėta staigi ugnis, nelaukti priešpuoliai, nauji dar nepažįstami ginklai (pvz., D. kare tankų ir dujų atakos) ir t. t. Apie netikėtumą Pėstininkų statuto II d. taip kalba: „Netikėtumas turi būti visų karo veiksmų pagrindas. Netikėtumas laiduoja dvasinę persvarą, padidina kovos priemonių veikimą, atima iš priešo veiksmų laisvę, įgalina silpnesnį nugalėti stipresnį. Netikėtumas yra galinčiausia priemonė priešui iškrikyti. Jo turi visur siekti net atskiras kovotojas. Antra vertus, visi turi nuolat saugotis netikėtumų iš priešo pusės”.

Neaiškios aplinkybės, stoka žinių

Atsidūrus neaiškiose aplinkybėse arba atitrūkus nuo savo kariuomenės, kai nebežinoma, kas aplink darosi, nebegaunama tikrų žinių, kovotojams pasidaro nejauku, nervingumas padidėja, godžiai gaudoma kiekviena atėjusi žinia, gandas; o tie gandai vienas už kitą baisesni, netikresni, viens kitam prieštarauja (kaimynas sumuštas, priešas mus apsupo ir t. t. ir t. t.). Nežinios kankinamas žmogus savo vaizduotėje pradeda kurti laukiamo pavojaus vaizdus, o įsivaizduojamas pavojus yra visuomet keleriopai didesnis, negu tikrasai. Dėl įsivaizduojamo pavojaus baimės jausmas vis didėja, visi laukia kažko baisaus; tuomet bet koks pašalinis sujaudinimas, suerzinimas (šūvis, riksmas, raitininkų ar artilerininkų zovada) sukelia susijaudinimą, greitą nervingą veiksmą, o dažnai ir paniką.

Dideli nuostoliai ir nuovargis

Kautynių sunkūs išgyvenimai dar ilgai veikia kovotojus ir po kautynių; ypač tai ryšku kitą dieną ir ypač tą naktį, kai po dienos kautynių tenka atsitraukti į užnugarį poilsui. Nervų įtempimas dar neatslūgęs, žmonės tebegyvena kautynių vaizdais, naktį užmigę klieidi. Dėl nuovargio dvasinis atsparumas susilpnėja, baimę varžantieji varžtai atsipalaiduoja. Yra pavyzdžių, kad tokiais atvejais netikėtas šūvis ir net ir miegančio klie dintis riksmas sukelia paniką. Ypač kovotojai būna palaužti dvasiškai, kuomet mūšis pralaimėtas. Dėl to sakoma, kad narsūs yra ne vien tie, kurie nugalė, bet ir tie, kurie pralaimėję moka susivaldyti ir nepasiduoda nusiminimui.

Naktis, miškas

Sunkus priešų sekimas, susivokimas, daugiau vienumos, klaidumo; sunkesni ryšiai, vadai greičiau atitrūksta nuo savo dalinių. Dėl tu priežasčių pasirengimas kautynėms menkesnis, daugiau netikėtumų, o dėl to daugiau ir baimės. Tamsoje didesnis fizinis ir dvasinis įtempimas, nuo to organizmas greičiau pavargsta. Matomumui sumažėjus padidėja klausos aštrumas, o nuo to padidėja garso išpūdis. Nuovargis naktį dar labiau jaučiamas, nes organizmas įpratęs tuo metu ilsėtis. Žinome, kad naktį, o ypač išvargus, baimė keleriopai padidėja, negu dieną. Vakare visuomet daugiau bijoma, negu išsimiegojus rytą.

Miške šūviai, sviedinių sproginiai sukelia daug didesnę triukšmą, kuris, susiliejęs su sviedinių išverstų griūvančių medžių ir nudaužytų krantinčių šakų trenksmu, virsta stačiais pragarišku ūžesiu. Tatai negali neturėti įtakos kovotojų nervams ir dvasiai.

Naktį daugiau pavojaus panikai kilti, ir nakties panika baisesnė, nes dėl tamsos čia neįmanomi jokie veiksmai panikai traukti. Štai nakties panikos pavyzdys iš Didžiojo karo (rusų 202 p. p. 1914 m. rugsėjo mėn.). Naktį pulkas žygiavo mišku vienoje voroje; saugojo tik sekėjai, eję 10–15 m priešaky voros. Vora, išlindusi iš miško, išsitiesė didelėje miško aikštėje. Staiga iš kairės pasigirdo šūviai. Netikėta priešų ugnis iš karto pulką sustabdė, o voros vidurys puolė į dešinę, bet greit prasidėjo tanki priešų ugnis iš dešinės ir priešakio. Ugnis, riksmas ir sužeistųjų vaitojimai bematant sukėlė paniką, viskas susimaišė. Iš voros prasidėjo be jokios tvarkos šaudymas į visas puses ir aukštyn. Karininkų ir puskarininkų pastangos sustabdyti netvarkingą ugnį ir atstatyti tvarką, jokių vaisių nedavė. Tik kažkieno garsiai ištarta komanda: „Gulk ir apsikask!“ šiek tiek apramino pamišusią minią, visi pradėjo raustis į žemę. Iki šviesos liko dar kelios valandos, bet visą tą laiką viršininkų darytos pastangos įvesti bent kokią tvarką nuėjo niekais. Kareiviai knisosi į žemę taip, kaip atsigulė, įvairiomis kryptimis, be jokios tvarkos ir be jokios kautynių formos. Pakelti žmones iš išsiraustę duobių ir pastatyti juos į tinkamą vietą ir tinkama kryptimi buvo stačiai neįmanoma. Vienas kito negalėjo surasti, o šautuvų šūvių taršėjimas nustelbė visas komandas ir garsinį ryšį. Apie bet kokius ryšius tarp dalinių nebegalėjo būti ir kalbos. Sužeistieji ir užmuštieji buvo palikti vietoje be pagalbos. Žodžiu, buvo jau nebe pulkas, o netvarkinga, neorganizuota panikos apimta minia. Tokiose kautynėse praėjo kelios valandos. Pagaliau pradėjo švisti. Prašvitus buvo toks vaizdas: visa aikštė buvo išrausta apkasais, kareiviai apsikasę

viens prieš kitą įvairiomis kryptimis. Pulko vadas su saujele žmonių pasirodė beesas vos kelių dešimčių metrų atstume nuo priešo. Prašvitus tragedija tęsėsi neilgai: kaip tik paaiškėjo, kur yra užnugaris, visi šoko bėgti; pulkas, palikęs sužeistuosius, kaip palaida minia atsitraukė atgal.

Šiuo atsitikimu panikos priežastys buvo: staigi ugnis, t. y. netikėtumas ir naktis. Į staigią ir netikėtą ugnį pulkas pateko dėl neturėjimo žvalgybos ir dėl menkos saugos.

Nors bendrais bruožais susipažinę su tais veiksniais, kurie turi neigiamą įtaką kovotojo dvasiai, jau susidarėme pakankamą vaizdą, kaip slepiamai veikia karių kovos lauko aplinkuma, kaip stiprus yra baimės jausmas, kuris sukelia priešingas kovotojo aktingumui dvasines reakcijas ir mažina jo kautingumą. Iš to jau iš anksto galime numanyti, kiek kariui reikia turėti vyriškumo, dvasinių jėgų, kokia turi būti sunki jo vidujinė kova, kad jis ir sunkiausiais mūšio momentais nepasidarytų drebančiu baliu, o pasilikėtų tikru kariu, tikru kovotoju.

Kova su baime

Kova su slegiančiu baimės jausmu yra: 1) vidujinė — paties kovotojo kova su savo viduje kylančiais jausmais, ir 2) išorinė — stengimasis sudaryti tokias sąlygas, kurių neigiama įtaka kovotojo dvasiai būtų kuo mažiausia.

Vidujinė kova

Vidujinės kovos su baime sėkmingumas daug priklauso nuo kario įgimtų būdo ir dvasinių savybių. Kaip priešingumas baimei, visiems yra žinoma drąsa, narsumas. Jau išorinė drąsaus kario išvaizda — pakelta galva, pasitempimas, žėrinčios akys, gyvas veidas, visoje išvaizdoje puikumas, iškilmingumas, lengvumas yra visai kitokia, negu baimės apimto žmogaus: susitraukusio, drebančio, menko. Žmogaus išorinė išvaizda priklauso nuo jo vidujinės būsenos. Drąsūs vyrai savo įtaiga veikia ir kitus, todėl smarkumas, narsumas yra brangi kario savybė.

Bet kasgi, pagaliau, yra narsumas? Ar tai tam tikras jausmas, įgimta savybė, kurią turėdamas žmogus tampa laisvas nuo baimės varžtų? Ar narsus neturi baimės? Ne. Visiškai nebijančių mirti nėra, baimės jausmą visi turi, bet jį nugali tik stiprus dvasia. Narsumas yra mokėjimas mirties

baimę nugalėti kitomis, aukštesnėmis dvasios jėgomis (pareigos jausmu, sąžiningumu ir t. t.) ; priešingai— baimė nugalė visus kitus aukštesnius jausmus.

Tai bus tik vienos rūšies narsumas, pavadinsime jį tikruoju narsumu, šalto galvojimo, apskaičiavimo ir valios narsumu. Bet yra dar jausminis narsumas, kuris būdingas neorganizuotai miniai. Šios rūšies narsumas kyla iš keršto, neapykantos, didelio susijaudinimo, iš noro pasididžiuoti savo nebailumu; drąsiu ir narsiu gali pasirodyti ir pakrikusių nervų žmogus, kuris nori „garbingai“ nusižudyti arba gauti žaizdą, kad galėtų palikti frontą; pagaliau narsumas gali būti ir iš baimės. Anksčiau minėjome, kad kautynių metu, ypačiai suartėjus su priešu iki atakos atstumo, būna tokių momentų, kai baimės jausmas žmogų taip slegia, kad jis tos padėties nebepakenčia ir turi ką nors veikti. Susidūrus priešams akis į akį, kiekvienam jų instinktyvi logika liepia: „greičiau, jei ne tu jį, tai jis tave!“. Pvz., vienas D. karo dalyvis (Erich Ewerth „Von der Seele des Soldaten im Felde“ 1915 m.) taip pasakoja: „Sunkiausia yra būti ugnyje stebėtoju ir nieko neveikti. Dėl to labai sunku gulėti apkase priešo ugnyje ir laukti; norisi kuo greičiau pasijudinti, nutildyti priešo ugnį. Todėl mielai šokama iš apkasų, nors atviroje vietoje pavojus daug didesnis. Puolimas dažnai nėra vien narsumas, bet tik noras judėti, veikti, greičiau pasiekti priešą. Puolant durtuvais, priešas iš apkasų greičiau iššoka į priešpuolį, nes ir jo nervai nebeišlaiko. Geriau pulti, negu laukti apkasuose ateinančio priešo. Paties veikimas visuomet lengvina savijautą“.

Taigi, narsumas gali pasireikšti keleriopai. Vertingiausias yra sąmoningasis, valingasis narsumas; tik tokio narsumo reikalingas šių dienų vadas ir kovotojas. Jausminis narsumas kartais būna net kenksmingas, nes be reikalo padidina nuostolius. Ne tas narsus, kuris be reikalo lenda į pavojų, bet tas, kuris sugeba nugalėti baimę ir pasiryžti pareigai. Beprotišką drąsą reikia pakeisti protingu vyriškumu.

Įdomus pačių karo didvyrių bei dalyvių narsumo apibūdinimas. Štai keli pavyzdžiai:

Garsus vokiečių karo vadas Bliucheris yra pasakęs: „Kai pasigirsta pirmas šūvis, nei vienas iš mūsų nė už centą nebeturi narsumo ir kiekvienas mielai pabėgtų. Bet tuo pačiu metu kiekvienas žino, kad jei jis pabėgs iš kovos lauko, tai bus niekšas. Ir baimė būti niekšu yra stipresnė už mirties baimę, dėl to niekas ir nepabėga“.

Vienas narsus rusų karininkas, D. karo dalyvis, apie narsumą taip atsiliepia: „Gyvenime paprastai žinomas tik teatralinis narsumas, kuris gy-

vuoja vien laikraščių korespondentų fantazijoje. Narsumo jausmo nėra. Narsumas ne jausmas, bet padarinys daugelio jausmų. Narsių žmonių yra, bet jų drąsūs žygiai nėra įkvėpti kokio nors įgimto jausmo — narsumo. Narsūs jie ne dėl to, kad jų krūtinėje būtų kažkokia įgimta Dievo dovana, kuri įsakytų būti narsiam ir drąsiam, bet dėl to, kad kilęs jame arba pyktis, arba neapykanta, arba pareigos jausmas, arba profesinė savimyla verčia pasielgti taip, o ne kitaip. Tuos poelgius mes ir vertiname, kaip narsius, didvyriškus. Narsumas tai ne įkvėpimas, bet blaivi matematika, sausas apskaičiavimas. Narsumas dažnai artimas ir atsargumui. Tikrai narsus tas, kas gali priversti save būti narsiu. Beprotiškas narsumas, mažai tėra vertingas”.

Jau minėtas D. karo dalyvis Erich Ewerthas narsumą taip apibūdina: “Rėkiantis narsumas, dar nėra narsumas. Tikras narsumas — šaltas ir ramus laikymasis pavojuje. Kuris ramus pasilieka po šrapnelių lietumi — tikrai narsus. Baimė nustoti gyvybės dar nėra blogumas. Pavyzdžiai rodo, kad ir norį gyventi jaunuoliai dažnai būna narsūs ir geri kariai. Siekimas kilnaus, aukštesnio yra aukščiau už gyvenimą. Tas, kuris savo gyvybę aukoja be prasmės, menkam siekimui (pvz., norėdamas tik pasirodyti narsiu esąs), o ne bendram aukštam tikslui, tas nėra narsus. Negali būti jokio didžiavimosi prieš kitus savo narsumu. Nuo pavojaus nebėgama, bet jo ir neieškoma. Gyvenimu nežaidžiama, kai turima galvoje aukštesnius tikslus. Jeigu jau krisi, tai kad būtų už ką, kad padėtum bendram dideliame tikslui, bet ne tam, kad pasigirtum, jog nebijai ant apkaso vaikščioti. Karo lauke gyvybė nėra tapusi mažavertė, bet ten sprendžiami daug aukštesni dalykai, negu gyvybė, dėlto jos vertė ir atrodo kritusi. Dvasinės vertybės yra aukščiau už gyvenimą. Tų vertybių, už kurias mirštama, daug: Tėvynė, priesaika, aukštesnis bendras tikslas, prieš kurį atskiros gyvybės — menkniekis. Atskiros žmogaus gyvenimas tiek daug nevertas, kad dėl asmeniškumų nukryptumei nuo tiesaus kelio. Koks gyvenimo tikslas, jeigu jis tik tau vienam skiriamas. Toks tikslas mažai tėra vertas, jei prieš pavojų gyvybei tenka drebėti ir to gėdytis. Taip galvojantiems lengva mirti. Toks kartą savęs pergalejimas, pasilieka visam gyvenimui. Tai yra didžiausias pasitenkinimas, ramumas ir šaltumas, kuris padeda lengvai susivaldyti ir sunkiausiais momentais.

Niekas neina, kad mirtų, niekas nenori mirti. Jeigu tarus daugiau pasirengęs mirti, kaip menkas žmogelis, tai nereiškia, kad jis noriai miršta. Mirtis kovos lauke duoda karžygiui amžiną garbę. Bet ir gyvi likę jo draugai nemažiau to verti, kaip ir kritę: mirti visi rizikavo, o dėl to ir gyvi likę lygiai turi būti gerbiami. Pati mirtis nenaudinga, kenkia Tėvynei, nes mažėja ko-

votojai. Kas veržiasi į garbingą mirtį, tas užmiršo pareigą. Reikia galvoti realiau, negu senovės riteriai. Dėl „karžygiškos mirties“ niekas neturi betiksliai į tikrą mirtį eiti. Tikras karžygiškumas nereikalingas garbinimo, garbė — šešėlis".

Mūsų universiteto prof. Vabalas Gudaitis apie narsumą taip kalba: „Narsus tas, kuris vardan aukštesnės idėjos sugeba valdyti savo baimės jausmą, neduoda jam iš oro net pasireikšti, nenustoja sveiko proto ir apskritai neduoda tam jausmui savo psichikos pavergti, nes jis moka vesti vidutinę kovą su baime, moka sukelti savyje kitų įvairių ir aukštesnės rūšies jausmų prieš baimę. Toks narsumas sukelia mumyse savo galios jausmą ir tam tikrą smagumą ir tikrai toks narsumas yra pageidaujamas ir visų gerbiamas: jis reikalingas ne tik kovos lauke, bet ir kiekvienam žmogui kasdieniniame gyvenime".

Suglaudę visa, kas pasakyta, matome, kad narsumas yra aukščiausias požymis pareigos vykdymo, vykdymo iki pasiaukojimo. Imant platesnę prasmę, tikrojo narsumo sąvokoje kaupiasi visos tauriosios kovotojo savybės: aukštas patriotizmas, dvasinis kultūringumas, moralumas, inteligencija. Šios visos savybės, savaime suprantama, negali būti įdiegtos per trumpą karo tarnybos laiką, bet to turi būti siekiama atitinkamu auklėjimu nuo pat mažų dienų. Narsumo šaknys turi glūdėti pačioje tautoje ir iš jos paeiti, narsumas turi tapti tautos bruožu.

Taigi, narsumas toks, kokį dabar išsiaiškinome, yra vienas stipriausių veiksmų prieš baimę.

Tačiau norint būti narsiam dar neužtenka vien gerų norų, gerų jausmų ir supratimo, — reikia dar vyriškumo, energijos, sveikatos ir valios tuos norus įvykdyti arba teisingiau — priversti save juos įvykdyti. Valios sričiai priklauso: atida — sugebėjimas susikaupti, sugebėjimas išlaikyti sąmonėje idėją dėl ko kovojama;

energija ir atkaklumas siekti užsibrėžto tikslo; susivaldymas — sugebėjimas užgniaužti baimę ir susijaudinimą; fizinis patvarumas, užsispyrimas (protingas), sugebėjimas pakelti fizinės kančias; akiratiškumas, punktualumas, tikslus iki smulkmenų darbo atlikimas. Šie visi bruožai daugiausia gali būti pasiekti užsigrūdinimu, valios lavinimu — tatau visa priklauso auklėjimo sričiai, kurios čia neliesime.

Išorinė kova

Tarp išorinių veiksnių prieš baimės jausmą pirmoj eilėj turi stovėti graži karo idėja, kaip akstinas narsumui pasireikšti. Visi didieji laimėjimai pasiekti tik priedangoje tokių idėjų, kurios buvo artimos kovotojų širdžiai: kova už laisvę, ginant savo teises, siekiant aukštesnės gerovės ir t. t. Pavyzdžiu gali būti ir mūsų nepriklausomybės karų idėja.

Toliau svarbu, kad priemonių kokybė atitiktų tą idėją, t. y. kad kariuomenė būtų aukštos dvasios, gerai išmokyta, gerai apginkluota.

Aukšta kariuomenės drausmė ir iškiepytas kariuose paklusnumo jausmas sustiprina jų valią ir palengvina jiems atlikti sunkią kario pareigą kovos lauke. Įpratimas vykdyti įsakymus be prieštaravimų, lyg ir sumažina pačią baimę: vykdam įsakymą nebe taip jaučiama baimės įtaka, nes visas dėmesys tuomet nukreiptas į tai, kaip geriau ir greičiau atlikti gautą uždavinį.

Mokėjimas gerai vartoti savo ginklą, mokėjimas veikti kautynėse stiprina kovotojo savijautą, pakelia nuotaiką, pasitikėjimą savimi. Įgudimas veiksmuose ir automatiškas komandų vykdymas įgalina kovotojus veikti ir tada, kai jų dėmesys išblaškytas, atitrauktas kovos lauko išpūdžių. Mechaniška (refleksinė) drausmė ir automatiškumas įprastuose veiksmuose yra geras akstinas eiti pirmyn ir kautis tais atvejais, kai dėl pakilusio jausmingumo kovotojų veiksmai tampa nebesąmoningi ir nebevalingi, bet instinktiniai, refleksiniai. Tankinės rikiuotės prasmė dvasiniu požiūriu ir bus ta, kad ji sujungia žmones dvasiškai ir fiziškai į vieną vienetą, įpratina į bendrą automatišką drausmę ir klusumą.

Nuostoliai, kaip žinome, yra vienas stipriausių veiksnių, kurie padidina baimę, todėl, savaime suprantama, reikia stengtis kiek galint juos sumažinti. Tai bus dviguba nauda — ir medžiaginė ir dvasinė. Visai išvengti nuostolių negalima, bet mokėjimas gerai kautis vis tik žymiai juos sumažins. Geras vadovavimas, mokėjimas gerai taikytis prie vietos, mokėjimas apsikasti, maskuotis ir t. t. sumažins nuostolius, palaikys kovotojų kautingumą. Jau minėjome, kaip ramina kovotoją veikia pasislėpimas nors ir už menkos uždangos, kuri nors ir neapsaugoja nuo ugnies, bet duoda nervams poilsį. Todėl tinkama vietinė uždanga ar apkasas, be abejo, sustiprins kovotojo saugumą. Apkase ar už uždangos ir šūvis bus taiklesnis, ir laikyseną ramesnė.

Drąsai palaikyti kautynėse kai kada vartojamas alkoholis. Tačiau ta priemonė visų patyrusių smerkiama. Alkoholis laikinai pakelia jausmin-

gumą, padidina jausmingąjį narsumą, tikrai pakelia nuotaiką ir padidina smarkumą. Bet šitoks jausmingas narsumas, kaip jau matėme, yra mažavertis, jis rečiau bepritaikomas šių dienų kautynėse, o alkoholio sukeltas jis net kenksmingas: labai padidina nuostolius, aptemdo protą, sumažina valingumą ir kliudo pasireikšti tikrajam narsumui. Apsvaigimas greit praeina, o kautynės gali tęstis ilgai. Apsvaigimo nuotaikai praėjus, kyla reakcija — bloga savijauta, dvasinis prislėgimas. Platesnės priemonės ir būdai kovai su baime ir panika yra aukštesniųjų ir žemesniųjų vadų pareiga, todėl apie tai čia nekalbėsime.

Baigiant tenka pabrėžti, kad ypač tenka skaitytis su panikos galimais ir visomis progomis reikia aiškintis jos pražūtingus padarinius. Jau vien žinojimas, kad tokia nelaimė gali įvykti, sumažins jos netikėtumą, o tuo pačiu ir jos galimumą.

P a s t a b a. Paskaitoms puskarininkiams ir mokomiesiems daliniams medžiagos šia tema galima rasti 1939 m. „Mūsų Žin.“ 3 ir 5 nr.

ŠALTINIAI:

Vabalas-Gudaitis, prof. Baimė ir kova su Ja. Mūsų Žinynas 1921 — 1924 m.

Vado ir kovotojo psichologija šių dienų kare. Mūsų Žinynas, 1939 Nr. 3 ir 5.

Panika. Kardas. 1939, Nr. 19 ir 20.

Dvasinis karas. Karys. 1938. Nr. 15 ir 16

1.4. Vadų darbas kautynėse

Vadų reikšmė

Užsienyje yra labai paplitęs posakis: „Geriau yra kaimenė avinų, vadovaujama liūto, negu kaimenė liūtų, vadovaujama avino“. Tuo norima pabrėžti ypatingai didelę vadų reikšmę. Tačiau, kaip daugelis plačiai naudojamų posakių, taip ir šis posakis nėra visiškai teisingas. Tikrovėje nieko gero nebūna nei iš prastų kareivių, vadovaujamų gero vado, nei iš gerų kareivių, jei jiems vadovauja prastas vadas. Tikrai pajėgi kariuomenė būna tik tuomet, kai ir vadas, ir kareiviai yra gerai parengti, narsūs, sumanūs. Geriausias vadas liks bejėgis, jei turės menkus kareivius, bet ir geriausi kareiviai vargu ar bešpirks blogo vado padarytas klaidas.

Kol žmonių susibūrimas neturi vado — tol yra tik minia. Nevadovaujama minia jokių didesnių darbų nudirbti negali, nors minioje yra ir raumenų, ir proto tiek, kad ji galėtų didelius darbus nuveikti. Tačiau kol tai miniai niekas neparodo, ką ji turi veikti, kol minios nesuskirsto darbui, kol nevadovauja kas nors tam darbui — tol minia yra nejudri, bejėgė, nenaudinga nei sau, nei kitiems. Nevadovaujama minia dažnai pridaro žalos pati sau. Štai, daug žmonių susiburia kine ar teatre. Staiga kyla gaisras, o kartais net ir be gaisro kas nors surinka „degam!“. Minia puola prie durų, prie langų. Kiekvienas nori kuo greičiausiai išeiti. Pasidaro didžiulė spūstis. Silpnesnieji mirtinai suspaudžiami, sumindžiojami, daugelis sužalojami. Tokių pavyzdžių gyvenime ne vienas. Tačiau yra ir kitokių pavyzdžių. Panikai degančiame teatre kylant, staiga atsiranda vyras, kuris garsiu, energingu balsu sukomanduoja: „Stot! Išeit iš teatro eilėmis!“ Minia staiga nurimsta. Minia pajunta gavusi vadą. Daugelis minioje susigėsta savo baimės ir pradeda ramiai, eilėmis eiti laukan. Aukų ir sužalojimų išvengiama.

Jeigu taikos meto darbuose vadas yra būtinas, tai kautynėse be vado visiškai negalima veikti. Jau laukinių tautelių kariai eidami kovon visuomet turi vadą. Laukiniai kariai kaunasi narsiai ir sumaniai dažniausiai tik tol, kol gyvas jų vadas. Vadui žuvus jie pakrinka, išsiblaško. Kultūrinių valstybių kariuomenėse to neįvyksta, nes einant į kautynes iš anksto numatoma, kas pavaduos žuvusį vadą.

Vadovavimo darbo painumas

Didesnėse kariuomenėse vieno vado nepakanka. Todėl jau nuo seniausių amžių kariuomenių vadai skiria jaunesnius vadus, kuriems pavesta vadovauti divizijas, pulkus, batalionus, kuopas, baterijas, skyrius. Tuo būdu atsiranda vadinamoji vadų hierarchija. Ši hierarchija senesniais laikais būdavo paprasta, nesudėtinga, labai primenanti dabar viešuose darbuose naudojamą hierarchiją. Pavyzdžiui, dešimtis vyrų būdavo sujungiami dešimtininko rankose, dešimt dešimčių šimtininko ir t. t., Taip suorganizuota kariuomenė kaudavosi dažniausiai vienoje vietoje, tad vadovavimo klausimas būdavo palyginti nesunkiai sprendžiamas. Dabar kautynės pasidarė daug painesnės, sudėtingesnės. Kovotojai mažais būreliais plačiai išsiskirsto vietovėje, tad jų vadovavimas darosi daug sunkesnis. Todėl ir žemesniųjų vadų dabar reikia žymiai daugiau. Dabar net kiekvienas eilinis kovotojas turi būti pasirengęs tam tikrais momentais imtis vadovavimo darbo. Siunčiami du kareiviai žvalgybon. Vienas iš jų turi būti viršininkas kitam, nes žvalgyboje gali prireikti greitai nuspręsti, kas veikti ir išklausti vienam kito nuomonės nėra laiko. Atitrūkus keliems kovotojams nuo savo skyriaus — tuojau pat vienas iš kovotojų darosi kitų vadu, pradeda vadovauti. Tuo būdu šių dienų kautynėse negalima ryškiai pasakyti, kad štai šitie vyrai yra vadai, o anie eiliniai kovotojai. Nors šandie vyrai ir eilinio laipsnyje į kautynes išeina, betgi, jei tik jis turi vadui reikalingų savybių, tos jo savybės greit bus viršininkų pastebėtos ir išnaudotos vadovavimo darbui, nes vadovavimo darbo šių dienų kautynėse labai daug, o tinkamų žmonių niekad per daug nebūna.

Žemesniuose skaidiniuose (skyriuje, būryje) ir šių dienų kautynėse vadų hierarchija yra palyginti nepaini. Tačiau aukštesniuose skaidiniuose (divizijoje, pulke ir t. t.) vadovavimas daug painesnis. Čia reikia derinti įvairių ginklų rūšių (pėstininkų, artilerijos, kavalerijos, inžinerijos, aviacijos, šarvuočių) ir įvairių tarnybų (ginklavimo, intendantūros, sanitarijos, veterinarijos, remonto, lauko pašto, cenzūros, karo teismo ir t. t.) veikimą. Joks vadas negali būti toks gabus, kad smulkiai pažintų visų ginklų rūšių bei tarnybų savybes, kad visai sėkmingai galėtų jų bendradarbiavimą tvarkyti. Nesigilinsime į tas tikrai dideles painiavas, kurias tenka nugalėti norint didesnių junginių vadovavimą sklandžiai tvarkyti. Atsiranda visa eilė vado padėjėjų sujungtų štabe, atsiranda vadinamoji dviguba priklausomybė. Deja, to išvengti negalima. Sklanda vadovavimo galima pasiekti tik gerai parengiant vadus, štabų bei tarnybų pareigūnus ir taikos metu išmokius

juos tarpusavyje bendradarbiauti. Tuo tikslu steigiama visa eilė mokyklų, kursų, siunčiami karininkai užsienin sekti, kaip ten vadovavimo darbai tvarkomi, ruošiami karo žaidimai, manevrai.

Išmintingai tvarkomose kariuomenėse vadų, aukštesniųjų štabų bei tarnybų pareigūnų parengimui skiriama pirmieji reikšmė. Kad neveltui taip daroma, rodo ir praeitis. 1914 metais į Vokietiją įsibrovusi rusų kariuomenė buvo gerokai gausesnė už ten buvusią vokiečių kariuomenę. Rusų kariuomenė buvo neblogai ir ginkluota, o eilinio rusų kareivio ir rikiuotės karininko apmokymas taip pat neatsiliko nuo vokiečių. Bet aukštesnieji rusų vadai ir štabų pareigūnai visai negalėjo lygintis su vokiečių vadais bei štabų pareigūnais, tad rusams teko patirti smūgį po smūgio.

Tiesa, būna kartais nuotykių, kad ir menkliau parengti, bet energingi vadai sėkmingai vadovauja kautynėms. Kai kurie tokie nuotykliai žinomi, pav., Rusijos pilietiniame kare ir mūsų nepriklausomybės kovose. Tačiau tokie nuotykliai galimi tik ypatingose aplinkybėse ir dažniausiai tuomet, kai priešo vadai yra negeriau parengti tokiose aplinkybėse veikti. Tokios ypatingos aplinkybės Rusijos pilietiniame kare buvo, pavyzdžiui, visiškas liaudies nepasitikėjimas senaisiais caro laikų vadais, transporto iširimas, neleides veikti stambesniais junginiais ir kita. Neužmiršdami ypatingų dalykų, vis dėlto turime atminti, kad paprastai stipriai kovoti kariuomenė gali tik tuomet, kai jos visų laipsnių vadai ir kiti pareigūnai yra iš anksto atidžiai parengti ir įpratinti bendradarbiauti.

Rusijos pilietiniame kare kartais būrys kelių šimtų vyrų, ginkluotų šautuvais, kulkosvaidžiais ir keliomis patrankomis, būdavo vadinamas divizija. Tokia divizija veikdavo prieš panašios vertės priešą. Maitindavosi iš vietos išteklių, trūkstamus arklius, vežimus imdavo iš vietinių gyventojų, sužeistuosius palikdavo vietiniams gydytojams globoti, kovodavo tol, kol turėjo šovinių, o kai nebeturėdavo — kovą nutraukdavo. Aišku, šitokią diviziją nesunkiai galėjo vadovauti ir menklai parengtas vadas, jei tik jis buvo gudrus ir energingas. Tačiau reguliariose kautynėse divizija yra visai kitokia. Modernioje divizijoje sujungta 15—17.000 visų ginklų rūšių kovotojų. Vienu keliu žygiuojanti divizija sudaro apie 35 km ilgumo vorą. Jeigu ta vora, saugodamasi nuo lėktuvų, padidina atstumus, tai ir nusitęsia per 50 km. Jei tokios voros galva iš ryto pradėtų žygiuoti iš Kauno, tai jos uodega iš Kauno galėtų pradėti judėti tik tuomet, kai voros galva bus netoli Marijampolės. Atskiros divizijos voros dalys juda skirtingais greičiais: pėsti, važiuoti, raiti, motorizuoti. Jų judesius reikia derinti. Reikia visą diviziją taip tvarkyti, kad į kautynes ji stotų vieningai, kad užkluptų priešą, kad nebūtų mušama dalimis? Reikia rūpintis divizijos maitinimu, aprūpinimu šaudme-

nimis, sužeistųjų išgabenimu, kelių tvarkymu, ryšio organizavimu, palaikymu santykių su vietiniais gyventojais, kova su šnipinėjimu ir tūkstančių kitų klausimų, kurie atsiranda tuomet, kai divizija pajuda iš vietos. Ar įstengtų blogai parengtas vadas nors žygyje tinkamai vadovauti divizijai, išspausti iš jos kautynėse viską, kas galima? Manau, kiekvienam atsakymas aiškus.

Priekaištai vadams

Šių dienų kare ieškoma visų sričių, kur tik galima priešo atsparumą susilpninti. Aišku, tokia svarbi sritis, kaip vadovavimas, negali palikti be dėmesio. Priešo noras kariuomenės ir visos valstybės vadovavimą susilpninti reiškiasi jau taikos metu. Jau taikos metu krašte leidžiami numatomi priešų gandai, turį tikslą sukompromituoti gabesnius, darbštesnius asmenis. Stengiamasi, kad tokie asmenys neįgytų didesnio populiarumo, kad nebūtų savo tautiečių mylimi. Jei to pavyksta pasiekti, tauta stoja į karą be tokių vadų, kurie tikrai turėtų tautos pasitikėjimą. Pavyzdžiui, 1939 metų pavasarį Lietuvoje sklido gandas, esą tuometinis mūsų kariuomenės vadas nuvykęs pas seniau mūsų kariuomenėje tarnavusį generolą ir jam siūlęs vadovauti kariuomenei, nes pats esą jaučiasi per silpnas tokiu sunkiu metu vadovauti. Tie, kurie tą gandą pagamino, turėjo aiškų tikslą — sukelti nepasitikėjimą kariuomenės vadu.

Taikos metu agentai kruopščiai renka įvairias žinias apie numatomąjį priešą, iš kurių būtų galima karo metu sukurti gandus, panašius į teisybę. Ši medžiaga gausiai panaudojama karo metu. Kas dažniau klauso užsienio radijo stotis, galėjo pajusti, kaip sumaniai naudojamos net žinios iš kurio nors priešo vadų jaunystės dienų.

Tačiau neturime manyti, kad vadus sukompromituoti taip jau lengva. Labai dažnai piliečiai ir kariai, pajutę, kad priešas nori jų vadą kompromituoti, kad priešas vado nekenčia — tik dar labiau pamilsta savo vadą ir pasiryžta energingiau jo rodomu keliu eiti. Bet ir tokie pasiryžėliai valdiniai kartais blogai supranta vadovavimo darbą ir todėl savo vadams daro nenupelnytų priekaištų. Paminėsime keletą dalykų, kurie sunkina vadovavimo darbą, mažina karių tarpusavio susiklausymą.

Pirmas dalykas — vadavietės rinkimas. Taikos metu apie tai ne daug tegalvojame; niekam neateina į galvą reikalauti, kad pulko vadas vadovautų kautynėms būdamas priekiniuose apkasuose. Tačiau karo metu labai dažnai išgirsti kalbant: “vadai sėdi sau giliai užnugaryje, o mes turime čia priešo ugnį vargti”.

Kas gi atsitiktų, jei pulko vadas, tokių kalbų paklauses, pradėtų vadovauti būdamas priekiniame apkase (paaiškinti brėžiniu). Visos jo ryšių linijos tada eitų lygiagrečiai su frontu. Jos būtų lengvai priešo artilerijos sviedinių nutraukiamos. Visai blogai būtų, jei priešas kur nors įsiveržtų. Tuomet pulko vadas visai negalėtų vadovauti savo pulko sparnui, nes visi ryšiai nutrūktų arba turėtų eiti nenatūraliai ilgais ir blogais keliais.

Rusų pilietiniame kare ir net mūsų nepriklausomybės karuose vis dėlto būdavo atsitikimų, kad aukštesnieji vadai ginantis bandydavo vadovauti būdami priekiniuose apkasuose arba puldavo su priekiniais skaidiniais. Aišku, tokie vadai greit pasidarydavo nebe vadais, o eiliniaais kovotojais ar kurio mažo dalinėlį vadais. Stambesnis junginys kuriam laikui likdavo kaip ir be vado. Gerai parengti vadai tokių dalykų nedaro. Jie nors retkarčiais ir atvyksta apžiūrėti priekinių apkasų, bet tai daro kautynių pertraukose; kritiškais kautynių momentais visuomet būna savo giliau esančiose vadavietėse ar sekyklose, kur sueina visi vadovavimo siūlai, iš kur lengviau visą junginį valdyti.

Apskritai yra patirta, kad vadavietei geriausia rinkti vietą, nutolusią nuo priekinių apkasų tiek, kiek sudaro pusė baro pločio (paaiškinti brėžiniu). Vadinasi, jei batalionas gina 2 km pločio barą, jo vadavietė bus nutolusi nuo pagrindinės ribos apie 1 km; žinoma, kol vyksta kautynės, tik pozicijos saugoje, bataliono vadas laikiną vadavietę gali įsteigti ir arčiau. Perdaug nutolusi vadavietė taip pat sudaro nepatogumų. Renkant vadavietę dar ypatingai atsižvelgiama į tai, kad iš jos būtų patogūs keliai į priklausomųjų dalinių vadavietes ir kad būtų patogų vadavietei susitalpinti.

Kitas kartais pasitaikęs vadams priekaištas — kodėl jie joja raiti, važinėja automobiliais, tuo tarpu kai eiliniai kariai ir žemesnieji vadai žygiuoja pėsti. Šį priekaištą dažniausiai tenka išgirsti iš civilinių, nes karys supranta, kad žygiuose vadas turi savo jėgas taupyti; atvykus į vietą, kai kareiviai ilsėsis, vadai dažniausiai dirba — gauna viršininkų įsakymų, juos nagrinėja, rengiasi kautynėms, rengia įsakymus žemesniems pareigūnams. Be to, vadai dažnai gali būti iššaukti pas aukštesniuosius vadus, turi skubiai išžvalgyti vietovę, o visam tam taip pat reikalingos greitesnės susisiekimo priemonės.

Nedirbusiam vadovavimo darbo sunku ir įsivaizduoti, kiek daug reikalų ir rūpesčių vadas turi žygiuose ir kautynėse. Labai dažnai tenka išsėdėti ištisas naktis benagrinėjant žemėlapius ir žinias apie priešą, skubiai redaguojant įvairius nurodymus, įsakymus, pranešimus. Dažnai kareivis labai nuobodžiauja manevruose ar kautynių lauke kokioje nors laukiamoje

padėtyje ir visai nežino, koks įtemptas darbas tuo metu vyksta vadavietėse, štabuose. Vado energija ir jėgos kautynių metu yra didelė brangenybė, tad karo metu vadai gauna asmeninius pasiuntinius. Jų uždavinys — rūpintis vado drabužiais, avalyne, maistu, guoliu, kad šie reikalai neatimtų vadui laiko ir energijos, taip reikalingos vadovavimo darbams. Jokia kariuomenė be asmeninių pasiuntinių neišsiverčia, o kai kur šioms pareigoms skiriami tik ypatingai geri kareiviai. Pavyzdžiui, vokiečių kariuomenėje asmeninių pasiuntinių tarpe pasitaiko grandinių, o kai kuriais atvejais net puskarininkių ar kareivių, baigusių vidurines mokyklas. Taikos metu (nemanevruose) asmeninių pasiuntinių naudojimas suvaržytas tam tikromis taisyklėmis.

Dar vienas dalykas, kenkiantis sėkmingam vadovavimo darbui, yra rikiuotės karių dažnai reiškiamą neapykantą tarnybų ir štabų pareigūnams. Nors su tuo stengiamasi kovoti, bet karo metu ši blogybė vis iš naujo pasireiškia. Fronto kovotojas dažnai save laiko skriaudžiamu, mano, kad užnugario darbininkai jo reikalų nesupranta, juo nesirūpina. Užtat laiko savo pareigą kur tik gali pašiepti dirbančius štabuose bei tarnybose. Pavyzdžiui, vokiečių kariuomenėje Didžiojo karo metu vos tik geras rikiuotės puskarininkis būdavo paskiriamas nerikiuotės vieton, dažnai jį pradėdavo pašiepti visi bataliono puskarininkiai, visai neatsižvelgdami į tai, kad anas puskarininkis į nerikiuotės vietą buvo paskirtas prieš jo norą. Jei toks nerikiuotės puskarininkis atvykdavo į apkasus švariai apsirengęs, kiti puskarininkiai kalbėdavo: “štai kaip atrodo užnugario frantai”. Jei jis atvykdavo mažiau tvarkingais drabužiais, kiti juokdavosi: “matai, fronto kovotojus pamėgdžioja; irgi atsirado kovotojas”.

Turime suprasti, kad visi dirbame ne ten, kur patys norime, bet ten, kur esame paskirti. Neturime užmiršti, kad be užnugario įstaigų rikiuotės dalys būtų bejėgės, kaip bejėgės yra įstaigos be rikiuotės dalių. Jokia neapykanta neturi drumsti karių susiklausymo.

Kritikavimas vadų darbų

Kritikuoti yra lengva, dirbti yra sunku. Tas, kuris pats nėra išmėginęs vadovavimo darbo, labai dažnai yra linkęs kitus kritikuoti. Dažnai girdime kalbant: “Jeigu būčiau to ir to vietoje, tai būčiau padaręs taip ir taip”. Taip kalbančiam, reikia patarti pačiam ką nors gera padaryti vadovavimo srityje. Progų tam daug. Kariuomenėje dažnai paskiria vyresniuojų karių grupės, dirbančios kurį nors darbą. Ar visada tą darbą suorganizuojame

taip, kad niekas negalėtų sukritikuoti? O kokia didelė darbo dirva išėjus į atsargą Šaulių S-goje.

Pabandykime ten dirbti, reikšti iniciatyvos ir tikrai paskirs kam nors, kad ir laikinai vadovauti. Tuomet įsitikinsime, ar tikrai viską taip gerai padarome, kaip iš kitų reikalaujame.

1938 m. lenkų ultimatumu metu viename batalione kareiviai reiškė nepasitenkinimą, kad buvo priimti ultimatumo reikalavimai, kad nebuvo paskelbta mobilizacija, nepradėtas karas. Tuomet b-no vadas užklausė vieną kareivį: “gal apsiimtum šiuo sunkiu politiniu momentu vadovauti batalionui?” Šis atsakė, kad neapsiimtų. “Tai gal apsiimtum skyriui vadovauti?” Kareivis atsakė, kad šiuo sunkiu momentu manęs geriausia būti eiliniu, nes kitoms pareigoms dar nesąs pasirengęs. Tuomet bataliono vadas tarė: “O vis dėlto užsienio reikalų ministru turbūt apsiimtum būti, kad taip drąsiai užsienio reikalų ministro veiklą kritikuoji”.

Nenoriu pasakyti, kad neturime domėtis užsienio politikos klausimais, karo vadovavimo klausimais. Esame Lietuvos piliečiai ir visa, kas liečia Lietuvos gerovę, liečia ir mūsų asmeninę gerovę. Tad įdomautis turime visu kuo, bet kritikuodami ką nors, gerai apgalvokime, ar žinome visas aplinkybes, dėl ko daroma vienaip, o ne kitaip, apgalvokime, ar būdami kurio nors pareigūno vietoje sugebėtume padaryti daugiau ir geriau, negu jis padaro.

Karo metu vadai ypač žiauriai kritikuojami. Daugelis siūlo “stebuklingų receptų” karui laimėti. Dar daugiau būna tokių, kurie įtikinėja, kad, jei jie būtų kurioms nors kautynėms vadovavę, tai būtų buvę laimėta, kad pralaimėta tik dėl to, kad jo neklausė ir t. t. Pavyzdžiui, 1870 m. kare Berlyno prūsai beveik išdavikais apšaukė savo vadus, kurie esą savo angliškos kilmės žmonių paveikti, tyčia nešaudė apgulto Paryžiaus. Nors tarptautinė teisė draudžia civilinius miestų gyventojus šaudyti, bet berlyniečių paveikti vadai įsakė Paryžių šaudyti. Visas pasaulis labai piktinosi šiuo prūsų žygiu, bet Paryžius dėl to šaudymo nei viena diena anksčiau nebuvo paimtas. 1915—16 metais vėl vokiečiai pradėjo šaukti esą tik dėl intrigų ir sveltųjų įtakos nepradedamas neaprėžtas povandeninių laivų karas. Toks karas buvo pradėtas ir jo pasekmė buvo ta, kad Vokietijos priešų pusėn stėjo Amerikos Jungtinės Valstybės. Tad perdaug smarki karo vadovybės veiksmų kritika dažnai turi ir neigiamų pasekmių.

Be abejonės, niekas mums nedraudžia tarpusavyje pasikalbėti ir savo vadams pasakyti, kas mums atrodo esą negera karinėje vadovybėje. Bet kalbėti turime ramiai, nepereiti į kraštutinumus, nekaltinti akiai tų,

kurių darbo gerai nepažįstame ar kurių darbas turi likti slaptas. Visi turime vengti kariniais bei politiniais klausimais atviriau kalbėti su mažiau pažįstamais ar mažiau patikimais asmenimis. Svetimiesiems mes neturime išduoti net ir to, ką galvojame apie savo vadovybę, apie karo galimumus.

Vadų darbo lengvinimas

Visi neblogai suprantame, kiek daug kautynių likimas priklauso nuo gero vadovavimo. Visi norime, kad būtume gerai vadovaujami. Visi noriau dirbame tuomet, kai jaučiamės gerai vadovaujami. Tikrai našiau ir kovotume, jei žinotume, kad esame sumaniai kautynėse naudojami. Taip pat visi žinome, kad ir patys daug galime prisidėti prie to, kad būtume gerai vadovaujami.

Vadas yra žmogus, o ne koks visagalis antžmogis. Labai būtų gera, jei vadas dėl nieko nesijaudintų ir visuomet su didžiausia atida dirbtų vadovavimo darbą. Deja, žmogus lieka žmogumi. Tad neturime stebėtis, kad ir vadą pamatome ir susinervavusį ir klystantį. Tačiau vadas geriau dirbs tuomet, kai jaus, jog jo valdiniai brangina savo darbą, stengiasi jo darbą lengvinti.

Kuopa yra kareivių šeima. Bet jei ta kareivių šeima tarp savęs nesutaria, jei joje atsiranda ilgarankių, mušeikų, jei stipresnieji su panieka žiūri į silpnesnius, aišku, tokioje kuopoje joks vadas noriai negalės dirbti. Didžiuma vado laiko ir energijos eis kvotoms, nesusipratimų aiškinimams. Vadas bus verčiamas gausiai bausti savo kuopos karius. O bausti niekad nėra malonu. Tikram vadovavimo darbui vadui maža beliks jėgų ir laiko. Tokia kuopa bus prastai rengiama karui, o kare visas silpnybes teks išpirkti krauju.

Kautynių lauke taip pat vadui darbas nepaprastai palengvės tuomet, jei kuopos vadas jaus, kad jo kuopos vyrai gražiai tarp savęs sugyvena, kad yra pasiryžę vienas kitam sunkiu momentu padėti. Kuopos vadas žinos, kad tokie kareiviai neužmigs sargybos poste, kad pats sargybų tikrinimas labai palengvės. Žinos vadas kad išsiųsta žvalgyba sąžiningai vykdys savo uždavinį ir neklaidins vado melagingais pranešimais. Vado siunčiami pasiuntiniai nedels nešdami pranešimus, sekėjai atidžiai seks, kas pavesta, kovotojai šaudys tik gerai nusitaikę. Kai visa šita vadas žinos, pats vadas galės susikaupti tik vadovavimo darbams, nes tikrinti savo valdinius jam teks daug rečiau.

Tačiau ypatingą svarbą valdinių laikymasis turi sunkiais kautynių momentais. Tokiais momentais didžiausias vado rūpestis yra priversti pavaldinius galvoti šaltai, nesikarščiuojant. Pačiam vadui toks momentas dar sunkesnis, kaip eili-

niams kovotojams, nes vadas neša atsakomybę už visus ir už įvykdymą duotojo uždavinio. Tačiau vadas privalo ir pats likti ramus ir kitus priversti sąmoningai kovoti. Kartais sunkiais kautynių momentais gresia kilti panika ir vienas neatsargus vado judesys ar žodis gali visa dalinį paversti panikoje bėgančia minia. Tokiais momentais vadas turi teisę naudoti ginklą prieš savo valdinius. Turi teisę ir pareigą naudoti ginklą prieš valdinius ir tuomet, kai valdiny (iai) ar dėl baimės, ar dėl kitos priežasties nevykdo įsakymo. Bet pagalvokime, ar lengva vadui šią pareigą vykdyti? Todėl vado darbas labai palengvės, jei sunkiais kautynių momentais jis žinos turįs greta savęs vieną kitą vyrą tikrai ramių nervų ir pasiryžusius greit ir tiksliai įvykdyti vado įsakymus. Ramūs, blaiviai galvojantys vyrai savo pavyzdžiu užkrečia kitus ir vadui netenka galvoti apie naudojimą ginklo prieš savo valdinius.

Kol taikos metas, kol mus neveikia kautynių karštis, gerai apgalvokime visas sritis, kur galime vadui darbą palengvinti, kad kautynėse būtume kiek galint geriau vadovaujami. Tai svarbu kiekvienam iš mūsų atskirai, tai svarbu mums visiems bendrai.

Išvados

1) Vadovavimo darbas labai reikšmingas, nes be gero vadovavimo netenka reikšmės mūsų pasirėngimas karui.

2) Vadovavimo darbas painus ir sudėtingas; reikia vadovavimo darbui gerai pasirėngti taikos metu.

3) Visiškai nepagrįsti yra karo metu vadams daromi priekaištai, esą jie sėdį per daug giliai užnugary, naudoja arklius, automobilius, kai eiliniai kareiviai eina pėsti, naudojas asmenių pasiuntinių patarnavimais ir t. t. Kiekvienas turime mokėti tokius kaltinimus atremti.

4) Neturime pasiduoti nesveikai madai — nekęsti štabų bei tarnybų pareigūnų.

5) Vadų darbą kritikuodami turime būti labai atsargūs, kad nekritikuotume tai, apie ką nesuprantame arba apie ką neturime pakankamai žinių. Svetimiesiems visai neturime sakyti savo nuomonės apie vadus ir apie spėjamas karo aplinkybes.

6) Turime dėti visas pastangas vadų darbui lengvinti. To pasieksime sąžiningai pasirėngdami kautynėms, stropiai pildydami mums uždedamas pareigas, o įtempti kautynių metu stengdamiesi išlaikyti ramius nervus, nugalėdami baimės jausmą.

1.5. Karys nelaisvėje

Priešo viliojimas pasiduoti į nelaisvę

Kare kiekvienos kovojančios pusės pagrindinis tikslas — sunaikinti priešingos pusės kariuomenę, t. y. kuo daugiau priešo karių nukauti arba paimti į nelaisvę. To galima pasiekti tik kautynėmis. Tačiau juo kariuomenė ryžtingesnė, juo ji atkakliau kovoja, tuo sunkiau priešui savo tikslą pasiekti. Ir priešingai — juo kariuomenės ryžtumas mažesnis, juo didesnis savimi nepasitikėjimas, tuo greičiau ji meta ginklą ir pasiduoda. Pasidavimas į nelaisvę yra lengviausiai priešo pasiektas laimėjimas, nes tuo atveju jam mažiausiai tereikia pralieti kraujo ir sunaudoti šaudmenų. Todėl kiekvienas ir siekia paveikti savo priešą dvasiškai, jį įtikinti, kad jam nėra vilties laimėti, nėra prasmės kautis ir žūti, o dėl to geriau mesti ginklą ir pasiduoti. Juo tas įsitikinimas bus sėkmingesnis, juo priešas lengviau patikės, tuo daugiau bus sutaupyta kraujo ir karo medžiagų.

Be ginklo kovos, priešą dvasiškai paveikti plačiai naudojama propaganda, kuri visiškai nesiskaito su teisybe ir su padorumu, bet griebiasi visų priemonių, kad tik tikslas būtų pasiektas. Svarbiausios propagandos priemonės — savo ir neutralių kraštų spauda, radijas ir agentų skleidžiami gandai, prasimanymai, šmeižtai. Propaganda stengiasi surasti ir išnaudoti priešingos pusės silpnąsias vietas, dėl kurių gyventojai daugiausia sielojasi, kenčia nepriteklus kur kyla nesutarimai ir ginčai. Natūralūs karo metodo suvaržymai priešą spaudos ir radijo tuoj išpučiami ir imama skelbti ir įtikinti, kad nebesa maisto, nebesa pramonės žaliavų, nebesa reikalingiausių gyvenimui dalykų, kad prasideda badas ir visiškas ūkinis valstybės susmukimas. Nereikšmingus partinius ar luominius ginčus, mažumų nepasitenkinimus stengiasi per savo spaudą, radiją ir agentus palaikyti, kurstyti, kad iš to krašte kiltų didesni nesutarimai, netvarka ar net riaušės. Priešo agentai skleidžia prasimanytus gandas ir šmeižtus apie vyriausybės ir kariuomenės vadovybės asmenis, kad jie esą žemos dvasios, menkaverčiai, patsidavėliai, kad imą kyšius ir tik sau turtus krauna, o valstybės reikalais nesirūpiną, kad jie jau pasirengę bėgti į užsienį, nes matą greitą valstybės žlugimą.

Priešą spauda ir radijas visuomet savo laimėjimus ir priešingos pusės pralaimėjimus išpučia, keleriopai padidina, o savo pralaimėjimus ir priešingos pusės laimėjimus nutyli. Slapti priešą agentai tuos pranešimus nuo savęs dar padidina, paskleidžia gandų apie didelę pralaimėjimų reikšmę, stengiasi sukelti žmonėse nusiminimą ir baimę.

Šios visos prieš propagandos skleidžiamos žinios, gandai tiesioginiu ar netiesioginiu keliu pasiekia ir fronto karius. Dalis jų pasiekia per namiškių laiškus, dalis per tuos pačius karius, kuriems tenka pabūti užnugary ir pabendrauti su žmonėmis, arba per tuos karius, kurie iš viso naujai atvyksta į frontą. Girdėtas kalbas ir gandas tie kariai be blogos valios, nesuprasdami prieš propagandos, paskleidžia ir fronto karių tarpe. Bet priešas pasistengia ir pats, tiesioginiu keliu tas žinias paskleisti kariuomenėje. Jis siuntinėja kariams, namiškių vardu, padirbtus laiškus, kuriuose juodžiausiomis spalvomis piešiama namiškių sunkus gyvenimas, nepritekliai ir badas; pranešama, kad nuo orinių puolimų žuvę jo vaikas, žmona, tėvas ar brolis ir t.t. Tatai, be abejo, paveikia karių dvasią, sukelia nusiminimą ir neviltį. Priešas suredaguoja fronto kariams specialius laikraščių numerius. Laikraščių pavadinimai būna tokie pat, kaip ir legaliai leidžiamieji (pvz., mūsų sąlygose būtų „Lietuvos Aidas“, „Lietuvos Žinios“, „XX Amžius“ ir t.t.); tų numerių ir turinys panašus į atitinkamos dienos šių laikraščių turinį, bet juose yra viena kita žinutė, pavaizduojanti blogėjančią krašto ūkinę padėtį, sukelianti įtarimų dėl netvarkos valdžioje, dėl kai kurių valdžios asmenų veiklos ir t.t. Suprantama, tokie laikraščiai patvirtina ir kitus iš užnugario ateinančius gandas. Juos paskaičius kiekvienam kariui kyla apmaudas, kad jis čia vargsta, kraują lieja, aukojasi, o ten krašte, užnugary, kažkas darosi, valstybės pagrindai pradeda irti, prasideda jos griuvimas. Jo sąžiningai vykdoma šventa kario pareiga, pasiaukojimas — veltui. Ar reikia aiškinti, kad tas karys prieš propagandos ginklo jau nukautas. Jis tikrai pradės galvoti, ar negeriau pasiduoti į nelaisvę, tai bent gyvas išliks.

Propaganda plačiai naudoja agitacinius lapelius, kuriuos išmėto lėktuvai ant prieš apkasų. Juose stengiamasi panašiu būdu nujuodinti krašto padėtį, apšmeižti karo vadus, sukelti karių nepasitikėjimą, sukelti neviltį. Baigiama paprastai kvietimu mesti ginklą ir nelieti „be reikalo“ savo kraujo. Tuo labiau, kad geruoju susitarus žadamos laisvės ir broliškas gyvenimas. Panašiai agituoja ir per radiją iš apkasų į apkasus stipriais garsiais kalbais.

Tos visos prieš pastangos turi tikslą suvilioti priešingos pusės karius, kad jie nustotų ryžtumo kautis ir lengviau pasiduotų į nelaisvę arba metę ginklą iš kovos lauko pabėgtų. Jei tai priešui pavyktų, tai jo taip pigiai pasiekti laimėjimai būtų dideli.

Suprantama ir be aiškinimų, kad kovoti su tuo pirmiausia turi patys kariai. Tik sąmoningas ir suprantas prieš propagandos vylius karys nebus paveiktas.

Kas būtina žinoti kariui, patekusiam į nelaisvę

Į nelaisvę tam tikrose aplinkybėse, nors ir be blogos valios, gali patekti ir doras karys. Ir geriausia kariuomenė negali to pasiekti, kad nė vienas jos karys nepatektų į nelaisvę. Kad ir vieno kario patekimas į nelaisvę yra nuostoliai, nes visam karui nustojama kovotojo. Bet neapskaičiuojami gali būti nuostoliai, jeigu karys dėl bailumo ar dėl nežinojimo kaip elgtis išduos karines paslaptis. Kad tokių atsitikimų mūsų kariuomenėje nebūtų, čia išsiaiškinsime, ką karys, patekęs į nelaisvę, turi pasakyti ir ko neprivalo.

1929 m. liepos mėn. 27 d. Ženevoje didelių ir mažų valstybių buvo pasirašyta konvencija dėl elgimosi su karo belaisviais. Čia pacituosime kai kuriuos šios konvencijos straipsnius:

“Kiekvienas karo belaisvis, jeigu jo klausiama, turi pasakyti savo tikrą vardą ir laipsnį ar savo įrašo numerį.

Tuo atveju, jeigu jis sulaužytų šį nuostatą, jam galėtų būti susiaurintos lengvatos, kurios yra teikiamos jo kategorijos belaisviams.

Karo belaisviams negalės būti taikoma jokia prievarta su tikslu išgauti iš jų žinių apie jų kariuomenės ar krašto padėtį. Belaisviams, atsiskiusiems teikti žinių, negali būti grasinama, jie negali būti įžeidinėjami nei turėti dėl to bet kokių nemalonumų ar nuoskaudų.

Visi asmeninio naudojimo daiktai, išskyrus ginklus, arklius, šaudmenis ir karo dokumentus, liks karo belaisvio nuosavybe, įskaitant ir metaliinius šalmus bei dujokaukes.

Belaisvių turimi pinigai gali būti iš jų atimti tiktai karininkui įsakius ir tik po to, kai jų suma bus nustatyta. Atimtiesiems pinigams bus išduotas kvitas. Tuo būdu atimti pinigai turi būti įrašyti į kiekvieno belaisvio sąskaitą. Asmens dokumentai, laipsnio ženklai, ordinaai ir brangenybės negalės būti iš belaisvio atimti.

Pabėgę karo belaisviai, suimti dar prieš tai, kai jie galėjo pasiekti savo kariuomenę ar pasišalinti iš teritorijos, okupuotos juos į nelaisvę paėmusios kariuomenės, baudžiami tik drausmės baismėmis.

Belaisviai, kuriems pavyko pasiekti savo kariuomenę ar pasišalinti iš teritorijos, okupuotos į nelaisvę paėmusios kariuomenės, jei jie vėl patektų į nelaisvę, nebus baudžiami už savo pirmąjį pabėgimą”.

Po bandyto ar įvykdyto pabėgimo pabėgusiojo draugai, padėję jam pabėgti, galės būti už tai baudžiami tik drausmės būdu.”

Nemaža karių ir civilinių piliečių turi klaidingą nuomonę dėl mūsų šalių ar savanorių partizanų, kuriems, girdi, patekus į nelaisvę, būsią taikomi banditams ar net šnipams teisti įstatymai. Tai neteisinga. Prie sakytos konvencijos yra pridėtas atskiras reguliaminas, kurio 1, 2 ir 3 straipsnius čia pacituosime:

„1 str. Karo įstatymai, teisės ir pareigos yra taikomi ne tik kariuomenei, bet ir milicijai ir savanorių būriams, jei jie atitinka šias sąlygas:

- 1) turi vadą, atsakingą už savo valdinius;
- 2) turi pastovų skiriamąjį ženklą, kurį galima pažinti iš tolo;
- 3) viešai nešioja ginklus;

4) savo veiksmuose laikosi karo įstatymų ir papročių; tuose kraštuose, kur milicija ir savanorių būriai sudaro kariuomenę ar jos dalį, jie laikomi kariuomene.

2 str. Neokupuotos teritorijos gyventojai, kurie priešui besiartinant, patys niekieno neverčiami, imasi ginklo kovai su įsiveržusia kariuomene, bet nespėjo susiorganizuoti, kaip to reikalauja 1 straipsnis, bus laikomi kariaujančiais kariais, jei jie viešai nešios ginklus ir laikysis karo įstatymų ir papročių.

3 str. Kariaujančiųjų šalių ginkluotos pajėgos gali būti sudarytos iš rikiuotės ir nerikiuotės. Jei jie patektų į nelaisvę, tiek vieni, tiek kiti turi teisę, kad su jais būtų elgiamasi, kaip su karo belaisviais.”

Čia pacitavome keletą konvencijos straipsnių ištraukų, kurios būtinoms kariams žinoti, nes juk sunku ginti savas teises, nežinant kuo galima remtis.

Tad į nelaisvę patekęs karys turi gerai atsiminti, kad jis gali priešui pasakyti tik savo vardą ir pavardę, laipsnį ar įrašo numerį ir daugiau nieko. Jis turi žinoti, kad 1929 metų Ženevoje pasirašytos Konvencijos 5 straipsnis jį saugo nuo kankinimų ir kitų fizinių žiaurumų, nors jis ir nesuteiktų priešui kitokių žinių. Žinoma, praktiškame karo gyvenime nevisada atsimenami šie nuostatai tačiau juos žinant ir priminus galima išvengti nereikalingų gasdinimų, be kurių šiaip retai apsieinama.

Kaip priešas stengiasi iš paimtų į nelaisvę karių išgauti daugiau žinių, ryškiai pavaizduoja savo atsiminimuose b. gen. St. Raštikis („Karo Archyvas“, III t., 185 p.). Ten jis aprašo, kaip buvo priešas tardomas 1919 m. rugpjūčio 29 d., kai jis, sunkiai sužeistas, pateko į nelaisvę, kovodamas Lietuvos kariuomenės eilėse. Jį tardė du kariai:

“Vienas iš jų ištraukė savo “nagą” ir demonstratyviai, tyčia taip, kad aš matyčiau, padėjo jį ant stalo. Šiuo savo elgesiu jis, matyti, no-

rėjo mane pabaidyti. Ant stalo buvo padėtas atimtas mano žemėlapis ir mano piniginė... prasidėjo tardymas. Ir kurių tik klausimų man buvo duota? Be grynai karo srities klausimų, k. a.: kiek lietuviai turi kariuomenės, kokia ji..., kurie mūsų vadovybės planai ir t. t. Priešui dar rūpėjo štai kas: kur galima iškeisti jų pinigus į mūsų markes, koks jų pinigų kursas Lietuvoje, ar, perkant stoty bilietą, pasą reikia rodyti, ar geležinkelio važiuojant dokumentai tikrinami, kiek kaštuoja bilietas iš Obelių iki Kauno ir t. t. Kuriems tikslams tokios žinios buvo reikalingos, manau, aišku: reikia prisiminti tikrai visus tuos agitatorius, kurių buvo gana daug įvairiose Lietuvos vietose 1919 metais”.

Taigi, kaip matome, priešui labai svarbu žinoti ne tik kariniai dalykai, bet ir visai, atrodo, pašaliniai. Todėl geriausia tokiais atsitikimais nutylėti, atsakyti “nežinau”, “pamiršau” arba jei jau sakyti, tai nepasakyti teisybės.

Jei jau matyti, kad nelaisvės nebegalima išvengti, tuojau reikia pasistengti sunaikinti bet kuriuos karinių žinių teikiančius užrašus, tos rūšies laiškus, žemėlapius ir juose padarytus pažymėjimus ir visa kita, kas tik priešui galėtų suteikti reikalingų žinių.

Sunkus belaisvio kelias ir gyvenimas

Nušviesime tuos pažadus, kuriais priešas taip nešykšti gundyti savo radijo pranešimuose, laikraščiuose, per garsiakalbius fronte ir iš lėktuvų mėtomuose lapeliuose. Kiek šie pažadai atitinka tikrovę, parodo ir mūsų kovų veteranų įvairių valstybių nelaisvėje patirti išgyvenimai.

1914 m. lapkričio mėn. gale Krokuvos apylinkėse, Lapanovo miškuose kai kurios rusų kariuomenės dalys pateko austrams į nelaisvę. Paskoja vienas to įvykio dalyvis (P. Mažylis, „Nelaisvės keliais“, Mūsų Žinynas, 75 nr.). Austrų kareiviai belaisvius varė tolyn už fronto. Niekas neužjautė išvargusių belaisvių.

Varant per kaimus visi gyventojai mus plūdo, pagaliais bei akmenimis mėtė. Saulei leidžiantis buvome sustabdyti viename karo sunaikintame kaime. Sukritome ant gatvių, nes buvome gerokai pavargę”. Taip belaisviai keliauja 5 dienas. Traukiniais keliauti tas pats vargas ir kančia:

„Čia mus sugrūdė į gyvulinius šaltus ir mėšlo pilnus vagonus ir užrakino todėl nieko, nebeatėme ir nebegirdėjome. O tų vagonų oro baurumas. Silpniesnieji apsilpo, kiti ir mirė. Tik rytui auštant, pradėjus šaukti, buvo atidaryti vagonai ir austrų sanitarai išnešė lavonus”.

Po ilgos ir vargingos kelionės belaisviai buvo atvežti į Aukštąją Austriją ir netoli Wegscheido suvaryti į didelį, spygliuota viela aptvertą, daržą, kuriame buvo keletas barakų, bet jie buvo pilni jau anksčiau atgabentų belaisvių. Naujai atvežtiems nieko kito nebeliko, kaip tik "kastis į žemę ir keletą savaičių žiemos metu gyventi žemėse".

O maistas? Atrodo, panašu į iš anksto apgalvotą belaisvių marinimą badu: "kol keletas dešimčių tūkstančių belaisvių prie vienos virtuvės prieidavo nors kartą gauti kavos puodelį, tai praslinkdavo ištisa para. Daugybė belaisvių bent po keletą dienų negaudavo maisto ir net šilto vandens. Kiti nuo to pradėjo greitai sirgti; kai kurie ir mirė".

Tikėtai po ilgesnio laiko maisto tiekimas buvo šiaip taip sutvarkytas. Tačiau maistas buvo blogas: „rytais, pietumis ir vakarais vis tas pats ir tas pats vandenėlis su skysta kukurūza. Duonos mažas kąsnelis, ir tas iš kukurūzų ir bulvių mišinio". Autorius nurodo, kad vasarą visos daržo žolės buvo belaisvių išrankotos ir žalios sugriaužtos. Daugelis belaisvių iš bado sustino, kiti negalėdavo nė atsikelti. Badas ir skurdas žmones vedė iš proto. Nuplyšę drabužiai, susidėvėję skalbiniai knibždėte knibždėdavo visokiausiais parazitais, kurie graužė ir kankino belaisvius, lygiai, kaip ir badas. Pradėjo siausti ligos ir mirtis. Ištiesi barakai virto ligoninėmis ir juose belaisviai per dienas gulėdavo, kovodami su mirtimi: „Nuo barakų iki kapų buvo apie du kilometrus; tas kelias visada buvo pilnas suvargusių, kaip šešėliai žmonių, kurių vieni ėjo iš stovyklos, o kiti į ją grįžo: tai buvo laidojami mirusieji belaisviai. Rusas ir žydas, lietuvis ir lenkas, ukrainietis ir totorius, visi buvo guldomi į vieną duobę po 50—60 žmonių. Liūdna ir baugu buvo žiūrėti, kad tokia daugybė vyrų jaunystėje ir nevietoje miršta. Verčiau savo galvas būtų paguldę kur nors fronte, negu čia negarbingoje nelaisvėje žuvę".

Ir iš tikrųjų, nei lenkai, nei ukrainiečiai, nei lietuviai tada nekovojo už savo tėvynę. Jie ėjo į frontą, žuvo ir kentėjo svetimųjų varu varomai. Tačiau ir tai prieinama išvada, kad jau geriau žūti fronte, negu kažkur svetur nuo bado ir ligų. Svarbiausia, kad epideminėmis ligomis sergančių ligonių nelankydavo joks gydytojas, nes jų buvo maža, be to, matyti, nerado ir reikalo ypatingai rūpintis belaisviais. Dažnai sergančiuosius išnešdavo į laukus ir šaltis atlikdavo savo darbą: sunkiai sergantieji bematant sušaldavo. Vienas iš tokių lauke paliktųjų susilaukė dar žiauresnio likimo: „o kitas kliekėdamas pusnuogis išvirto iš lovos į griovį ant sniego; vargšas mėgino kažkur bėgti bet jėgų neturėjo; sukniubo ant spygliuotos tvoros vielos, visas susidraskė, kraujais apsipylė".

Juk ir tada veikė tarptautinių konvencijų nuostatai dėl belaisvių aprūpinimo ir priežiūros. Bet kam jie galėjo pasiskusti, ką pasiekti?

Kaip belaisviais buvo rūpinamasi nušviečia tolimesnis minėto dalyvio atsiminimų žiupsnelis:

“Į dešimos grupės barakus nesilankė joks gydytojas. Gal bijojo užsikrėsti. Vieną sykį sanitarai pravėrė duris ir keletos žingsnių atstume pamaciau stovintį kažkokį vyriškį; jis buvo apsirengęs tam tikrais drabužiais, veidą kažkuo apsidengęs ir kalbėjo su sanitarais. Kažkas iš ligonių ištare “gydytojas”. Kaip pradės belaisviai vaitoti ir kiek galėdami šaukti: Herr Doktor, Herr Doktor! Spasaitel, spasaitel! Bet durys tuojau užsidarė ir mūsų viltys pranyko. Čia tebuvo tik keli felčeriai, kurie, gal irgi bijodami šiltinės nieko nedarė, o tik vaistams gautą spiritą per dienas gerdavo ir nebuvo kas juos sudraudžia”.

Dar baisesnių įvykiu būna, kai belaisviai ligoniai guldomi drauge su sužeistaisiais vietinės valstybės kariais. Šie kariai, kentėdami savų žaizdų kančias, netekę kantrybės, visą savo pagiežą išlieja ant vargšų belaisvių galvų. Jie niekina ir keikia belaisvius, kaltindami juos už visas savas kančias, tartum, būtinai šie, bet ne kurie kiti juos sužeidė. Ne kartą, atsitinka, kad tokie kariai, nustoję pusiausvyros, griebia bet kurį pasitaikiusį daiktą ar ginklą ir mėgina patys suvesti „sąskaitas“. Apie vieną panašų atsitikimą savo atsiminimuose pasakoja ir b. gen. S. Raštikis. Kada jis buvo sužeistas ir traukiniu gabenamas į vieną miestą, tame pačiame vagone buvo ir vienas prieš sužeistas karys. Pradžioje jis tenkinosi tik šlykščiausiai plūdamas belaisvius, bet vėliau jis taip įpyko, kad griebėsi pistoleto ir jau norėjo jį ir dar vieną lenką belaisvį čia pat nudėti, tardamas, jog jam iš fronto likę dar dvi kulkos, įvairių vieną jis paleisias į prakeiktą lenką, o antrą į lietuvį. Kitų ligonių belaisvių sukeltas triukšmas iššaukė sanitarą, kuris spėjo sugriebti įsikarščiavusio kario ranką su ginklu ir tuo būdu išgelbėjo jų abiejų gyvybes.

Tačiau ne visiems taip laimingai baigėsi. Tuose pačiuose atsiminimuose (“Karo Archyvo”, III t., 195 p.) b. gen. Raštikis rašo: ¹

“Mūsų palatoje sanitarai pasakojo, kad šaltą dieną, (o 1920 m. žiema Rybinske buvo labai šalta), kai į Rybinsko stotį atėjo iš pietų fronto prekinis traukinys su ligoniais ir kada vagonai buvo atidaryti susirinkę pamatė baisų reginį: beveik visi ligoniai nešildytuose prekių vagonuose sušalę ir beveik visas traukinys buvo pilnas lavonų.”

Nereikia daug įrodinėti, kiekvienam yra aišku, ką pergyveno ir ką iškentėjo tie šimtai tūkstančių ir milijonai belaisvių, patekusių į bet kurios kariaujančios valstybės nelaisvę. Dar ir dabar čia pas mus, Lietuvoje, vidu-

tinio amžiaus karta labai gerai atsimena ir gali papasakoti šiurpulingiausių atsitikimų iš gyvenimo belaisvių, kurių nemaža pro Lietuvą praėjo ir čia kurį laiką per didįjį karą buvo laikomi. Čia buvo Rusijos ir Vokietijos belaisvių, kurie patyrę badą, dirbo sunkiausius ir biauriausius darbus. Čia paminėsiu vieną atsitikimą mūsų krašte Didžiojo karo metu.

Nebepakędami bado ir skurdo du belaisviai rusai pabėgo iš stovyklos ir atbėgo pas vieną ūkininką. Įlėję į trobą, jie puolė kryžiumi ant žemės ir ėmė verkdami maldauti juos paslėpti ir duoti nors gabalėlį duonos. Ūkininkas buvo tarp kūjo ir priekalo: atsisakyti jam neleido jo žmoniškumas, o priimti — grėس mirtis ir viso turto konfiskavimas. Vis dėlto žmoniškumas nugalėjo baimę ir jis, pasitaręs su savo žmona, nutarė juos paslėpti karo metu toliau nuo namų iškastame rūsyje — slėptuvėje, kuriame, ėmus gausti iš abiejų pusių patrankoms ir tratėti kulkosvaidžiams slėpdavosi pats su visa savo šeima.

Tad šitame drėgname ir šaltame rūsyje apsigyveno pabėgę belaisviai. Maisto jiems atnešdavo vieną kartą per parą, nakties metu, nes kitu laiku juos lankyti buvo pavojinga, kad kas nepastebėtų. Bet ir ūkininkų, išgyvenusių visas rusų - vokiečių kautynes, vykusias ties jų ūkiais, maisto ištekliai buvo labai riboti. Tačiau šie vargšai belaisviai, kurių vienas buvo dailininkas, o kitas laikraštininkas, sutiko verčiau dienas ir naktis praleisti tamsiame rūsyje ir tenkintis silpnu maistu, negu gyventi belaisvių stovykloje.

Rokiškio apskrityje yra keliolika kilometrų besitęsiančios Valkšnos. Tai sunkiai pereinami liūnai, kurie iš tolo atrodo gražiai žaliuojančia pieva, bet ją pereiti labai pavojinga. Spėjama, kad kadaise ten būta didelio ežero. Dabar vienoje vietoje, per Valkšnas eina pavyzdingas kelias. Kas tai padarė? Ogi tai belaisviai. Artimesniojo kaimo gyventojai pasakoja, kad tuose giliuose liūnuose žuvę ne dešimtys, bet daug daug šimtų belaisvių: liūno paviršiui trūkus, belaisviai dešimtimis krisdavę į maurų bedugnę, paviršius vėl užsitraukdavęs ir pagalba jau būdavusi nebeįmanoma; ieškoti lavonų niekas nė nesistengdavęs, nes ar ne vistiek, kurioje vietoje belaisvį užkas žemėmis.

O juk nemaža dalis tokių belaisvių, tikėdami tarptautinių konvencijų nuostatais apie belaisvių aprūpinimą nelaisvėje ir suvilioti priešą pažadais, metė ginklus, nors galėjo dar kovoti ir laimėti arba su savaisiais pasitraukti. Stigo tokiems valios, garbingo pasiryžimo, tėvynės meilės, pasiaukojimo. Lengvabūdiškumą ir asmeninį egoizmą turėjo šimteriopai brangiau apmokėti.

Dar vienas šiurpus pavyzdys, parodo, ką reiškia, kai karys užmiršta savo pareigas ir neištesa sąžiningai jų eiti.

Į Rokiškio apskritį, Panemunio valsčių atbėgęs pasprukęs iš vokiečių nelaisvės rusas ir taip pat prisiglaudė pas vieno kaimo ūkininką. Jis nesivaržydamas papasakojęs ūkininkui, jog buvęs suviliotas vokiečių propagandos, kuri skelbusi, kad vokiečiai turį pakankamai maisto, drabužių, su belaisviais jie elgiąsi geriau, negu rusų karinė vyresnybė su kovojančiais kariais ir t.t. Todėl jis, kartą pasiūstas į žvalgybą, ėjęs ir nuėjęs į priešo apkasus ir pasidavęs. Vokiečiai jį ilgai tardę ir įtarinėję, vėliau, įsitikinę jo atvirumu, liepė eiti atgal ir, surinkus kai kurių žinių, vėl sugrįžti, žadėdami jį apgyvendinti kur toli užfrontėje, duoti puikią tarnybą ir t.t. Jis labai spyręsis, nenorėjęs būti išdaviku, bet nieko kito nelikę daryti, kaip tik vykdyti, kas buvę liepiama. Tada jis griebęsis melo, sakydamas, kad jį draugai tikriausiai matę pas juos nueinant ir dabar nepatikėsia jo atbėgimu atgal, sušaudysią. Vokiečiai pasilikę jį nelaisvėje ir drauge su kitais uždarę į koncentracijos stovyklą. Badas ir baisiai sunkūs darbai jį privertę pabėgti.

Slapčia pagyvenęs pas ūkininką kartą netikėtai buvo vokiečių užkultas, išvestas, žiauriai primuštas ir sušaudytas už bandymą bėgti. Tyčia jam buvę leista paėjėti keliolika metrų pirmyn, o raiti patruliai, kiek atsilikę paleidę keletą šūvių ir kaimo gyventojams liepę ties kapinėmis užkasti.

Susipratęs karys visada garbingai atliks savo pareigas Tėvynei

Dar verta paminėti ir tai, kad iš belaisvių gyvenimo nelaisvėje, kada jie ir svetimųjų rankose būdami neužmiršta savo pareigos, savo tėvynės interesų, yra daug įvairiausių būdingų įvykių. Pavyzdžiui, Didžiojo karo metu viename Vokietijos dideliame dvare buvo tam tikras skaičius belaisvių prancūzų, kurie atlikdavo visus dvaro ūkinius darbus. Bet koks buvo pyktis vokiečiui dvarininkui, kai po pusmečio pastebėjo, kad nė viena dvaro karvė neveršinga. Pasirodo belaisviai prancūzai tyčia nesuleido karvių su buliais: sekančiais metais dvaras neturėjo nei pieno, nei gyvulių prieauglio.

Panašių sabotažo veiksmų, ypač fabrikuose ir kitokiose įmonėse, labai daug pasitaiko belaisvių gyvenime. Tokie faktai įrodo, jog daugelis karių ir nelaisvėje tebėra išsąmoninę, jog kario pareiga yra kenkti priešiui.

Karas lieka karu ir tarptautinės teisės įstatymų tokiais atvejais retai težiūrima. Karas turi savo įstatymus, savo moralę, savotišką žmoniškumo supratimą.

O juk socialinės moralės pagrindinis dėsnis yra tas, kad kariaujančioji šalis neturi neribotos laisvės žudyti priešą, nors ji ir norėtų priversti priešą laikytis teisingumo ar norėtų nubausti už sulaužytą teisę.

Šių dienų moralistai nustato tris kriterijus, kuriems turi atitikti karo metu vartojamos priemonės. Tai naudingumas, garbingumas ir žmoniškumas. (Dr. J. Vaišnora, 1939 m. „Židinys“ 648 pusl.). Pagal pirmąjį kriterijų karo metu draudžiama žiaurios ir kruvinos priemonės, jei jos nėra tiesioginiam karo tikslui naudingos ir reikalingos. Garbingumo nors minimumas taip pat turi būti išlaikytas, nes tai esminis visų tautų šeimos požymis. Taigi, vartojimas klastos, apgaulės, nelaikymas žodžio jau būtų sulaužymas pagrindinių socialinės moralės dėsnių. Prasilenkimas su žmoniškumu, pav., nenaudingas žudymas, žiaurumai ir nežmoniškas elgesys su belaisviais, negali pateisinti kariaujančių valstybių, nes tai pažeidžia esmines žmonijos normas.

Senovėje paimtieji į nelaisvę kariai buvo tiesiog žudomi arba pavėrciami visam laikui vergais. Dabar šito jau nebedaroma, nes jau prieita prie aiškaus įsitikinimo, kad toks elgesys yra ne kas kita, kaip nusikaltimas.

Jei pozityvinės teisės visuotinai priimti nuostatai būtų šventai visų laikomi, karo žiaurumai labai sumažėtų. Deja, veik nėra pavyzdžio, kad karo metu viena ar kita šalis šių nuostatų nesulaužytų. Patys esame liudytojais, kaip Didžiajame kare, o iš dalies ir šiandieniniame, laimėjimui visos priemonės yra vartojamos, visai neatsižvelgiant į jų moralumo, leistinumą ar pozityvinės teisės draudimus. Viena valstybė kaltina kitą už jų laužymą, bet pati dažnai kitokiu būdu, kitose aplinkybėse daro tą patį. Dažnai vienos pusės nustatytos karo teisės normų nesilaikymas sukelia atoveiksmį ir kitose kariaujančioje šalyje; toji ima irgi panašiai, jei dar neblogiau elgtis. Ir taip karas vėl lieka be įstatymų. Jis tada, tiesa, kitokiu pavidalu prilygsta, jei nepralenkia, barbarijos laikų karus.

Tačiau, jei mums kada vėl teks išeiti į karą, atsiminkite, kad tas karas yra ne kas kita, kaip mūsų žmoniškiausioji prievolė.

Karžygiškumas nėra koks pagyrūnų išpūstas burbulas. Karžygiškumas — tai aukščiausia ir tobiliausia dorybė, kuri yra žmogui. Šioji dorybė pavojaus metu teikia žmogui stiprybės, ištvermės ir naujų jėgų. Tokiam kariui atsiranda apsukrumas, mokėjimas greit susivokti, atsiranda jėga, ir jis dažnai išeina iš kovos gyvas ir laimėjęs.

Tos tautos, kurios turi daugiau tokių sūnų, vadinamos karžygiškomis, heroiškomis tautomis.

Kai silpnadvasis karys savo gyvybę gelbsti net šlykščios menkystės kaina, karžygiškas karys savo gyvybę aukoja kilniai idėjai ir pareigai.

Nė vienas geras ir sąžiningas lietuvių karys niekada neturi pamiršti Pilėnų kunigaikščio Margio gynimosi. Šiojo karžygio dvasios didybė, narsa ir kantrybė turėtų kiekvienam kariui įkvėpti tvirtumo ir pasiryžimo atlikti savąją pareigą, nors tatau pareikalautų ir jo gyvybės.

Jei karys, dar galėdamas gintis arba su savaisiais pasitraukti atgal, pasiduoda į nelaisvę, bailiai gelbėdamas savo gyvybę, tai dvasiškai jis jau kaip ir miręs, miręs visiems laikams, nevertas. kad jo kojos daugiau kada bemindytų savo tėvynės žemę.

Pastebėta, kad kuo tamsesni žmonės, kuo žemesnis kultūrinis jų lygmuo, kuo daugiau neaiškumų ir nežinios, tuo labiau juos slegia baimė ir tuo greičiau tokie kariai paimami į nelaisvę. Dėl to šiandien ir stengiamasi, kad kariai taptų daugiau išsilavinę, kultūringesni. To siekiama tiek civiliniame, tiek kariniame gyvenime. Taurieji kario jausmai turi nugalėti žemesnės rūšies baimę, nes baimė yra didžiausia kliūtis tikrajam karžygiškumui pasireikšti.

Taigi, šitą visą žinodami, visi iki vieno įsisąmoninkime, jog niekada nereikia nustoti patvarumo ir ramybės kaip sako Klausewitz'as, reikia apsiprasti su mintimi garbingai žūti. Šitą mintį reikia su didžiausiu rūpestingumu savyje ugdyti ir su ja susigyventi, nes negalėdami sau šito įsiteigti, mes visada pralaimėsime.

Kiekvienas karys, vykdydamas savo šventą pareigą, atėjus reikalui turi sugebėti nugalėti baimės jausmą, turi užmiršti savas šeimas, artimuosius, ramų ir jaukų gyvenimą ir teatsiminti vieną vienintelį, didingą ir visą apimantį tikslą: Tėvynę.

1.6. Priešo propaganda karių tarpe

Propagandos reikšmė ir reikalingumas

Žodis propaganda yra kilęs iš lotynų žodžio *propagare* — skiepyti, daiginti, veisti, platinti, išplėsti ir reikšti savo idėjų ir minčių skelbimą kitiems, siekiant įgyti kuo daugiau savo šalininkų.

Į propagandą panašios yra agitacija ir reklama. Agitacija dažniausiai vartojama vidaus ir luomų politikoje, iškelti arba susmukdyti kuriai nors vienaip ar kitaip įsitikinusių žmonių grupei, arba paskiram asmeniui.

Reklama daugiausia vartojama prekyboje.

Propaganda nuo jų skiriasi didesniu nuoseklumu ir nuolatinumu. Jos tikslas — paveikti viešąją nuomonę. Propaganda, vistiek kieno ir kur ji būtų, jei tikta vartojama sumaniai ir gausiai ir remiama medžiaginiais ištekliais, yra galingas ginklas.

Jau senovėje propaganda buvo naudojama karo tikslams. Ilgainiui jos reikšmė didėjo. Mahometo ir Kryžiaus karuose, vėliau Napoleono žygiuose ir kituose karuose jau buvo naudojama propaganda. Mahometo mulos ir viduramžių vienuoliai, pirmieji ginkluoti koranu, antrieji — Šv. Kryžiumi, ragino visuomenę ir karius į tikybinis karus. Napoleono slapsti agentai anuo metu sėkmingai veikė didžiumoje Europos valstybių.

Didysis karas ypač iškėlė propagandos reikšmę. Propaganda įtikino net didžiausius jos priešus kad ji turi reikšmę ir yra būtina ginklo talkininkė. D. karo metu propaganda ypač buvo išplėsta ir gerai organizuota santarvininkų (anglų, prancūzų) pusėj. Po karo patys vokiečiai prisipažino, kad santarvininkų propaganda galutinai palaužusi vokiečių ir pagreitinusį Vokietijos pralaimėjimą.

Karinė propaganda pradedama dar prieš karą, kai tarptautiniai santykiai įsitempia, kai prasideda politiniai ginčai. Karo metu ji dar sustiprėja. Tada karinė propaganda ima veikti:

1) savo valstybės viduje, 2) sąjungininkų valstybėse, 3) neutraliose valstybėse ir 4) priešo valstybėje.

Karinė propaganda viduje stengiasi: a) sujungti tautą, b) sukelti entuziazmą, pasitikėjimą savimi ir didelį norą laimėti,

c) sukelti priešo neapykantą ir pasibjaurėjimą, d) pabrėžti ir išpūsti savo laimėjimų reikšmę ir sušvelninti pralaimėjimų įspūdį, e) sukelti pasitikėjimą ūkine, finansine ir organizacine tautos galia, f) pateisinti įvairius

sunkumus dėl maisto, žaliavų ir svarbesnių prekių stokos, g) atremti prieš propagandos puolimus ir t. t.

Kiekviena valstybė stengiasi dar taikos metu rasti sau sąjungininkų, kurie remtų jos politiką. Ypač svarbūs tie sąjungininkai, kurie paremia savo ginklais. Todėl karinė propaganda stengiasi: 1) sustiprinti ryšius su sąjungininkais, 2) sukelti juose pasitikėjimą ir 3) paremti jų propagandą.

Neutraliose valstybėse ypač svarbu laimėti visuomenės simpatijas. Kai kada pasiseka neutralią valstybę net į karą įtraukti. Todėl karinė propaganda neutraliose valstybėse stengiasi: a) sukelti pagiežą ir nepalankumą savo priešui, b) nuolat įrodinėti jo žiaurumą, pavojingumą ir barbariškumą, c) pateisinti savo veiksmus, d) aiškinti neutralios valstybės teises ir pareigas, e) įsigyti sau kuo didžiausį palankumą.

Bet svarbiausias karinės propagandos tikslas yra paveikti patį priešą, kelti jame nerimą ir silpninti jo dvasią. Taigi, karinė propaganda stengiasi: a) skaldyti prieš valstybės vieningumą, išnaudodama tautinius, tikybinius, luominius ir politinius skirtumus, b) kurstyti vieną visuomenės dalį prieš kitą, c) sukelti nepasitikėjimą savo vyriausybe, įrodinėjant, jog ji viską daro tik savo asmeniniais sumetimais, pasiduoda svetimiesiems, apgaudinėja savo piliečius, nesigaili savo tautos kraujo ir t. t., d) įrodinėti savo jėgų pranašumą ir prieš silpnumą, e) skleisti įvairius gandus.

Taigi, iš to, kas pasakyta, matome, jog karinės propagandos veikimo sritis labai plati ir sudėtinga. Karinė propaganda varoma visada ir visur, bet karo metu didžioji jos dalis skiriama valstybės ginkluotoms pajėgoms paveikti. Nors sunku pasakyti, kur moderniam kare yra ginkluotos valstybės jėgos ir kur neginkluotos, nes visi valstybės gyventojai įtraukiami į karą, tačiau šiaip ar taip svarbiausias vaidmuo tenka kariuomenei. Todėl apžvelgsime tas karinės propagandos sritis, ir būdus, kurie taikomi kariams paveikti. Kariams taikomą propagandą galime suskirstyti į puolamąją ir apsiginamąją.

Puolamoji propaganda

Puolamoji propaganda yra toji propaganda, kuri taikoma prieš kariams, turint tikslą juos įtikinti, paveikti, demoralizuoti, t. y. taip nuteikti, kad jie būtų visai neatsparūs, kad į karą eitų nenoriai, menkai priešintųsi ir blogai kautųsi.

Puolamoji propaganda naudoja visas priemones, visiškai nesiskaito su tiesa, nesivaržo jokiais padorumo dėsniais, nes jai tik viena svarbu —

pasiekti savo tikslą. Propaganda stengiasi sukelti priešingos pusės kariuomenėje nepasitikėjimą savo vadais ir valdžios vyrais, įvairiais būdais juos agituoja, skleidžia pramanytus gandus, išpučia savo laimėjimus ir priešo nuostolius, o nutyli savo nuostolius ir priešo laimėjimus, gąsdina dar negirdėtais naujais ginklais, stengiasi išpūsti priešingos pusės ekonominius sunkumus ir t. t.

Propaganda stengiasi paniekti, pašiepti valdžios, mokslo ir visuomenės vyrus, kariuomenės vadus, stengiasi pažeminti jų autoritetą, kad jie nustotų tautos pasitikėjimo, kad tauta pradėtų abejoti jų darbais, jų sąžiningumu. Be vadų tauta taptų tuomet lig avių kaimenė, kurią lengva išgaudyti, išnaikinti ir išgrobti jos kraštą. Kariaujančių valstybių laikraščiuose, žurnaluose, specialiose propagandinėse knygos galima dažnai pamatyti priešingos valstybės vyrų karikatūras, foto nuotraukas, kuriose yra paimti momentai iš tų asmenų tarnybinio ir privataus gyvenimo, jų elgsenos (juokiasi, kosti, pyksta, sako prakalbą). Žmogus tokioje karikatūroje tyčia iškreipiamas ir padaromas panašus į kažkokią baidyklę. Po tokiais atvaizdais dedami atitinkami užrašai, turį tikslą kuo daugiau tą asmenį pašiepti bei išdergti. Ten rasime ir gudrių šmeižimo būdų. Biografija rašoma savotiškai nušviesta, pridedama privataus gyvenimo nuotrupų: kalboje vartojami priežodžiai, vienas kitas keiksmazodis, aprašomi mėgiamiausi valgiai ir gėrimai, būti ar nebūti nežinia kurio laiko meilės nuotykių ir kita, kol pagaliau iš tų dalykėlių iškreiptas vaizdas, jau gerokai pažeidžias aukštos padėties vyro vardą. O dažnai visiškai nesiskaitant su teisybe, valstybės vyrai aprašomi, kaip išeikvotojai, savo krašto pardavėjai, girtuokliai ir t. t. Visokių menkniekių, kaip medžiagos tokiems šmeižtams, užsienio spauda prirenka per savo korespondentus ir savo krašto atstovybes, kurie savo ruožtu surenka viską iš jų reziduojamo krašto nedrausmingos spaudos ir iš partijų tarpusavio rietenų bei konkurencijos.

Kariuomenės vadovybę stengiamasi apšmeižti dažniausiai panaudojant nepasisekimus fronte. Suprantama, kad tokių progų neretai pasitaiško, nes ir geriausia vadovybė ne visuomet laimėjimais gyvena, bet turi ir pralaimėjimų. Pralaimėjus, paprastai, ieškoma kaltininko. Kareivis dalyvavęs mūšiuose, daug prakaito ir kraujo išliejęs, bus suerzintas, sukrėstas, nepatenkintas. Štai tokiu momentu priešo agentui - propagandistui labai palanki dirva veikti. Jis tuoj paleis gandą: žiūrėkit, tai vadai kalti, nes jie yra smegenys ir valia. Tais gandais kariuomenės vadai paprastai kaltinami: 1) esą vengią karo lauko, kad išsaugotų savo gyvybę, kai tuo tarpu eilinių kareivių žūva tūkstančiai, 2) norį pralobti parduodami priešui valstybės plo-

tus, pirkdami kariuomenei netinkamus šaudmenis, maistą, 3) patys esą svetimtaučiai arba turį svetimtautes žmonas, kurios juos palenkiančios veikti prieš naudai ir t. t. ir t. t.

Prancūzų vokiečių 1870 metų kare, kol prūsams sekėsi, Berlyne nuotaika buvo puiki. Kariuomenės štabo viršininkas, faktinis karo vadas Moltke gaudavo glėbius laiškų su sveikinimais ir pasitenkinimo pareiškimais, kad viskas eina, kaip buvo suplanuota. Tačiau, atėjus žiemai, Paryžiaus apgulimas užsitęsė, dėl gyvulių maro atsirado maitinimo sunkumų ir bematant gera nuotaika Berlyne išnyko. Pradėta ieškoti karo užsitęsimo kaltininkų. Karas esą užsitęsęs dėl to, kad karo vadovybė (kronprincas ir Moltke) savo „anglišką“ žmonių paveikti nenorį šaudyti Paryžiaus, nors Moltkės žmona jau prieš metus buvo mirusi.

Didžiojo karo metu anglai, be kita ko, išplatino skrajojamųjų lapelių, kuriuose buvo vaizduojamas Vokietijos kaizeris Vilhelmas II su savo sūnumis. Visi pasipuošę paradinėmis uniformomis ir ordinais žygiuoja, o iš šalių daugybė žuvusių kare lavonų, kurių rankos ištistos į kaizerio šeimą. Apačioje parašas: šeima, kuri nė vieno nario nenustojė. Kitame lapelyje atvaizduotas Vilhelmas II sėdįs ant aukščiausios kaukulių krūvos, o apačioje parašyta: dar vieną lavoną, Didenybę, ir pamatas bus tvirtesnis. Panašia prasme buvo vaizduojami gen. Hindenburgas, Liudendorfas ir kt. kariuomenės vadai.

Dėl kariuomenės vadų pasidavimo D. karo metu daug gandų sklido Rusijoje. Buvo kalbama: — „Pulkininkas Miasojedovas pardavė vokiečiams ištisus rusų pulkus. Gerai, kad jį sušaudė. Bet dar didesni pardavikai vaikščioja mūsų brangioje, sunkiai kovojančioje Rusijoje. Generolas Grigorjevas pardavė vokiečiams Kauno tvirtovę. Už tai gavo 15 statinių aukso. Pirmosios mūsų armijos vadas generolas Rennenkampfas pats yra vokietis ir vokiečiams pasidavęs. Jis tyčia stovėjo vietoje ir nieko neveikdamas leido vokiečiams sunaikinti visą gen. Samsonovo armiją“.

Tokie pat gandai buvo fabrikuojami apie pardavikiškus intendantus, kurie esą tyčia tiekę sugedusį maistą ir pašarą arba visai jo nepristatę, taip pat apie kitų tarnybų viršininkus, kurių dėka kariuomenės dalyse esą būvę gaunami kitokio kalibro šaudmenys.

Tokios žinios buvo kartojamos rusų visuomenėje. Jos pasiekusios kareivius čia sklido nemažesniu pasisėkimu. Karo metu niekas netikėjo savo vadams, visus įtarė esant pasidavėliais; jei valdžia bandė užstoti, tai jį irgi panašiai buvo apkaltinama.

Pastarojo laiko didžiųjų valstybių politikų plačiai per radiją sakomos kalbos dažnai turi tikslą pažeminti nedraugiškų valstybių atsakingų vadų autoritetą.

Dažnai pasitaiko, kad šnipinėjimo, sabotažo ir diversijos veiksmais priešas stengiasi apkaltinti visai nekaltus pareigūnus, ypač tuos, kurie priešui nepageidaujami dėl jų sąžiningumo, akylumo ir drausmingumo. Dingsta slapti kariniai dokumentai, kyla karinėse dirbtuvėse streikai, išsprogdinami artilerijos sandėliai arba pristatomas kariuomenei užnuodytas arba sugedęs maistas, — aišku, kad tai priešo darbas, tačiau priešas visais būdais stengiasi savo veikimo pėdsakus paslėpti ir primesti tai kitiems. Laikraščiuose, proklamacijose ir gandais gudriai bus paskelbta spėliojimų arba suklastotų dokumentų, nurodančių tokius kaltininkus, kurie iš tikrųjų niekuo nekalti, bet kvotą vykdančių organų gali būti pakaltinti dėl jų atsitiktinio kur nors lankymosi, dėl priešo agento išvotų ir nusikaltimo vietoje tyčia išmėtytų tokio asmens daiktų ir t. t. Agentai stengiasi parūpinti kaltę įrodančių daiktų ir dokumentų, o spauda lyg netyčia parodo kryptį, kur kaltininkų ieškoti; kaltininkais nurodomi autoritetingi, priešui nepageidaujami pareigūnai. Jeigu politikos, kariuomenės vadų ir pareigūnų kaltinimai, pasiekę kariuomenę fronte, randa ir ten pritarimą, įtikina karius, tai priešas savo tikslą yra pasiekęs.

Kita dalis puolamosios propagandos yra ta, kuri taikoma tiesiogiai kariams. Fronte kuriuo nors būdu išmėtoma proklamacijų su abiejų kariaujančiųjų pusių laimėjimų arba nuostolių palyginimu. Dėl vaizdumo čia duodame porą tokių proklamacijų tekstų. Štai viena, kurią platino prancūzų lakūnai 1916 m. baigiantis Verdūno kautynėms ir vykstant Brusilovo prasilaužimui.

Rusų laimėjimai

Per 8 savaites laimėta 30.000 km² ploto.

Rusai 500 km frontu įsibrovė 100 km gilumon.

Belaisvių 350.000, iš jų daugiau kaip 50.000 vokiečių.

Vokiečių laimėjimai

Vokiečių pasistūmėjimas ties Verdunu per 5 mėnesius 5 km.

Vokiečių nuostoliai — daugiau kaip 600.000 vyrų.

Verdunas nepaimtas ir nepaimamas. Ar tai laikoma laimėjimu?

Palyginkite ir spręskite.

Priešo kariuomenės ir gyventojų nuotaikai drumsti dažnai vartojami padirbti laišakai: kareiviams siunčiami tariamai iš namų apie žuvusius

nuo aviacijos bombardavimų jų šeimos narius, gimines, o kareivių namiškiams siunčiami, tariamai iš fronto apie fronto žuvusius jų tėvus, sūnus, brolius ir t. t. Tokie laiškai buvo vartojami ir D. karo metu ir lenkų vokiečių kare.

Priešingos pusės viena kitą dažnai gąsdina savo galybe, pranašumu, tariamais naujais (dar nevartotais ginklais, kurie viską sunaikinsią ir kuriems priešingo ginklo nėra. Bet jeigu ir atsiranda naujas ginklas (D. kare tankai, dabar vokiečių magnetinės minos), jis pasirodo ne toks jau baisus, kaip gąsdina. Skelbimas apie priešo valstybės tariamai ar tikrai blogą ekonominę padėtį dažnai paveikia ir karius. Fronto užnugaryje duonos ir būtinų kasdieninių dalykų klausimas visada anksčiau iškyla ir dažnai patalkininkauja priešo propagandai kariuomenėje. Tokių vaizdų mums daug patiekia Didžiojo karo pabaiga.

Propaganda ypač išnaudoja priešingosios pusės ūkinius sunkumus, ypač maisto trūkumą. Priešui tuomet pradedama įrodinėti, kad be duonos kariauti vistiek negalėsiąs, kad nesą prasmės tęsti karą ir lieti kraują, geriau esą mesti ginklus ir karą baigti. Etiopijos, Ispanijos, Lenkijos ir Suomijos kare laiškais, proklamacijomis ir kitokiais būdais buvo siūloma pasiduoti į nelaisvę ir su savim atsigabenti lėktuvus, tankus bei kitokius ginklus, už kuriuos būsią atlyginta. Tariami kareivių belaisvių laiškai, kuriuose aprašoma, kad belaisviai uoliai globojami, gerai aprūpinami drabužiais ir maistu, per neutralias valstybes išsiunčiami į tėvynę giminėms ir pažįstamiems, kurie dažnai painformuoja iš fronto atostogų atvykusius kareivius ir ligoninėse gydomus sužeistuosius. Jie grįžę į frontą pasakodami draugams atostogose patirtus įspūdžius, kartu papasakoja ir apie tai, kaip tat gerai jaučiasi belaisviai pas priešą; tuo, žinoma, ugdoma pagunda pasiduoti kitiems į nelaisvę.

Baigiantis ilgesnį laiką užtrukusiam karui dažnai turi pasisėkimą revoliucinių kurstymų propaganda. Ir D. karas baigėsi daugumos karo dalyvių revoliucija. Tuo atveju, kai susiduria didelė valstybė su maža, jau pirmomis karo dienomis galima tikėtis didžiosios pastangų sukelti silpnesnėje valstybėje revoliuciją arba pastatyti kitą valdžią, kuri priimtų siūlomas taikos arba pasidavimo sąlygas. Revoliucinė agitacija ypač turi pasisėkimo tokiose valstybėse, kur yra didelė turtų nelygybė, visuotinis nepasitenkinimas valdžia, kur žema kultūra, kur žmonės tamsūs ir skurdžiai gyvena. Tokios tautos kariuomenė yra neatspari priešo agitacijai ir skleidžiamiems gandams.

Viską, kas čia paminėta, apibendrinus, tenka pasakyti, kad puolamoji propaganda kariuose turi pasisekimo tik tada, jeigu jie bus nesusipratę ir lengvai tikės gandams, priešo agitacijai ir nemokės atskirti, kur yra tiesa, o, kur priešo pikta valia.

Gynimasis nuo priešo propagandos

Ginamoji propaganda siekia:

- 1) ugdyti ir stiprinti kario tautinį ir pilietinį susipratimą;
- 2) apginti valdžios, kariuomenės vadų ir kareivio autoritetą nuo priešo puolimų;
- 3) rimtais faktais atremti priešo skleidžiamus gandus ir melą, parodant, kad tai buvo tik priešo darbas;
- 4) sušvelninti savo kariuomenės pralaimėjimų įspūdį.

Priešo propagandos ginklas nukreiptas į karo dvasią. Todėl visų pirma su tuo ginklu turi kovoti pats karys: jo dvasia ir noras laimėti turi būti nepalaužiami. O tokia ji bus tuomet, kai karys bus sąmoningas patriotas, tautiškai ir valstybiškai susipratęs pilietis, žinos, dėl ko ir už ką kariauja. Šie dalykai kiekvienam žmogui turi būti skiepijami iš pat mažens šeimoje ir mokykloje, vėliau kariuomenėje, organizacijose ir bet kuriomis kitomis progomis. Karo metu savoji karinė propaganda kario dvasią tik stiprina ir palaiko.

Į priešų propagandos puolimus kariai turi atsakyti nepalaujamu atkaklumu, ištverme, drąsa, darbais ir nepalaujamu pasiryžimu laimėti. Į pagalbą turi ateiti savoji propaganda, apgindama vadovybę ir kareivį ji turi įrodyti priešų norus ir pastangas juos tyčia apšmeižti, o visuomenę ir užsienį suklaidinti ir neigiamai nuteikti mūsų valstybės atžvilgiu.

Priešų paskleista provokacija apie parduvišką valdžią ir blogą kareivį turi paprastai labai blogas pasekmes. Jeigu tatai priešas įrodo užsieniui, tuomet apšauktoji valdžia turi sunkumų ieškodama paskolų, pagalbos, užuojautos ar skubios sanitarinės Raudonojo Kryžiaus pagalbos ir t.t.

Ginamoji propaganda ypač turi daug dėmesio kreipti į kovą su priešų melagingomis žiniomis ir gandaiis.

Gandų skleidimas tai sėkminga priemonė pakirsti kovojančios valstybės nervams. Karas nuo pat pradžios sudaro labai palankias aplinkybes tikriems ir netikriems gandams plisti. Seniau šios aplinkybės nebuvo reikiamai išnaudojamos. Tik paskutiniuose karuose gandų reikšmė geriau

suprasta; dabartiniame kare, be abejo, gandai yra vartojami kaip ginklas, turįs jau karo patyrimą ir savo išbandytą taktiką bei techniką.

Labai svarbu gerai parinkti gandų atakos momentą. Ramus laikas gandų atakai netinka. Pagaliau ir dirva gandams plisti ramiu laiku nedėkinga. Jau daug geriau gandai plinta politinio' įtempimo metu. Tačiau geriausia dirva gandams plisti ir daugiausia naudos iš gandų atakos galima turėti karo metu.

Didėjant karo įtempimui, gandams darosi vis platesni dirva. Ypač liūdnų žinių iš fronto praneša ir platina sužeistieji. Jie jau vien savo pasirodymu, savo kančiomis, kankina nervus tų, kurių brangūs asmenys kaunasi fronte. Labai dažnai net narsiam kariui, kai jis būna sužeidžiamas, frontas ima rodytis daug baisesnis, negu jis iš tikrųjų yra. Taigi, sužeistieji beveik visuomet pasakoja tik apie pralaimėjimus. Jokių pragiedrulių, jokios vilties laimėti jie nemato. Žinoma, būna išimčių; kai kurie sužeistieji laikosi didvyriškai ir pasveikę tuojau vėl prašosi į frontą. Bet tai išimtys — nepaprastai tvirtų nervų, narsūs ir atsidavę žmonės.

Užnugario nuovargis pradeda reikštis jau po kelių karo savaitių. Užnugaris turi sunkiai dirbti, nes visi geriausi artojai, darbininkai, valdininkai fronte. Pirmiausia pasijunta apvilti visi tie, kurie tikėjosi greito ir garbingo laimėjimo. Rėksniai, kurie karo pradžioje pirmieji ima rėkti, kad priešą kepurėmis užmėtysią, pirmieji pradeda šnabždėti, kad nieko nebūsią, kad priešas esąs neveikiamas.

Žmonės pradeda reikalauti tikslų žinių iš fronto. Tačiau nebuvo ir nebus tokios karo vadovybės, kuri skelbtų visą teisybę, kas dedasi fronte. Tai būtų paslapčių išdavimas priešui. Taigi, karo vadovybė skelbia tik tas žinias iš fronto, kurios ir priešui jau nebenaujiena: kokie miestai ir kaimai užimti, kur įvyko kokios didesnės kautynės, apytikrės tų kautynių išdavos ir t.t. Politiniai sumetimai taip pat reikalauja vieną kitą politikos srities dalį ką nuo visuomenės nuslėpti.

Žinių ištroškusi visuomenė valdiniais pranešimais nesitenkina. Žinių badą išnaudoja priešo agentai, padedami nesusipratusių piliečių. Kaip didžiausią paslaptį jie paskelbia vienam kitam piliečiui apie kurį nors pralaimėjimą, įvykusi "dėl vadų kaltės", dėl jų tariamojo apsileidimo, nemokšiskumo. Nesusipratęs pilietis vėl paslaptینگai perduoda žinią kitam ir greitai laiku visas kraštas apie tai tekalba. Slapstyti su "naujiena" jau netenka, nes bandant nesąmoningus gandų skleidėjus sudrausti, girdimas atsakymas: "Visi žvirbliai apie tai čirškia".

Priešas, skleisdamas gandus, žino, ko jis siekia. Geriausias būdas pakirsti kovotojų nervams yra sunaikinti psitikėjimą vadais. Kai kareivis ir pilietis pradeda įtarinėti savo vyriausybėje ir vadovybėje esant parsidavėlių bei apsileidėlių, jokio noro kariauti nebelieka.

Visuomenė pradeda misti gandai. Mums, lietuviams, jau ir taikos metu nevieną tokią gandų ataką yra tekę išgyventi. Neliko, turbūt, Lietuvoje nė vieno veikėjo, apie kurį prieš agentai įtempimo momentais nebūtų prikalbėjo visokių dalykų. Mes girdėjome apie tariamas aukštų asmenų vagystes, suktybes, ištvirkimą, šmugelį, svetimtaučių protegavimą ir t.t.

Jei tikėti gandams, kurie buvo paskleisti vienos prieš mus nukreiptos gandų atakos metu, mes gyvename tokių vagių, ištvirkėlių ir parsidavėlių lizde, kad stebėtis reikia, kaip iš viso dar mus pasaulis pakenčia. Tokį įspūdį priešas stengiasi sudaryti, kad žmonėse sumažėtų pasiryžimas ginti savo kraštą.

Nepriklausomybės karų metu gandų atrodė esą mažiau, nors Lietuvoje tuomet buvo nemaža visokių politinių iškrypėlių ir šiaip įvairios rūšies Lietuvos priešų. Į aukštas vietas, pasinaudodami suirute, iš tikrųjų daug įtartinų asmenų buvo įkoptę. Ir vis tik gandų buvo palyginti ne tiek daug. Tai suprasti nesunku: be kai kurių psichologinių priežasčių, daug reikė ir tai, kad nepriklausomybės karų metu mūsų priešai dar neturėjo vispusiškai veikiančių II skyrių, kurie mokėtų sistemingais gandai nuodyti mūsų nervus. Dabar visų valstybių II skyriai yra labai gerai sutvarkyti. Iš to galima pasidaryti tinkamų išvadų ateičiai.

Jau Didžiajame kare gandai suvaidino nemažą vaidmenį. Net tokia kultūringa šalis, kaip Anglija, sunkiai gynėsi nuo gandų antplūdžio, nors anuomet kažin ar kas rūpinosi sistemingai gandus kaip ginklą vartoti. Jau 1914 metais Angliją užplūdo keistų gandų banga. Labai bijota šnipų. Kiekvienas žmogus buvo įtariamas esąs šnipu. Buvo daug tokių, kurie tvirtino matę nuo jūrų krantų šnipus duodant ženklus prieš laivams. Ypač plačiai buvo pasklidęs gana juokingas gandas, kad į Škotiją esą atvykę rusų kariai, aprenkti meškų kailiais, ir nuolat reikalauja degtinės.

Kova su gandai bei su prieš propaganda — priešgandinės apsaugos reikalas. Pagrindinis darbas priešgandinėje apsaugoje, be abejo, turi tekti valstybės propagandos aparatui. Tam darbui turi būti renkami geri, idealistai žmonės, dirbą be atlyginimo. Gandų rinkimo darbą jie turi dirbti slapta. Jiems turi priderėti tautos pagarba ir padėka. Propagandos aparato centre turi būti vedamas gandų pasirodymo bei išsiplatinimo dienoraštis,

turi būti ieškoma gandų priežasčių ir turi būti, nelygu reikalas, ar tos priežastys šalinamos, ar gandai kariams aiškinami.

Karo metu prieš propagandos įtaka suvaržoma įvedus savosios spaudos griežtą priežiūrą ir uždraudus klausytis užsienio radijo. Tuo apsi-
saugoma nuo prieš propagandos puolimų ir piliečiai atpratunami nuo smalsumo, politinių gandų gaudymo ir skleidimo. Už nerimą keliančių gandų skleidimą visur, taip pat ir pas mus, griežtai baudžiama.

Karinės propagandos organizacija ir priemonės

Didžiojo karo metu propagandos organizacija arba sutapo su kariuomenės štabų II skyrių veikla ir jiems priklausė, arba buvo atskirai įsteigtos įstaigos, kurios, bendradarbiaudamos su II-siais skyriais, savo veikimui plėsti naudojosi dar taikos metu sudarytais šnipų tinklais. II-as skyrius numatydavo, kuriais momentais ir laikotarpiais kokie gandai turėjo būti paskleisti. Propagandos įstaiga turėdavo numatyti priemones ir lėšas, kuriomis tie gandai turėjo būti paskleisti ir įdėti reikiami straipsniai savo ir užsienio spaudoje. Jeigu tam reikalui turėjo būti panaudotos karinės priemonės, lėktuvai ar specialūs artilerijos sviediniai, tai jomis pasirūpindavo patys II-ji skyriai. Iki Didžiojo karo kultūrinės propagandos meistrai buvo prancūzai, bet puolamosios propagandos metodai, kurie karo metu vaidina svarbesnį vaidmenį, jiems buvo nauji ir neįprasti. Todėl prancūzai savo karinę propagandą organizuoti pavėlavo. Pirmieji karinę propagandą tinkamai įvertino — vokiečiai ir ją tiksliai organizavo. Anglai, pajutę karinės propagandos pavojų, griežėsi centralizuoti ir stiprinti savo propagandą ir pasiekė labai gerų vaisių. Anglais pasekė ir Amerikos Jungtinės Valstybės.

Rusai savo karinę propagandą išplėtė tik pilietinio karo metu, o per Didįjį karą to padaryti jie nesugebėjo. Tačiau pilietiniam kare jų propaganda buvo išplėsta iki aukščiausio laipsnio ir davė kuo geriausių vaisių.

Šių dienų karas prasidėjo su tvirta karinės propagandos organizacija. Visur juntama jos įtaka. Be abejo, ji suvaidins svarbų vaidmenį. Tačiau dabar apie ją konkrečiai kalbėti dar negalima, nes jos vaidmuo, reikšmė, organizacija ir metodai galutinai paaiškės tik po karo. Dabar karinė propaganda vadovaujasi dar Didžiojo karo patyrimais ir metodais.

Kaip kultūrinės propagandos priemonės, yra vartojamos: laikraščiai, brošiūros, mokslinės knygos, atsišaukimai, lapeliai, žemėlapiai, atvirukai, diplomatų derybos, vyriausybės narių ir aukštų dvasininkų kalbos, teatras, filmai, menininkų kūriniai ir samdomi gandų skleidėjai. Spauda yra

galinga propagandos priemonė. Didžiojo karo metu vokiečiai, prancūzai ir anglai turėjo specialius propagandinius laikraščius. Ypač daug jų turėjo vokiečiai. Jie okupuotuose kraštuose per savo „Karo spaudos tarnybą“ propagandos reikalams leido per 25 laikraščius svetimomis kalbomis.

Kultūrinė (spaudos) karinė propaganda karius pasiekdavo arba tiesioginiu keliu — fronte išmėtamomis proklamacijomis, arba per gimines ir pažįstamus, kurie gaudami slaptais keliais specialiai užsienyje leidžiamų propagandinių ir tariamai savų suklastotų leidinių, iš jų išskaitytas žinias perduodavo atostogaujantiems ir besigydantiems kariams, kurie jas nuga-bendavo į frontą.

Techninės propagandos priemonės, vartojamos karinei prop-agundai, yra šios: radijas, lėktuvai, specialūs artilerijos sviediniai ir kitos mažiau reikšmingos priemonės.

Radijas pastaruoju metu įgijo ypatingą reikšmę. Visos didžiųjų vy-rų kalbos savo tautai ir pasauliui yra transliuojamos per radiją. Ispanų na-cionalistai pilietinio karo metu turėjo net „radio generolą“.

Lėktuvais didžiojo karo metu buvo mėtomos fronte ir užfrontėje proklamacijos. Ir visuose po to įvykusiųose karuose ši priemonė buvo var-tojama.

Ir naujam karui prasidėjus ne tik patrankos ėmė griauti ir kulkos-vaidžiai tratėti, bet sušlamėjo ir popierius. Pirmomis karo dienomis laikraš-čiai stambiomis raidėmis skelbė: „Vokietijoje anglai išmėtė 6 milijonus at-sišaukimų, Anglai išmėtė vėl 3,5 milijonų atsišaukimų“. Tie atsišaukimai juk ne kas kita, o tik propagandinė priemonė.

Išvada

Iš viso, kas čia buvo pasakota, galima pastebėti, kad prieš propaganda išnaudoja visas priemones ir visas galimybes, kuriomis galėtų prasi-skverbti į kitos valstybės organizaciją, piliečio ir kario sielą, ji stengiasi drumsti valstybės gyvenimą ir privesti prie visiško suirimo. Kas po to seka, kiekvienam aišku. Tai pavojingas ginklas. Todėl karys, stengdamasis atsi-spirti techniniam priešų ginklui ir fizinei jėgai, neturi užmiršti savo sielą ir dvasią padaryti atsparią priešų propagandai. Ypač nedidelės valstybės pi-liečiui ir kariui reikia būti šia prasme pasiruošusiems, nes didžiųjų kaimynų malūnas neatsparų mažąjį greitai gali sumalti, kai tuo tarpu nedidelis, bet pakankamai kietas daiktelis ir pro giras gali praeiti ne visai sumaltas ir dažnai pačias giras gerokai apgadinti.

Reikia įprasti kritiškai vertinti iš svetur skleidžiamas žinias ir karo metu kantriai pakesti vis sunkėjantį gyvenimą. Gandų nešiotojus reikia atiduoti į civilinės arba karinės valdžios rankas.

Kariuomenės vadas gen. Raštikis yra pasakęs: “Sunkių metu visiems tautiečiams labai svarbu išlaikyti šaltus nervus. Svarbu todėl, kad šalti nervai ir veikas protas mums dabar ir ypatingai ateityje yra ir dar bus labai reikalingi”.

Šaltiniai:

V Bulvičius. Karinis valstybės rengimas.

MJR. P. Jakštas. Karinė propaganda, 1939 m. M. Ž. Nr 9.

2. Testai saviziniai ir saviugdai

Testas valios jėgai nustatyti

Valia — ne fizinė, bet dvasinė jėga, viršesnė už fizinę.

V. Žemaitis

1. Ar Jums užtenka kantrybės užbaigti neįdomų darbą?
  2. Ar pajėgiate be ypatingų pastangų nugalėti vidinį pasipriešinimą, kai reikia atlikti ką nors nemalonaus?
  3. Ar pajėgiate, pakliuvę į konfliktinę situaciją (šeimoje, darbe), susitvardyti taip, kad galėtumėte į susidariusią situaciją pažvelgti bešališkai?
  4. Ar galite įveikti kulinarines pagundas tuomet, kai gydytojas Jums paskiria dietą?
  5. Ar turite jėgų ryte atsikelti anksčiau, negu numatėte iš vakaro, jeigu tai nėra būtina?
  6. Ar pastebėję nusikaltimą nepasišalinate, kad nereikėtų apie tai paliudyti?
  7. Ar neužvilkinate atsakyti į laiškus?
  8. Jeigu nutarėte eiti pas dantų gydytoją, bet bijote, ar paskutiniu momentu nepakeičiate savo sprendimo?
  9. Ar vartojate labai neskanius vaistus, jeigu gydytojas juos paskiria?
  10. Ar davę neapgalvotą pažadą vėliau ištesite jį, net jeigu šis sukelia Jums nemažai rūpesčių?
  11. Ar nesvyruojate, kai tenka važiuoti į komandiruotę (dalykinę išvyką) į nežinomą miestą?
  12. Ar griežtai laikotės nustatyto dienos režimo?
  13. Ar pateisinate tuos, kurie laiku negrąžina bibliotekai knygų?
  14. Ar labai įdomi televizijos laida nepriverčia jus atidėti skubų darbą?
  15. Ar gebate nutraukti barnį ir nutilti, nors ir užgausiai buvo kreiptasi į jus?
- Į visus klausimus atsakykite labai atvirai. Jeigu atsakymas teigiamas — skiriami 2 balai; jeigu atsakymas — “nežinau”, “sunku atsakyti”,

“kartais pasitaiko” — 1 balas, jeigu atsakymas — “ne” — 0 balų. Visų balų suma parodys, kokia jūsų valia.

Jeigu surinksite nuo 0 iki 12 balų, tai jūsų valia silpna. Jūs paprastai darote tai, kas lengviau ir įdomiau daryti. Į išipareigojimus žiūrite lengvabūdiškai, ir tai yra pačių įvairiausių nemalonumų priežastis.

Jeigu surinkote 13—21 balą, jūsų valios jėga vidutinė. Susidūrę su sunkumais, stengiatės juos nugalėti. Bet, vos atsiradus galimybei apeiti sunkumus, tuoj pasirinksite lengvesnį kelią. Nors nepersistengiate, bet duotą žodį siekiate ištesėti. Išipareigojimais savęs per daug nevarginate.

Jeigu surinkote 22—30 balų, esate valingas žmogus. Jumis galima visiškai pasitikėti. Tik kartais jūsų tvirta ir principinga pozicija kai kuriais neesminiais klausimais gali suerzinti aplinkinius.

Testas atsparumui stresams nustatyti

SVEIKATA

1. Ar kasdien bent pusvalandį galiu skirti tik sau?

Jei atsakote “taip” — 1 taškas, “ne” — 3 taškai.

2. Viršsvoris man labai trukdo. Taip — 3, ne — 1.

3. Man pakanka pusės pakelio cigarečių savaitei.

Taip — 1, ne — 3.

4. Bent du kartus per savaitę sportuoju. Taip — 1, ne — 3.

5. Keturis kartus per savaitę miegu maždaug po 8 val.

Taip — 1, ne — 3.

6. Nuolatos vartoju migdomuosius, raminančius, nuskausminančius ir kt. vaistus. Taip — 3, ne — 1.

7. Kasdien suvalgau bent vieną karštą patiekalą.

Taip — 1, ne — 3.

8. Per dieną išgeriu mažiau nei tris puodelius kavos (stiprios arbatos). Taip — 1, ne — 3.

9. Išgeriu mažiau nei 5 taureles svaigiųjų gėrimų per mėnesį.

Taip — 1, ne — 3.

10. Kasdien suvalgau kokių nors saldumynų. Taip — 3, ne — 1.

BENDRAVIMAS SU ARTIMAISIAIS

1. Intymiu gyvenimu esu visiškai patenkintas. Taip — 1, ne — 3.

2. Turiu bent 2 žmones, kuriems galiu papasakoti pačius slapčiausius išgyvenimus. Taip — 1, ne — 3.

3. Jeigu mano santykiai su vyru (žmona) sutrinka, stengiuosi išsyk išsiaiškinti priežastį. Taip — 1, ne — 3.

4. Nenutraukiu ryšių su žmonėmis, net jeigu aiškiai matau, kad mus mažai kas sieja. Taip — 3, ne — 1.

5. Su kai kuriais artimiausiais draugais bendrauju daugybę metų. Taip — 1, ne — 3.

6. Jeigu man staiga prireikia pinigų, aš žinau daugybę žmonių, kurie man galėtų padėti. Taip — 1, ne — 3.

7. Aš būnu artimas (-a) su žmona (vyru) visada, kai to noriu. Taip — 1, ne — 3.

8. Man stinga nuolatinio partnerio, draugų. Taip — 3, ne — 1.

9. Mažiausiai kartą per savaitę aš susitvarkau taip, kad smagiai praleisčiau vakarą. Taip — 1, ne — 3.

10. Aš priklausau artimų draugų grupei, klubui, bendrijai, jungiančiai vienodų kultūrinių ir kitokių poreikių žmones. Taip — 1, ne — 3.

BUITIS

1. Pareigas namiškiams paskirstau taip, kaip aš noriu.

Taip — 1, ne — 3.

2. Mano nuomone, daug žmonių nedaro nuolaidų.

Taip — 3, ne — 1.

3. Negaliu pakęsti, kad vyras (žmona) visą vakarą sėdi prie atsineštų iš darbo popierių (ar kito darbo). Taip — 3, ne — 1.

4. Labai norėčiau žinoti, ką apie mane galvoja kiti. Taip — 3, ne — 1.

5. Kai sergu, nėra jokių problemų — visur užvaduojau namiškiai.

Taip — 1, ne — 3.

6. Negaliu neįvykdyti mylimo žmogaus prašymo. Taip — 3, ne — 1.

7. Gyvenime nėra teisybės. Taip — 3, ne — 1.

8. Aš pasiekiau tai, ko troškau. Taip — 1, ne — 3.

9. Kasdienybės rutina man dažnai atrodo beprasme.

Taip — 3, ne — 1.

PROFESINĖ VEIKLA

1. Aš arba turiu per daug darbų, arba visai neturiu ką veikti. Taip — 3, ne — 1.

2. Mano darbą pastebi tik tada, kai padarau klaidą. Taip — 3, ne — 1.

3. Norėčiau su vyru (žmona) ne tik bendrai gyventi, bet ir bendrai dirbti. Taip — 3, ne — 1.

4. Mano vyro (žmonos) motina daug laiko dirbo, kol vaikas buvo mažas. Taip — 3, ne 1.

5. Darbe atmosfera nėra gera, per daug nesutarimų.
Taip — 3, ne — 1.,

6. Manau, kad mano kvalifikacija yra per daug žema (arba pernelyg aukšta) atliekamam darbui. Taip — 3, ne - 1.

7. Neturiu jokios įtakos darbo reikalams klostytis. Taip — 3, ne — 1.

8. Darbas tenkina daugelį mano polinkių. Taip — 1, ne — 3.

9. Mano santykiai su bendradarbiais geri. Taip — 1, ne — 3.

10. Man sunku derinti šeimynines ir profesines pareigas.
Taip - 3, ne - 1.

GYVENSENĄ

1. Aš nervinuos, kai man tenka keisti planus dėl kitų žmonių kaltės.
Taip — 3, ne — 1.

2. Kai susergu, esu labai kantrus. Taip — 1, ne — 3.

3. Kai išsiskiriu su kuo nors artimu, ilgai negaliu atsigauti. Taip—3,
ne—1.

4. Negaliu pakęsti, kai kas nors paskutinę minutę atšaukia susitikimą.
Taip — 3, ne — 1.

5. Kolektyvinėje ekskursijoje negaliu pailsėti. Taip — 3, ne — 1.

6. Būna, kad karštai pasiginčijęs, kur kas geriau sutariu su partneriu.
Taip — 1, ne — 3.

7. Mano namų ūkyje daug kas daroma iš anksto nepasirengus.
Taip — 1, ne — 3.

8. Namie aš dažnai šaipausi iš savo nesėkmių. Taip — 1, ne — 3.

9. Nemėgstu žmonių, kurie nuolat keičia savo nuomonę.
Taip — 3, ne — 1.

10. Mėgstu būti su vaikais. Taip — 1, ne — 3.

VIDINĖ RAMYBĖ

1. Dažnai vėluoju. Taip — 3, ne — 1.

2. Mėgstu nutraukti pašnekovą. Taip — 3, ne — 1.

3. Retai prarandu savitvardą. Taip —1, ne - 3.

4. Kritinės aplinkinių pastabos mane mažai domina.
Taip - 1, ne — 3.

5. Kai baigiu tvarkyti vieną reikalą, galva jau užimta kitu.

Taip — 3, ne — 1.

6. Visą, kas nuo manęs priklauso, stengiuosi atlikti geriausiai.

Taip — 3, ne — 1.

11. Mane labai nervina stovėjimas eilėse. Taip—3, ne— 1.

12. Visus savo reikalus tvarkau įveikdamas vidinius prieštaravimus.

Taip — 3, ne — 1.

11. Manau, kad dauguma žmonių netesi savo pažadų.

13. Taip — 3, ne — 1.

ATSAKYMAS

Susumuokite kiekvieno skyrelio balus. Jeigu gavote po 15 balų - viskas klostosi kuo puikiau. Jeigu kuriame nors skyrelyje (ar keliuose) surinkote nuo 16 iki 24 balų — šioje gyvenimo srityje jus rečiau ar dažniau patiriate didesnių stresų, o jeigu 25 ir daugiau balų -- tai rodo, jog dažnai patiriate gilų stresą ir reikia ieškoti išeities.

Testas “Stresas ir jūs”

Atsakykite į testo “Stresas ir jūs” klausimus. Atsakymai padės nustatyti, ar savo gyvenimo būdu nesudarote sau stresinių situacijų, ar esate pažeidžiamas streso (priklausomai nuo savo gyvenimo būdo)?

Instrukcija. Atsakykite į klausimus “taip” arba “ne”. Už kiekvieną teigiamą atsakymą skaičiuojamas 1, už kiekvieną neigiamą — 5 taškai.

1. Ar suspėjate kiekvieną dieną papietauti?
2. Ar miegate 7—8 valandas?
3. Ar ramus jūsų šeimyninis gyvenimas?
4. Ar turite draugą, kuris padėtų jums sunkią minutę?
5. Ar reguliariai sportuojate?
6. Ar nerūkote?
7. Ar vengiate alkoholio?
8. Ar jūsų kūno svoris atitinka ūgį?
9. Ar užtenka jums algos visoms išlaidoms?
10. Ar jūsų įsitikinimai tvirti?
11. Ar reguliariai lankote kiną ir teatrą?
12. Ar daug turite draugų ir pažįstamų?
13. Ar dalijatės su artimais žmonėmis savo išgyvenimais?
14. Ar gera jūsų sveikata?

15. Ar liekate ramus ginčo metu?
16. Ar ramiai ir neskubėdamas valgote?
17. Ar randate laiko poilsiui?
18. Ar mokate racionaliai naudoti savo laiką?
19. Ar saikingai geriate kavą bei stiprią arbatą?
20. Ar mėgstate pamiegoti dieną?

Mažiau kaip 30 taškų - esate atsparus stresui, 30-49 taškai - lengvai išgyvenate stresines situacijas, 50-74 - sunkiai susidorojate su stresu, daugiau kaip 74 taškai - kad įveiktumėte stresines situacijas, jums reikia pasitarti su psichologu arba gydytoju.

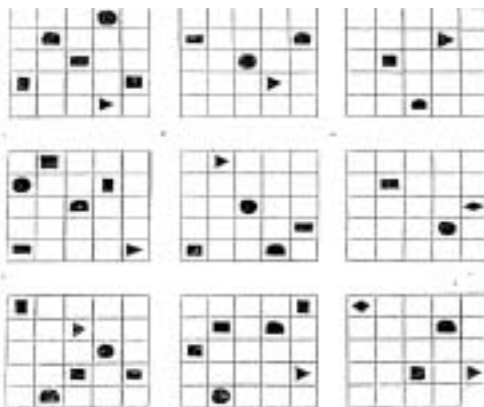
Testas pedagoginiam bei psichologiniam išprusimui įvertinti

Į 20 klausimų atsakykite “taip” arba “ne”. Paskui savo nuomonę palyginkite su pateiktais atsakymais. Kuo daugiau teisingų atsakymų, tuo geresnis jūsų pedagoginis ir psichologinis išprusimas. Jeigu surinkote mažiau kaip 10 taškų, reikia rimtai susirūpinti dėl savo žinių lygio.

1. Mergaitės klusnesnes už berniukus.
2. Mergaitės labiau myli ir saugo gamtą.
3. Berniukai geriau gali įvertinti situacijos sudėtingumą ir logiškiau mąstyti.
4. Berniukai labiau trokšta pasižymėti.
5. Berniukai gabesni matematikai.
6. Mergaitės jautresnės, sunkiau pakelia skausmą, sielvartą, kančią.
7. Mergaitės geriau moka reikšti savo mintis.
8. Berniukai turi geresnę regimąją atmintį.
9. Berniukai geriau orientuojasi erdvėje.
10. Berniukai agresyvesni.
11. Mergaitės ne tokios aktyvios.
12. Mergaitės labiau linkusios bendrauti, pirmenybę teikia didesnėms draugijoms, o ne mažam draugų būriui.
13. Mergaitės švelnesnės.
14. Mergaitės greičiau pasiduoda kitų įtakai.
15. Berniukai iniciatyvesni.
16. Mergaitės bailesnės.
17. Mergaitės labiau kenčia nuo menkavertiškumo komplekso.
18. Mergaitės mažiau varžosi tarp savęs.
19. Berniukai labiau linkę reikštis, pasirodyti, demonstruoti savo gebėjimus.
20. Berniukai labiau linkę į kūrybinę veiklą.

Atsakymai kitame puslapyje.

Testas dėmesio apimčiai nustatyti

44 pav. Žiūrėkite į vieną iš lentelių ne daugiau kaip 2 sek. Po to ant savo nupiešto tokio pat tinklelio “atgaminkite” (nupieškite) tokias pat ir taip pat išdėstytas figūras. Jeigu pavyks atsiminti 4-5 figūras, jūsų atminties apimtis pakankama. Bandymą pradėkite nuo lentelės su mažesniu figūrų skaičiumi, pamažu sunkinkite užduotį.

Pedagoginio bei psichologinio išprusimo įvertinimo testo ATSAKYMAI

1. Tik ankstyvojoje vaikystėje mergaitės klusnesnės.
2. Nenustatyta, kad mergaitės labiau myli ir saugo gamtą.
3. Sudėtingas problemas mergaitės gali spręsti ne prasčiau už berniukus.
4. Iki 10-12 metų mergaitės sparčiau bręsta ir labiau linkusios kuo nors išsiskirti. Vėliau toks noras neryškus.
5. Ir berniukai, ir mergaitės turi talentų. Viskas priklauso nuo to, kaip juos orientuojame.
6. Priešingai. Berniukai jautresni skausmui, sunkiau pakelia sielvartą, išsiskyrimą su artimaisiais. Jie tik stengiasi to neparodyti.
7. Iki 10-13 metų skirtumai ryškūs. Vėliau mergaitės tiksliau už berniukus gali reikšti savo mintis.

8. Berniukų ir mergaičių regimoji atmintis nesiskiria. Skirtumai gali būti tik individualūs.

9. Iki lytinio brendimo pradžios skirtumų nėra. Vėliau berniukai pradeda geriau orientuotis erdvėje.

10. Berniukai tampa agresyvesni nuo 2—3 metų, kai pradeda formuotis asmenybė.

11. Skirtumų tarp mergaičių ir berniukų aktyvumo nenustatyta. Tik vaikystėje berniukai triukšmingesni.

12. Priešingai. Mergaitės labiau mėgsta ne draugijas, bet nedideles draugų grupes.

13. Skirtumo nėra. Ir mergaitės, ir berniukai gali būti švelnūs.

14. Skirtumo nėra. Netgi priešingai, berniukai gali labiau pasiduoti kitų įtakai.

15. Tik lytinio brendimo laikotarpiu mergaitės gali būti ne tokios aktyvios. Vėliau kaip tik jos iniciatyvesnės.

16. Mergaitės ne tokios bailios, kaip atrodo. Iš tikrųjų jos gali greičiau nei berniukai įveikti baimę.

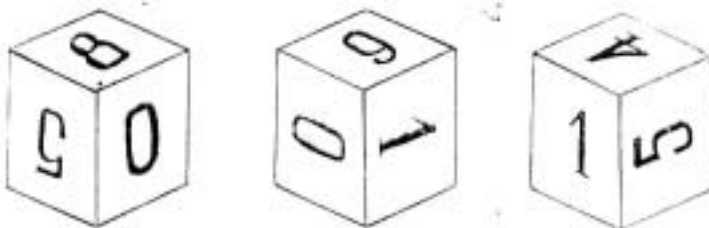
17. Ne labiau už berniukus. Mergaitės gali greičiau prisitaikyti, daugiau veikti sava-rankiškai.

18. Viskas priklauso nuo asmenybės. Varžytis tarp savęs gali ir mergaitės, ir berniukai.

19. Ne. Berniukai labiau paklūsta stiprioms asmenybėms ir bendraamžių draugijoms, o mergaitės labiau laikosi savo nuomonės.

20. Šioje srityje berniukai ir mergaitės nesiskiria.

Vaizduotės įvertinimo testas

45 pav. Kubas pavaizduotas trijose padėtyse.

Koks skaičius yra ant apatinės kubo sienos kiekvienoje iš kubo padėčių?

Testai atidumui įvertinti

46 pav. Kaip rasti kelią į namus?

Tarp šitų namų ir pilių daug taškelių, tačiau tik du kaimynai bičiuliaujasi ir vaikšto vienas pas kitą į svečius

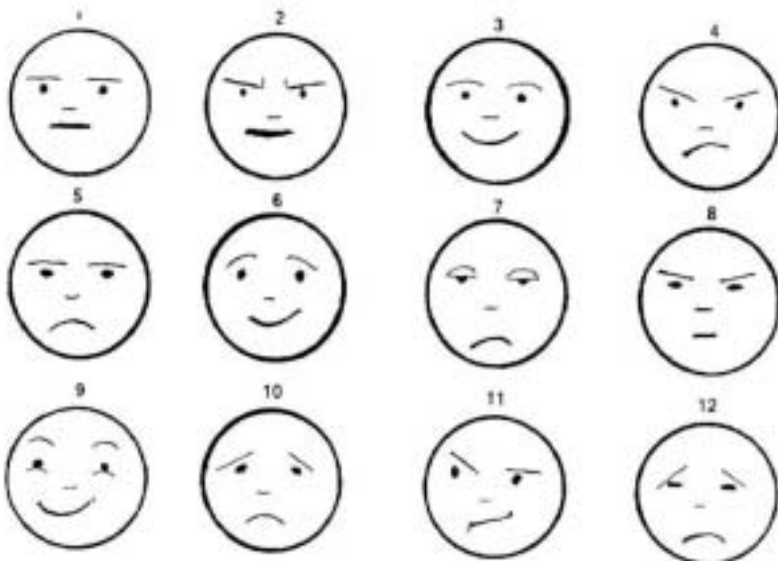
Testas “Ar suprantate mimikos kalbą?”

Galimos emociinės būsenos:

Priešiškumas
Džiaugsmas
Gilus liūdesys
Gėla

Abejingumas
Neapykanta
Drovus džiaugsmas
Bloga nuotaika

Piktumas
Audringas džiaugsmas
Liūdesys
Skeptiškumas

Atsakymai:

1. Abejingumas	5. Liūdesys	9. Audringas džiaugsmas
2. Priešiškumas	6. Džiaugsmas	10. Gilus liūdesys
3. Drovus džiaugsmas	7. Bloga nuotaika	11. Skeptiškumas
4. Neapykanta	8. Piktumas	12. Gėla

47 pav. Žiūrėdami į paveikslėlį pabandykite savarankiškai įvardinti emoci-
nes būsenas

LITERATŪRA

1. Adomaitienė R. Psichologijos įvadas. –K., 1998.
2. Alekseičikas A. Žmogaus silpnybių psichologija. –V., 1980.
3. *Astra L. Karinė psichologija: Rankraštis.
4. Bagdonas A. Eksperimentinė dėmesio psichologija. –V., 1974.
5. Bagdonas A. Zoopsichologija. –V., 1983.
6. Bakūnas V. Mūsų jūrininkai lietuviškame laivyne//Jūra.-1998.-Nr.3(31).
7. Bandzevičienė R. Savireguliacija ir streso įveikimas. –V., 1994.
8. □Barvydienė V., Kasiulis J. Vadovavimo psichologija. –K., 1998.
9. Beliajeva G., Lobzinas V., Kopylova J. Psichologinė savireguliacija. –V., 1998.
10. □Bieliauskaitė R. Asmenybės psichologija. –K., 1993.
11. Bitinas B. Statistiniai metodai pedagogikoje ir psichologijoje. –K., 1974.
12. *Blažys J. Psicho – nervinė mūsų kareivių ir naujokų sveikata. –K., 1930.
13. °Bulvičius V. Karinis valstybės rengimas. –V., 1994.
14. °Bulvičius V. Mažųjų valstybių karinis saugumas//Mūsų žinynas. – 1938. – Nr.11-12.
15. °Česaitis I. Karas ir moralė//Ten pat. – 1938. – Nr.4.
16. °Čiočys P. Moteris kariuomenėje: teisiniai aspektai ir tarnybos niuansai//Karys. – 1999. – Nr.4.
17. °Dineika K. Lietuvos karžygys Antanas Juozapavičius. Psichologiški bruožai. – K., 1926.
18. °Ereminas D. Pilotų profesinė psichofiziologinė atranka//Sveikata. – 1997. – Nr.4.
19. Froidas Z. Kasdieninio gyvenimo psychopatologija.- V., 1992.
20. Fromas E. Menas mylėti. –V., 1992.
21. Fürst M. Psichologija. –V., 1999.
22. Gailienė D. Jie neturėjo mirti. Savižudybės Lietuvoje. –V., 1988.
23. Gaškaitė N. Pasipriešinimo istorija. 1944-1953 m. –V., 1997.
24. Gaškaitė – Žemaitienė M. Žuvusiųjų prezidentas.-V., 1998.

• daugelis darbų panaudota rengiant mokomąją knygą.

□ pažymėti darbai gali būti naudojami kaip psichologijos vadovėliai ar mokomosios knygos.

* pažymėtuose darbuose aptariamos karo psichologijos problemos ir kiti kariuomenės reikalai.

25. Gobis J. Karo psichologijos bruožai. –Šiauliai, 1923.
26. Grigas R. Tautos likimas. –V., 1995.
27. Grunskis E. Lietuvos kariuomenės tradicijos rezistencijos kovo-
se//Karo archyvas. T.13.-V., 1992.
28. □Gučas A. Psichologija Lietuvoje. –V., 1968.
29. □Jacikevičius A. Siela, mokslas, gyvensena. Psichologijos įvadas stu-
dijų pradžiai. –V., 1995.
30. Jacikevičius A. Žmonių grupių (socialinė) psichologija. –V., 1995.
31. Jakštas P. Karinė propaganda//Mūsų žinynas.-1939.-Nr.9.
32. ^sJakubauskaitė V. Penkios minutės euforijos//Diena. –1996, balandžio
1 d.
33. ^sJakubauskaitė V. Jis namo negriš... (apie Bosnijoje žuvusį Lietuvos
karininką N.Valterį)//Diena. –1996, balandžio 19 d.
34. Janulaitienė N. Nusikalstamumo teorijų bruožai//Jaunimas ir pilietinė
visuomenė: Forumo medžiaga. –V., 1997.
35. Jonuška V. Filosofijos pradmenys. –V., 1995.
36. Jovaiša L. Asmenybė ir profesija. –K., 1984.
37. Jovaiša L. Psichologinė diagnostika. –K., 1975.
38. Judesių kalba pagal A.Pizą. –V., 1994.
39. ^sJurgėla P. Panika kovotojų eilėse//Mūsų žinynas. – 1939. –Nr.8.
40. Justeikis V. Nepilnamečių teisės pažeidėjų charakterio nukrypimai. –
K., 1994.
41. Justickis V., Navikas G. Bendravimo psichologija. –V., 1995.
42. Kanišauskas S. Parapsichologija. –V., 1991.
43. ^sKarinio auklėjimo paskaitos. –K., 1940.
44. ^sKarys: Krašto apsaugos ministerijos žurnalas. –1999. Nr.5.
45. ^sKarių pedagogika ir psichologijos pagrindai. –V., 1996.
46. Karnegis D. Kaip įveikti stresą ir pradėti gyventi. –V., 1991.
47. Kaffemanas R. Suvokimo psichologija.-Šiauliai, 1996.
48. Kembel E. Meilė, santuoka, vaikai.-K.: Šviesa, 1992.
49. Kočiūnas R. Psichologinis konsultavimas. –V., 1995.
50. Kolominskis J. Žmogus tarp žmonių. –V., 1976.
51. Konfliktai ir bendravimas: Tarptautinės konferencijos “Konfliktų re-
gulavimas nūdienos visuomenėje” medžiaga. –V., 1996.
52. Kralikauskas J.Psichologijos įvadas. –K., 1993. (Ši knyga rašyta dar
prieš Antrąjį pasaulinį karą, todėl naudoti ją kaip vadovėlį nerekomen-
duojama.)

53. Kregždė S. Profesinio kryptingumo formavimosi psichologiniai pagrindai. –K., 1988.
54. Kregždė S. Tautinis lietuvių charakteris. –V., 1994.
55. Kue E. Įtaiga ir saviįtaiga. –V., 1998.
56. Kuzmickas (kpt., vardas nenurodomas). Puskarininkio uždaviniai//Mūsų žinynas. –1939. –Nr.11.
57. Kuzmickas B., Astra L. Šiuolaikinė lietuvių tautinė savimonė. –V., 1998.
58. Lapė J. Darbo psichologijos bruožai. –V., 1975.
59. Laužikas J. Mokinių pažinimas ir mokymo diferencijavimas. –K., 1974.
60. Laužikas J. Mokinių valios ugdymo bruožai. –V., 1965.
61. Levitanas N. Psichologija profesinio techninio mokymo dėstytojams ir meistrams. –V., 1970.
62. Lietuvos jūra turi būti saugi//Karys. –1999. –Nr.4.
63. Lukas A. Mąstymas ir kūryba. –V., 1980.
64. Maceina A. Tautinis auklėjimas. –V., 1991.
65. Mackevičius (kpt., vardas nenurodomas). Karininko garbė ir jos gynimas//Mūsų žinynas. –1938. –Nr.5.
66. Mankevičius V. Psichologinio karo mechanizmai//Karys. –1998. –Nr.33.
67. Martens R. Sporto psichologijos vadovas treneriui. –V., 1999.
68. Matulienė G. Šeimos psichologija. –K., 1997.
69. Melanas D. Individuali psichoterapija ir psichodinamikos mokslas. –V., 1994.
70. Meška V., Juozulynas A. Streso malšinimas. –V., 1996.
71. Miškinis K. Trenerio etika. –K., 1998.
72. Mundurys V. Koks vadas – toks karys//Diena. –1996, kovo 21 d.
73. Navickas V. Pažinimo psichologija. –V., 1990.
74. Padagienė A. Prieš akis – kritinio įvykio stresas//Sveikata. –1997. –Nr.4.
75. Palaima J. Sportininko valios ugdymas. –K., 1976.
76. Partizanų karas (strategija ir taktika). Parengė plk. lt. S.Adamonis. –K., 1997.
77. Paškus A. Sąžinė psichologiniu požiūriu. –Čikaga, 1991.
78. Paulauskas St. Tvirtas valios raktas. –V., 1992.
79. Petrauskaitė R. Psichopedagogika profesijos pasirinkimui (apie jūrinių profesiją –B.P.) –V., 1996.

80. Pikūnas J. Asmenybės vystymasis: kelias į savęs atradimą. –K., 1994.
81. Plečkaitis R. Logikos įvadas. –V., 1978.
82. Praktinės psichologijos pagrindai. –V., 1996.
83. Profesinė psichologo etika. –V., 1995.
84. □Psichologija studentui/Parėngė autorių kolektyvas. –K., 1996.
85. Psichologijos žodynas. –V., 1993.
86. ^sRaštikis St. Kovosė dėl Lietuvos. I-II d. –V., 1990.
87. ^sRėklaitis (plk. ltn., vardas nenurodytas). Vado asmenybės reikšmė//Mūsų žinytas. –1938. –Nr.11-12.
88. Rimkutė E. Eksperimentinės psichologijos įvadas. –V., 1983.
89. Sau ir pasauliui: šiek tiek išstėtas pasakojimas apie tai, ar teisus Deilas Karnegis. –V., 1988.
90. Scherz T. Psichikos treniravimas. –V., 1998.
91. ^sStanevičius V. Šalintini trūkumai tautos kariškame paruošime//Mūsų žinytas. –1938. –Nr.10.
92. ^sStanevičius V. Atsilikėlių mokymas ir auklėjimas kariuomenėje//Ten pat. –1937. –Nr.4.
93. ^sSteiger R. Humaniškasis vadovavimas. –V., 1998.
94. Surgailis G. Lietuvos kariuomenės vadai. –V., 1992.
95. Lietuvos kariuomenė 1918-1998. –V., 1998.
96. □Suslavičius A. Socialinė psichologija. –K., 1995; – V. 1998.
97. ^sSutkutė-Stanišauskienė J. Skraidančio personalo mityba//Sveikata. –1997. –Nr.4.
98. ^sŠepetys J. Vado ir kovotojo psichologija šių dienų kare//Mūsų žinytas. –1939. –Nr.3,5.
99. 115 testų visiems. –V., 1996.
100. ^sŠturmanas X. Kaip tapti jūrininku//Jūra. –1939. –Nr.6(34).
101. ^sTarasenka P. Kovotojo mokymas. –K., 1929; –V., 1998.
102. Trimakas K. Asmenybės raida gyvenime. –K., 1997.
103. ^sTrumpas bendravimo psichologijos ir etikos kursas. II dalis. –V., 1996.
104. ^sValaitis S. Karo psichologija: Rankraštis.
105. Valickas G. Asmenybės savės vertinimas. –V., 1991.
106. Valickas G. Psichologinės asocialaus elgesio ištakos. –V., 1997.
107. ^sZamarienė A. Specifiniai skrydžio faktoriai. Lakūnų profesinis sergamumas//Sveikata. –1997. –Nr.4.
108. Želvys R. Bendravimo psichologija –V., 1995.
109. Žemaitis V. Valios fenomenas. –V., 1992.

110. Žemaitis V. Valios savybės. –V., 1992.
111. Žilinskas A. “Vėtroje” tarnaujantys šauktiniai pavydi latviams ir es-tams komforto//Respublika. –1988, spalio 2 d.
112. Žukauskienė R. Raidos psichologija. –V., 1996.
113. Crooks R., Stein J. Psychology. Science, Behavior and Life. –New York, 1988.
114. Feldman S.R. Understanding Psychology. Second Edition. –McGraw-Hill Publishing Company, 1990.
115. Genschel D. Werreform und reaktion. Die Vorbereitung der Inneren Führung. 1951-1956.- Hamburg, 1972.
116. Handbook of Behavior Assessment. Second Edition. –New York. 1988.
117. Handbook of Military Psychology by Gal R., Mangelsdorff A.D., Mangelsdorff D. –1991.
118. Henderson D. Cohesion the Human Element in Combat. National Defense University Press. –Washington, D.C. 1985.
119. Keith D., Nerstrom J. Human Behavior at Work. –New York, 1989.
120. Marine corps Leadership. Marine Barracks.- Washington, D.S. 1990.
121. Mental Training for Peak Performance. United States Military Academy West Point. –New York, 1989.
122. Military Leadership. Headquarters, Department of the Army. –July 1990.
123. Plotnik R. Introduction to Psychology. Second Edition. Random Hause.- New York, 1982.
124. Silverman R.E. Psychology. –New York, 1971.
125. Weiten W. Psychology. Applied to Modern Life. – Monterey, California, 1985.
126. Айзенк Г. Проверьте свои способности. –Москва, 1976.
127. Айзенк Г. Узнай свой собственный коэффициент интеллекта. –Москва, 1992.
128. Аргайл М. Психология счастья. –Москва, 1990.
129. Асмолов А. Психология личности. –Москва, 1990.
130. Брейд З. Психология бессознательного. –Москва, 1990.
131. Военная психология. –Москва, 1972.
132. Военная инженерная психология. –Москва, 1970.
133. Гамезо М. Домашенко И. Атлас по психологии. –Москва, 1986.

134. Грановская Р.М. Элементы практической психологии.- Ленинград, 1988.
135. Горфруа Ж. Что такое психология? –Москва, 1972.
136. Джейнс М., Джангвард Д. Рожденные выиграть.–Москва, 1993.
137. Джемс У. Психология. –Москва, 1991.
138. Дизель П. М. Поведение человека в организации.–Москва, 1993.
139. Дмитриев В. И. Как стать капитаном.–Москва, 1984.
140. Зимбарго Ф. Застенчивость.–Москва, 1991.
141. Иваников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции.–Москва, 1991.
142. Изард К. Эмоции человека.–Москва, 1980.
143. §Клаизевиц К. О войне.–Москва, 1932.
144. §Коуп Х. Командование кораблем.–Москва, 1946.
145. §Коупленд Н. Психология и солдат.–Москва, 1991.
146. §Лебедев В.И. Личность в экстремальных условиях.–Москва, 1991.
147. Леонов А.Б., Кузнецова А.С. Психопрофилактика стрессов.– Москва, 1993.
148. §Малопурин И.И. Психологические основы обучения воинов сухопутных войск.–Москва, 1983.
149. §Основы военной психологии и педагогики.–Москва, 1981.
150. §Перевалов В.Ф. Офицерский психологический практикум.– Москва, 1991.
151. §Полупанов И. „Амазонки“ в погонах//Армейский сборник. - 1999. - №3.
152. Практическая психология для менеджеров.–Москва, 1996.
153. Психология личности.–Москва, 1993.
154. Рувинский Л.И., Соловьева А.Е. Психология самовоспитания.–Москва, 1982.
155. Селье Г. Стресс без дистресса.-Рига, 1992.
156. §Стенько Ю.М. Психогигиена моряка. –Ленинград, 1981.
157. Хорни К. Невротическая личность нашего времени.–Москва, 1993.
158. Шари Д. Типы личности.-Воронеж, 1994.
159. §Шрамченко А.Ф. Вопросы психологии в управлении войсками.–Москва, 1982.
160. §Энтони Р. Секреты уверенности в себе.–Москва, 1994.
161. §Юнг К.Г. Аналитическая психология. - Санкт-Петербург, 1994.

Generolo Jono Žemaičio
Lietuvos karo akademija
Bendrosios ir karo psichologijos pagrindai. Pirmoji dalis
Mokomoji knyga
Sudarytojas Bronius Puzinavičius
Redagavo Nijolė Andriušienė
SL 1525. 1999 apsk. leid. I.
Tiražas egz. Užsakymas
Išleido Generolo Jono Žemaičio
Lietuvos karo akademija, Šilo g. 5A, LT - 2055 Vilnius
Spausdino Leidybos centro prie KAM
SENAMIESČIO SPAUSTUVĖ, Totorių g. 27, LT – 2001 Vilnius